LAJOS KAKUCS

BRESLELE, MANUFACTURILE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ A BANATULUI ÎNTRE ANII 1717–1918

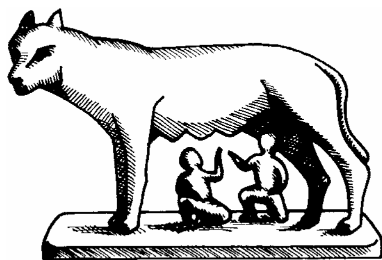
EDITURA MIRTON

LAJOS KAKUCS

BRESLELE, MANUFACTURILE ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ A BANATULUI ÎNTRE ANII 1717–1918

MVSEVM BANATICVM TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA BANATICA
XLIV

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MMVIII

LAJOS KAKUCS

BRESLELE, MANUFACTURILE ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ A BANATULUI ÎNTRE ANII 1717–1918

EDITURA MIRTON
Timişoara, 2008

Proveniența ilustrațiilor:

Arhiva Comitatului Veszprém: fig. 3.
Arhiva Orăşenească Biserica Albă: fig. 4, 89, 90, 91
Arhiva Orăşenească Panciova: fig. 5, 98, 99, 100
Arhivele Statului - Filiala Cluj-Napoca: fig. 6.
Centrul Documentar Național pentru Informații Tehnice de pe lângă Universitatea Tehnică şi Economică din Budapest. Responsabil: Kladiva Ottmár. / Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár – Adatbázisa. Témafelelős. Kladiva Ottmár./: fig. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21
Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj: fig. 30, 31.
Foto Konschitzky: fig. 110, 111, 112, 114, 115, 116
Muzeul Artei Industrială din Budapest: fig. 24
Muzeul Comitatului Veszprém: fig. 1, 2
Muzeul de Istorie din Arad: fig. 87, 95
Muzeul de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj: fig. 25
Muzeul Național din Bucureşti: fig. 50
Muzeul Național din Budapest: fig. 94, 106, 113
Muzeul Orăşenesc din Becicherecul Mare: fig. 94; 106, 119, 120
Muzeul Orăşenesc din Detta: fig. 117
Tschakowa. Marktgemeinde im Banat. Red. Wilhelm Josef Merschdorf.: fig. 85, 86

Restul ilustrațiilor provin din colecțiile Muzeului Banatului din Timişoara

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KAKUCS LAJOS

Breslele, manufacturile şi dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717–1918 / Lajos Kakucs. – Timişoara: Mirton, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-52-0534-8

94(498.5)„1717/1918”

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

Între anii 1975–1985 am lucrat ca muzeograf la Secția de Istorie a Muzeului Banatului din Timişoara. Predecesoarea muzeului, Societatea de Istorie şi Arheologie din Banat, a fost înființată în anul 1872, prin strădaniile lui Ormós Zsigmond, pe atunci prefectul comitatului Timiş. Trebuie să menționez, că după moartea lui Dr. Berkeszi István, (1922) custodele Muzeului şi secretarul Societății de Istorie şi Arheologie din Banat între 1892–1922 şi până la venirea mea la Timişoara, Instituția nu avea un specialist de origine maghiară. Ca şi alți colegi de naționalitate maghiară din rețeaua muzeelor din România, mi-am orientat activitatea mea ştiințifică cu precădere spre teme ferite de probleme politice. Din această cauză, în deceniul petrecut la Timişoara m-am ocupat mai ales de temele legate de dezvoltarea agriculturii şi industriei din Banat, sector neglijat de altfel de către majoritatea colegilor români de la muzeu. Preocupările mele au beneficiat de la început de sprijinul deplin al conducerii muzeului în frunte cu directorii de atunci, Mihail Ziman şi Florin Medeleț. In situația dată mi s-a oferit o posibilitate unică, de a realiza proiecte mult visate; organizarea unor expoziții temporare, cu teme locale.

Cele 26 de piese ale expoziției „Sigilii din Banat", deschisă în luna octombrie 1981, indica deja tema viitoarei expoziții. Întradevăr, la expoziția cu titlul „Breslele din Banat", deschisă în luna aprilie a anului 1983, pe lângă sigiliile amintite au fost expuse, diplome, lăzi, drapele şi alte obiecte referitoare la istoria breslelor din Banat. Pe lângă obiectele din patrimoniul Muzeul Banatului, expoziția a prezentat, documente şi obiecte păstrate în arhivele şi muzeele din Arad şi Lugoj. La cererea noastră, Muzeul Național Maghiar din Budapesta, a pus la dispoziția expoziției, mulaje şi fotocopii după sigiliile breslelor din Cenad, Lugoj,

Veliki Gaj şi Sânnicolau Mare, aflate în colecțiile proprii. Autoritățile de resort din Timişoara au refuzat de la început propunerile mele, ca în fazele de organizare a expozițiilor amintite să fie incluse muzeele şi arhivele din Ungaria şi Iugoslavia, care păstrau colecții şi fonduri referitoare la istoria Banatului.

În ciuda acestor insuccese, expoziția şi în mod deosebit afişul neobişnuit, realizat de către graficianul Vastag Vilmos, a atras mii de vizitatori în muzeu. De expoziție s-au interesat în mod deosebit vizitatorii din rândul populației germane din Timişoara şi localitățile înconjurătoare. Fapt normal, daca ținem seamă că o bună parte a pieselor expuse, sigilii săteşti, cât şi materialele breslelor, puneau în evidență rolul deosebit pe care l-a jucat populația de origine germană în viața economică şi culturală a Banatului.

Autorul

Literatură:

Patzner István: Id. Ormós Zsigmond emlékezete. Történelmi és Régészeti Értesítő, 4/1895, Temesvár; Kakucs Lajos: Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice în Banat între 1872–1918. In Banatica, IV, Reşița, 1977; Sigismund Ormos, der Südungarische Historische Verein in Temeswar und das Museumswesen in Banat (1872–1919), In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Studia Historica 2. 1999.; Florin Medeleț, Nicoleta Toma, Muzeul Banatului – File de cronică.I. 1872–1918. Timişoara 1997.

Ecoul de presă la expoziția temporară, „Sigilii din Banat” deschisă în luna octombrie 1981.: Pecsétkiállításra szól a meghívó (Szabad Szó, din 10 octombrie 1981); Austellung Banater Siegel eröffnet (Neuer Weg, 13 octombrie 1981); Franz Engelmann, Geschichte in Siegellack- Zu einer sehenswerten Austellung des Banater Museums (Neuer Weg 1981 oktober 24); Kakucs Lajos, Die Sprache der alten Siegel, (Neuer Weg, 4 noiembrie; 2 şi 18 decembrie 1981); O interesantă inițiativă muzeistică (Drapelul Roşu, 31 octombrie 1981); Expoziția sigilii din Banat (Orizont–Timişoara, 6 decembrie 1981); A pecsétnyomók vallomása, (Szabad Szó, 2 decembrie 1981); Kakucs Lajos, Siegel der Scheibenschützen und Fiaker (Neue

Banater Zeitung, 26 mai 1982); Kakucs Lajos, Castrum, Festung, moderne Stadt-Bürgervertretungen Temesvars und ihre Amtssiegel (Neuer Weg, 26 februarie şi 5 martie 1985).

Ecoul de presă a expoziției temporare: – “Bresle din Banat” deschisă în aprilie 1983: Franz Engelmann, Waren die Banater Zünfte ein betontes Fortschritselement? (Neuer Weg, 20 aprilie 1983); A bánsági céhek kiállitás margójára, (Szabad Szó, 21 aprile 1983); Kakucs Lajos, Colecția obiectelor de breaslă. In: Orizont/ 10.02.1984: Expoziția “Bresle din Banat”. In; Revista Muzeelor şi Monumentelor, Bucureşti 6/1983; Kakucs Lajos, Céhek letünt világa. (Szabad Szó, nr.: 1, 8, 22 din noiembrie 1983); Pászka Imre, Történelmet idéző céh emlékek (Hét Nr. 21/1983); Kovách Géza, Még egyszer a bánáti céhekröl (Hét din 8. iunie 1983)

Capitolul I

MEŞTEŞUGURI, BRESLE ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN BANAT ÎNAINTE DE ANUL 1716

Despre dezvoltarea meşteşugurilor din Banat înainte ocupației otomane a provinciei avem numai informații răzlețe. Despre existența unei bresle a prelucrării lemnului, (probabil dulgheri) din anul 1370, ne informează; Györffy György, Heckenast Gusztáv şi Ştefan Pascu.[1]

O alte sursă[2] relatează despre croitori, fierari, olari, cojocari şi dulgheri, care presupunem, erau organizați în diferite bresle din Timişoara şi pe domenii feudale din Banat. Sursa amintită se referă la un meşter ceaprăzar, cu numele de Mihai. Într-o socoteală din anul 1370, a comitelui suprem a comitatului Severin, Himfi Benedek, este amintit un croitor cu nume Ştefan, probabil de origine sârbă.[3]

Chiar dacă ne lipsesc documente scrise, putem să presupunem, că în timpul construcției şi mai târziu a consolidării cetății, executate în timpul şederii în Timişoara a regelui Carol Robert de Anjou, a comitelui Filippo Scolari, denumit şi Pipo Spano (1406–1427) şi al lui Iancu de Hunedoara (1443–1447) – lucrările au atras mulți specialişti în capitala provinciei.

În vremea dinastiei angevine, în afara Timişorii, au existat bresle şi în localitatea Lipova. Documente referitoare la activitatea breslelor din Lipova, provin din jurul anului 1550, când în timpul asediului oraşului de către trupele otomane sub conducerea paşei Uloman, au fost distruse suburbiile, unde se găsea sediul breslei pălărierilor. După relatările istoricului Márki Sándor, în localitatea cu drept de târg de pe Mureş, existau în perioada amintite bresle ale aurarilor, tâmplarilor, croitorilor, rotarilor, făuritorilor de arcuri, curelarilor, măcelarilor şi morarilor.[4] După informațiile istoricului Fodor Pál în conscripțiile dărilor, executate în primele decenii ale ocupației turceşti, pe lângă constructori de vapoare, prezenti în număr mare, au fost amintiți, – aurari, cojocari şi fierari din Lipova.[5] În anul 1608, în timpul stăpâniri oraşului de către principele Báthory Gábor, un aurar din Lipova a primit dreptul de a bate monezi.[6] Călătorul turc, Evlia Celebi, care între anii 1660–1664 a vizitat şi Banatul, în descrierile sale menționa existența unor postăvării şi ateliere de curelari in Lipova, care executau împletituri din

piele fină. Această curea era folosită de populația locala pentru confecționarea harnaşamentului cailor.[7]

În anul 1582, conducerea oraşului şi locuitorii romano-catolici ai oraşului Timişoara au adresat o scrisoare comună papei Grigore al XIII-lea, solicitând trimiterea unui preot, care pe lângă readucerea celor rătăciți să se ocupe şi cu educarea copiilor. Printre semnatarii cererii găsim şi pe cetățeanul cu numele Zabo Tamás, nume care ne indica faptul ca în conducerea oraşului, erau reprezentați şi meşteşugarii locali.[8]

Avem informații relativ puține şi nesigure despre situația meşteşugarilor din timpul ocupației turceşti a Banatului. Având însă în vedere importanța economică a Banatului, putem să presupunem că în localitățile mai mari ale provinciei şi în primul rând în Timişoara, au fost prezente formele specifice de organizare a meşteşugarilor din lumea arabo-turcă, numită „taifuri". Aceste organizații aveau menirea de a media pe plan local între autorități şi meşteşugari. Diferența între un „taif" musulman şi o breaslă europeană era că organizațiile din lumea arabo-musulmană nu erau chemate de a dirija, reglementa organizarea producției, desfacerea mărfii, nici modul de viata a meseriaşilor. În lumea musulmană nu era cunoscut nici pelerinajul calfelor, nici obligația absolvirii unei, „capodopere" („Meisterstück"), atât de caracteristic pentru breslele de factură europeană. Taiful musulman, nu se amesteca deloc în viata internă a membrilor săi, rolul taifului era de a media între meşteşugari şi puterea de stat şi, dacă era necesar, în schimbul unei sume mici se ocupa şi cu mijlocirea forței de muncă.[9]

Activitatea meşteşugarilor din rândul populației creştine, organizate în asociații de tip „taif", era supravegheată de către un demnitar, numit „muhtesib" aga, al carei competența se extindea şi asupra problemelor vamale şi pe plan local asupra controlul târgurilor. Documentele turceşti amintesc despre activitatea unor „muhtesib" aga în Timişoara şi Ciacova.[10] Sursele amintite relatau şi despre activitatea berarilor, lumânărarilor şi vopsitorilor de textile. În fruntea acestor organizații stătea un meşter mai în vârsta, numit „pir", care purta titlul oficial de „rufet-basik", sau „usta–basik". Unele cuvinte specifice ale breslelor musulmane au fost preluate şi de meşteşugarii creştini. Astfel, denumirea perso-arabă a calfelor, „bekjaren", intră în limba sârbă ca „becaren", şi de acolo ajungea ca, „betyárok" în limba maghiară.

Călătorul turc, Evlia Celebi relatează în descrierea oraşului Timişoara despre numărul mare al funcționarilor şi negustorilor. Contemporanul său, negustorul Heinrik Ottendorf, ne relatează despere existența morilor de pe lângă Bega şi despre numărul relativ mare al fierarilor țigani, care trăiau în suburbii.[11] Numele unei străzi în Palanca Mare, „ulița argintarilor" din anul

1650, ne permite să presupunem, că între locuitorii suburbiei, pe lângă fierari, erau prezente şi alte ramuri ale prelucrării metalelor[12].

Spre regretul nostru, în conscripțiile turceşti lipsesc referiri specifice, denumiri exacte ale meşteşugurilor practicate. După opinia cercetătoarei Klára Hegyi, o astfel de clasificare este greoaie, deoarece în timp de pace o bună parte a soldaților care trăiau în provinciile de graniță ale Imperiului otoman, practicau şi ocupații civile.[13] Din relatările autoarei cunoaştem că un soldat din Caransebeş în timp de pace se ocupa şi cu blănăritul, iar un ofițer din Timişoara produce „halva”, adică era cofetar. Întru-un act de moştenire din 1664, reieşea că averea ienicerului Veli Beşe aus Caransebeş, în timp de pace comerciant şi zaraf, se ridica la suma de 52.426 de akce: 18% ale averii era păstrată în marfă şi restul în bani dați cu dobânda. Mult mai modestă era moştenirea lăsata de pantofarul caransebeşean, Hasan Beşe, compusă din 82 de papuci.[14]

În ultimele decenii ale ocupației turceşti, comandamentul garnizoanei militare din Timişoara a făcut eforturi susținute pentru întărirea şi refacerea sistemului de apărare distrus parțial în urma asediul oraşului din anul 1696. Izvoarele scrise dintre anii 1704–1707, confirmă existența unei fabrici de praf de puşcă şi a atelierelor cojocarilor, amplasate în apropierea malului Begheiului, în vecinătatea şanțurilor de apărare. Ultimele sunt menționate şi pe planul oraşului executat în anul 1716 de către căpitanul Perrette, inginer al armatei imperiale, care consemna existența unei tăbăcării în apropierea unui braț al Begăi din Palanca Mare. Tăbăcăria era importantă având în vedere faptul că şi geamia din cartier respectiv purta numele, „Tabahna Jamici” (Geamia Tăbăcăriei).[15]

Izvoarele precizau că muncitorii atelierelor de prelucrarea al salpetrului erau organizate în asociații asemănătoare breslelor.[16] Probabil că era vorba despre o asociație de gen „taif”. Pe lângă ateliere de salpetru, sursele consemnau şi existența unui arsenal, muncitorii acestuia se ocupau şi cu fabricarea tunurilor.[17]

Prelucrarea salpetrului din Banat se afla în atenția autorităților turceşti încă din primii ani de după ocuparea provinciei. Astfel, țăranii din satele Yenk? şi Terplova?, localitățiі aflate pe teritoriul Sangeacul Cenadului, în schimbul obligațiilor de transport al pământului silitros şi supravegherea cazanelor de fiert silitră, erau scutiți de obligații feudale[18]. În preajma unor acțiuni militare (bătăliile de la Sziget, Viena şi Lepanto), se poate observa o creştere considerabilă a producției de salpetru în Banat. Într-un raport din anul 1571, reieşea, că pentru obținerea salpetrului, în jurul localităților Makó, Nădlac şi Mănăştur, – erau în funcțiune 33 de cuptoare de fiert silitră.

În anul amintit pentru paza atelierului de praf de puşca din Timişoara a fost alocat un contigent de militari în plus.[19]

Dintre meseriaşii musulmani din Timişoara cunoaştem numele măcelarului-şef care, la data de 16 septembrie 1716, a primit ordin scris de la conducerea din Constantinopol de a asigura aprovizionarea cu carne a garnizoanei. Legat de luptele pentru Timişoara, a fost amintit şi numele brutarului Mehmed Bejzadie, fiul lui Abdullah, care pentru aprovizionarea cu pâine a apărătorilor a preluat la 9 august 1716, o sumă de 1070 de guruş de aur de la Mustafa efendi, şeful vistieriei Vilaietului.[20]

Între anii 1660–1666, călugării mitropoliei ortodoxe din Ipek (Peci), în vederea strângerii milosteniilor, au vizitat de două ori satele din jurul Timişoarei. In lista milosteniilor strânse, după numele unor locuitori din Timişoara ca; Marînko, Zivko şi Ştefan, de la Variaş; Negovan şi Radu, din Satchinez; Ostea şi Achim, din Folea; Vasil şi Jovan era menționat faptul că respectivii erau, „covaci”, adică – fierari. Pe aceleaşi liste, la Parța a fost menționat numele dulgherului Valea, la Denta a căldărarului Doba, iar la Timişoara, fără precizarea ocupației, a meşterilor Iva, Stoica, Isak şi Solomon.[21] Printre meşterii timişoreni a fost consemnat şi numele lui Peja, care după părerea cercetătorului Fenyvesi László, a fost conducătorul breslei (esnaf în denumire slavă) cojocarilor din localitate.[22] După Fenyvesi, în anul 1712, conducătorul breslei țesătorilor din Timişoara era un bărbat sârb, cu numele de Stojan.

Faptul că meşterii ortodocşi din Banat au supraviețuit fără nici o problemă schimbării dominației otomane cu cea austriacă, ne dovedesc cele 17 puncte propuse ortodocşilor in anul 1721. Punctele 12. şi 13. ale propunerii cer ca: …, meşterii schismatici să nu-si silească nevestele, calfele, ucenicii şi slujnicele să țina posturile lor, nici să nu oprească aşijderea pe neveste, calfe şi ucenici de la posturile catolicilor, silindu-i să calce sărbătorile poruncite de biserica catolica, nici să nu-i țină cu sila de la ascultarea slujbei şi a cuvântului lui Dumnezeu.”[23]

NOTE

1. GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963. 838; HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi szolgálónépek a korai Árpád korban*. Budapest, 1970, 19–22; ŞTEFAN PASCU: *Voievodatul Transilvaniei*. Ed. II., Cluj, 1972, 242.
2. ION DANI, COSTIN FENEŞAN: *O listă de socoteli din Banatul secolului al XIV-lea*. Banatica, III. 145–152, Reşița, 1975.

3. FENYVESI LÁSZLÓ: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (15–17. század).* VI. Kézművesiparítörténeti Szimpozion Veszprém 1988 november 15–16. Veszprém 1989, 141.
4. MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, I–II, Arad, I. 181, 425.
5. FODOR PÁL: *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóöszeirásokban*. Történelmi Szemle, 39. évf. 3–4.szám/1997, 319.
6. KÖSZEGHY ELEMÉR: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*. Bp., 1936, 193.
7. KARÁCSON IMRE: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, Budapest, 1904, 21.
8. JOHANN N. PREYER: *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Reprint – Timişoara*, 1995, 259–260. Despre sigiliul angevin al Timişoarei vezi: VAJAY SZABÓLCS: *Temesvár Anjou-kori címere*, Levéltári Közlemények 1975/2.
9. HERMAN GROSS: *Die Entwicklung des Handwerks in Südosteuropa unter mitteleuropäischen und osmanischen Einflüssen*. ROTH, KLAUS (Hrsg.): *Handwerk in Mittel-und Südosteuropa*. München, 1987, 13.
10. NICOLAE SĂCARĂ, FLORIN BAN: *Consideraţii administrativ-fiscale cu privire la perioada ocupaţiei otomana în Banat (1552–1716). Vilaetul Timişoarei (450 de ani de întemeiere a paşalâcului) 1552–2002*. Red. Prof. dr. Doina Benea, Timişoara 2002.
11. HERMANN EGYED: *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorf Henrik képes utleírása*. Pécs, 1941.
12. IOAN HAŢEGAN: *Vilayetul de Timişoara*. Timişoara, 2005, 189.
13. KLÁRA, HEGYI: *Türkische Handwerker unter der Osmanenherrschaft in Ungarn. Handwerksgeschichtei in Ungarn: vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert*. Hrsg. Von Rainer S. Elkar, Bochum, 1989.
14. *loc. cit*. 110–112.
15. MIHAI OPRIŞ: *Timişoara Monografie urbanistică*. Volumul I. *Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timişoarei*. Timişoara, 2007, p. 18.
16. MIHAI OPRIŞ: *Timişoara. Mică monografie urbanistică,* Bucureşti, 1977, 187.
17. ANDREEV ŞTEFAN: *Török íratok Temesvár XVII–XVIII századi történetéről a szofiai Nemzeti Könyvtárban*. Levéltári Közlemények Budapest, 1977–1978/1. MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye…*, I. 181, 425, II. 208.
18. FENEŞAN CRISTINA: *Extracţia minieră în Banat în secolele XVI–XVII*. Revista de Istorie, an. 40 nr. 9/1987, Bucureşti, 892.
19. *Idem*. Revista de Istorie 10/1987, 998, 991.
20. FENYVESI: *op.cit.*, 148.
21. I.D. SUCIU, RADU CONSTANTINESCU: *Documente privitoare la istoria Mitropolia Banatului*. Timişoara 1980, vol. I., 116–124.
22. FENYVESI: *op. cit*., 147.
23. I.D. SUCIU, RADU CONSTANTINESCU: *op. cit.*, 157–159.

Capitolul II

BRESLELE ŞI MEŞTEŞUGURILE DIN BANAT (1717-1778)

1. ADMINISTRAȚIA BANATULUI ÎNTRE ANII 1716–1918.

Contrar promisiunilor făcute nobilimii maghiare la Dieta din Bratislava din anul 1715, Carol al VI-lea nu a trecut la retrocedarea teritoriilor recent eliberate de sub turci, Ungariei. Mai mult, ținând cont de interese militare, economice şi desigur în primul rând politice, imediat după încheierea păcii de la Passarowitz, urmând planurile elaborate de prințul Eugeniu de Savoia, cercurile guvernamentale din Viena au hotărât ca Banatul să fie organizat ca o provincie separată şi subordonată direct Camerei Aulice din Viena.[1]

Scurta perioadă de activitate a comisarului imperial Kallanek, nu era suficientă pentru a trece la organizarea administrației pe teritorii recent eliberat. Planul provizoriu elaborat de generalul Mercy (Claude Florimond Mercy d'Argentau), în noiembrie 1716, prevedea organizarea provinciei în patru districte. Deosebit de interesant era că inițial, Mercy a vrut să numească în funcția de vicecomite, în fruntea districtelor, oamenii care cunoşteau limba şi obiceiurile locuitorilor. Astfel pentru districtul Caransebeş, pe Hunyadi Sándor, pentru Panciova pe Isac Dimitrovici, pentru Marga, pe Hunyadi Albert şi pentru Ciacova, pe Ştefan Raț.[2] Varianta finală a planurilor lui Mercy, aprobată de autoritățile vieneze în luna septembrie a anului 1718, prevedea ca noua provincie camerală să fie împărțită din punct de vedere administrativ în 13 districte, teritorii a celor 6 companii militare de graniță şi o companie din zona Clisurii Dunării.[3] Această organizare a fost modificată prin decretul imperial din 28 ianuarie 1719, conform căruia teritoriul companiei din Clisură a fost înglobat în districtul Orşova, iar Făgetul a fost alipit districtului Lugojului. Această organizare va rămâne în vigoare până la reforma administrației din anul 1751.[4]

Prin decretul dat de Maria Terezia, în 29 septembrie 1751, a fost desființat caracterul militar al provinciei şi conducerea administrației a fost încredințată consilierilor civili. În fruntea administrației civile a rămas până la sfârşitul anului 1753, generalul Engelshofen ajutat de 6 administratori

civili. S-a păstrat în continuare împărțirea în districte, zona Panciova şi Mehadia cu 20 de aşezări a rămas sub administrația organelor militare. Între anii 1759–1769, când împărăteasa Maria Terezia a cedat veniturile Banatului Băncii oraşului Viena ca garanție pentru un credit de 10 milioane de florini, în problemele administrației provinciei un rol important l-a avut Directoratul financiar în frunte cu prințul Chotek.

Între anii 1764–1768 a început reorganizarea zonelor militare a Banatului. În cadrul acestor reorganizări, după înființarea Comunității militare privilegiate Kikinda, se va cristaliza structura de organizare teritorială a regimentelor de graniță, care vor rămâne în vigoare până în anul 1872. Zonele rămase sub conducerea administrației civile vor fie împărțite între anii 1775–1778 în patru cercuri, cu centre la: Csatád (Lenauheim), Vârşeț, Timişoara şi Lugoj şi în regiunea minieră a Banatului, care cuprindea 82 de localități.

Paralel cu reorganizarea zonelor militare ale Banatului, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a ajuns la ordinea zilei şi problematica retrocedării Banatului la Ungaria. După refuzurile repetate a împărătesei, la 6 iunie 1778, în condițiile războiului de succesiune bavareză, între Prusia şi Austria, Maria Terezia a acceptat retrocedarea Banatului la Ungaria. În aprilie anul 1779, exceptând granița militară, teritoriul Banatului a fost împărțit în comitatele Timiş, Torontal şi Caraş. Cele 175 de localități şi 4 predii ale comitatului Timiş au fost repartizate în 4 plăşi; 114 localități şi 43 de predii ale comitatului Torontal în 4 plăşi, iar cele 228 de localități ale comitatului Caraş în 5 plăşi. Granița Militară Bănățeană a rămas în continuară sub administrația directă a Vienei. În 1783, 14 localități în frunte cu oraşul Caransebeş au fost scoase de sub administrația comitatului Caraş şi au fost alipite Regimentului Romano-Iliric cu sediul la Caransebeş. Ultima fază a reorganizări administrative a provinciei a fost deschisă prin publicarea decretului imperial din 8 iunie 1871, care prevedea începând cu data de 1 ianuarie 1872 desființarea şi punerea sub jurisdicția administrației civile a graniței militare. După desființarea regiunilor de graniță, prin legea XXVII. din 1873 a fost creat comitatul Severinului cu sediul în Caransebeş.

2. DEMERSURI PENTRU ÎNFIINȚAREA BRESLELOR DIN BANAT ÎN TIMPUL ADMINISTRAȚIEI MILITARE ŞI CIVILE (1716–1779)

O conscripție executată în anul 1720, consemna în cele 6 districte ale provinciei, în afara angajaților din cadrul armatei, un număr de 132 de meseriaşi civili (132 Betriebe in sechs Bezierken).[5] Probabil că în conscrip-

ția amintita nu au fost înregistrați acei fierari țigani, care conform raportul guvernatorului Hamilton din anul 1734, „umblând din localitate în localitate, confecționează sape, cuțite şi cuie necesare gospodăriilor țărăneşti din mediul rural”.[6]

Raportul amintit estima la 600 numărul familiilor de țigani fără domiciliul stabil. Din cauza traiului nomad, autoritățile habsburgice nu erau în stare să controleze obligațiile fiscale a fierarilor țigani. Ca urmare, darea după cap, aşa-zisul “haraci al țiganilor”, în valoare de 5 florini imperiali după adulți şi 1,5 de florin după tineri în vârstă de 12–15 de ani, a fost arendat contra unei sume de 6.600 de florini pe an negustorului sârb Ignác Lazarovici. După părerea istoricului austriac Kallbrunner, în ciuda condițiilor deosebit de primitive în care au trăit, fierarii țigani au asigurat necesarul uneltelor din metal al populației române şi sârbe din Banat.

Aşa cum am văzut în organizarea administrației Banatului un rol important l-a avut scrisoarea din 1. noiembrie 1716 a prințului Eugeniu de Savoia, adresata comandantului militar al provinciei, Mercy Florimund, în care cuceritorul Banatului a creionat ideile sale privind organizarea militară, politică şi economică a provinciei. Cele creionate de prințul Eugen au fost concretizate de către specialişti din anturajul generalului Mercy Florimund şi sub titlul, „Proiect modest de organizare a Banatului Timişoarei” / Unvorgreifliches Einrichtungss- Project in dem Banat Temesvar/ au fost trimise spre aprobare curții din Viena. Cu modificări mărunte, planul lui Mercy a fost aprobat de către Camera Aulică şi de Consiliul Aulic de Război şi definitivat sub titlul, Proiect de organizare, „Einrichtungswerk…” În ceea ce priveşte modul de organizare al meşteşugarilor din Banat, în acest act a fost prevăzută şi înființarea breslelor. Textul documentului cerea, „…die Handwerkszunften Euer schon habenden Instruction gemäss nach und nach einzuführen getrachtet, eigene manufakturen angelegt, Handl und Wandl vermehrt und die vom Gott besonders gesegnete Bergwerckh gebauet werden” (Conform instrucțiunilor primite, să luați măsuri pentru organizarea breslelor, înființarea manufacturilor, sprijinirea comerțului şi exploatării zăcămintelor din zonele miniere, dăruite cu atâta generozitate prin mila lui Dumnezeu)[7]. Între documentele culese de istoricului Baróti Lajos, se găsesc afirmații referitoare la faptul că pe parcursul lunii februarie 1719 adică în timpul elaborării proiectului amintit, Mercy urmărea introducerea în Banat a unor bresle, după modelul celor din Viena.[8]

Istorici ca Szentkláray Jenő, Milleker Felix şi Sonja Jordan, care s-au ocupat intensiv cu studiul primelor decenii ale administrației austriece în Banat, subliniau că la început, atât generalul Mercy cât şi autoritățile vieneze, favorizau ideea înființării breslelor. Cât de mare era lipsa meşterilor

în Banat, ne arată faptul că o bună parte a meseriaşilor stabiliți în Timişoara au fost scutiți pentru o perioadă de 15 ani de toate obligațiile fiscale.[9] Într-un document, găsit de Sonja Jordan în Arhiva Camerei Aulice din Viena, reieşea că meşteşugarii din Timişoara cereau la 16 mai 1718 aprobarea înființări breslelor.[10] După istoricul Milleker, măcelarii şi cizmarii din Timişoara au cerut la începutul anului 1719 înființarea unei bresle mixte.[11] În vederea rezolvării acestei cereri Camera Aulica a cerut, la data de 4 februarie 1719, informații suplimentare din partea Administrației Bănățene.[12] Deoarece din primele decenii ale administrației habsburgice nu avem informații concrete despre existenta vreunui statut de breaslă din Banat, trebuie să presupunem că, atât Administrația Banatului cât şi forurile superioare din Viena s-au distanțat de ideea înființări unor bresle în Banat. În lipsa privilegiilor, unii meseriaşi din Timişoara se vor organiza încă în anul 1719 în asociații, numite Frății, menite să le aperere interesele. Frății (Bruderschaft) similare au organizat şi proprietarii celor 26 de cârciumi (Schankwirte) din Timişoara.[13]

Într-o excelentă lucrare mai recentă despre breslele din Banat, istoricul arădean Kovách Géza, bazându-se probabil pe o lucrare mai veche al lui Milleker Felix, susținea existența din anul 1719 al unei statut al breslei mixte a brutarilor, măcelarilor, fierarilor, rotarilor, strungarilor, olarilor, tâmplarilor şi aurarilor din Timişoara.[14] Istoricul Leo Hoffmann, relata într-o lucrare că în primii ani după alungarea turcilor, morarii, rotarii, zidarii, lăcătuşii, brutarii, pantofarii, croitorii, măcelarii şi alte ramuri meşteşugăreşti din Timişoara, s-au unit într-o breaslă.[15] Afirmația lui Hoffmann nu este susținută de o sursă scrisă. Acest lucru este valabil şi despre afirmația lui Kovách Géza. Fără dovezi scrise nu este posibil să clarificăm nici statutul căldărarilor din Lugoj la începutul ocupației habsburgice. Inscripția „Lugoscher Kupferschmiede”, de pe emblema căminului (hanului) căldărarilor din anul 1719, nu conține o referire clară despre modul de organizare a membrilor săi.

În ordine cronologică, încercarea următoare de a înființa o breasla în Timişoara, datează din anul 1726 şi pornea din partea țesătorilor. Din păcate o dovadă concretă, aşa cum susține Kovács Géza, lipseşte şi la aceasta dată.[16] În luna august 1726, reprezentanții tuturor meseriilor din Timişoara au cerut înființarea unei Lăzi a Meşterilor (“Meisterschaftsladen”). După intervenția guvernatorului Mercy, Camera Aulica din Viena a respins această cerere.[17]

Controlul şi îndrumarea meşteşugarilor şi a industriei din Banat, atât în perioada administrației militare până în anul 1751 cât şi în anii administrației civile, au fost subordonate Camerei Aulice şi a magistraturii

oraşului Timişoara instalată în anul 1718. Aici trebuie să remarcăm faptul că la început atribuțiile magistraturii orăşeneşti s-a limitat asupra controlului târgului şi a reglementării proprietăților funciare. În cele 21 de puncte ale statutului de organizare a oraşului, înaintat spre aprobare Administrației Banatului la începutul anului 1718, punctul nr. 10 cerea dreptul de înființare a breslelor.[18] În lipsa breslelor, după 1718 controlul asupra produselor meşteşugăreşti cât şi asupra produselor alimentare vândute pe piața oraşului a fost executat de un membru al administrației. Până în anul 1727 această funcție a fost deținută de juristul (Landauditor) H. Müller, iar după 1727 de juristul H. Sebastian Prunauer.[19] Conform surselor contemporane, până în anul 1739 în incinta oraşului existau doua piețe separate, cu târguri zilnice. În anul 1739, cele două piețe au fost cumulate şi mutate pe un teren viran, aflat în fața porții Lugojului.[20] Pe lângă piața de alimente, pe teritoriul Fabricului se ținea şi un târg săptămânal unde se vindeau şi produsele meşteşugarilor din Timişoara.[21]

Ca provincie aflată în zonă de graniță, Banatul şi capitala sa – Timişoara, s-au aflat până în anul 1751 sub controlul direct al autorităților militare. În aceste condiții era şi firesc că la noi nu au fost aplicate prevederile legii Nr. 79 din anul 1715 şi reformele elaborate în anii 1732/33 de către împăratul Carol al VII-lea (Karolingische Handwerksordnung) care au reglementat modul de înființare a breslelor, respectiv al sprijinirii industriei în toate provinciile ereditare ale Imperiului Habsburgic. Reglementările, care chiar dacă au restrâns vechile privilegii ale breslelor mai ales în cea ce priveşte limitarea numărului calfelor şi al meşterilor, au creat totuşi un cadru legislativ adecvat activității breslelor în noile condiții economice ale imperiului.[22]

În perioada administrației civile a provinciei de după anul 1751, controlul şi organizarea vieții economice se găseau în mâna Departamentul Poliției (Polizei Commission) aflat sub conducerea Direcției Provinciale a Camerei Aulice din Viena. Punctele 15. şi 16. elaborate de Departament, sublinia că atât în Timişoara cât şi în Banat se resimte lipsa meşteşugarilor calificați. Conform noilor prevederi, acordarea titlului de meşter pentru meseriaşi se afla în mâna unei comisii de specialişti, alcătuită din reprezentanții tuturor meseriilor. Numărul meşterilor în Banat era mai departe limitat de către Administrația Provinciei, iar în Timişoara obținerea titlului de meşter era condiționată în continuare de faptul că fiecare candidat trebuia să fie înregistrat în registrul cetățenilor. Criteriile primirii cetățeniei orăşeneşti au fost mai departe hotărâte de Administrația Banatului.

Fig. 1. Vederea Cetății de pe adeverința breslei curelarilor din Timişoara din anul 1780

Conducerea problemelor economice ale oraşului Timişoara de după 1751 erau rezolvate de către un supraveghetor numit de departamentul economic al administrației Banatului. Primul inspector economic al oraşului între anii 1753–1761 a fost juristul Honorius Demelmayer, care răspundea din partea administrației şi pentru problemele juridice şi tutelare.[23] Sub controlul Departamentului Poliției stătea şi supravegherea târgurilor oraşului, a unităților de măsură folosite şi controlul prețurilor. În ceea ce priveşte fixarea prețurilor din Timişoara, ele au stat din anul 1718 şi sub controlul magistraturii. După datele pe care le avem, din 1722 a fost controlat prețul pâinii, mai apoi, din 1740, prețurile tuturor produselor meşteşugăreşti din oraş.[24]

În timpul guvernării Mariei Terezia, autoritățile au depus eforturi susținute pentru a găsi soluții pentru reformarea sistemul breslelor din toate provinciile imperiului. În cadrul acestor reforme, din ordinul împărătesei au fost comasate în anul 1761 toate privilegiile anterioare ale breslelor. În locul acestor privilegii a fost elaborat un statut cu prevederi similare pentru toate breslele. Noul statut a delimitat substanțial dreptul de judecată al meşterilor, a făcut înlesniri substanțiale privind executarea capodoperelor costisitoare, prescrise de regulamentele anterioare şi a reglementat modalitatea înființării filialelor unor Lăzi centrale.[25] Pentru Banat, unde lipsa meşterilor era deosebit de acută, era deosebit de importantă hotărârea Mariei Terezia, din 3 martie 1768, prin care împărăteasa a anulat plata taxelor plătite, cu ocazia acordării drepturilor cetăţeneşti şi a titlului de meşter.[26]

În ciuda reglementărilor aduse de către Curtea din Viena, care fără îndoială au limitat substanțial vechile privilegii ale breslelor din imperiul, în cazul Banatului, meşterii locali depuneau în continuare eforturi susținute pentru organizarea breslelor.

...upt und Grantz Festung Temeswar

Wir Endes unterschriebene Meisters deren Burgerlichen Riemern in der Kaiserl. Königl. Haupt- und Granitz Festung Temeswar, bezeugen hiemit: daß gegenwärtiger Gesell, Namens [illegible] von [illegible] gebürtig, so [illegible] Jahr alt, [illegible] Statur auch [illegible] Haaren, bey uns allhier = Jahr [illegible] Wochen in Arbeit gestanden; und sich während solcher Zeit über treu, fleißig, friedsam, und ehrlich, wie es einem jeglichen Handwerksgesellen gebühret, verhalten hat; welches wir auch also bezeugen, und dessenthalben sammentliche Mitmeistere diesen Gesellen nach Handwerksgebrauch überall zu fördern, geziemend ersuchen wollen. Geben in [illegible] den [illegible]

Anno 1780

Temeswar gedruckt bey Matthäus Josephus Heimerl k. k. privil. Bannatischen Administrations Buchdruckern, 1772.

Fig. 2. Adeverința breslei curelarilor din Timişoara. 1780

În sensul acestor încercări trebuie interpretată şi cererea comună a tuturor meşteşugarilor şi a magistraturi oraşului din anul 1763 privind înființarea breslelor.[27] În anul 1766, o cerere similară a fost înaintată de către cojocarii germani şi sârbi din Timişoara. Deosebit de interesant pentru noi este mențiunea prin care meşterii cojocari subliniau faptul că ei au depus o cerere similară încă în anii „între de ocupare a oraşului şi ciumei catastrofale”, adică între anii 1716–1738. Dovada elocventă că aceste cereri au ajuns în fața Curții din Viena este o scrisoarea din anul 1768 prin care Administrația Banatului aducea la cunoştință conducerii oraşului că între cererile respinse de împărăteasă se află şi aceea din 1763, prin care a fost solicitata înființarea breslelor.[28]

Conform documentelor păstrate în arhivele din Viena (Banater Akten), administrația orașului a susținut și în timpul Administrației Civile a Banatului străduințele meșteșugarilor timișoreni în vederea organizării lor în bresle. Din cererea comună a meșterilor și a conducerii orașului din anul 1763, citat de Gertrude Bardoș, reiese că în avizul favorabil al magistraturii a fost subliniat faptul că, în lipsa breslelor locale, calfele străine ocoleau orașul. Din aceasta cauză o parte a meșterilor timișoreni s-au înscris în breslele cu sedii în orașele din Ungaria. Din rescriptul Curții Aulice din anul 1767 reieșea că răspunsul negativ al împărătesei Maria Terezia nu se îndreaptă împotriva breslei ca atare, ci mai ales împotriva obiceiurilor încetățenite, ca la acordarea titlului de meșter, candidatul era obligat la achitarea unor taxe inadmisibile. („Die Meisterstuck Verfertigung ziehle auff Zunfterrichtung ab, was Ihre Majestät auff kain fall gestatten wolle“.[29]

În ciuda răspunsului negativ de la Viena, cu scopul de a înlesni pelerinajul calfelor străine, condiție esențială dezvoltării producției locale, meșterii timișoreni au înaintat în anul 1771 o nouă cerere prin care rugau pe împărăteasă să aprobe, după modelul privilegiilor acordate meșterilor din Karlowitz, înființare breslelor proprii. În cererea întitulată; „Entwurf eines k.u.k. Privilegienbriefes für die vereinigten Handwerkszünfte im Temescher Banat und der Hauptstadt und Festung Temeschburg“, meșterii timișoreni cereau înființarea unei Lăzi Principale în Timișoara și a unui număr de 13. Lăzi Secundare în localitățile urbane ale provinciei. Orientându-se după prevederile statutului breslei meseriașilor din Slavonia, eliberat la data de 15 septembrie 1768, articolele Lăzii din Timișoara erau menite a reglementa îndatoririle meșterilor, calfelor și ucenicilor, asigurându-le totodată și privilegii similare cu cele ale breslelor din Ungaria.

3. LADA PRINCIPALĂ DIN TIMIȘOARA (1771–1815)

În stadiul actual al cercetării nu putem să spunem cu siguranță unde se păstrează regulamentul Lăzii Principale din Timișoara din anul 1771. Existența unui privilegiu imperial și activitatea Lăzii sunt dovedite prin cele 27 de diplome ale calfelor, tipărite în tipografia lui Matthäus Joseph Heimerl din Timișoara, fiecare dintre ele purtând o gravură a orașului. Diplomele amintite sunt păstrate la ora actuală în diferite arhive și colecții particulare din țară și peste hotare. În textul tipărit al diplomelor, eliberate între anii 1772–1782, Timișoara este intitulata ca oraș principal cezaro-crăiesc de graniță întărită. / kaiserl. Königl. Haupt- und Granitz Festung Temesvar/, iar în cele tipărite de după anul 1782, ca oraș liber regesc.

/königliche Freystadt/. La eliberarea documentelor, textul tipărit era completat cu numele şi datele personale ale calfei, era datat, semnat şi ştampilat de conducerea breslei.

Cele 27 de diplome ale calfelor, eliberate de Lada Principală din Timişoara, au fost completate şi datate, în ordinea cronologică, de conducerea lăzilor secundare, (asociațiile?) a meşteşugarilor, după cum urmează: 1775 şi 1798, de sticlari (geamgii) şi fierari; 1779, de brutari; 1782 şi 1814, de zidari; 1780, 1788, 1789 şi 1823, de curelari; 1789, de cojocari (rothgerber); 1796 şi 1816, de lăcătuşi; 1798, de mănuşari; 1799 şi 1801, de peruchieri; 1800, de cizmari; 1804, de dulgheri; 1805 şi 1815, de tâmplari; 1807, de rotari; 1808, de curelari; 1812, de producători de turta dulce; 1814, de pălărieri; 1815, de dogari.[30]

Ich Endes Unterfertigter bey einem königl. privilegirten löblichen Handwerk und Hauptlad deren bürgerlichen ... in der königl. hungarischen ... Stadt ... einverleibter Meister, bescheinige hiemit: daß gegenwärtiger Gesell Namens ... von ... aus ... gebürtig, so 24 Jahr alt, ... Statur auch ... Haaren, bei mir allhier – Jahr 25 Wochen in Arbeit gestanden und sich wärend solcher Zeit über, treu, fleißig friedsam und ehrlich, wie es einem jeglichen Handwerksgesellen gebühret, verhalten hat; ein welches anmit bestättige, und dessenthalben sammentliche Mitmeister (diesen Gesellen nach Handwerksgebrauch aller Orten zu befördern) geziemend ersuchen wollen.

Gegeben in der königl. Freistadt Temeswar, den 6ten ... im Jahr 1798.

Fig. 3. Adeverința breslei tăbăcarilor din Timişoara. 1789

Studiind diplomele emise între 1772–1815, putem constata, că în ceea ce priveşte textul şi gravura documentelor, nu se pot face deosebiri esențiale. Din păcate imprimările în ceară ale sigiliilor, textul şi însemnele lor, sunt aşa de deteriorate, încât nu este posibilă identificarea emitentului. Forma aproape identică a imprimatelor, ne sugerează că cele 27 de diplome au fost autentificate cu acelaşi sigiliu, probabil al Lăzii Breslei Principale, sau al magistraturii oraşului Timişoara. Menționăm că toate cele 27 de diplome au fost tipărite în Timişoara şi, exceptând cele completate la data de 4 octombrie 1779 de breasla brutarilor din Szeged şi cea din breasla zidarilor din Osijek (Croația) la data de 1 decembrie 1782, restul documentelor au fost emise în Timişoara. Completările scrise cu mâna în diploma din Szeged ne permit să presupunem ca în perioadele amintite, brutarii (sau cel puțin o parte dintre ei) din Szeged erau subordonați Lăzii din Timişoara. Apartenența brutarilor din Szeged la Lada din Timişoara a fost subliniată şi de către o diplomă, emisă la data de 5 mai 1795, pe numele calfei Georg Bachmann din Timişoara. Diploma amintită a fost păstrată până în anul 1918 în Arhiva Muzeului din Timişoara şi aşa cum vom vedem pe parcursul lucrării noastre a dispărut după 1918, împreună cu alte obiecte din patrimoniul instituției. Extinderea ariei Lăzii Principale din Timişoara în afara Banatului, pe lângă diplomele brutarilor din Szeged, este dovedită şi de o diplomă tipărită la Timişoara, dar completată de către breasla zidarilor din Osijek, la data de 1 decembrie 1782, pe numele calfei Adam Mullbauern.[31]

Faptul că cele 27 de diplome cunoscute de către noi au fost emise de mai multe grupări meşteşugăreşti, ne arată că în perioada amintită, în cadrul Lăzii Principale din Timişoara, au existat 17 lăzi de sine stătătoare. În ordinea cronologică a emiterii diplomelor ele cuprindeau pe meşterii: geamgii, fierari, brutari, zidari, curelari, cojocari, lăcătuşi, mănuşari, peruchieri, cizmari, dulgheri, tâmplari, rotari, curelari, producători de turta dulce, pălărieri şi dogari. Lista de sus trebuie să fie lărgită cu lada vopsitorilor de textile, a țesătorilor de mătase şi împletitorilor de ciorapi, amintite de istoricul Sonja Jordan.[32]

În ultimii ani ai domniei împărătesei Maria Terezia şi în deceniul domniei lui Iosif al II-lea s-au petrecut transformări radicale în viața politica a Banatului. În timpul războiului de succesiune pentru tronul Bavariei, izbucnit în anul 1778 între Prusia şi Austria, sub presiunea nobilimii maghiare, suverana a hotărât la 6 iunie retrocedarea Banatului la Ungaria şi reînființarea comitatelor Timiş, Torontal şi Caraş. La data de 22 mai 1779, cu ocazia serbărilor organizate în Timişoara în cinstea reorganizării Comitatului Timiş, la parada au participat, după monografia lui Borovszky, breslele comercianților şi meşteşugarilor din Timişoara.

Lehrbrief.

Wir Ober- und Untervorsteher eines ehrsamen Handwerks der bürgerl. königl. privil. Tzischmenmacher-Zunft in der königl. Freistadt Temesvár in Ungarn, bekennen hiemit vor Jedermann, daß Vorweiser dieses, der ehrbare [illegible] von [illegible] aus [illegible] gebürtig, den [illegible] vor uns, einem ganzen ehrsamen Handwerk und offener Lade erschienen, und geziemend vorgebracht: was massen er das Tzischmenmacher-Handwerk zu erlernen wünschet, daher er auf [illegible] Jahre zu dem ehrengedachten Herrn Meister [illegible] in die Lehre gegeben, und ordentlich aufgedungen worden ist; auch die Hrn. [illegible] nach Handwerksgebrauch verbürget worden sind, weil nun dieser Lehrjung diese seine Lehrzeit nicht nur allein ehrlich vollstreckt, und gänzlich ausgelernet hat, sondern auch alles dasjenige vollzogen, was einem fleißigen und ehrliebenden Lehrjung wohl an- und zustehet, daß sowohl sein Herr Lehrmeister, als ein ganzes ehrsames Handwerk ein ordentliches Vergnügen hatte, also ist derselbe vor einem versammelten ehrsamen Handwerk und offener Lade den 6ᵗᵉⁿ April 1841 frei- und losgesprochen worden; dahero derselbe die Ansuchung gethan: ihm über seine vollstreckte Lehrzeit sowohl, als sonstiges Betragen, ein glaubwürdiges Attestat zu ertheilen, wie nun das billiger Gesuch ist; deßwegen ergehet auch an die löbliche Ortsobrigkeit und an unsere Herren Handwerksgenossen unser dienstfreundliches Ersuchen, den gedachten [illegible] in Ansehung seines ehrlichen Verhaltens und guten Conduiten recommandirt zu haben, zugleich auch diesem unseren Attestate völligen Glauben beizumessen, welches wir erbietig sind, ein solches in anderen derlei Vorfällen zu reciprociren. Zu wahrer Urkund haben wir ihm gegenwärtigen Lehrbrief ertheilet, und unser gewöhnliches Handwerks-Insiegel beigedruckt.

So geschehen in der königl. Freistadt Temesvár am 6ᵗᵉⁿ April 1841

Obervorsteher: [illegible]

Untervorsteher: [illegible]

Lehrmeister: [illegible]

Fig. 4. Adeverința breslei tăbăcarilor din Timişoara. 1841

Printr-un edict imperial emis la data de 18 mai 1781, Iosif al II-lea subordona conducerea politică, administrativă şi militară a comitatelor recent înființate, Consiliului Locumtenetial Ungar, iar problemele juridice – Cancelariei Maghiare. Paralel cu înființarea comitatelor s-a trecut la conscripția şi vânzarea domeniilor camerale din Banat, proces încheiat abia în preajma revoluției din anul 1848.[33]

În ceea ce priveşte istoria oraşului Timişoara, prin emiterea diplomei din 21 decembrie 1781, împăratul Iosif al II-lea a ridicat oraşul în rândul oraşelor libere din Ungaria. După instalarea primarului, independent de autoritățile militare, la data de 16 septembrie 1782, din cauza piedicilor puse de autoritățile comitatelor, reprezentantii oraşului Timişoara au putut participa abia la lucrările dietei din 1790–91. Cu această ocazie trimişii oraşului, primarul Koppauer Ignaz şi senatorul Bazil Jovanovici au reuşit să obțină recunoaşterea dreptului de vot al oraşului în organul legislativ suprem al

Ungariei. Comisia comercială a dietei din 1790–91 a înaintat propuneri, atât pentru reformarea breslelor, cât şi pentru libertate economiei şi a comerţului.[34] Cât de nemulţumit era oraşul cu privilegiile acordate breslei din anul 1771 ne arată intervenţia senatorului Pava Ignaz la lucrările dietei din anul 1796, când delegatul timişorean cerea acordarea noilor privilegii breslelor locale, privilegii care să fie în concordanţă cu liberalizarea industriei.[35]

Din cauza războaielor îndelungate cu Franţa, reformele curţii din Viena, privind breslele, elaborata deja în anul 1802, au fost ratificate de către Consiliul Locumtenenţial Ungar – abia prin hotărârea nr. 3104 din 1805 şi trimise spre aprobare comitatelor în anul 1813. Statutele unificate ale breslelor din Ungaria au fost acordate meşteşugarilor din Timişoara începând cu anul 1815, iar în anii următori şi meseriaşilor din alte centre din Banat. Din cele 57 de puncte ale statutelor, 26 reglementau drepturile meşterilor, 22 ale calfelor şi 8 ale ucenicilor. Noile reglementări prevedeau clauze speciale privind scutirea calfelor sub pelerinajul obligatoriu şi a executării capodoperei de meşter.[36]

4. BRESLE ŞI MEŞTEŞUGARI DIN BANAT ÎN EPOCA ADMINISTRAŢIEI MILITARE ŞI CIVILE (1716–1779).

În primele săptămâni după retragerea turcilor din Timişoara, raportul generalului comandant Wallis ne informează despre prezenţa negustorilor nou veniţi şi consemna cu regret lipsa meşteşugarilor. („Von Handwercker aber hat sich dato niemand gemeldet”). Lipsa meşterilor constructori era aşa de mare încât comandantul oraşului a fost nevoit să ceară de la Viena trimiterea unui număr de 30 de tâmplari pricepuţi în problemele de construcţii.[37]

Despre numărul meşteşugarilor din Banat în anul 1718 ne informează un raport al autorităţilor locale. Conform documentului înaintat Camerei Aulice din Viena, printre meşteşugarii „germani” din Banat erau: 283 de constructori şi dulgheri, 8 lăcătuşi, 7 rotari, 4 butnari, 12 fierari, 27 morari, 1 săpător de şanţuri, 10 vărari, 11 cioplitori de pietre, 321 de pietrari, (dintre care 97 se ocupau şi cu cultivarea pământului), 14 cărămidari, 9 tâmplari, şi 4 frânghieri.[38] Pentru anul 1718, fără cifre, istoricul Szentkláray, menţiona existenţa meşterilor cizmari, măcelari, morari, brutari, croitori, zidari, pietrari, vărari, dulgheri, fierari, tâmplari, lăcătuşi, rotari, cojocari, împletitor de ciorapi, căldărari, curelari, hornari, săpunari, olari, ţesători, postăvari şi cerari.[39]

Cât de mare era cererea de meşteri pricepuţi reiese dintr-un anunţ apărut în anul 1724 în cotidianul din Frankfurt am Main, intitulat

„Wöchentlichen Frankfurter Frag- und Anzeigungs-Nachrichten". În anunțul amintit cititorii germani erau informații că în Banat erau căutați confecționeri de unelte, țesători, pălărieri, tinichigii, săpunari, şelari şi cojocari.[40] Lipsa meşteşugarilor rămânea şi în deceniile următoare acută. În anul 1735, conducerea Administrația Provinciei a atras atenția autorităților districtelor de a supraveghea ca la recrutările obişnuite să nu fie luați şi meşteşugari, aceştia să fie scutiți de armată.[41]

Atragerea meşteşugarilor în Banat stătea şi în centrul politicii de colonizare a Curții din Viena. Astfel, în patentul de colonizare emis la 23 februarie 1763 de către Maria Terezia, autoritățile au asigurat pentru meşteşugarii nou veniți 10 ani de scutire de la dările obişnuite. Pentru meşteşugarii stabiliți în mediul rural, pe lângă înlesnirile financiare, era prevăzut, la fel ca pentru preoți şi învățători, repartizarea gratuită a terenului necesar pentru ridicarea locuinței.[42] Politica favorabilă pentru meşteşugari a fost continuată şi de către Iosif al II-lea. Punctul nr. 4, al patentului de colonizare al împăratului emis la data de 21 septembrie 1782, prevede pe lingă înlesnirile asigurate deja de patenta din 1763, ca în caz de stabilire în mediul rural, casa meşteşugarului nou venit să fie înzestrată cu unelte gratuite necesare cultivării terenului primit, iar pentru achiziționarea uneltelor specifice – pentru executarea meseriei propriu-zise, se aloca suma de 50 de florini.[44] După părerea istoricului Szentkláray, din punctul de vedere al dezvoltării industriei din Banat, politica de colonizare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, şi-a atins țelurile propuse. Mai ales între meşteşugarii aşezați între anii 1772–1787 în localități ca Timişoara, Lugoj, Caransebeş, Vârşeț şi Becicherecul Mare erau numeroşi rotari, fierari, tâmplari, frânghieri, căldărari, papetari, țesători de mătase, confecționeri de ciorapi, pieptănari, geamgii şi olari.

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea, lipsa muncitorilor calificați din Banat a fost agravată de războaiele franceze îndelungate. În primii anii al războiului, autoritățile locale erau strict împotriva folosirii prizonierilor francezi în producția industrială.[45] Mai târziu, sub presiunea lipsei forței de muncă, prizonieri francezi reținuți în lagărele din Banat erau folosiți atât în atelierele militare cât şi în cele civile. Condiția primordială a folosii muncii prizonierilor era respectarea strictă a principiului voluntariatului. Adică nici un prizonier nu a fost obligat la muncă, iar cei care lucrau în atelierele civile primeau pe lângă hrană şi cazare şi o plată zilnică între 8–10 creițari. Ținând seama de siguranța prizonierilor, permisiunea de lucru a fost acordată numai atelierelor civile aflate în apropierea taberelor din Vârşeț, Timişoara, Ciacova, Sânnicolau Mare şi Lugoj.[46]

Ca urmare a politicii consecvente a administrației privind atragerea meseriaşilor în Banat, în datele conscripției din anul 1787, pe teritoriul comitatelor se găseau 966 de meşteri impozabili (cei care achitau impozite), repartizații: 274 în Caraş, 483 în Timiş şi 209 în Torontal.[47]

În Timişoara, în lipsa breslelor, magistratul orăşenesc şi Administrația Provinciei se ocupa cu problemele legate de producția şi desfacerea produselor meşteşugăreşti. Din anul 1718, în fruntea magistraturii se afla un primar ales de către cetățenii cu drept de vot ai oraşului. Primarul ales trebuia să fie confirmat în funcție de către Administrația Provinciei şi comandamentul garnizoanei militare. Primul primar al oraşului în anul 1718 a fost Tobias Balthazar Hold, venit din localitatea bavareză Frankenhausen. El a fost ajutat în serviciu de către 4 jurați.[48] Numărul juraților a crescut în anul următor la 6. Unul dintre noii jurați, „Stadtleutnant", deținând funcția de şeful poliției locale, răspundea pentru problemele de ordine interioară, iar al doilea, un medic cu problemele legate de sănătatea publică. Presupunem că sub jurisdicția primului intra controlul asupra pieței oraşului şi asupra calității şi prețului produselor meşteşugăreşti. Pentru a proteja „casa oraşului" de cheltuielile privind întreținerea persoanelor fără venituri, generalul Mercy a luat măsuri ca în registrul de cetățenie a oraşului (condiție primară în obținerea permisului de a deschide un atelier) să fie înregistrate numai persoane care asigurau sub jurământ că în timp de 10 ani de la încetățenire nu vor beneficia de ajutorul casei săracilor („Armencasse"). Este cunoscut că aceasta casă a fost înființată abia în cursul anului 1755 de către preşedintele provinciei, generalul Engelshofe, dar aşa cum reiese din documentul referitor la înființarea casei, crearea instituției a fost inițiată deja în timpul guvernări generalului Mercy.[49]

Aşa cum am văzut, practicarea unei meserii, deschiderea unui atelier în Timişoara erau condiționate de înscrierea viitorului meşter în registrul oraşului. În anul 1725 meşteşugarii înregistrați depuneau o plângere fața de conducerea oraşului şi administrația provinciei împotriva meşterilor care lucrau fără aprobarea autorităților.[50] Conform unui act din 1742, magistratura oraşului a respins cererea calfei de tâmplar, Michel Teller de a se stabili în oraş, sub motivul că în oraş existau deja 11 tâmplari. La respingerea cererii calfei Philipp Zemel în anul 1744, aflăm că în oraş existau deja 20 de croitori înregistrați. În acelaşi an a fost respinsă cererea turnătorului de cositor Siegfried Pfeisterer, a cizmarului Stoffelmayer (13 cizmari în oraş), a şelarului, pielarului şi a dulgherului anonim (numai în suburbii locuiau 17 dulgheri). Motivele respingerii erau în toate cazurile legate de faptul că oraşul nu are nevoie de meşterii amintiți. Era acceptata cererea calfei de brutar, Johann Georg Joachim, a sculptorului Kasper Majon, iar fierarul Martin Palpack a fost îndrumat de a stabili la Pişchia (Bruckenau).[51]

Din cauza suprapopulării oraşului cu anumiţi meşteşugari, o parte a meşterilor timişoreni se ocupau – pe lângă meseriile practicate – şi cu desfacerea băuturilor alcoolice. Conform cererilor înregistrate la magistratura oraşului în anul 1726, cizmarul Max Donauer, iar peste câţiva ani şi hornarul Antonio del Bondio cereau deschiderea unui local cu drept de vânzare a berii. Peste câteva decenii, peruchierul Schiller Ignatz, originar din Dresden, a preluat pe lângă profesia originală şi conducerea teatrului din localitate. Se pare ca peruchierul nostru cu înclinaţii artistice nu a luat în seama complicaţiile financiare la care il va duce conducerea teatrului şi peste câţiva ani, după pierderea averii, s-a reîntors la meseria iniţială. În multe cazuri refuzul acordării dreptului de aşezare în oraş era legat de criterii cu totul ne-economice. Astfel magistratul a favorizat cererea de cetăţenie a tipografului şi gravorului, Anton Kolb de la Buda, deoarece celălalt petiţionar provenea din Sibiu, adică din mediul luteran şi calvin. Ironia sorţii este ca dintr-un motiv oarecare nici meşterul Kolb nu s-a stabilit în oraş, şi cum este cunoscut, prima tipografie din Timişoara va fi deschisă abia în anul 1771, de către Matthäus Joseph Heimerl din Viena, care va fi şi editorul primului ziar local, „Temeswarer Nachrichten”.[52]

MI SZABAD 'S KIRÁLYI PRIVILEGIALT TEMESVÁR VÁROSSÁBAN LAKOZO MAGYAR SZABÓ MESTERSÉGBEN LEVŐ TZÉH-MESTER, ÉS TÖBBI MESTEREK, ADGYUK TUDTÁRA MINDENEKNEK hogy Levelünket mutató [illegible] Magyar Szabó Mester-Legény [illegible] Súletet, [illegible] Esztendős [illegible] Állású [illegible] haju, mi nálunk [illegible] Esztendeig 12 — Hétig. Méhelyben hévén Mesterségét folytattá, és azon üdő alatt [illegible] magát viselte, Mellyről-is bizonyságot tészünk, és arra való nézve mindnyáján Tzéhbéli-Mesterek, Tzéhünknek szokássa szerént, emlétett Mester-Legénynek előre való menetele segitségére illendő képpen ajánlyuk, és kérjük költ.

Temesvárott die [illegible] Anno 18[illegible]

Feő-Tzéh-Mester. [illegible]
All-Tzéh-Mester. [illegible]
Atya-Mester. [illegible]

Fig. 5. Adeverinţa breslei croitorilor unguri din Timişoara. 1841

După cum se ştie, interdicția stabilirii meşteşugarilor ne-catolici se rezuma în general numai asupra Cetății. Tot aşa de bine cunoscut este că, în suburbii şi mai ales în Cartierul Fabric, activitatea meşterilor ortodocşi nu era restricționată. În anul 1776 magistratura oraşului aprobă boiangiului Stojan Iancovici cumpărarea unei case în suburbia Mehala, chiar dacă petiționarul era cetățean otoman. Magistratura motiva aprobarea ca o excepție, deoarece boiangii buni erau căutați în tot Banatul.[53] Excepționalitatea cazului amintit se poate dovedi în cazul cojocarului Michael Pren originar din ținuturile săseşti din Transilvania. Cererea meşterului Pren, de religie calvină, de a achiziționa o casă în Palanca Mică a fost aprobată, deoarece la data cererii nu se întrevedea nicio posibilitate de a preda cojocăria devenită liberă, unui meşter catolic. Peste doi ani, la venirea unui cojocar catolic din Arad, meşterul Pren a fost obligat de a preda cojocăria la prețul oficial, noului venit.[54]

Cât de serios era aplicat principiul stabilirii catolicilor în oraş ne arată cazul paradoxal creat la moartea generalului comandant al Timişoarei, Jakob Heinrich Suckov. La 12 martie 1740, generalul Suckov a fost înmormântat pe lângă bastionul Elisabeth, deoarece iezuiții din oraş nu au permis înhumarea calvinului Suckov în cimitirul catolic al oraşului. Restricția amintită va rămâne în vigoare până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Conducerea oraşului va permite construirea unei biserici evanghelice abia în anul 1831.

La prezentarea dezvoltării meşteşugurilor din Timişoara trebuie să amintim că în între 1718 –1782 oraşul avea două magistraturi; una germană şi una sârbă. Despre comunitatea populației creştine ortodoxe din Timişoara şi conducătorul ei, Nikola Muncian, avem informații din timpul asediului din toamna anului 1716. Se ştie de asemenea, că această magistratură dispunea deja în anul 1719 de un sigiliul popriu. Mai puțin cunoscut este faptul că între 1718–1744 existau două magistraturi sârbeşti, una pentru Cetate şi una pentru Palanca Mare. Un act al magistraturii germane din anul 1722 confirmă existența primarului şi magistraturii sârbe din Palanca Mare. Primarul sârb al Palăncii Mari din anul 1724 se numea N. (probabil Nicolae) Jovan.[55] În anul 1744 în cadrul reorganizării administrațiilor existente în Timişoara magistraturile sârbeşti au fost cumulate. Cu această ocazie au fost delimitate, mai bine-zis reîmpărțite competențele între magistraura germană şi cea sârbă. Aria de răspândire a magistraturii sârbeşti cuprindea în anul amintit cele 6 clădiri din Cetate, plus o parte din Palanca Mare şi cartierul Mehala. După 1750, odată cu dezvoltarea spectaculoasă a fostei Palănci, denumită şi Fabric, partea de sud a cartierului a trecut sub administrația magistraturii germane. Cu ocazia restructurării jurisdicției între cele două

magistraturi s-a hotărât ca un membru al magistraturii germane să ia parte la şedinţele magistraturii sârbeşti şi un membru al magistraturii sârbeşti – la şedinţele magistraturii germane. Cele două magistraturi s-au unit definitiv abia în anul 1782.

Despre repartiţia meşteşugarilor în zonele magistraturii germane şi sârbeşti avem informaţii puţine. Se ştie că din anul 1719, pentru problemele legate de meşteşugari din parte magistraturii germane răspunde un jurist (Landadvocat) cu numele H. Müller, iar din 1727 – H. Sebastian Prunauer.[56] După o informaţie provenita din anul 1744, sub jurisdicţia magistraturii sârbeşti se găseau 124 de meseriaşi, dintre care; 22 tâmplari, măcelari, rotari şi pantofari, 3 brutari, 24 de cizmari, 23 de croitori şi 32 de cojocari. Este ciudat că în rândul meseriaşilor aflati sub supravegherea magistraturii sârbeşti nu se găseau constructori şi meşteşugari din branşa prelucrării metalelor.[57] Despre repartizarea meseriaşilor pe cartiere, informaţii deosebit de interesante ne oferă o listă cumulativă a contribuţiilor plătite între anii 1773–1778. Conform acestei liste, meseriaşii din Cetate au plătit 3.219, cei din Iosefin – 2.482, cei din Fabric – 1.774 şi cei din Maierele vechi – 1.251 de florini.[58]

Pe planul Cetăţii din anul 1754 sunt trecute, pe lângă clădirile oficiale, şi casele particulare cu menţiuni referitoare asupra ocupaţiei locuitorilor. În listă găsim referiri la: Caspar Grobner – croitor; Lazarus Imler – potcovar; Johann Lechner – curelar; Josef Stöbl – măcelar; Franz Massaneck – brutar; Ludwig Friedl – tâmplar; Josef Kyll – sticlar; Jacob Bergmann – dogar; Wenzl Lechner – constructor; Jovan Haczinea – săpunar; Thodor Joannovith – croitor; Mathias Simon – sticlar; Franz Handler – constructor; Johann Georg Weiß – lăcătuş; Pantaleon Müller – tâmplar; Johann Rederer – pantofar; Balthazar Douschan – măcelar; Martin Pockorni – potcovar; Gottfried Lebitsch – turtelar; Johann Heckmann – brutar; Eva Meyer – brutăreasă; Peter Anton Delpondio – hornar; Georg Mittermayer – brutar; Anton Schweiger – curelar; Haczi Nedelco – croitor; Domenico Sacavino – fabricant de tutun; Sylvester Deckher – fierar; Michael Jacoticz – turnător de staniu; Joseph Kirschweger – turnător de aramă; Andrei Lazkovits – cizmar; Peter Obermayer – brutar; Anton Wiser – potcovar; Caspar Birg – croitor; Theresia Neubauer – văduva potcovarului; Mathias Zodermann – croitor; Leopold Kayser – brutar; Johann Brindl – croitor.[59]

Pe lângă acordarea dreptului de practicare a meşteşugurilor, magistraturile răspundeau şi de relaţiile dintre meşteri şi calfe. De fapt în jurisdicţia magistraturii se aflau toate problemele legate de angajarea, plata şi supravegherea modului de viaţă al calfelor. În actele magistraturii germane de după anul 1755 se găsesc multe referiri asupra conflictelor existente între

meşteri şi calfele aflate în oraş. În anul 1761, la cererea calfelor de croitori, magistratura germană a permis ca o camera a spitalului orăşenesc să fie transformată în cartierul (Herberge) calfelor străine. Conform prevederilor reformei breslelor, executate din ordinul împărătesei Maria Terezia în anul 1761, magistratura oraşului a introdus din anul 1771, obligativitatea eliberării diplomelor de bună purtare pentru calfele aflate în pelerinaj. Emiterea acestor diplome standardizate în Timişoara, ca şi pretutindeni în Imperiul Habsburgic, întra în competența autorităților locale. În primele decenii după 1761, certificarea diplomelor se făcea cu sigiliul oraşului de reşedință a breslei emitente, mai târziu prin sigiliul breslei emitente. În Timişoara, diplomele au fost tipărite şi vândute calfelor de către tipograful Matthäus Joseph Heimerl. Mai târziu, pentru a preîntâmpina falsificările posibile, procurarea diplomelor intra în sarcina conducerii breslei emitente.[60]

Cercetările mai vechi şi cele recente au identificat un număr de 50 de diplome provenite din diferite localități ale Banatului. Este vorba numai de diplome tipărite şi decorate cu gravurile unor clădiri din oraşele respective. Din cele 50 de diplome, 33 provin din Timişoara, 12 din Panciova, 3 din Biserica Albă, 1 din Novi Bečej şi 1 din Aradul-Nou. / Despere diplome mai mult la prezentarea breslelor din localitățile respective. / Chiar dacă prin hotărârea nr. 21.080 din 16 iunie 1816 al Locumtenenței Ungare, pentru calfele aflate în pelerinaj a fost introdus obligativitatea folosirii Cărților de Pelerinaj, diplomele vechi rămâneau în vigoare şi în deceniile următoare. În colecțiile studiate până acum de noi, ultima diplomă emisă în Banat se datează din 6 aprilie 1841.[61]

5. MEŞTERII MILITARI, CONSTRUCTORI AI FORTIFICAȚIILOR DIN TIMIŞOARA

După retragerea turcilor, în lunile de iarnă ai anilor 1716/17, refacerea clădirilor şi a fortificațiilor distruse în timpul luptelor intra în obligația meşterilor militari ai armatei austriece. Construcțiile deceniilor următoare şi mai ales ale fortificațiilor militare executate între anii 1723–1763 solicitau prezența permanentă a constructorilor calificați. Avem informați puține despre numărul meşterilor militari din Timişoara. În primele luni ale ocupației habsburgice structura meşterilor militari (kaiserliche Handwerker) ai garnizoanei din Timişoara, defalcată după calificare, se prezenta în felul următor 283 de zidari şi dulgheri, 321 de pietrari, 11 cioplitori de piatră, 10 vărari, 14 țiglari şi 12 fierari arată cu claritate problemele primordiale ale reconstrucției.[62] Munca de construcție a fortificațiilor începută în anul 1728

se desfăşura sub supravegherea uni ştab format din 3 ingineri şi 5 meşteri. Din raportul magistraturii din anul 1754 reieşea că la construcția fortificațiilor, pe lângă militari, erau angajați muncitori civili, dintre care 22 de zidari, 7 dulgheri, 6 tâmplari, 5 lăcătuşi, 1 vopsitor, 1 cioplitor de piatră şi 15 cărămidari, dintre care 3 meşteri.[63] Informații interesante despre statutul acestor muncitori, ne furnizează o scrisoare a Administrație Provinciale, adresată inspectorului erarial Rebentisch din 16 iunie 1727. Din scrisoare reiese că şi meşterii civili ai fortificațiilor, chiar dacă erau cetățeni ai oraşului, se aflau sub jurisdicția comandamentului militar. Primirea titlului de meşter pentru calfele care lucrau la fortificațiile amintite, era aprobată de către Camera Aulică din Viena, la recomandarea Administrației Provinciale. Din scrisoarea amintită reiese, că la primirea titlului de meşter, calfa de dulgher Nicola Widmesser (în alte surse Wittmesser sau Wiedmesser), era obligat să achite taxa obişnuită a breslelor din Ungaria.[64]

6. MEŞTERI BĂNĂȚENI AI LĂZILOR DIN UNGARIA ÎNTRE 1718–1858

În literatura de specialitate este cunoscut faptul că, în cursul secolului al XVIII-lea, meşteşugari din diferite localități din Banat, ca meşteri provinciali (Landmeister), erau membri ai unor bresle cu sediul în afara provinciei. Dreptul de a înființa o Ladă Principală (Hauptlade) era, ca şi în cazul breslelor obişnuite, privilegiul unui oraş, organelor comitatelor, casei imperiale şi numai în cazuri răzlețe stăpânului feudal. În cursul secolului al XVIII-lea, în paralel cu reintegrarea treptată a vieții economice a Banatului în circuitul dezvoltării normale a Imperiului Habsburgic, cel puțin o parte a meşterilor care au trăit în Banat au fost membri ai breslelor cu sediul în Ungaria.

Studiind apariția breslelor centrale din Ungaria, se poate constata că primele dintre ele aveau sediul în Viena, şi de acolo îşi extindeau activitatea lor spre apusul, mai târziu în centrul Ungariei şi spre Banat. Pe parcursul acestui proces îndelungat, fostele filiale ale breslelor din Buda, Bratislava, Sopron şi Szeged devin independente şi, la rândul lor, îşi vor extinde controlul asupra meşterilor localităților din Banat.

Astfel turtari din Buda şi Pesta au înființat în anul 1719 o breaslă comună, care întreținea o Ladă Secundara la Novi Sad. La rândul lor turtarii din Novi Sad vor înființa în anul 1822 o lada independentă.[65] După studiul istoricului Domonkos Otto, între 1779–1790, de Lada Principală al breslei pălărierilor din Sopron, aparțineau pălărieri din Jimbolia şi Timişoara.[66]

Numitul istoric, enumera între membrii lăzii brutarilor din Buda, meşteri din Aradul Nou (1771), Lipova (1808), Timişoara (1763), Zombor (1773), Novi Sad (1766), Petrovaradin (1744), Vârşeț (1753), Oravița (1790), Dognecea (1755), Caransebeş (1730), Mehadia (1770) şi Orşova (1729). Pe lângă membrii breslei din Buda şi a breslelor locale înființate după anul 1815, în jurul anului 1855 meşteri brutari din Sânnicolau Mare, Becicherecul Mare, Timişoara şi Ciacova – erau membrii lăzii brutarilor din Szeged.[67]

Între anii 1719–1858 între membrii lăzii principale a breslei turtarilor din Buda, sunt cunoscuti meşteri din Timişoara (1728), Panciova, Sânnicolau Mare, Lugoj, Făget, Lipova şi Aradul Nou.[68]

În cadrul breslei geamgiilor, şi a negustorilor de sticlă din Pesta, activau şi meşteri din Aradul Nou (1777), Lipova (1808), Periam (1806), Jimbolia (1794), Timişoara (1758), Lugoj (1809), Ciacova (1803), Vârşeț (1790) şi Oravița (1738).[69]

Endesgefertigter bescheiniget Kraft dieses Zeugnißes: daß Vorzeiger dieses: Namens Stephan Simkowits. 20. Jahr alt, [illegible] Religion, von [illegible] in Ungarn gebürtig, bei mir ein Jahr fünf Monat als Barbirer in Condition gestanden, und sich während dieser Zeit getreu, fleißig, und friedsam betragen hat; da er aber nach ordentlicher Aufsagung von mir bestens entlassen worden, so wird ihm zu dem Ende dieses Zeugniß von mir, und dem Ehrsamen Mittel zu seinen weitern Fortkommen ertheilet. Zur Bekräftigung deßen folgen unsere Unterschriften, und beigedrucktes Siegil. So geschehen in dem privilegirten Markt Neu-Arad den. 13te February 1830.

[illegible]

Obervorsteher

[illegible]

[illegible]

Fig. 6. Adeverința breslei bărbierilor din Aradu-Nou. 1830

Zona de influența a breslei cojocarilor din Buda se extindea între anii 1747–1829 şi asupra Banatului. În Lada Principala a breslei activau meşteri din Sânnicolau Mare, Aradul Nou, Lugoj, Timişoara, Becicherecul Mare, Novi Bečej, Biserica Albă şi Panciova.[70] Asemănător breslei cojocarilor, între membrii breslei pieptănarilor din Buda din anul 1817, se găseau calfe din Lipova şi Timişoara.[71]

Între membrii Lăzii Principale a breslei vopsitorilor de textile (Schön und Schwarzfärber) din Bratislave se găsesc numele meşterilor timişoreni Josef Haubenhofer (1799), Leopold Lobmayer (1808), şi Georg Haubenhofer.[72]

Între membrii breslei legătorilor de perii (perierilor) din Buda erau înregistrați meşteri din Vinga (1857) şi Timişoara[73], iar între membrii breslei strungarilor din Buda, în anul 1763, era înregistrat şi un meşter din Timişoara[74].

După Milleker[75], hornarii din Timişoara aparțineau în anul 1749 la Lada Principală al Breslei Hornarilor din Buda. De fapt este cunoscut, că încă din anul 1695 sub auspiciile lăzii amintite activau toți hornarii din provinciile recent eliberate de sub turci.

În cadrul Lăzii Principale a Breslei Frânghierilor din Szeged, înființată în anul 1743, pe lângă meşterii din Sânnicolau Mare şi Becicherecul Mare[76]se găseau şi colegii lor din Timişoara, Pecica, Biserica Albă, Panciova şi Vârşeț[77]. Pe o copie din anul 1816, a privilegiului breslei croitorilor din Szeged – eliberat la anul 1726, găsim o notă, din care reieşea că şi croitorul Gáll János din Jimbolia, a fost înregistrat – ca membru provincial, la lada din Szeged. Din notițele amintite reiese că meşterul din Jimbolia a dat asigurări că nu are intenția de a lucra la Szeged.[78] Rămânând la frânghierii din Banat, trebuie să amintim că în cursul secolului al XIX-lea printre membrii Lăzii Principale a frânghierilor din Pesta se găsea şi un meşter din Lipova.[79]

Meşteri din Timişoara cât şi din localitățile mai mici ale Banatului, ca membri ai unor lăzi principale cu sediul în afara provinciei, au achitat dare de cap şi după avere la districtul unde aparțineau, iar datoriile față de breasla, la sediul lăzii principale. Conform conscripției realizată în cursul anului 1717, în Banat au fost înregistrate 21.289 gospodării în 723 de localități. În ceea ce priveşte darea de cap, meşteşugarii plăteau 8 florini, iar negustorii 10 florini. Datele conscripției din anul 1720, consemnau numai 132 de meşteşugari şi negustori din Banat care erau obligați la plata dărilor amintite[80]. De menționat este că marea majoritate a meşteşugarilor nou veniți erau scutiți de plata impozitelor. Despre veniturile manufacturilor din Timişoara, a minelor şi topitoriilor din Banatul Montan, precum şi a

manufacturilor erariale, aflate în regie proprie sau în arendă – avem informații detailate abia în raportul generalului Hamilton din anul 1734[81] Raportul sublinia necesitatea întăririi controlului erarial asupra meşteşugarilor, a piețelor de desfacere şi unificarea unităților de măsură folosite în Banat. Tabelele anexate raportului dau o descriere clară asupra situației financiare a fiecărei mine, topitorii, manufacturi şi a fabricilor de bere. Mai departe tabelul prezintă felul veniturilor şi al cheltuielile administrației provinciale. În ceea ce priveşte dările meşteşugarilor din Banat, la rubrica venituri, din raportul amintit sunt consemnate numai taxele percepute de la cojocari şi căldărari. Conform unui raport din anul 1748 numărul căldărarilor înregistrați în Banat se ridica la 200 de meşteri.[82]

Proxima consemnare a taxele percepute de la meşteşugarii din Banat, apare abia într-o conscripție din anul 1760. La punctele 3 şi 4 din capitolul XXVII al conscripției din 1760, ca şi în raportul Hamilton din 1734 sunt enumerate numai taxele cojocarilor (121 florini) şi căldărarilor (385 florini)[83]. Primele date mai largi despre numărul şi taxele meşteşugarilor din Banat le avem abia în raportul lui Ehrler din anul 1774.[84] Pentru cele 48 de ramuri meşteşugăreşti din Banat, enumerate în raportul Ehrler, mărimea taxelor era împărțite în trei categorii (I, II, III.). Darea de cap şi taxa militară, introduse abia în anul 1754, era de 8,30 de florini la categoria I., 6,30 la categoria II. şi 4,30 la categoria III. În prima categorie erau cuprinşi meşterii din zona montană, iar în a treia meşterii de la câmpie. La stabilirea acestor categorii autoritățile au pornit probabil de la ideea că veniturile meşteşugarilor din zonele montane proveneau exclusiv din ateliere, iar cei de câmpie se ocupau şi cu agricultura. Mult mai complicată şi deosebit de concludentă era încadrarea meşteşugurilor în diferite categorii la plata taxelor industriale (Gewerbe Taxen). În primul rând, din cele 48 de meserii enumerate în anul 1774, numai 13 achitau taxe industriale. Cele mai multe taxe pe an le plăteau cojocarii (Lederer), 41,30 florini cei din categoria I., 43,30 din categoria II., şi 45,30 din categoria III. După cojocari urmau căldărarii şi argăsitorii de piei fine (Weißgerber) cu; 11,30; 13,30 şi15,30 de florin anual. La o diferență destul de mare după primele două categorii, urmau măcelarii, vopsitorii, fierarii, lăcătuşii şi rotarii cu 2,10; 4,10 şi 6,10 florini pe an. Curelarii, şelarii, marochinerii şi țesătorii de pânză plăteau; 1,30; 3,30 şi 4,30 de florini pe an. Penultimul loc îl ocupau brutarii cu: 0,50; 2,50, şi 4,50 de florini pe an, iar pe ultimul loc erau geamgiii şi frânghierii cu: 0.10; 2,10 şi 4,10 florini pe an. Rapoartele şi conscripțiile din 1760 şi 1774 confirmau datele raportului Hamilton din 1734, despre rentabilitatea deosebită a cojocăriilor şi căldărăriilor din Banat.

MI NEMES ARAD VÁRMEGYÉBEN UJ-SZENT-ANNA MEZŐ VÁROS

Fig. 7. Adeverința breslei cizmarilor din Sântana. 1838

Referitor la colonizarea Banatului în general, despre originea meşteşugarilor şi a lucrătorilor din ramurile miniere şi prelucrare a metalelor, stabiliți în Banat, autorii care s-au ocupat cu aceste teme au accentuat, pe drept, originea vest europeană, germană a noilor veniți. Totuşi ar fi o greşeală de a minimaliza faptul că o bună parte a noilor veniți, fapt consemnat şi de către Griselini, erau români şi sârbi originari din ținuturile învecinate Banatului.[85] Că cei care au venit din ținuturile învecinate nu erau numai tăietori de lemn şi mineri stabiliți în zona montană, ci şi meseriaşi ai centrelor urbane, ne arată un studiul al cercetătoarei Milka Zdrajeva. Lucrarea cercetătoarei ne arată ca o bună parte a meseriaşilor şi comercianților stabilit în localitățile Panciova, Biserica Albă şi Vârşeț, proveneau din ținuturile Macedoniei.[86] Ideea trebuie lărgită cu datele registrelor întocmite de Baróti care ne dovedesc că, mai ales în cursul secolului al XVIII-lea, o bună parte a căldărarilor, boiangiilor, argăsitorilor, aurarilor şi argintarilor stabiliții în Banat, proveneau din provinciile învecinate ale Imperiului Otoman.[87] De exemplu numărul căldărarilor veniți din Imperiul Otoman era aşa de mare,

încât în anul 1753, Administrația Provincială cerea, ca oficiul vamal din Palanca Nouă să depună un raport separat despre sumele provenite din taxa vamală (1 aur pe cap) strânsă de la căldărari.[88]

Consultând componența etnică a locuitorilor din Timişoara – Cetate, în perioada anilor 1717–1853, trebuie să constatăm că teza conform căreia în Cetate aveau drept de stabilire numai germani cu religie catolică nu corespunde adevărului. Din cei 3.026 de locuitori al cetății, cu drept de cetățenie în perioada amintită, istoricul Nicolae Ilieşu considera că 631 erau români şi sârbi. În ceea ce priveşte originea lor, pe lângă timişoreni şi bănățeni, 62 erau originari din Macedonia, 29 din Slovenia, 15 din Transilvania şi 12 din Țara Românească. Marea majoritate a ortodocşilor din Timişoara – Cetate erau meşteşugari.[89]

7. CALFELE STRĂINE ÎN BANAT

În deceniile următoare anului 1716, Banatul ieşit de sub stăpânirea Imperiului Otoman s-a reintegrat treptat-treptat în circuitul economic european. Totuşi urmările ocupației otomane îndelungate, statutul militar al provinciei în primele decenii ale stăpânirii habsburgice, tensiunea internă specifică a ținutului aflat în zona de conflicte militare dintre otomani şi habsburgi, împiedicau în mare măsură dezvoltarea normală a Banatului.

Pe parcursul secolului al XVIII-lea, în cursul colonizării, proces important al politicii mercantiliste a Curții din Viena, putem fi martorii unui flux imens al migrării specialiştilor străini în Banat. Din cauza lipsei acute a forței de muncă specializate acest flux va continua şi în cursul secolului următor. Totuşi, mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, putem fi martori şi a migrației specialiştilor din Banat spre apusul Europei. Desigur, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu scopul îmbunătățirii experienței profesionale, calfele din Banat au fost prezente în centrele mai dezvoltate ale Europei Apusene. În deceniile următoare desființării breslelor, în timpul dezvoltării deosebit de dinamice a producției industriale în Europa răsăriteană, se va continua fluxul muncitorilor calificați spre Banat.

În primele decenii ale ocupației austriece, problemele ivite între calfe şi meşterii lor din Timişoara au intrat în competența magistraturii (germană şi sârbească după cum am văzut) orăşeneşti. Calfele care lucrau în atelierele meşterilor locali, ca pretutindeni în Europa, şi la Timişoara erau organizați în asociații. Din materialul arhivistic şi din literatura de specialitate reiese că, mai ales între anii 1764–1766 şi 1829–1840, calfele din Timişoara au

ajuns în conflicte deosebit de serioase cu meşterii locali şi cu magistratura germană a oraşului.

Cauza imediată a conflictului din anul 1764, după informațiile contemporane, era faptul că o calfă de dogar a părăsit prea devreme locul de muncă. Interesant este că pe parcursul conflictului, meşterii dogari s-au solidarizat cu calfa citată în fața magistraturii. În anii următori, din cauza remunerării calfelor, a izbucnit un conflictul îndelungat între calfele şi meşterii cizmari din Timişoara. Punctul de pornire a conflictului era faptul că meşterul Grünauer a plătit pentru cusăturile duble executate de calfele sale, zilnic 6 creițari deasupra taxei normale, stabilite de către magistratură. Protestând împotriva acestui procedeu, meşterii cizmari din oraş au cerut pedepsirea lui Grünaur la o amendă de 3 forinți, iar pe calfele aflate în slujba lui cu 25 de lovituri de bâtă. Conflictul inițial a continuat şi în cursul anului următor, când din cauza organizării unei asociații de întrajutorare, meşterii cizmari din oraş, au cerut de la magistratura, pedepsirea calfelor. De fapt meşterii cizmari cereau ca calfele să verse, ca şi mai înainte, taxa de întrajutorare în lada comună a breslei şi nu în lada recent înființată de calfe. La cercetarea cazului, magistratura germană a oraşului a amenințat pe organizatorii răzvrătirii cu 30 de lovituri de bâtă. În ciuda amenințărilor, calfele de cizmari din Timişoara nu au dizolvat asociația lor şi pentru a demonstra hotarărea lor, au întrat în cursul luni octombrie 1766 în grevă. Speriată de grevă, magistratura oraşului a cerut ajutor din partea comandamentului militar local. Din procesele verbale ale magistraturii reiese că detaşamentul militar sosit la fața locului era gata de a executa ordinul de pedepsire a calfelor; Michael Reutter, Georg Pfanner, Simon Streb şi Adam Gang. O parte a calfelor, exceptând pe Michael Reuter, care din cauza staturii prea mici nu era apt pentru slujba militară, au scăpat de sub pedeapsă numai prin înrolarea „voluntară”.[90]

Mişcarea calfelor de cizmari din Timişoara între anii 1764–1766, se afla în legătură, fiind probabil ultimul episod, al revendicărilor calfelor din provinciile ereditare ale Imperiului Habsburgic. Scopul acestor mişcări era legitimarea independenței lăzii calfelor („Gesellenladen”) față de lăzile tradiționale, controlate de către meşteri. În aceasta mişcare, care a cuprindea aproape toată Europa, nu numai în Timişoara, ci pretutindeni, calfele cizmarilor au jucat un rol deosebit de important. Ca represalii împotriva calfelor, prin ordinul imperial emis la data de 6 noiembrie 1751 au fost interzise lăzile, iar apoi de la 25 ianuarie 1752, şi hanurile controlate de calfele cizmarilor.[91]

Fig. 8. Flacon pentru băutură cu imaginea unei calfe in peregrinare. Sec. XVIII

În preajma revoluției din 1848 în toate Europa a renăscut mişcarea ilegală a calfelor. De acțiunile epocii nu au foşti scutite nici breslele bănățene înființate abia după anul 1815. Primii care au început mişcarea în Banat au fost calfele breslelor lugojene, care în anul 1822 au cerut dreptul de a participa la şedințele societății lor.[92] În anul 1841 breasla cojocarilor germani din Arad se plângea împotriva unei organizații secrete a calfelor, organizație care a unit toate asociațiile calfelor de cojocari din sudul Ungariei. În anii respectivi, autoritățile aveau cunoştință şi despre o organizație secretă a cizmarilor, numită „Talléregylet”, care avea sucursale în oraşele Buda, Pest, Timişoara, Pécs, Komárom şi Aradul Nou.[93] În aceşti ani plin cu frământări era firesc faptul că unele dintre calfele bănățene reîntoarse din pelerinaj, ca şi calfele străine venite în Banat, să aducă cu ei, pe lângă noutățile tehnice şi idei revoluționare. Se ştie de exemplu că în anul 1831, calfele breslei căldărarilor români din Lugoj au organizat o societate secretă numită „Conspirația”, care va juca un rol important în pregătirea revoluției de la 1848. Calfa caransebeşeană Pálfy János va fii arestată în anul 1847 pentru legăturile sale cu revoluționari polonezi. După izbucnirea revoluției din primăvara anului 1848, în cursul campaniei pentru alegerile parlamentare, calfa de măcelar, Dionisie Ciolocaş din Făget, conducea cam-

pania electorală pentru Eftimie Murgu. Mai târziu, când Murgu a renunţat la mandatul cercului electoral Făget, Ciolocaş va fi ales în dieta de la Buda. După înăbuşirea revoluţiei, Ciolocaş întreţinea legături cu revoluţionarul Nicolae Bălcescu şi primea de la el publicaţia „Junimea Română".

La începutul secolului al XIX-lea a izbucnit un conflict îndelungat între calfele şi meşterii breslei pălărierilor din Timişoara. Cum vom vedea la capitolul despre breslele din Timişoara, pălărierii din oraş au înfiinţat o breaslă proprie în anul 1815. După informaţiile cercetătoarei Dóka Klára, calfele breslei pălărierilor au înfiinţat în anul 1818 o asociaţie proprie a cărei activitate a fost recunoscută şi de către autorităţile locale. O comisie de judecată a acestei asociaţii putea să ia hotărâri care aveau valabilitate pentru activitatea tuturor asociaţiilor calfelor de pălărieri din Banat. Influenţa crescândă a asociaţiei calfelor de pălărieri nu era deloc pe placul meşterilor din breaslă, care în anul 1829 au reuşit să obţină arestarea unora dintre conducătorii calfelor. Numai solidaritatea calfelor de pălărieri din Arad, Lugoj, Caransebeş, Caraşova, şi Petrovaradin cu colegii lor din Timişoara a determinat conducerea breslei să retragă cererea de arestare. În deceniu al patrulea al secolului al XIX-lea, conflictul dintre calfele şi meşterii breslei pălărierilor din Timişoara va căpăta un caracter naţional. Ca urmarea a conflictului, asociaţia calfelor pălărierilor din Banat a boicotat cu succes atelierele meşterilor din Timişoara, reuşind se împiedice pelerinajul calfelor care lucrau în aceste ateliere.[94]

În timpul revoluţiei din 1848–49, ca şi muncitorimea zonelor montane din Banat, marea majoritate a calfelor şi meşterii breslelor au simpatizat şi au sprijinit revoluţia din Ungaria. Este cunoscut că tatăl istoricului Pesty Frigyes, meşter curelar din Timişoara – Fabric, a luptat cu armă în mâna pentru revoluţie. Din jurnalul de detenţie al lui Ormos Zsigmond, cunoaştem numele frânghierului Szmarda din Ciacova, care pentru participare la revoluţie a fost pedepsit cu 15 ani de închisoare.

După înfrângerea revoluţiei, în anul 1852, la cererea meşterilor din Timişoara, autorităţile locale au desfiinţat asociaţiile calfelor „Tallér Egylet", ai căror membri erau în legătură cu asociaţii similare din Viena, Buda şi Novi Sad. Rolul calfelor din Timişoara în aceste asociaţii secrete ne arată şi parola, care spunea că asociaţia avea rădăcini (Cele trei mame ale asociaţiei) la Viena, Pesta şi Timişoara.

În deceniul al şaselea al secolului al XIX-lea o parte a asociaţiilor calfelor se vor transforma în asociaţii de întrajutorare şi de boală. Precursorul acestora a fost „Casa comună de ajutor de boală şi de călătorie a tipografilor din Timişoara", înfiinţată la 8 august 1851 de către tipograful Alexander Liesecke (1826–1905) originar din Prusia. În anul 1852, anul

expulzări lui Liesecke din Timişoara, asociația număra deja 40 de membri. După schimbarea statutului, asociația dispunea de 3 case. Casa de boală; Casa de şomaj şi de călătorie şi Casa de ajutor a văduvelor, orfanilor şi a invalizilor. În ordinea cronologică a înființări lor s-au constituit următoarele organizații cu caracter de întrajutorare din Banat: Asociația meşteşugarilor din Oravița, înființată în anul 1854, Asociația muncitorilor şi a zilierilor din Anina, organizată în anul 1860, Asociația muncitorilor din Reşița organizată în anul 1861, Asociația muncitorilor din Timişoara organizată în anul 1870, Cazinoul muncitorilor din Steierdof organizat în anul 1873, Asociația calfelor din Jimbolia organizată în anul 1874, precum şi filialele din Timişoara, Vârşeț, Panciova şi Biserica Albă, al Asociației de Boală a Muncitorilor din Budapesta. Aceste date trebuie să fie lărgite cu informațiile furnizate prin Registrul asociațiilor din Ungaria dintre anii 1867-1918, unde am găsit referiri despre 152 de asociații din localitățiile: Timişoara, Lugoj, Caransebeş, Mehadia, Reşița, Dognecea, Bocşan, Oravița, Anina, Lipova, Aradul Nou, Vinga, Recaş, Deta, Jebel, Vărşeț, Billed, Jimbolia, Zrenjanin, Dudeşti Vechi, Novi Becej, Peciu Nou, Becicherecu Mic, Panciova, Biserica Albă, Teremia Mare, Beba Veche, Sînpetru German, Oțelul Roşu, Jamu Mare, Măureni, Ciacova şi Călan.[95]

Din datele cunoscute în prezent putem nominaliza prezența unor calfe străine în Banat. Astfel la data de 21.august 1814 a fost eliberată la Becicherecul Mare, adeverința calfei Johann Leder născut în Trnava (Cs)[96]

Calfa de dogar, Leopold Maschgan născut la Bratislava în anul 1810, în timpul pelerinajului început în anul 1828, după vizitarea unor oraşe din Austria şi Ungaria, a lucrat la meşteri dogari din Timişoara, Vârşeț, Panciova, Becicherecul Mare şi Sânnicolau Mare. Deosebit de lung a fost sejurul la Sânnicolau Mare, unde Maschgan a lucrat 3 ani intr-o distilerie. După 16 ani de pelerinaj, Maschgan se va stabili în anul 1844 în Peciu Nou.[97]

Din cartea de pelerinaj a frânghierului Leopold Nahtmüller din Krems, reies că în cursul pelerinajului care a durat 13 ani şi după vizitarea oraşelor Krems, Viena, Pest, Bucureşti, Constantinopol şi Iaşi, între anii 1854–1858, acesta a lucrat şi în localitățile Timişoara, Vârşeț. Panciova şi Lugoj.[98]

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, calfele din Miskolc au lucrat în Caransebeş, Orşova, Lugoj, Timişoara şi Becicherecul Mare. Aceeaşi sursă ne confirmă că calfele vopsitorilor de albastru (Blaufärber) din oraşul Pápa au lucrat la meşteri din Sânpetru Mic, Grabaț, Jimbolia, Becicherecul Mare şi Zitişte (Sankt Georgen – Serbia)[99]

Dintre calfele străine, numai Johann Kasper Steube, după meserie cizmar, a lăsat o descriere despre şederea sa în Banat. Steube s-a înrolat în

armata în anul 1773 în Viena şi a pornit spre Banat pe calea Dunării, urmând itinerarul Bratislava, Komárom, Győr, Vác, Pest, Petrovaradin, iar apoi pe Tisa până la Becicherecul Mare, pe Bega până la Timişoara. În cei 9 ani petrecuți în Banat, Steube s-a stabilit pe lângă Mehadia şi după serviciul militar a lucrat la Timişoara ca traducător, funcționar la cultivarea orezului şi cârciumar.[100]

8. PEREGRINĂRILE CALFELOR DIN BANAT

În literatura de specialitate apărută până în prezent sunt foarte puține referiri asupra itinerariilor calfelor bănățene aflate în pelerinaj. Despre dimensiunile pelerinajului şi a itinerariilor specifice ale diferitelor meşteşuguri vom avea o imagina mai clară numai după prelucrarea cărților de pelerinaj păstrate în număr mare în arhivele din Banat. (N.N. Numai în Arhiva din Panciova se păstrează peste 600 de bucăți). Deocamdată încercăm să schițăm câteva itinerarii, pe baza datelor publicate până în prezent.

Din raportul Administrației Țării Banatului din anul 1729 reiese că autoritățile au luat măsuri ca minerii şi meşteşugarii, care călătoresc mai des decât celelalte categorii, să poată părăsi provincia numai dacă posedă un paşaport. Acordarea unui paşaport pentru locuitorii provinciei cădea în jurisdicția Comandamentului Militar din Banat[101]. Conform prevederilor împărătesei Maria Terezia în anul 1761 şi al Locumtenenței Ungare din anul 1816, a fost introdusă obligativitatea unor adeverințe, din anul 1814 cărți de pelerinaj, pentru calfele itinerante. Datele personale ale calfelor itinerante erau menționate de către hanurile şi căminele calfelor din diferite oraşe. Din sursele publicate şi cunoscute de către noi, redăm în continuare datele referitoare la pelerinajul calfelor din Banat:

- În registrul hanului calfelor de tâmplar din Viena pentru perioada 1804–1825 s-au păstrat înregistrări şi adeverințe despre calfele din Banat.
- Adeverința breslei tâmplarilor din Arad, eliberată la data de 7 octombrie 1811 pe numele calfei Bülfeer Ignáz – originar din Reşița.
- Adeverința breslei tâmplarilor, lăcătuşilor şi dogarilor din Novi Sad, eliberată la data de 1 iulie 1810, pe numele calfei Eggert József din Lipova.
- Adeverința breslei tâmplarilor şi lăcătuşilor din Bratislava, eliberată pe numele calfei bănățean Höngöy? József.

– Adeverința breslei din Vác eliberată la data de 21 august 1814 pe numele calfei Quikt Anton din Oravița.[102]

Din studiu cercetătorului german Helmut Bräuer reiese că între 1836–1850 un număr de 14 calfe din Banat au lucrat în atelierele meşterilor şi în fabricile din Dresden şi Leipzig.[103]

Între anii 1836–1861 în registrele hanurilor din Chemnitz, între numele calfelor venite din Ungaria, găsim şi numele unora din Becicherecul Mare, Lipova, Timişoara, Lugoj, Kikinda, Vârşeț şi Reşița. În registrul hanului vopsitorilor din Chemnitz între anii 1836–1861 găsim numele calfelor Georg Einzler, Eduard Trautmann, Johann Mati, Franz Lobmayer, Heinrich Peter şi Josef Kumberger – din Timişoara; Johann Gorlec şi Ferdinad Ligtag din Becicherecul Mare; Josef Petrovics din Jimbolia; Matheas Heim din Sânnicolau Mare şi Josef Rosenstrauch din Delineşti.

În registrele hanurilor din Erfurt între anii 1824–1837 era înregistrat numele calfelor Martin Zettler şi Joseph Lobmayer din Timişoara, Nikolaus Schieser şi Mathias Lapossy din Kikinda şi Johann Adams din Jimbolia.

În registrele hanurilor breslelor din Szeged, între anii 1743–1809 au fost înregistrate numele calfelor din Sânnicolau Mare, Vinga, Timişoara, Vârşeț, Biserica Albă şi Panciova.

În registrele hanurilor breslelor din Győr, între anii 1732–1776 au fost înregistrate numele calfelor de năsturari din Lugoj şi Timişoara.

În registrele hanul breslei pălărierilor din Sopron, între anii 1779–1800 erau înregistrați calfele din Jimbolia şi Timişoara.[104]

Prelucrând datele referitoare la oraşul natal Vârşeț, Felix Milleker consemna că străbunicul lui, rotarul Johann Milleker, pe parcursul itinerarul a lucrat la Viena. Tatăl său, fierarul Karl Milleker, în cursul pelerinajului de 7 ani, a vizitat centrele de prelucrare tradițională a fierului din Salzkammergut. Mai departe, tâmplarul Leonhard Schulz a studiat la Zürich, iar pălărierul A. Henn, a vizitat oraşele Paris, Brüxelles, Copenhaga şi Petrograd.[105]

Conform datelor cercetătoarei Doka Klára între cele 461 de cereri ale calfelor din Ungaria, depuse spre aprobare la Consiliul Locumtenețial Ungar între 1790–1849, 13,4 % proveneau din oraşele Timişoara, Novi Sad, Arad şi Székesfehérvár.[106]

NOTE

1. SZENTKLÁRAY JENÖ: *Száz év Délmagyarország újabb történetéből*, Temesvár, 1879, 138.
2. IRMGARD KUCSKO: *Die organisation der Verwaltung im Banat vom 1717–1738*. Tiposcript, Viena, 1934, 12.

3. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 142. KOVÁCH GÉZA: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*. Szeged, 1998, 26–50. COSTIN FENEŞAN: *Administrația şi fiscalitate în Banatul Imperial 1716–1778*. Timişoara, 1997, 54–59.
4. COSTIN FENEŞAN: *Administrația...*, 54–57.
5. FELIX LACKNER: *Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige Bedingtheit*. Südostdeutschen Archiv. Nr. 17–18/1974–75, 74–84.
6. JOSEF WOLF: *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*. Materialien Heft 5/1995, 67. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen./ În continuare: HAMILTON./
7. SONJA JORDAN: *Die kaiserliche Wirtschaftpolitik im Banat im 18. Jahrhundert*. München, 1969, 18–20.
8. BARÓTI LAJOS: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Volumele 1–5, Timişoara 1893–1907, vol. I, p. 3.
9. S. JORDAN: *op. cit*. 24.
10. *Ibidem*, 47.
11. MILLEKER FELIX: *Geschichte des Gewerbes im Banat 1716–1919*. Wien. 1949, 34.
12. BARÓTI: *Adattár*, I. 5.
13. MILLEKER: *loc. cit*.
14. KOVÁCH G.: 262.
15. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848*. Temesvár, 1925, 57.
16. KOVÁCH G.: 262.
17. SZENTKLÁRAY: *op.cit*., 119
18. PREYER: 68.
19. BARÓTI: *Adattár*, II, 278–284.
20. BARÓTI: *Adattár*, II, 292.
21. BARÓTI: *Adattár*, I, 419.
22. KASZÁS MARIANNE: *Céhek, Ipartársulatok, Ipartestületek iratai*, Budapest, 1996, 8.
23. LEO HOFFMANN: *Beiträge...*, 32–33; S. JORDAN: 95.
24. LEO HOFFMANN: *Beiträge*, 36.
25. KASZÁS MARIANNE: *loc. cit*.
26. S. JORDAN: 128.
27. GERTRUDE, BARDOS: *Din viața meseriaşilor timişoreni (1716–1779). Studii şi articole de istorie III*, Bucureşti, 1961, 108.
28. *Ibidem*.
29. S. JORDAN: 131.
30. KLAUS STOPP: *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten*. Bd. 1–17, Stuttgart, 1982–1992, Bd. 13, 71–81.
31. KLAUS STOPP: Bd. 13, 70.
32. S. JORDAN: 132.
33. BOROVSZKY: *Temes megye...*, 362; SZENTKLÁRAY: *Száz év...* 399.
34. SZÁDECZKY K. LAJOS: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon 1307–1848*, I–II, Budapest, 1913, I, 161; BELLAI JÓZSEF: *Temesvár sz. kir. város képviselete az országgyűlésen*. Temesvár, 1898.
35. SZENTKLÁRAY: *Temesvár*.., 96, în: BOROVSZKY: *Temes Vármegye*, é.n.
36. KASZÁS: *op. cit*. 9, 27–28.

37. MRAZÁK HENRIKA: *Die Einrichtung der kaiserlichen Verwaltung im Banat von Temesvar*, Tiposcript. Wien, 1984, 51–53.
38. S. JORDAN: 46.
39. SZENTKLÁRAY: *Száz év…*, 118.
40. BEER JOSEF: *Heimatbuch der Stadt Weißkirchen im Banat*. Salzburg, 1980, 26.
41. BARÓTI: *Adattár*, I, 173.
42. SZENTKLÁRAY: *op. cit*., 265.
43. S. JORDAN: 90.
44. SZENTKLÁRAY: *op. cit*., 422.
45. LENKEFI FERENC: *Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797*. Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár (Petít Real), Budapest, 2000, 287.
46. I. GEORGESCU: *Les prisonniers francais dans les camps du sud-est de l`Europe au temps des querres de l'Autriche avec la France*, în: «Révue Roumaine d'Histoire», XV, 1976, nr. 3, 524–526.
47. DANYI DEZSŐ és DÁVID ZOLTÁN: *Az első Magyarországi népszámlálás. (1784–1787)*. Budapest, 1960. 51
48. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Von 1717 bis 1848*, Temesvar, 1925, 8.
49. FR. VANICEK: *Specialgeschichte de Militärgrenze*. Wien, 1875. Bd. II, 43.
50. GERTRUDE BARDOS: 109.
51. BARÓTI: *Adattár*, II, 194, 282, 294 şi 297.
52. FELIX MILLEKER: *Geschichte des Buchdruckes und des Zeitungswesens im Banat*, 1769–1922, Versec, 1926, 6–8.
53. GERTRUDE BARDOS: 104.
54. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 7.
55. BARÓTI: *Adattár*, II, 281–282.
56. BARÓTI: *Adattár*, II, 278.
57. S. JORDAN: 131.
58. PREYER: 92.
59. MIHAI OPRIŞ: *Timişoara Monografie urbanistică*. Volumul I. *Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timişoarei*. Timişoara, 2007, p. 66.
60. 81. GETRUDE BARDOS: 111.
61. KLAUS STOPP: Bd. 13, 82.
62. S. JORDAN: 46.
63. OPRIŞ, MIHAI: *Timişoara. Mica monografie urbanistică*. Bucureşti, 1987, Citat nr. 74.
64. BARÓTI: *Adattár*, II, 430.
65. DOMONKOS OTTO: *A főcéhek vonzáskörzetei*. V. Kézművesipartörténeti Szimpozium – Veszprém 1984, november 20–21. Veszprém 1985.
66. DOMONKOS OTTO: *Zur Wanderung ungarischer Gesellen im 19. Jahrhundert*. In: *Handwerk în Mittel-und Südosteuropa: Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts.* Südosteuropa – Studien 38/1987.
67. *Magyar Néprajz. Vol. III. – Kézművesség*, Budapest, 1991, 48.
68. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 50–51.
69. Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség, 149.
70. Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség, 84.
71. DOMONKOS: *A főcéhek…*, 212.

72. Dr. GERHARDT HOCHSTRASSER: *Temesburger Meister in der Pressburger Färbezunft 1799–1815*. In: *Temeschburg – Temeswar. Eine südosteuropäische Stadt im Zeitwandel*. Herausgegeben von der Heimatortsgemeinschaft Temeschburg – Temeswar 1994.
73. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 93.
74. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 144.
75. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes…*, 8.
76. GYÖRIVÁNYI SÁNDOR: *Hogyan élt az öreg Wéber? Képek a szegedi kötelesek életéből...*, V. Kézművesipartörténeti Szimpózion Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989, 211.
77. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 126–127.
78. VARGA FERENC: *A nemrég eltörölt honi céhrendszer rövid ismertetője*. Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár, 1/1876, 15–23.
79. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 129.
80. COSTIN FENEŞAN: *Administraţia şi fiscalitatea...*, 99–100.
81. HAMILTON: 47–129.
82. BARÓTI: *Adattár*, I. 205
83. COSTIN FENEŞAN: *Administraţie şi fiscalitatea...*, 162.
84. JOHANN JAKOB EHRLER: *Banatul de la origini până acum (1774). Prefaţă, traducere şi note de Costin Feneşan*, Timişoara, 1982, 157–158.
85. GRISELINI: 143.
86. MILKA, ZDRAVEVA: *Händler und Handwerker aus Makedonien in den Österreichischen Ländern im 18. und in der Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Skopje, 1996, 160–163.
87. BARÓTI: *Adattár*, I. S. 71, 195, 218, 475, 486, 511, 524. II. 101, 138, 232, 323, 325, 544, 551 şi 582. GERTRUDE BARDOS: 104.
88. BARÓTI: *Adattár*, Bd. II. 551.
89. NICOLAE ILIEŞU: *Timişoara – Monografie istorică*. Reprint Timişoara, 2003, 351–375.
90. GERTRUDE BARDOS: 117.
91. KROPATSCHEK: I, 315, 345.
92. A. LUMINIŢA WALLNER BĂRBULESCU: *Documente inedite privind existenţa şi evoluţia breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*. Banatica, nr. 10, Reşiţa, 1990, 295.
93. DÓKA KLÁRA: *A munkásszerveszkedés kezdeti korszaka Magyarországon 1830–1872*, Bp. 1972, 40–43.
94. DÓKA: *A munkásszervezkedés…*, 46–48.
95. L. KAKUCS – V. DUDAS: *Prima asociaţie a muncitorilor tipografi din Timişoara*. Orizont. 6. I. 1977, DÓKA: *A munkásszervezkedés…*, HROMADKA: *Kleine Chronik*, 50, DR, SOÓS LÁSZLÓ, P. SZIGETVÁRY ÉVA, LAKI KATALIN: *Magyarországi Egyesületek Adatbázisa*. In: Magyar Országos Levéltár Adatbázisa. Internet, 2008.
96. SZABÓLCSI HEDVIG: *Tischler aus Ungarn in dem Materialien der Wiener Tischlerinnung*. Veszprém, 20–24.11.1978, 69.
97. Ulmbach/Neupetsch. Heimatblatt Nr. 22/2005.
98. OTRUBA GUSTAV: *Wanderpflicht und Hendwerkburschenwege im Spiegel Wiener und niederösterreichischer Zunftarchivalien*. Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium – Veszprém 20–24.11.1978, Veszprém 1979, 46–48.

99. DOMONKOS OTTÓ: *op.cit.*, 2002, 98–105.
100. JOHANN KASPER STEUBE: *Von Amsterdam nach Temiswar*. Reprint beim Rütten & Loening, Berlin, 1984.
101. BARÓTI: *Adattár*. I, 155.
102. SZABOLCSI HEDVIG: *op. cit*., 68–75.
103. KOVÁCH GÉZA: Hét 1983. július 8. *Még egyszer a bánáti céhekről*
104. DOMONKOS OTTÓ: *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV– XIX. században*. Ipartörténeti Könyvtár 1, Budapest, 2002, 89–97; 193–292.
105. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 17.
106. KLÁRA DÓKA: *Ungarländische Gesellenbewegungen und deren internationale Beziehungen (1790–1849).* II. Internationales Hendwerksgeschichtliches Symposium. Band 1. Veszprém 1982.

Capitolul III

BRESLE, MEŞTEŞUGURI ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI PE TERITORIUL BANATULUI MONTAN ÎNTRE ANII 1716–1918.

Din perioada ocupației turceşti a Banatului avem doar informații sporadice despre minele şi metalurgia din Banat. Este cunoscut că deja în anul 1559, sub conducerea specialistului minier Hagi Mehmed, s-a trecut la redeschiderea exploatării minelor de cupru din preajma localității Moldova Nouă. Producția minelor era aşa de bogată, încât în anul 1572 s-au făcut planuri pentru înființarea unei monetării la Moldova Nouă.[1] Pe baza surselor otomane, a rapoartelor austriece de după anul 1716 şi a relatărilor lui Fr. Griselini şi Ignaz von Born, cercetătoarea Cristina Feneşan consideră că în timpul ocupației turceşti s-a continuat extracția minereurilor neferoase în minele din Oravița, Ciclova, Bocşa, Dognecea, Sasca şi Moldova Nouă.[2]

În ceea ce priveşte existența breslelor pe teritoriul Banatului Montan, într-o lucrare mai recentă, autorul Kovách Géza amintea existența unei bresle al minerilor din Dognecea din anul 1715. Afirmațiile autorului nu sunt confirmate de alte surse, nici prin repertoriul mai recent al privilegiilor de bresle, editat de Gabriella Trostovszky. Existența unei bresle din anul 1715 ar fi în contradicție şi cu raportul generalului Mercy înaintat Curții Aulice din Viena, din 30 decembrie 1716 în care minele turceşti din jurul localităților Vârşeț şi Caraşova sunt descrise ca mine părăsite.[3] Este cunoscut faptul că între anii 1688–1699, Vârşețul cu 35 de localități a stat sub controlul habsburgilor. Această zonă revenea sub stăpânirea Porții numai prin tratatul de pace de la Karlowitz din anul 1699.[4] Totuşi, perioada controlului militar austriac a fost prea scurtă şi din cauza luptelor frecvente, prea instabilă pentru reamenajarea minelor şi reînceperea extracției. Aici trebuie să amintim că în literatura de specialitate nu este acceptată teza istoricului Raimund Friedrich Kaindl[5] potrivit căreia în Dognecea şi Oravița ar fi fost aşezați mineri germani încă în anul 1703.[6]

Imediat după eliberarea provinciei de sub ocupația turcească autori-tățile vieneze trimit instrucțiuni pentru înființarea Comisiei Bănățene de

Organizare a Mineritului (Banater Bergwercks – Einrichtungs Commission). Planul acestei comisii intitulat, Plan pentru Organizarea minelor din Banat (Banater Bergwercks – Einrichtungs Werk) a fost aprobat în anul 1717 de către Camera Aulică din Viena. În cursul anului 1718, conform planului, generalul Mercy a trecut la organizarea oficiilor miniere (Bergwerks-distrikte) cu centre în Oravița, Dognecea, Bocşa şi Sasca. După organizarea Administrației Țării Banatului din anul 1719, problemele legate de zona montană cădeau în sarcina unui consilier civil, care în calitatea sa de inspector minier va răspunde pentru exploatarea subsolului şi prelucrarea metalelor. În anul 1727, sub auspiciile Camerei Aulice din Viena, a fost reorganizată conducerea zonei montane din Banat, noul organ va fi numit Direcția Minieră Bănățeană (Banater Bergwerks-Direktion). Cu unele modificări din anul 1747– Oficiul minier Superior de la Oravița, din 1761 iarăşi Direcția Minieră din Banat, apoi după 1771 Direcția Minieră din Oravița, această formă de organizare va rămâne în vigoare până în anul 1855.[7]

Din punct de vedere administrativ, atât în timpul perioadei militare, iar apoi civile, zona montană din Banat va sta sub Administrația Tarii Banatului, iar după înființarea comitatelor, sub comitatului Caraş – Severin. Organele superioare din Viena erau între 1716–1745 Camera Aulică, între 1745–1849, Colegiul Aulic cu Camera Aulică pentru Monetării şi Minerit. După preluarea domeniului minier bănățean de către StEG şi până în anul 1918, minele aflate în comitatele Caraş-Severin, Bács-Bodrog, Timiş şi Torontal au stat sub supravegherea Inspectoratului Minier din Oravița. Inspectorii (Căpitani supremi) în perioada amintită au fost: Neaubauer Ferenc 1854–1859; Szentkirályi Zsigmond 1859–1862; Kramer Ernő 1863–1869; Tribusz Ferenc 1869–1879; Papp Áron 1879–1897; Zsembéry Tivadar 1898–1904; Balajthy Barnabás 1905–1915 şi Nyírő Béla 1915–1924.[8]

În anul 1717 guvernatorul Mercy considera că piedica principală a reînceperii extracției miniere şi prelucrării metalelor era lipsa forței de muncă în general, a minerilor şi furnaliştilor pricepuți în mod special. Pentru reînceperea producției, Mercy a ordonat deja în cursul anului 1718 aducerea minerilor şi furnaliştilor din Tirol, Bavaria, Boemia şi Slovacia. Conform prevederilor hotărârii Comisie pentru Organizarea Mineritului din Banat, noii veniți au fost scutiți de obligațiile feudale şi militare. Printre cei nou veniți se aflau şi maiştrii Schubert Johann şi Fridrich Freiber, sub conducerea cărora în anul 1719 au fost construite topitoriile din jurul Bocşei.[9] Numărul specialiştilor germani stabiliți până în anul 1734 în zonele montane ale Banatului sa ridicat la 3.000 de familii.[10]

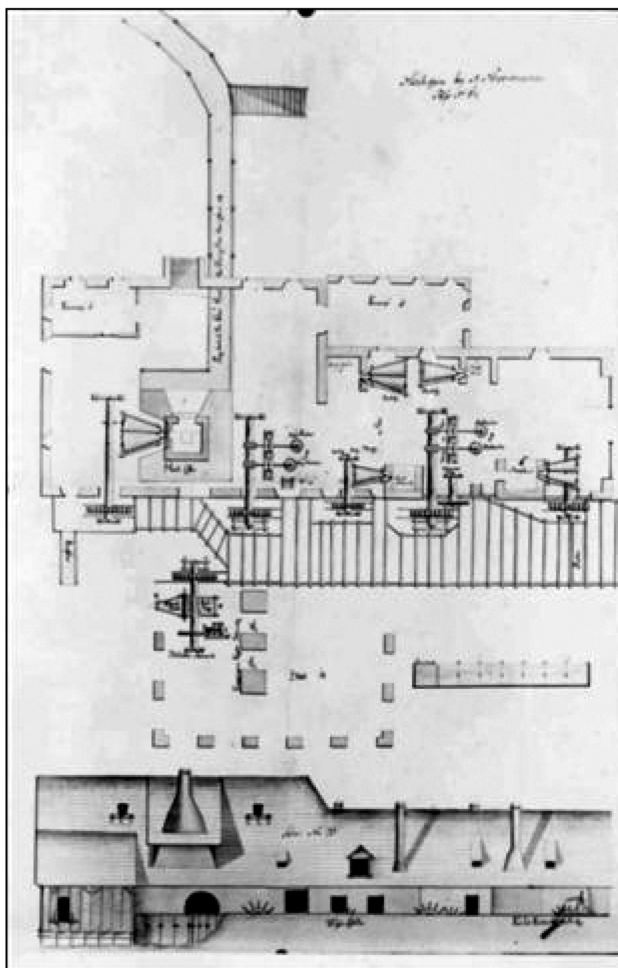

Fig. 9. Atelierele Sf. Nepomuk din Bocşa. 1722

Exploatarea minelor şi prelucrarea metalelor în Banat s-a organizat de la început sub regia erarială (prin stat). Deoarece acest tip de exploatare nu era peste tot rentabilă, din anul 1733 o parte a minelor şi topitoriilor au fost concesionate societăților particulare, numită „Waldbürger Gewerkschaften”. Majoritatea societăților din Banat funcționau cu capital austriac, dar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar şi societăți româneşti. Camera Aulică, fiindcă nu vroia ca metalele neferoase şi, mai ales, cuprul produs în Banat să ajungă în cantități mari în Imperiul Otoman, (în 1730, 400 de center) aflat în conflict militar cu Austria, a păstrat monopolul asupra cumpărării şi desfacerii produselor metalifere. Pe lângă monopolul amintit,

erariului revenea veniturile după 4 părți (Kuxe) de la fiecare mină din Banat. Conform legislatiei miniere austriece, productia fiecarei mine era împărțită în 132 de părți egale, veniturile de la 128 de părți revenea societății, 2 părți Curții imperiale, o parte lăzii frăției şi o parte localității miniere. În plus împăratul, ca stăpân feudal, primea 7,5 livre (1 livre= 0,560kg.) de metal după fiecare 100 centenar (Zentner vienez = 56,006 kg.) produs în zona montană din Banat.

Din anul 1718 au întrat în vigoare şi în Zona Montană din Banat, prevederile Ordonanței Maximiliană din Austria, („Maximilianische Bergordnung“) din anul 1573. Aceasta legislație, care a rămas în vigoare până la mijlocul secolului al XIX-lea, prevedea obligativitatea înființări unei instituții numită Lada Frăției („Bruderlade”). Din cotizațiile plătite de muncitori şi funcționari, în caz de boală, accident şi bătrânețe, angajații minelor, văduvele şi orfanii lor, primeau ajutor sau pensie. După Hedwig Kadan, primele Lăzi din Banat, adică lada ca instituție, era aduse deja de către minerii veniții în anul 1718[11]. În sursele oficiale, prima ladă din Banat a fost consemnată în anul 1738. În fruntea lăzii stătea un miner mai în vârstă, ales de către muncitori numit şi staroste, sau tatăl lăzii (Bruder-ladevater). Dintre aceşti funcționari, în documentele din perioada anilor 1755–1776 s-a păstrat numele lui Ludwig Eysenhauer, Bernhard Edinger şi Mathias Berg.[12] Conform actelor păstrate şi proprietarii sau arendaşii minelor erau obligați la plata cotizației.[13]

În anul 1760, din comasarea celor 4 lăzi existente în ramura extracției şi prelucrării metalelor neferoase din Banat, s-a organizat o ladă unificată. La aceasta ladă s-a afiliat mai târziu Lada din Reşița, care cuprindea pe muncitorii din Reşița, Văliug, Doman şi Secu, Lada de la Bocşa cu muncitori din Bocşa, Ocna de Fier şi Moravița, precum şi Lada muncitorilor de la Gladna. Activitatea Lăzii unite din Banatul Montan a fost reglementată pe baza decretului Camerei Aulice pentru Monetărie şi Minerit din 30 septembrie 1785. Conform prevederilor, membri lăzii (muncitorii) contribuiau împreună cu patronul, în părți egale, la formarea unui fond comun.[14] După 1855 noul proprietar al zonei miniere, StEG, va prelua bunurile şi obligațiile lăzii reglementate conform prevederilor Legii Miniere din anul 1854. În anul 1864 lada principală a StEG-ului avea 11.756 de membri.[15] Pe lângă lada tradițională a muncitorilor şi patronilor, în anul 1861, din inițiativa muncitorului reşițean Johann Lang a fost înființată Asociația de întrajutorare a muncitorilor, („Arbeiter Unterstützungsverein”), iar cu câțiva ani mai devreme, la 1 ianuarie 1856, StEG-ul a înființat pentru funcționarii săi un institut de pensie propriu.[16]

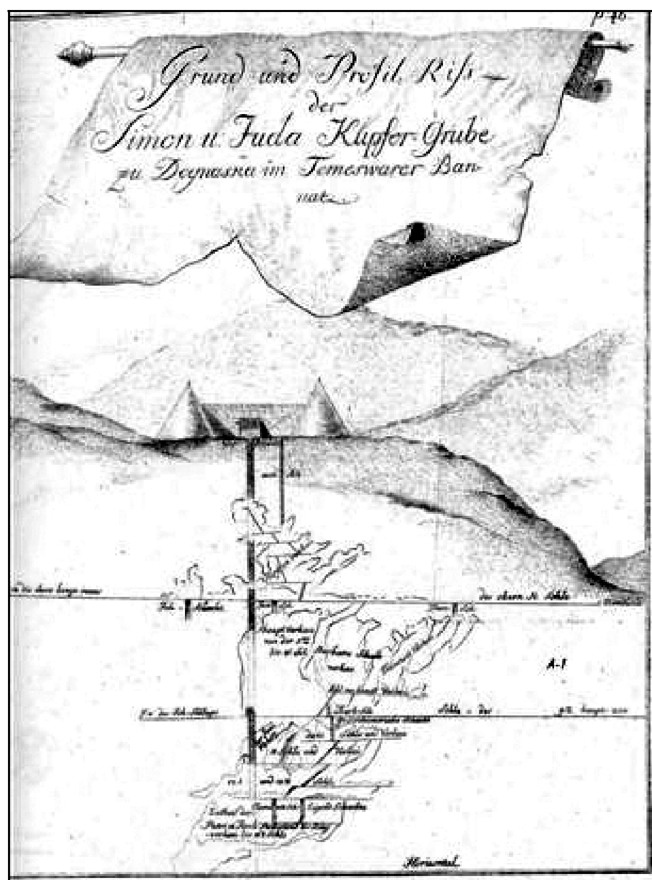

Fig. 10. Schița minelor Simon și Judea din Dognecea

Revenind la exploatarea şi prelucrarea metalelor neferoase în primele decenii ale ocupației austriece, un loc important revenea obiectivelor industriale din jurul localităților Oravița şi Vârşeț. Producția topitoriilor din zonele amintite s-a ridicat, conform raportul lui Hamilton, de la 279 centenar in anul 1718[17], la 8.000 de centenar în 1734. După satisfacerea nevoilor interne, cuprul produs în Banat era exportat de companiile comerciale sau negustori avizați de Camera Aulică, pe lângă oraşele din nordul italiei, spre piețele de desfacere din Franța, Țările de Jos şi Polonia.[19]. O parte a producției de cupru era prelucrată de către căldărarii din Banat. Conform unui raport oficial din anul 1723, numai căldărarii districtului Lugoj prelucrau anual 1.680 kg. de cupru.[20] Pentru a stabili taxele după veniturile căldărarilor, Administrația Provinciei a dispus în anul 1726 conscripția tuturor meşterilor din Banat.[21]

Din raportul deja amintit al generalului Hamilton reieşea că în centrele miniere din Banat, la Bocşa se prelucra fierul, la Dognecea cuprul şi argintul, la Moldova Nouă, Majdanpeck (Serbia) şi la Cerneteaz cuprul. Cuprul era comercializat sub formă de tablă, iar fierul ca fontă şi parțial prelucrat ca unelte şi cuie. Din cauza componentelor secundare, cuprul din Oravița era deosebit de adecvat pentru turnarea clopotelor. Aşa se explică înființarea unui atelier de turnat clopote la Oravița încă din anul 1728.[22] Din actele administrației provinciale reiese că meşterul clopotar din Oravița, Thomas Kehauer, pe lângă fabricarea clopotelor, din anul 1728 primea dreptul de confecționare a unităților de măsură folosite în Banat.[23]

Minele şi atelierele de prelucrare a metalelor din Banat, distruse în timpul războiului cu turcii şi a răzvrătirilor populare dintre anii 1737–39, nu au fost lăsate în voia sorții. Repunerea în funcție a fost cerută, mai ales în urma pierderii Sileziei în cursul războiului cu Prusia dintre anii 1740–1748. Pentru o mai bună organizare a producției, Edictul imperial din 27 iulie 1740 a reglementat reorganizarea zonei montane. Conform prevederilor decretului a fost elaborat un nou contract dintre erariul şi asociațiile particulare germane şi româneşti, privind exploatarea zăcămintelor din jurul Oraviței. Prelucrarea şi vânzarea metalelor a rămas mai departe în mâna Camerei. Ca proprietar al minelor Erariul va primi mai departe 4 părți din producția minelor şi 7% din metalelor produse în topitoriile din Banat. Marea parte a producției va rămâne în mâna celor 7 asociații care controlau exploatarea minelor din jurul Oraviței.[24] Din mijlocul deceniului al patrulea al secolului al XVIII-lea, concurența cuprului ieftin şi de o bună calitate, provenit din minele africane, a dus la pierdere piețelor tradiționale a cuprului din Banat, atât în Imperiului otoman cât şi în zona Mări Mediterane. În deceniile următoare exportul cuprului bănățean se va orienta în primul rând spre piețele din Transilvania şi Austria.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în exploatarea minelor şi prelucrarea metalelor din Banat, un rol hotărâtor îl aveau societățile bazate pe capitalul privat. Despre activitatea acestor societăți, despre relațiile deseori tensionate ale societăților cu Direcția Minieră din Banat, găsim informații deosebit de interesante în lucrarea autorilor Fülöpp Lajos şi Friedrich Marquardt, publicată în anul 1848. Conform autorilor amintiți, Curtea din Viena a aprobat activitatea societăților particulare în Banat în cursul anului 1736. Din cauza războiului izbucnit între turci şi austrieci în anul 1737 şi a răscoalelor care au urmat, activitatea concretă a societăților a devenit posibilă abia în anul 1741. În deceniile următoare, ca urmare a activității societăților particulare, a crescut enorm productivitatea minelor şi topitoriilor din Banat. Faza de creştere a producției a fost întreruptă în anul

1788 de izbucnirea războiului cu Imperiul Otoman. Din cauza distrugerilor provocate de incursiunile trupelor otomane în Banat, Curtea Aulică a fost nevoită să încheie un contract nou, pe o durată de trei ani, favorabil societăților. Mai apoi, în anul 1802, un contract mai îndelungat, până în anul 1818 (Contractul Reichestein) a fost încheiat cu societățile particulare. Ultimul a asigurat până în anul 1818, condiții favorabile societăților pentru valorificarea metalelor produse. Expirarea contractului Reichestein, coincidea cu anii secetoşi din 1817–1818, urmat de o foamete cumplită pentru populația Banatului. Pentru asigurarea hranei necesare populației din Zona Montană, în condițiile creşterii prețurilor la produsele agrare, societățile particulare au ajuns în pragul ruinei financiare. Redresarea finanțelor societăților era posibilă numai prin noul contract încheiat cu Curtea Aulică la 4 mai 1830, contract care a asigurat o independență mai mare pentru societățile care, între timp, s-au unit în 4 companii.

Această situație se va schimba după înăbuşirea revoluției de la 1848–49, când statul austriac va răscumpăra unele mine şi topitorii din Oravița, Sasca. Dognecea Ciclova şi Moldova Nouă. După încheierea tranzacțiilor, în anul 1851, statul austriac va deține în industria montană a provinciei un capital financiar în valoare de 1.362.600, iar capitalul privat 406.808 de florini.[25]

1. CADRUL LEGISLATIV AL BANATULUI MONTAN ŞI LOCUITORII SĂI ÎNTRE ANII 1717–1855

Conform prevederilor Planului de Organizare a minelor din Banat (Banater Bergwercks- Einrichtungs Werk), aprobat de către Camera Aulica din Viena, minerii şi muncitorii întreprinderilor erariale de pe teritoriul oficiilor miniere cu centrele din Oravița, Bocşa, Dognecea şi Sasca au fost scutiți de prestațiile feudale şi de obligațiile militare. Aceste privilegii au fost confirmate prin decretul împărătesei Maria Terezia, proclamat la data de 8 mai 1771, adică înaintea introducerii urbariului din Banat. Conform decretului amintit, în schimbul taxei de cap de 1 florin pe an, minerii şi muncitorii furnalelor din Banat erau scutiți de plata obligațiilor feudale şi de serviciul militar.

Din punct de vedere juridic, după anul 1727, locuitorii oficiilor miniere erau sub jurisdicția Judecătoriei Miniere (Berggericht) cu sediul la Dognecea. În fruntea judecătoriei stătea un asesor, ajutat de patru jurați aleşi dintre minerii şi furnaliştii mai în vârstă.[26] Din deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea, societățile particulare au făcut demersuri repetate

pentru a prelua conducerea administrativă a regiunii montane din Banat, încercări refuzate de către Camera Aulică.[27] În scopul rezolvării litigiilor frecvente între erariul şi societățile particulare, reprezentanții societăților miniere din Banat (în anul 1736 existau 119 societății germane şi 211 româneşti) țineau anual, după 1760 de doua ori pe an, şedințe comune cu reprezentanții Direcției Miniere din Oravița.[28]

O problemă juridică de care s-au preocupat locuitorii Banatului Montan atât în perioada conducerii erarialele cât şi a StEG-ului era proprietatea locuitorilor asupra caselor şi terenuilori înconjurător. Se ştie că în perioada proprietății erariale, muncitori dispuneau liber asupra caselor construite de ei şi grădinilor aparținătoare. Acest Drept a fost întărit prin decretul împărătesei Maria Terezia, proclamat la data de 8 mai 1771, şi prin urbariului din Banat, chiar dacă după introducerea urbariului, locuitorii aşezărilor miniere, considerați ca posesori temporari ai caselor şi grădinilor, erau obligați la plata taxelor după animalele ținute, cât şi în cazul practicării unor meşteşuguri. Folosind drepturile asigurate prin urbariul bănățean, conducerea Stegului, după 1855 – în calitatea sa de stăpân alodial al terenurilor cumpărate, îi considera pe locuitorii localităților miniere ca posesori temporari (contractualişti) al caselor şi grădinilor. Ceea ce ar fi însemnat că după achitarea unei despăgubiri pentru clădirile construite, noul proprietar, StEG, ar fi avut drept de proprietate asupra caselor şi grădinilor locuitorilor localităților montane. Din punct de vedere legislativ acest drept a fost confirmat şi prin prevederile patentei imperiale din 2 martie 1853, care prevedea înscrierea proprietății în cărțile funciare. Conducerea Stegului a trecut în 1857 la cadastrarea proprietăților din Reşița, dar în fața protestelor deosebit de vehemente ale populației, a renunțat în anul 1858 la dreptul de proprietate şi ca urmare, locuitorii deveneau stăpâni deplini asupra caselor, terenurilor aferente şi grădinilor folosite.[29]

Chiar dacă localitățile mai importante din zona minieră au fost numite târguri şi oraşe, (Bergorte, Bergmarkorte sau Bergstäte), locuitorii lor nu dispuneau de drepturile obişnuite de care se bucurau locuitorii târgurilor şi oraşelor din Banat. Excepție era Oravița, care între 1736–1754 deținea drept de Comunitate minieră (Berggemeinde). Chiar şi după înființarea comitatelor, sistemul civil şi judiciar al locuitorilor din zona montană va rămâne subordonat Direcției Miniere din Oravița, respectiv Judecătoriei Miniere. După 1792, mai ales pătura burgheză a localităților miniere (ingineri şi funcționari), revendicau drepturi civile, orăşeneşti. Cu ocazia vizitei împăratului Francisc I., în anul 1817 la Sasca, locuitorii au cerut drepturi orăşeneşti. Se pare că împăratul a acordat aceste drepturi dar, sub motivul unei greşeli ortografice, actul respectiv nu a fost publicat de către Direcția

Minieră din Oravița. În anul 1828 locuitorii Oraviței, localitate cu o pătură intelectuală burgheză deosebit de conştientă, au pornit o mişcare pentru obținerea drepturilor orăşeneşti, atât pentru Oravița cât şi pentru localitățile Sasca, Moldova Nouă, Dognecea, Bocşa, Steierdof şi Reşița. Din cauza diferențelor ivite între Direcția Minieră şi autoritățile comitatului Caraş – Severin în problema delimitării cercurilor electorale, mişcarea nu şi'a a atins țelurile propuse nici cu ocazia alegerilor din anul 1828 şi nici în preajma alegerilor parlamentare din vara anului 1848. Aşa se explică de ce pătura socială cea mai radicală din Banat, susținătorii cei mai înfocați ai transformărilor sociale, nu erau reprezentați în parlamentul de la Bratislava. Problema obținerii drepturilor orăşeneşti a rămas nerezolvată şi după înăbuşirea revoluției de la 1848/49. După înființarea Stegului, în ciuda unor eşecuri temporare, în anul 1856 locuitorii din Oravița şi Bocşa, iar în cursul anului 1859 cei din Reşița, vor obține privilegii orăşeneşti.[30]

În perioada cercetată, în ciuda inexistenței breslelor, Zona Banatului Montan a exercitat o atracție deosebită asupra meşteşugarilor. Oficiul Minier din Sasca eliberează în anul 1755 o permisiune de şedere pentru o calfă de croitor, „ ca necesară pentru comunitate". Aprobări similare au fost consemnate într-un proces verbal al oficiului, din 18 iulie 1756, pentru o calfa de dulgher, la data de 18 noiembrie 1760 unui croitor, şi în 1765 pentru un pantofar. Pe lângă meşteşugarii angajați ai minelor şi furnalelor, în documentele anilor 1755–1777 sunt amintite pe teritoriul Oficiului Sasca numele unor meşteri morari, fierari, brutari, geamgii, măcelari, dulgheri şi croitori. În anul 1762 doi croitori din Sasca cer oficiului interzicerea dreptului croitorului din localitatea Tirol de a vinde confecții pe piața din Sasca. Motivând necesitatea concurenței „ binefăcătoare", oficiul va refuza cererea croitorilor din Sasca.[31]

2. DEZVOLTAREA BANATULUI MONTAN ÎNTRE ANII 1716–1855

a. Majdanpek

În anul 1722 un grup de mineri din Tirol s-au aşezat la Majdanpek[32], unde deja în perioada guvernării lui Mercy, pe lângă topitorie a funcționat şi un ciocan hidraulic şi două ateliere pentru prelucrare a cuprului. În întreprinderile camerale din Majdanpek, pe lângă prelucrarea cuprului s-au ocupat şi cu producția salpetrului şi a vitriolului.[33]

În raportul generalului Hamilton din anul 1734, Majdanpek a fost amintit ca o mină de cupru de cea mai bună calitate. Conform raportului amintit în primele 9 luni ale anului 1734, societățile particulare din Majdanpek au extras 89.753 şi au prelucrat 2.845 de centenare de cupru. Mai modestă era producția intreprinderilor aflate în regia Camerei, aceasta cifrânduu-se la 14.482 de centenar la extracție şi 606 de centenar la prelucrare. În vederea extinderii producției, Hamilton a propus construirea noilor topitorii.[34] În cursul anilor 1737–39, minele şi atelierele din Majdanpek au suferit distrugeri substanțiale, iar prin pacea de la Belgrad, localitatea a fost retrocedată Imperiului otoman.

***b.* Cernestica**

Din raportul lui Hamilton reiese că minereul extras din minele aflate în apropierea localității Majdanpek, fiind în exploatare încă din anul 1724, avea o calitate deosebit de bună şi au fost prelucrate în turnătoria proprie.[35]

***c.* Moldova Nouă**

Extracția minieră şi prelucrarea metalelor era cunoscută din epoca romană. Topitoriile existente din vremea ocupației otomane au fost înlocuite de către austrieci abia în anul 1733. Din raportul generalului Hamilton reieşea că minereul extras la Moldova Nouă avea o calitate mai slabă. După o scurtă perioadă de activitate, mineritul şi prelucrarea metalelor neferoase, în primul rând cupru şi argint, a fost sistată în anii 1737–39. Producția a fost reluată în anul 1747, de către o societate grecească şi mai târziu de Camera Aulică. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea producția metalelor neferoase din Moldova Nouă a variat între 2.500–3.000 de centenari pe an.[36]

***d.* Sasca**

Producția minelor vechi ale localității aflate în apropierea Moldovei Noi a fost reluată de către austrieci între anii 1730–1734, cu ajutorul minerilor veniți din Tirol, Carintia, Steiern şi Zips. În raportul lui Hamilton nu găsim referiri asupra producției din Sasca. Se pare că după 1739 minele şi topitoriile erau exploatate atât de Camera Aulică cât şi prin societăți particulare. Intre 1740–1768 numărul cuptoarelor de la Sasca a crescut de la 4 până la 16. În cele 16 cuptoare ale celor 4 ateliere de prelucrare din jurul localității lucrau în anul 1767 peste 382 de muncitori.[37] La vizita lui Griselini în anul 1774, producția anuală a cuptoarelor a fost estimată la

2.000–3.000 de centenari. Date mai precise avem din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Conform acestor date, în topitoriile din Sasca au fost obținute, între anii 1801–1855, 609 de centenari de argint, 39.747 de cupru şi 1.669 de plumb. La sfârşitul secolului amintit, în jurul localității au fost colonizați tăietori de lemne din Tirol, Steiern, Transilvania şi Țara Românească.[38] Din anul 1834, Sasca era considerată ca localitate cu drept de târg montan, „Bergdorf”.

În vederea prelucrării minereurilor feroase, descoperite în jurul localității în preajma revoluției de la 1848, inginerul Marguardt a înființat o societate particulară, denumită „Uzina de fier Sasca-Valea Nerei, („Szaska-Nerathaler Eisenwerks- Gewerkschaft”).[39] Produsele topitoriilor, repuse în funcție în anul 1850 de către statul austriac, se bucurau de un excelent renume, atât pe piața locală cât şi în țările balcanice.[40]

e. Oravița

Unii istorici susțin că pentru prospectarea minelor de la Oravița, aflate în exploatare şi în timpul ocupației otomane, autoritățile habsburgice trimit în anul 1703, sub conducerea meşterului Mathias Brunner, 13 mineri din Tirol. De fapt, exploatarea minelor din Oravița este dovedită abia după anul 1718. Întârzierea deschiderii minelor era cauzată, după raportul inspectorului aulic Kallanek, de fuga specialiştilor turci şi a țiganilor, care în timpul ocupației otomane asigurau funcționarea topitoriilor.[41] În urma raportului favorabil al celor 3 specialişti aduşi din Transilvania, autoritățile camerale cer trimiterea muncitorilori calificați, în primul rând a minerilor şi topitorilor din Austria. Topitoriile din Oravița au fost reconstruite de către specialişti din Slovenia, minerii veneau din Tirol, iar majoritatea topitorilor din Austria şi din părțile Hanoverului.[42] În vederea asigurării cadrelor calificate, din inițiativa Oficiului Minier, în anul 1729 a fost deschisă la Oravița o scoală pentru pregătirea minerilor.

Distrugerile războiului din 1737–39 au fost repede înlăturate şi, cu excepția anilor 1788–1789, se va continua extracția şi prelucrarea metalelor neferoase. Despre producția din Oravița dispunem de date mai sigure, abia după anul 1825. Din centralizarea datelor referitoare la perioada anilor 1825–1855 reieşea că la Oravița a fost obținut, aur în valoare de 371 de Mărci, argint în valoare de 6.724 de Mărci, 36.432 de centenar cupru şi 374 de centenar plumb. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cuprul extras la Oravița a fost prelucrat la Ciclova.[43]

Dintre toate localitățile miniere din Banat, în cazul Oraviței putem urmări cel mai bine existența meşteşugurilor care au lucrat în afara indus-

triei miniere şi de prelucrare a metalului. În registrele de naştere ale anilor 1741–1850, pe lângă angajații minelor şi atelierelor fiscale sau particulare, a celor din transport şi economie agrară, găsim referiri asupra categoriilor de meşteşuguri: confecționeri de arcuri, dulgheri, dogari, măcelari, pieptănari, pălărieri, lumânărari, năsturari, căldărari, curelari, vopsitori, zidari, morari, fierari, cojocari, şelari, lăcătuşi, croitori, confecționeri de mobilă, cizmari, frânghieri, olari, rotari, producători de turte dulce şi țesători. Repartizați pe ramuri de ocupație, numărul locuitorilor care apar în registrele amintite erau; 82 agricultori, 958 meşteşugari, 1.362 muncitori din mine şi topitorii, 462 de funcționari şi 178 de alte categorii. Faima bună a meşteşugarilor din Oravița este dovedită şi prin faptul că în anul 1769 dulgherul Peter Korb conducea lucrările la construirea primului furnal din Reşița.[44] Dintr-o conscripție din anul 1829 reieşea că Oravița era un centru deosebit de important al prelucrării pieilor. Deosebit de interesant este că în lista argăsitorilor sunt menționați argăsitori de piele de peşte, modul de prelucrare a pieii mai puțin cunoscut în documentele contemporane şi în literatura de specialitate consultată de noi.[45]

f. Dognecea

Conform raportul Hamilton, în minele din Dognecea erau extrase minereuri cu conținut de argint, prelucrate la topitoria locală.[46] Specialiştii care au lucrat la Dognecea proveneau din Tirol şi din Austria superioară[47]. În vederea prelucrări metalelor, în anul 1722, din ordinul lui Mercy au fost construite doua topitorii, iar în anul 1724 doua rezervoare de apa, pentru a pune în funcțiune pompele şi şteampurile minelor.[48] După o dezvoltare fulminantă a producției, în preajma războiului austro-turc din anul 1737, din cauza epuizării minelor şi a distrugerilor războiului, Dognecea a pierdut rolul pe care l-a avut în mineritul bănățean. Renaştere industrială a localității s-a datorat descoperirii de către inspectorul minier Andreas David Hübner a unor zăcăminte de cupru, considerate ca cele mai importante din Europa secolului al XVIII-lea. Hübner însuşi, deținea 97 de părți (Kuxe) din minele Simon şi Judea, de unde după părerea specialiştilor, între 1740–1771 a fost extras cupru în valoare de 3 milioane de guldeni.[49] Din averea uriaşă, Hübner a construit 5 case în Timişoara şi şi-a măritat fiica, Anastasia, cu viitorul general comandant al cetății Timişoara, (1767–1791) şi a Banatului (1788–1805), contele Johann de Soro.

Conform datelor statistice, între anii 1771–1854, chiar daca producția minelor din Dognecea nu se menținea la nivelul deceniilor anterioare, valoarea produselor din metale neferoase ajungea totuşi, la 5.830.940 de florini.

Repartizarea sumei, după metale, se prezintă în felul următor: aur în valoare de 24,4 mărci; argint 98.108 de mărci; cupru 61.500 de centenar; plumb – 18.783 se centenar, zinc 54.103 de centenar. (1 Marcă vieneză era de 280,62679 gram.). În anul 1730, Dognecea era considerată oraş, „Städtchen”, iar pentru o scurtă perioadă de după 1793, a purtat titlul de oraş minier liber regesc, „k. und k. freiem Bergstadt“. De menționat este că în anul 1854, la minele din Dognecea a fost pusă în funcțiune prima maşină cu aburi din Banat.

Chiar dacă nu aparține de tema dezvoltării minelor şi topitoriei din Dognecea, vrem totuşi să amintim despre istoria mai puțin cunoscută a manufacturii de sticlă din Calina. În unele lucrări, înființarea glăjeriei din Calina de către meşteri aduşi din Boemia, este datata la 1726. Datare prea târzie, cum reieşea dintr-o scrisoare a conducerii manufacturii, din anul 1724, potrivit căreia îmbolnăvirea meşterului sticlar din Calina a întârziat livrarea unor piese comandate de inspectorul cameral Rebentisch.[50] În perioada amintită, în afara manufacturii din Calina, funcționau glăjerii similare la Orşova, Oravița şi în zona Dognecei. În anul 1727, între veniturile camerei din Banat este trecuta suma de 4.000 de florini obținuți în urma vânzării produselor de sticlărie pe piața din Balcani. Din raportul Hamilton reieşea că veniturile anuale ale glăjeriilor camerale din Banat, arendate între 1734–1737 de către fostul cancelarist al manufacturii din Calina, Joseph Pracht, se cifrau la suma de 540 de guldeni. Iar pentru reparația şi extinderea cuptorului şi a instalațiilor de răcirea sticlei, administrația districtului Făget a livrat 4 căruțe de cocă de lipit.[51] În timpul războiului cu turcii şi a răzvrătirii populației locale, glăjeriile din Banat au fost distruse. În vederea satisfacerii necesarului de sticlă a provinciei, în timpul împărătesei Maria Terezia s-a pus problema reconstruirii glăjeriilor. Prima încercare, din anul 1748, urmărea refacerea manufacturilor prin capital particular, iar a doua, din anul 1760, pornea din partea erariului şi urmărea aducerea meşterilor din Boemia. Se pare că proiectul Camerei era împiedicat de către autoritățile locale, care se temeau că meşterii străini vor fi recrutați de către glăjeriile înființate în Țara Românească. De asemenea trebuie să ne referim la glăjeria din Vărciorova amintită în anul 1770, la cea proiectată, dar nerealizată la Timişoara, din anul 1768. Singura unitate din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea care producea sticla era cea din Tomeşti, amintită pentru prima oară în anul 1847. După sursele din anul 1847, cei 45 de angajați al glăjeriei din Tomeşti produceau, în cele 3 cuptoare existente, sticlă pentru geam şi pentru butelii. Potasiul necesar glăjeriei a fost produs parțial în pădurile apropiate, dar era adus şi din Egipt.[52]

g. Bocşa.

Pentru exploatarea minereurilor din jurul Bocşei, în cursul anului 1717, fiscul a separat un teren vast din hotarul localității Vasiova şi a delegat pe maistrul minier Johann Schubert cu conducerea lucrărilor de prospectare. Cercetările lui Schubert au dus la descoperirea zăcămintelor de fier din hotarul localităţi Moraviţa. În lucrarea s-a despre istoricul mineritului şi prelucrării fierului din Banat în secolul al XVIII-lea, Ingeborg Schreiber[53], ne atrage atenţia asupra cercetărilor pe teren efectuate de G. Marka / „Einige Notizen über das Banater Gebirge. In: Jahrbuch der k.k. Geologischen Reichsanstalt. XX. Band. S.299–340,Wien 1869./, care dovedesc existenţa unor topitorii din zona Moraviţei înaintea anului 1700.

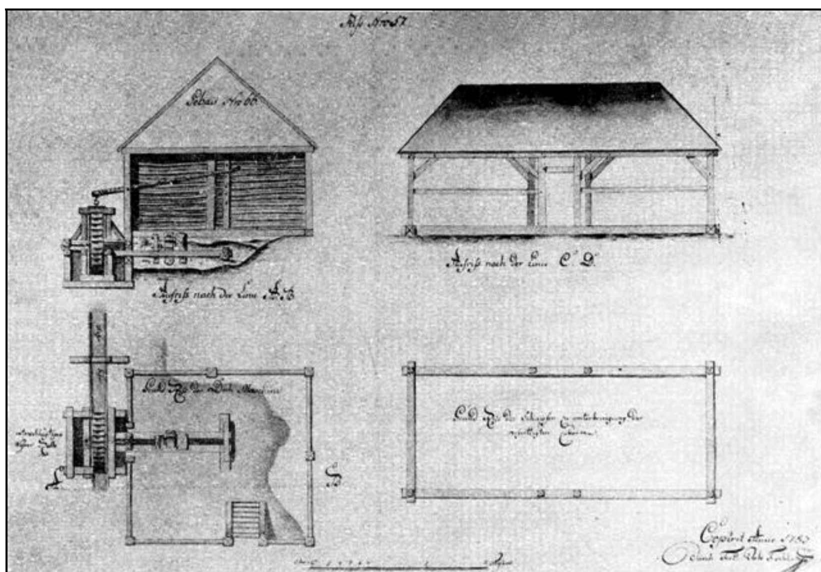

Fig. 11. Atelier pentru confecţionarea tunurilor din Bocşa. 1783

În vederea prelucrării zăcămintelor de fier, inspectorul minier Freiberg Fridrich a construit în cursul anului 1719 furnalul denumit „Alt Werk" şi ciocanele hidraulice aparţinătoare aflate pe teritoriul localităţii Bocşa Română. Dintre primele produse ale topitoriei se păstrează şi azi câteva plăci de fontă cu scene biblice. În vederea extinderii capacităţii topitoriei, în cursul anului 1721, autorităţile camerale au consultat părerea maistrului topitor Gottfried Ghaisan şi al dulgherului cu numele Staub, ambii originari din Orăştie.[54] Având în vedere cererea faţă de produsele topitoriei de fontă,

meşterii din Transilvania au propus construirea furnalelor noi. Noul furnal, denumit „Neu Werk”, cu ateliere şi ciocane hidraulice, a fost construit în hotarul localității Bocşa Montană (Germană). Pentru a satisface cererile de produse din atelierele de la Bocşa Germană, cuie şi seceri în primul rând, autoritățile camerale erau nevoite să aducă fier vechi din Zips şi din Tirol. Pe lângă fier vechi, în anul 1722, au fost recrutați mineri şi furnalişti din Tirol, iar pentru mânuirea ciocanelor, muncitori calificați din Austria.[55] În aceşti ani, pe lângă fabricarea secerilor, în atelierele uzinei au fost produse sobe pentru încălzit, ancore pentru vase fluviale, precum şi ghiulele pentru tunuri.[56]

Raportul generalului Hamilton, din anul 1734, ajunge la concluzia că pentru viitorul atelierelor de la Bocşa, pericolul cel mai iminent era clima nesănătoase a zonei. Din cauza mortalității deosebit de mare a muncitorilor de la ciocanele hidraulice, Hamilton plănuia recrutarea forțată a tinerilor din zonă.[57] Unitățile vechi, cât şi cele trei furnale noi, construite în anul 1734, cât şi atelierele de prelucrare de la Luncani, au fost arendate în anul 1736 pentru suma anuala de 3.500 de guldeni, fraților Rosenkächler, (la Baróti-Reisenbüchler), care la rândul lor au subarendat unitățile amintite companiei Josef Schvemminger, (la Ingeborg Schreiber- Scheveninger).[58]

În timpul războiului cu turcii din anii 1737–1739 şi în urma distrugerile provocate de bandele locale, producția din Bocşa a fost întreruptă. Reluarea producției a început în anul 1752, când unitățile din Bocşa, împreună cu ciocanul de fier din Timişoara – Fabric, au fost arendate consilierilor orăşeneşti Josef Pekh şi Michael Brandenburger. În cursul deceniului următor, în vederea lărgirii producției, Brandenburger va aduce la Bocşa muncitori calificați din Slovacia şi Boemia. Din cauza scăderii debitului de apă al Bârzavei precum şi a lipsei lemnului necesar pentru obținerea cărbunelui, productivitatea uzinelor din Bocşa devine tot mai nesigură.[59] În vederea depăşiri crizei, în anul 1771 camera a reluat în regie proprie producția uzinelor şi prin reconstrucțiile efectuate, prin investițiile masive din anii 1788 şi 1844 a lărgit şi a modernizat capacitatea topitoriilor şi a atelierelor de prelucrare. În urma reconstrucției din 1781, fiscul a creat un atelier pentru fabricarea tunurilor şi a depus eforturi în vederea organizării producției militare din Bocşa. Calculele specialiştilor au dovedit că înzestrarea atelierelor, necesară fabricării tunurilor de calibru mai mare, ar fi fost prea costisitoare. În acelaşi timp, atelierelor engleze livrau echipament militar mai ieftin pentru Europa. În aceste condiții atelierul din Bocşa a trecut la fabricarea tunurilor mai mici, necesare pentru înzestrarea vaselor militare fluviale. După informațiile păstrate, între anii 1783–1786, au fost turnate la Bocşa 60 de tunuri de 3–6 funți.[60]

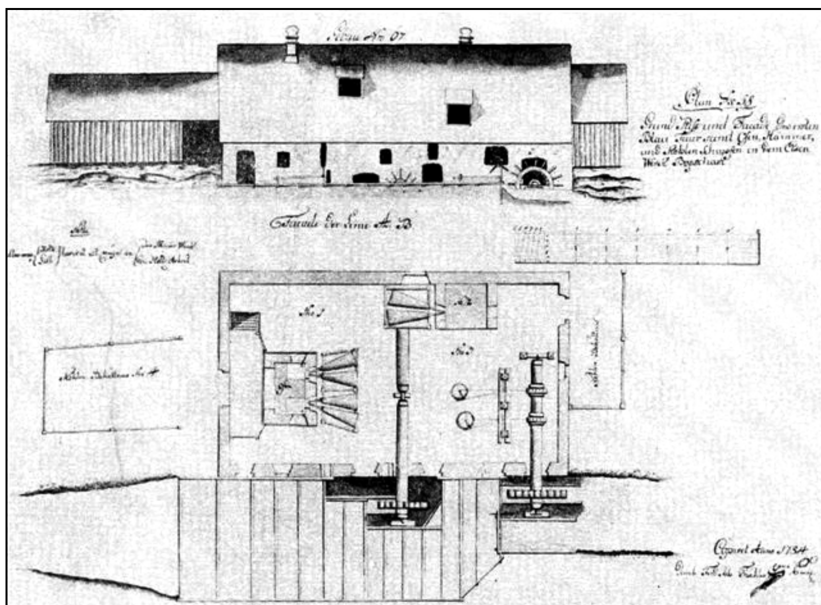

Fig. 12. Atelierele din Bocşa. 1784

h. Luncani

Primele relatări despre activitatea minelor din Luncani şi a celor 8 angajaţii ai Camerei, dintre care 3 maiştrii topitori, găsim în raportul lui Hamilton din anul 1734.[61] Împreună cu atelierul de prelucrare din Timişoara – Fabric, Luncaniul a fost între anii 1734–1749 subordonat Direcţiei Miniere din Dognecea.[62] După 1734 a întrat în funcţie la Luncani o a doua topitorie, care împreună cu topitoriile, forjele şi ciocanele din Bocşa şi Ciclova, se aflau sub administraţia unei societăţi particulare de exploatare (Hammerherrenkompanie).[63] Din anul 1736, topitoriile şi forjele din Luncani, împreună cu atelierul de prelucrare a metalelor din Timişoara se aflau în arenda fraţilor Reisenbüchler.[64] Mai târziu Luncaniul va fi arendat de către „Societatea Minelor Fraţilor Hoffmann şi Maderspach Károly” cu sediul la Rusca Montană.

i. Nădrag – Gladna

Exploatarea minereurilor de fier din jurul localităţilor Nădrag şi Gladna a început în anul 1845. Topitoriile societăţii „Zsidovarer Eisen-fabrik-Gesellschaft“, înfiinţată pentru prelucrarea minereurilor de fier, au

produs fontă turnată. Produsele din fontă, fier forjat, bandaje (raf), grilaje şi ţevi aveau o mare căutare pe pieţele din jurul Aradului şi Timişoarei[65]. După închiderea minelor de argint şi de cupru din împrejurările Gladnei-Germane, din cauza nerentabilităţii, la mijlocul secolului al XIX-lea a fost construit un atelier unde a fost prelucrată fonta adusă din Nădrag şi Bocşa. Produsele atelierului erau desfăcute în primul rând pe pieţele din jurul Făgetului[66].

j. Rusca Montană.

Chiar dacă din punct de vedere administrativ Rusca Montană aparţinea de Regimentul de Graniţă, având în vedere importanţa pe care a jucat-o în prelucrarea metalelor, o vom trata împreună cu istoria zonelor montane din Banat. Primele instalaţii industriale din Rusca Montană au fost construite după încheierea contractului de arendare a zăcămintelor de fier din zonă între fraţii Hoffmann şi Camera Aulică, în anul 1803. Contractul prevedea o arendă pe o durată de 28 de ani, dar totuşi, în anul 1807 Camera a desfăcut contractul şi a continuat extragerea şi prelucrarea minereurilor pe cont propriu. Unii dintre foşti arendaşi, Hoffmann Anton, a rămas ca administrator la Rusca Montană şi după sistarea producţiei, în anul 1817. Pe parcursul cercetărilor sale pe teren, în anul 1820 Hoffmann Anton a descoperit în zonele muntelui numit Boul, zăcăminte cu mare concentraţie de argint. După descoperirea făcută, fraţii Hoffmann au reînnoit contractul cu Camera Aulică şi au organizat până în anul 1852 în regie proprie exploatarea şi prelucrarea minereurilor din Rusca Montană şi zonele înconjurătoare. În deceniile premergătoare revoluţiei din anul 1848, fraţii Hoffmann se vor asocia cu tânărul inginer Maderspach Károly, înfiinţând împreună „ Societate Minieră din Rusca a Fră̆ţiilor Hoffmann şi Maderspach Károly”, („Hoffmann Testvérek és Maderspach Károly Ruszkabányai Bányatársulat“). Iniţial societatea urmărea exploatarea zăcămintelor de argint din zona Rusca Montană. Mai târziu, după epuizarea zăcămintelor, activitatea societăţii se va orienta iarăşi spre exploatarea şi prelucrarea fierului. Cu capitalul acumulat din exploatarea argintului, societatea a achiziţionat, pe lângă domeniile din zona Ruscăi Montană, domeniile Camerei, din Luncani. Dintre unităţile industriale ale societăţii trebuie să amintim furnalul (13 metri înălţime), forjele şi atelierele de prelucrare a metalelor din Ruşchiţa. După 1830 furnalele societăţii au trecut la folosirea cărbunelui. După 1848 societatea fraţilor Hoffmann şi-a extins activitatea în comitatul Hunedoarei achiziţionând în Valea Jiului un domeniul compus din 14 localităţi. Produsele societăţii aveau o căutare deosebit de bună, atât în cadrul Imperiului Habsburgic cât şi pe pieţele din balcani.

In deceniul anterior revoluției de la 1848, prin podul construit din piese de fontă turnate, pod proiectat de Maderspach Károly, firma fraților Hoffmann a devenit cunoscută în lumea specialiştilor din Europa. Dintre podurile realizate de firma fraților Hoffmann se numără şi cele construite în Lugoj – 1833, Mehadia – 1837 şi Caransebeş – 1847. La concursul internațional pentru realizarea primului pod de fier peste Dunăre între Buda şi Pesta din anul 1836, proiectul firmei a câştigat locul al doilea, după planul inginerului englez Clark. În deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, cu cei 4.000 de angajați, firma fraților Hoffmann s-a situat printre cele mai mari întreprinderi industriale din Ungaria.

In timpul revoluției de la 1848–49, centrele industriale de la Rusca Montană, Ruşchița şi Ferdinandsberg (azi Oțelul Roşu) au jucat un rol important în înzestrarea armatei revoluționare maghiare. Mai mult, pe lângă livrările militare propriu-zise, gărzile revoluționare recrutate, în parte, din rândul populației civile, în marea lor majoritate muncitori, au luptat cu arma în mâna pentru cauza revoluției.

Membrii familiilor Hoffmann şi Maderspach a jucat un rol deosebit de important în cadrul evenimentelor din anii 1848–49. După înfrângerea revoluției, ofițerii şi soldații armatei revoluționare maghiare, aflați în retragere spre exil, au găsit sprijin şi adăpost în Rusca Montană. La 22 august 1849, după ocuparea localității de către un detaşament al armatei imperiale sub comanda căpitanului Gröber, pentru sprijinul acordat generalului revoluționar Bem, soția inginerului Maderspach Károly, Francisca, a fost pedepsită prin biciuire publică. Neputând suporta chinurile şi batjocorirea soției, Maderspach Károly şi-a luat viața cu ajutorul tunului fabricat la Rusca Montană. Un alt membru al familiei, Maderspach Ferenc, s-a remarcat în luptele de apărare a localității Biserica Albă.

După înăbuşirea revoluției, în anul 1852, camera a răscumpărat toate domeniile societății. În anul 1857 domeniile au fost vândute unui consorțiu, în frunte cu baronul Luis Habernak. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, centrul industrial din jurul localității Rusca Montană va fi încadrat în activitatea societăților cunoscute sub numele de „ Prima Societate de Fier din Banat şi Transilvania” „ Societatea anonimă de mine şi furnale Braşov”, „Societate de mine şi furnale Călan” şi va juca un rol important în dezvoltarea industriei de prelucrare a metalelor din Banat[67].

k. Anina

Aşezarea montană apare relativ târziu, abia din anul 1790, pe lista localităților miniere din Banat. În anul respectiv, muncitorul forestier

Mathias Hammer a găsit în pădurile din jurul localității Steierdorf, pietre negre, lucioase, despre care geologii Oficiului Minier din Oravița au constatat că era vorba de huilă deosebit de bună. Ca şi în cazul mineritului tradițional, autoritățile camerale au cedat după 1790 dreptul de prospectare şi exploatare a cărbunelui, societăților cu capitalul particular. Chiar dacă la sfârşitul secolului al XVIII-lea, lemnul pentru producerea mangalului necesar topitoriilor era pe cale de dispariție, industria prelucrării metalelor din Banat nu a beneficiat imediat de descoperirea cărbunelui. De fapt, folosirea cocsului obținut prin distilarea uscată a huilei va fi experimentată abia în anul 1810 la Gleiwitz, în Prusia. Aşadar, în deceniile următoare anului 1790, interesul pentru cărbunele din Banat nu era prea mare. În aceste condiții, Camera Aulică din Viena a cedat în anul 1802 dreptul de control asupra exploatări cărbunelui, în favoarea Direcției Miniere din Banat. Se pare că aceste măsuri au contribuit la o oarecare înviorarea a exploatării cărbunelui de la 490 centenari în anul 1799, la 12.258 de centenari în anul 1803.

Interesul industriei pentru noul combustibil din Banat se va manifesta abia după anul 1856, odată cu începutul cocsificării huilei la Anina. Până atunci folosirea industrială a cărbunelui exploatat în Banat s-a limitat la cerințele „ Primei societăți imperial-regale de navigație cu aburi pe Dunăre” („Erste k.k. privilegierte Donaudampfschiffahrts-Gesellschaft”). În preajma apariției societății, Oficiul Minier din Oravița a acordat 83 de concesiuni pentru exploatarea cărbunelui în jurul localităţi Steierdorf[68]. Prima societate de navigație cu aburi de pe Dunăre a fost înființată în anul 1830 la Viena de către specialişti englezi. Vapoarele societății au întreprins primele drumuri pe ruta dintre Viena şi Galați, iar pe Tisa până la Novi Becej şi Szeged, încă în anul 1833[69]. Cursele regulate pe cursul inferior al Dunării deveneau posibile numai după efectuarea lucrărilor de regularizare a strâmtorilor de la Porțiile de Fier, lucrări efectuate între 1834–1837. În 1849 societatea de navigație întreținea deja 48 de vapoare cu aburi pe Dunăre.

Concomitent cu apariția primelor maşini cu aburi, în preajma revoluției de la 1848, Camera Aulica făcea planuri pentru reluarea în regie proprie a exploatării cărbunelui din Banat. Livrarea cărbunelui din Anina până la primul port fluvial, Baziaş, era realizabilă abia după rezolvarea transportului între Anina şi Baziaş. În prima faza, până în anul 1847, a fost construit un drum de 16 km între Anina şi Oravița, apoi în a doua fază, o cale ferată în lungime de peste 62 de km. între Oravița şi Baziaş, care a fost dată în funcție în anul 1854. După datele furnizate de cercetătorul Rudolf Gräf, între 1845–1855 societatea de navigație a achiziționat anual între 168.000–224.000 tone de cărbune din Banat[70]. Mai târziu, societatea va renunța la

cumpărarea cărbunelui bănățean, nevoile flotei sale de pe Dunărene fiind satisfăcute de producția minelor propriei societăți, aflate în jurul oraşului Pécs. O nouă faza a mineritului carbonifer din Banat va începe după 1855, odată cu modernizarea industriei de prelucrare a metalelor prin StEG. Intre anii 1848–1867, pe lângă minele din Eibenthal şi Gârboveț aflate în proprietatea societății de navigație, exploatarea cărbunelui din Banat se afla în mâna unor societăți cu capital austriac şi săsesc din Transilvania[71].

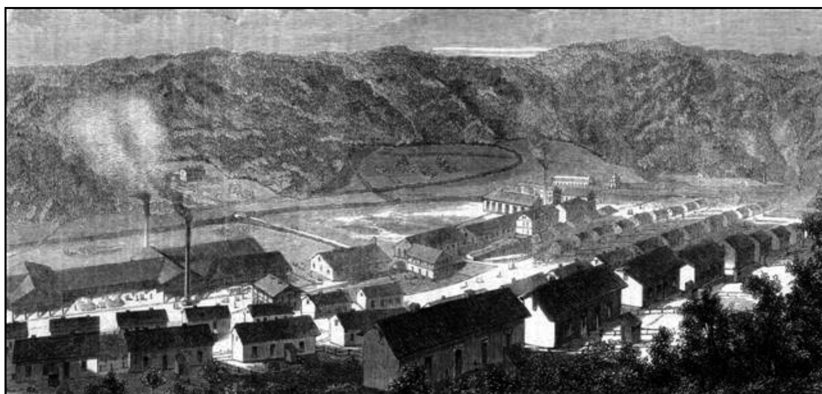

Fig. 13. Uzinele din Anina. 1863

l. Reşița

Reşița, simbolul şi centrul cel mai important al industrie siderurgice din Banat, a intrat în conştiința publică drept realizarea Societății „K.K. priv. Österreichische Staatseisenbahngesellschaft“ (StEG), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Totuşi, începuturile industriei reşițene îşi au originile în politica industrială a Imperiului Habsburgic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis în condițiile specifice ale dezvoltării centrului industrial de la Bocşa. După cum se ştie, în jurul anilor 1760, din cauza lipsei lemnului necesar obținerii mangalului şi prin scăderea debitului Bârzavei, se punea sub semnul întrebării rentabilitatea economică a centrului industrial de la Bocşa. După multe discuții, specialiştii Oficiului Minier din Oravița, paralel cu modernizarea cuptoarelor din Bocşa, au propus înființarea unui nou centru situat la 20 km în amonte, pe valea Bârzavei. Regularizarea râului şi construirea unui canal au fost începute încă în cursul anului 1767, iar lucrările de construcție propriu-zise pe malul Bârzavei au fost declanşate în luna octombrie a anului 1769. După o scurtă perioadă de construcție, la începutul lunii octombrie 1771, erau puse în

funcție furnalele „Franciscus“ şi „Josephus“. Paralel cu clădirea furnalelor au fost începute şi lucrările de construcție la patru forje, fiecare cu propriul cuptor de încălzire, precum şi a depozitelor şi clădirilor aferente[72]. Noua localitate aparținea din punct de vedere administrativ Bocşei, devenind independentă de aceasta abia după anul 1776. Parcul silvic alocat întreprinderii a fost delimitat în anul 1769, fiind extins în anul 1781 cu 19.000 de iugăre din pădurile Munților Semenicului. Pentru producerea cărbunelui de lemn, Oficiul Minier din Oravița a dispus în anul 1773 colonizarea populației germane în Steierdorf şi Văliug (Franzdorf). De la început, punctul vulnerabil al uzinelor din Reşița era problema aprovizionării furnalelor cu lemn şi cu minereuri. Pentru a uşura transportul lemnului, între anii 1783–1785, Oficiul Minier a investit sume uriaşe în transformarea Bârzavei într-un canal pretabil plutăritului. Spre sfârşitul secolului al XVIIII-lea, din cauza defrişărilor în jurul Reşiței, lemnul necesar era aşa departe încât în anul 1803 a fost sistat plutăritul, iar noile cuptoare erau construite în apropierea pădurilor din Văliug. Pentru înlocuirea cărbunelui de lemn, specialiştii furnalelor din Reşița au efectuat primele încercări pentru cocsificarea huilei din Doman şi Secu. Insuccesele acestor încercări şi lipsa tot mai acută a lemnului a provocat o criză aşa de adâncă a uzinelor reşițene, încât numai lipsa cumpărătorului a împiedicat vânzarea lor. Negăsind un cumpărător adecvat, prin investiții substanțiale, Camera a trecut la reconstruirea furnalelor şi a forjelor. În cadrul acestor transformări, între 1840–1845, în noile ateliere au apărut primele maşini cu aburi, iar în anul 1846 specialiştii reşițeni au trecut la folosirea cărbunilor din Doman şi Secu. Continuarea modernizării uzinelor au fost întârziată de evenimentele anilor 1848–1849.

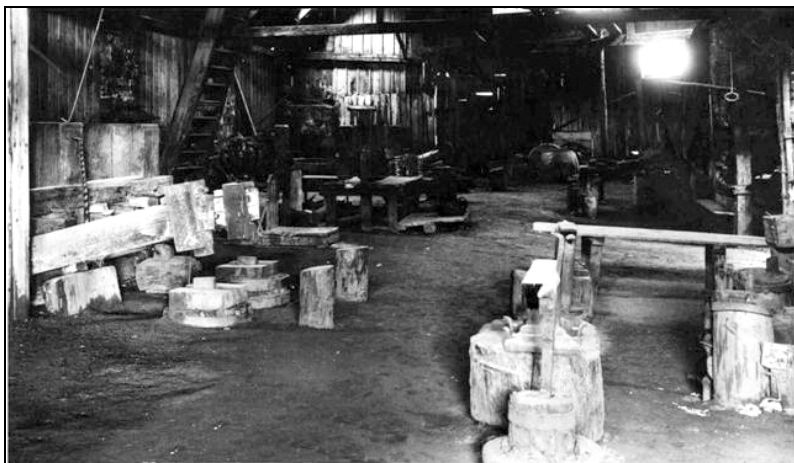

Fig. 14. Ciocanele hidraulice din primul atelier de la Reşița

Muncitorimea reşiţeană, în marea majoritate de origine germană, a simpatizat de la început cu revoluţia maghiară. În timpul revoluţiei, uzinele din Reşiţa se număra printre furnizorii armatei revoluţionare livrarînd tunuri de 3, 6 şi 18 funţi. În decembrie 1848, gărzile înarmate ale muncitorilor din Reşiţa au luptat cu arma în mână împotriva unităţilor regimentului de graniţă de la Caransebeş, fidel împăratului[73]. După ocuparea oraşului de către grăniceri, o bună parte a uzinei şi marea majoritate a clădirilor publice şi particulare au fost distruse.

După înăbuşirea revoluţiei, autorităţile au trecut imediat la refacerea şi reînnoirea uzinelor din Reşiţa. În acest sens trebuie să amintim construirea unui furnal înalt de 12 m şi faptul că marea majoritatea a furnalelor au fost dotate cu maşini noi de suflat aer. În noile linii de laminare de la Reşiţa au fost fabricate în anul 1851 şinele de cale ferată pentru linia Oraviţa–Baziaş. O parte a maşinilor cu aburi instalate la Reşiţa erau importate din Belgia, dar începând cu anul 1850 uzina a trecut la fabricarea maşinilor cu aburi. Nu a fost neglijată nici producţia materialelor de război. Cum se ştie, primele comenzi militare pentru uzinele vechi datează din 1793, când pentru înzestrarea armatei regatului Neapole au fost livrate 20.000 de proiectile. Apreciind calitatea tunurilor fabricate pentru armata revoluţionară maghiară în vara anului 1848, autorităţile habsburgice au continuat până în anul 1859 producţia tunurilor cu proiectile de 12 şi 20 de funţi[74]. Până la transferarea secţiei la arsenalul armatei din Viena, la Reşiţa au fost turnate 46 de tunuri[75].

În ceea ce priveşte dezvoltarea şi organizarea meşteşugurilor din localităţile montane din Banat, atât în perioada între 1716–1855 cât şi în perioada StEG-ului între 1855–1918, nu avem dovezi despre formarea breslelor. Stabilirea meşteşugarilor, problemele legate de organizarea producţiei şi desfacerea produselor meşteşugăreşti în zonele montane ale Banatului intra în competenţa oficiilor miniere din centrele Oraviţa, Bocşa, Dognecea şi Sasca, respectiv Direcţiei Miniere din Oraviţa şi a forurilor camerale din Timişoara şi Viena. Din cauza lipsei studiilor de specialitate, nu este clar cum erau rezolvate problemele legate de pregătirea ucenicilor şi a calfelor care au lucrat în atelierele meşteşugăreşti din localităţile miniere. În cea ce priveşte pregătirea profesională a ucenicilor şi calfelor de la minele şi topitoriile din Banat, ele erau reglementate de conducerea întreprinderilor respective. În sarcina lor cădea angajarea şi pregătirea profesională a ucenicilor, precum şi promovarea lor în categoria calfelor. Din rândul calfelor, pe baza unei cereri scrise, au fost promovaţi maiştrii necesari. Cei nepromovaţi au rămas până la pensionarea lor calfe, adică muncitori calificaţi. Aici trebuie să amintim că din anul 1729 exista la Oraviţa o şcoală de

mineri, cu limba de predare germană, după modelul căreia s-au organizat din anul 1741, cursuri de calificare la Dognecea, Moldova Nouă şi Sasca[76]. După 1855, pe teritoriul StEG-ului, organizarea pregătirii profesionale a angajaților independenți de StEG, revenea corporațiilor formate după 1852. Corporația meşteşugarilor din Oravița a organizat în anul 1854 o Asociație pentru pregătirea profesională a meseriaşilor, (Gewerbeverein zur Förderung der gewerblichen Ausbildung).

3. SPĂLATUL AURULUI ÎN BANAT

Nu vrem să încheiem capitolul despre dezvoltarea industriei în zona montană a Banatului dintre anii 1716–1855, fără a aminti câte ceva despre spălatul aurului în Banat. Este bine cunoscut faptul că în zona carpato-dunăreano-pontică, spălatul aurului are o tradiție deosebit de bogată. Istoricul Mircea Rusu, analizând descoperirile arheologice între sec. VI–IX, cunoscute până în anul 1977, a semnalat 78 de locuri de spălat aurul pentru Transilvania şi 42 pentru Banat[77]. Alte surse menționează că în cursul secolului al XIV-lea, producția anuală de aurul de pe teritoriul Ungariei feudale s-a cifrat la 1.000 kg. Nu este cunoscută proporția aurului spălat în Banat din această cantitate uriaşă.

Documentele din primele decenii ale stăpâniri austriece, conțin ştiri sporadice despre spălarea aurului din Mureş, Dunăre, Timiş precum şi a râurilor confluente. Dintr-un raport al comandantului garnizoanei din Orşova, colonel Wellstreich, reieşea că în cursul anului 1724 au sosit în Banat țigani din Oltenia, specializați în spălarea aurului[78]. În literatura de specialitate referitoare la spălarea aurului din Țara Românească, țiganii ca spălători de aur sunt menționați din anul 1602. O conscripție din Transilvania din anul 1781, confirmă existența unui număr de 1.291 de familii de țigani care s-au îndeletnicit cu spălarea aurului[79]. O cercetarea mai recentă confirmă că primii locuitori ai coloniei aurarilor, de pe lângă Ciclova, au fost robi țigani ai boierilor şi ai mănăstirilor din părțile Băii de Aramă, Tismana şi Izverna[80]. Documentele austriece din anii 1744–1752 vorbesc despre țigani ca spălători de aur, din jurul localităților Căpîlnaş şi Zăbrani. Spălătorii de aur de la Zăbrani erau organizați sub conducerea unui cneaz, iar cele 5 companii ale spălătorilori de aur de la Oravița au făcut în anul 1768 demersuri pentru alegerea unui –cneaz superior (oberchnez)[81].

Prima relatare mai amplă despre spălarea aurului din Banat găsim la Griselini care, pe parcursul călătoriei sale, între anii 1774–1777, a manifestat o atenție specială modului de viață al țiganilor. Conform relatărilor lui

Griselini, spălarea aurului a fost practicată pe lângă Mureş, Caraş, Nera, Marga şi Miniş. Perioada cea mai bună pentru spălarea aurului era în săptămânile de după topirea zăpezii şi zilele de după ploile torențiale. Ca martor ocular, Griselini relatează că nisipul era spălat deasupra unei scânduri din tei, scobită în partea de sus şi prevăzută pe curmeziş cu 10–12 crestături. Nisipul aurifer scos din râu era turnat pe partea scobită a scândurii, iar grăunțele de aur rămâneau în crestături. În zilele fără ploaie nisipul era scos din gropi săpate la marginea râului. După calculele lui Griselini, țiganii din Banat spălau anual aur în valoare de aproximativ 900–1.000 de ducați. După părerea specialiştilor, exploatarea aurului pentru Camera Aulică în regie proprie nu ar fi fost rentabilă[82].

Din datele conscripției militare din anul 1817 reieşea că pe teritoriul Regimentului Romano-Iliric cu sediul la Caransebeş, au fost găsite 446 de familii de țigani, care s-au ocupat cu spălatul aurului. Între anii 1812–1817, acestea au predat Oficiului Minier din Oravița, aur în valoare de 1.226 ducați şi 51 de Gran (1 Gran= 0,97 de gram) (în 1753 valoarea unui Ducat era de 4 florin şi 9 creițar)[83]. Conscripția generală din anul 1828 certifica prezența țiganilor care se ocupau cu spălarea aurului, pe teritoriul celor trei comitate din Banat şi anume: în Făget 9 familii, Gladna 7 familii, Zolt 3 familii (toate pe teritoriul comitatului Caraş-Severin)[84]. Pentru spălarea aurului din Bârzava, autoritățile miniere au aşezat în anul 1825 9 familii de țigani, în sălaşul Măgura al Bocşei[85]. În cursul anului 1845, geologul Horváth Zsigmond a descoperit în jurul Oraviței zăcăminte bogate în aur. Şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în procesul exploatării aurului din Banat, pe lângă minele fiscului, un rol important a revenit metodei tradiționale a spălării aurului din jurul centrelor Caransebeş, Bozovici, Oravița şi Biserica Albă. Spălătorii de aur s-au recrutat mai departe din rândul țiganilor, îndeosebi a celor din jurul localității Ciclova[86].

NOTE

1. FENEŞAN CRISTINA: *Extracția minieră în Banat în secolele XVI–XVII*. În: Revista de Istorie, an.40 nr. 9/1987, Buc. p. 890. şi *Documente turceşti privind Țările Română*, Vol. I. Bucureşti 1976, p. 113–114.
2. FENEŞAN CRISTINA: *op. cit*. 888.
3. S. JORDAN: 17.
4. MILLEKER FELIX: *Versecz szab. Kir. Város története*. Bd. I. Budapest 1886, 64–67.
5. *Geschichte der Deutschen in der Karpatenländern*. Gotha 1907. Vol. I. 179.
6. FRANZ STANGLICA: *Steierdorf im Banat*. Reprint de Gerda Schön, Bad Vilbel 1982.
7. COSTIN FENEŞAN: *Kolonisation des Banater Berglandes im 18. Jahrhundert*. În: Banatica, *Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstage*. Wien 1996.

85–92. Idem: *Administrația şi fiscalitatea în Banatul Imperial 1716–1778*. Timişoara, 1997, 64–66.
8. Dr. IZSÓ ISTVÁN: *150 éves a bányakapítányságok intézménye Magyarországon*. În: Bányászati és Kohászati Lapok. 1/2006.
9. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 252.
10. FRANZ STANGLICA: 7.
11. KADAN HEDWIG: 27.
12. KADAN: 27 şi Anexa nr. III.
13. S. JORDAN: 41.
14. RUDOLF GRÄF: *Domeniul Bănățean al StEG 1855–1920. Din istoria industrială a Banatului Montan*. Reşița, 1997, 260.
15. LAY, HEINRICH: *Das Banat 1849–1867*. Töging a. Inn. 2001, 142–146.
16. SCHREIBER, INGEBORG: *Das Banater Eisenwesen im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschtums im Südosten*, Typoscript, Viena, 1943.
17. GRÄF: 48.
18. HAMILTON: 87–91.
19. COSTIN FENEŞAN: *Der Banater Kupferhandel in den ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts; Zur Frage des Österreichischen Merkantilismus in einem Grenzland*. In: Banatica, *Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstage*. Wien 1996.
20. BARÓTI: *Adattár*, II. 364.
21. BARÓTI: *Adattár*, II. 582.
22. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen..*, 59; FELIX MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes..*, 25.
23. BARÓTI: *Adattár*, II, 586.
24. S. JORDAN: 120–127.
25. LAY: 71.
26. IRMGARD KUCSKO: *Die Organisation der Verwaltung im Banat vom Jahre 1717–1738*. Typoscript. Viena, 1934, 64.
27. WESSELY JOHANN: *Der Banater Bergbau von 1717–1780 und seine bevölkerungspoltische Bedeutung*. Typoscript, Viena, 1937, 83.
28. WESSELY JOHANN: 109.
29. LAY: 133–134.
30. FELIX MILLEKER: *Geschichte der Städte und Städtewesens im Banat*, Vrsac, 1924, p. 25–26; VAJDA LAJOS: *Erdélyi kohók, bányák, emberek, századok*, Bucureşti, 1981, 180–200; Despre drepturile localitățile miniere, cât şi despre relațiile încordate dintre Oficiile Miniere şi Societățile particulare, vezi şi: FÜLEPP ALEXANDER; FRIEDRICH MARQAUARDT: *Geschichte des gewerkschaftlichen Metallbergbaues im Banat, sammt einer kritischen Darstellung der Verwaltung desselben durch die königlichen Montan-Behörden*, Wien, 1848.
31. KADAN HEDWIG: 58.
32. FENEŞAN: *Kolonisation..*, 86.
33. S. JORDAN: 41, 57.
34. HAMILTON: 87.
35. HAMILTON: 88.
36. GRÄF: 187–192.
37. VAJDA: 74.
38. FENEŞAN: *Kolonisation..*, 91.
39. GRÄF: 178–182.

40. LAY: 71.
41. WESSELY JOHANN: 1.
42. FENEŞAN: *Kolonisation*.., 86–89.
43. GRÄF: 102–109.
44. MARCUS JÖRG BECK: *Die Entwicklung der Mortalität un der Todesursachen in der Bevölkerung von Oravitz zwischen 1741–1850*. Typoscript. Ellwagen/Jagst 2002.
45. KEEß STEPHAN: *Systematische Darstellung der neusten Fortschrite in den Gewerben und Manufakturen*, Wien, 1829, 90; GRÄF: 117.
46. HAMILTON: 89–90.
47. FENEŞAN: *Kolonisation*.., 89.
48. S. JORDAN: 41
49. GRÄF: 165–166; JOHAN KONSTANTINY: *Denkschrieft über die banater Bergwerke Oravitza, Moldova, Saska, Dognacska, Bogschan, Resitza und ihre filialen mit Rücksicht auf das Gemeindewesen, als Beitrag zur Geschichte dieser Bergwerke*, Timişoara, 1857, 12.
50. BARÓTI: *Adattár*, II, 496.
51. BARÓTI: *Adattár*: II, 142.
52. HAMILTON: 154, S. JORDAN: 69, 144. *Datele despre Tomeşti* vezi LAY: 67–68.
53. SZENTKLÁRAY: *Száz év*..., 252.
54. SCHREIBER INGEBORG: 31.
55. FENEŞAN: *Kolonistaion*..., 87–89.
56. SCHREIBER INGEBORG: 39.
57. HAMILTON: 90.
58. SZENTKLÁRAY: *Száz év*..., 252–253; GRÄF: 162.
59. COSTIN FENEŞAN: *Kolonisation*…, 90.
60. SCHREIBER INGEBORG: 113–118 şi 207.
61. HAMILTON: 188.
62. GRÄF: 45.
63. S. JORDAN: 43.
64. BARÓTI: *Adattár*, II, 597.
65. LAY: 69.
66. LAY: 74.
67. BINGLER LUDWIG: *Die Rußberger Gewerkschaft in der Banater Militärgrenze*. In: *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. S. 357–358. Nr. 45/1853; SCHIFF JULIA: *A hegy vonzáskörében*. Bányászati és Kohászati Lapok 136. évfolyam, 5. szám; TELEGDINÉ CSETRI KLÁRA: *A hídépítő Maderspach Károly (1791–1849)*, Műszaki Szemle, 1998/1–2.
68. GRÄF: 62.
69. FELIX MILLEKER: *Kurze Geschichte des Banats*. Versec, 1925, 35.
70. GRÄF: 64.
71. VAJDA LAJOS: 133.
72. GRÄF: 116–117.
73. GRÄF: 122.
74. KAKUCS LAJOS: Szabad Szó, 28 septembrie 1978.
75. GRÄF: 124.
76. GEORG HROMADKA: *Kleine Chronik des Banater Berglands*, München, 1993, 28.
77. MIRCEA RUSU: *Transilvania şi Banatul în secolele VI–IX*. In: Banatica, IV, Reşiţa, 1977, 207–208.

78. BARÓTI: *Adattár*, I, 388.
79. PETRE PETCUT: *Istoria romilor*, Buc., 2003.
80. MARIA MANDROANE: *Comunitatea aurarilor din Civlova-Montană Jud. Caras-Severin*. În: *Modele de conviețuire în Europa Centrală şi de Est*, Arad, 2000, 261–275.
81. BARÓTI: *Adattár*, I, 116, II, 91 şi 110; COSTIN FENEŞAN: *Cnezi şi obercnezi...*, 25.
82. GRISELINI FRANCESCO: *Încercarea de istorie naturală a Banatului Timişoarei*, ed. C. Feneşan, Timişoara, 1984, 164, 281, 300–303.
83. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums. Eine Versuch von Carl Bernh*. Edler von Hietzinger, Erster Theil. Wien, 1817, 235.
84. KOVÁCH G.: 248.
85. SZENTKLÁRAY JENŐ: *A Csanád Egyházmegyei Plébániak Története*, *(Boksán)*, Temesvár, 1898.
86. GRIMM JOHANN: *Über das Vorkommen der Goldführenden Diluvial- und Alluvial-ablagerungen in Siebenbürgen, Ungarn und Böhmen*. In: *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. Nr. 1, S. 91–94; Nr. 13, S. 98–100; Nr. 14, S. 108–11/1854; ZERRENNER, K.: *Die goldführenden Seifengebirge in der Umgegend von Weißkirchen im Banat*. In: *Oesterrechische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. S. 177–178, Nr. 23/1855; HROMADKA: 44.

Capitolul IV

DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN BANATUL MONTAN ÎN EPOCA StEG-ULUI, ÎNTRE ANII 1855–1918

Privatizarea industriei miniere şi prelucrarea metalelor din Banat, prin crearea StEG-ului în anul 1855 a deschis o nouă etapă în dezvoltarea industrială a provinciei. Crearea domeniilor StEG-ului a fost precedată de apariția legii privind concesionarea căilor ferate de stat din Austria, din 14 septembrie 1854, lege care prevedea vânzarea căilor ferate ale statului unor societății particulare. Cea mai importantă dintre aceste societăți a fost StEG-ul, înființată la Paris în luna decembrie 1854.

Fig. 15. Acțiune a StEG-ului din anul 1855

Fondatorii principali ai StEG-ului veneau din cercurile financiare grupate în jurul băncilor „Credit Mobilier” din Paris şi „Arnstein & Eskeles” din Viena. Inițial StEG-ul a concesionat numai unele linii ferate existente

sau aflate în construcție, cum era linia Viena – Raab şi se angaja să termine linia Bruck – Raab şi Szeged – Timişoara – Jasenova. Pentru a-şi asigura necesarul de materie primă, în primul rând cărbunii, societatea a achiziționat pentru suma de 11.123.046 de florini, un domeniu în Banat cu 133.168 ha de pământ. Domeniul care cuprindea districtele fiscale Bocşa Montană, Oravița Română, precum şi districtele din Bocşa Germană, Reşița, Dognecea, Oravița Germană, Steierdorf, Sasca Germană, Moldova-Nouă şi Gladna Germană. Prin achizițiile de mai târziu: 1858 (domeniile Jitin şi Ciudanovița), 1859 (minele de aur din Oravița, minele de cărbuni din Secu, şi cele metalifere de la Ciclova), 1870 (minele de cărbuni din Steierdorf) – societatea a devenit stăpân asupra Zonei Montane a Banatului[1].

1. UZINELE DIN REŞIȚA ÎNTRE ANII 1855–1918.

În procesul de reorganizare şi dezvoltare a uzinelor din Reşița început în anul 1856, se pot observa două faze distincte. În prima fază, între 1856–1891 au fost reconstruite şi modernizate unitățile vechi, aflate pe malul drept al Bârzavei, iar în a doua perioadă, între 1886–1891, a fost construit un nou centru industrial pe malul stâng al râului.

Fig. 16. Locomotiva din Reşița

Fig. 17. Transportul locomotivei fabricată la Reşiţa la Târgul Internaţional din Viena. 1873

În prima fază, pe lângă cele trei furnale existente anterior, a fost construit în anul 1880 un furnal înalt de 20 metri având o capacitate de prelucrare de 280 m^3. Funcţionarea furnalului a fost precedată de cocsificarea cărbunelui de la Secu şi Doman, în anul 1864 şi de construirea unei căi ferate pentru transportul minereului, în anul 1878. Vechile furnale cu mangal au fost demolate şi în anul 1893 au fost puse în funcţiune încă două furnale moderne cu mangal. Ultimul furnal de la Reşiţa, construit înainte de primul război mondial, a fost dat în funcţiune în anul 1910. În anul 1913, cele patru furnale de la Reşiţa, împreună cu furnalele existente la Bocşa şi Dognecea, aveau o producţie anuală de 114.150 tone de fontă. Paralel cu creşterea producţiei de fontă, din anul 1864 a crescut considerabil şi cocsificarea cărbunelui. Producţia cocseriei de la Reşiţa s-a dezvoltat de la aproximativ 300 de tone din anul 1864 la 30.000 de tone în anul 1890.

Fig. 18. Interiorul Uzinei din Reşiţa. 1890

Primele convertizoare Bessemer folosite pentru fabricarea oțelului lichid, au fost puse în funcțiune la Reşița în anul 1868. Tehnologia cunoscută sub numele de Thomas–Bessemer, a fost completată la Reşița, din anul 1876, cu noua tehnologie, Siemens–Martin. Esența acestei tehnologii era obținerea oțelului prin topirea fontei amestecate cu fierul vechi, la o temperatură de 1.700 de grade. Cele 3 cuptoare Bessemer şi cele 3 Simens–Martin de la Reşița produceau în anul 1897 171.416 de tone de oțel. În preajma primului război mondial cuptoarele Bessemer au fost înlocuite cu cuptoare Simens–Martin.

Paralel cu modernizarea furnalelor au fost modernizate şi turnătoriile. În anul 1894 a fost dat în funcțiune un atelier pentru turnarea pieselor de oțel Martin cu o capacitate anuală de 4.000 de tone de piese turnate. Dezvoltarea rapidă a tehnologiei de prelucrare a metalelor a avut drept consecință reconstruirea forjelor între 1886–1891, şi a laminoarelor 1910–1912 de la Reşița.

Pentru asigurarea energiei electrice necesare uzinei, între 1883–1885 au fost făcute experimente privind folosirea maşinilor cu aburi care puneau în mişcare generatoarele electrice. În vederea asigurării necesarului energetic, în anul 1904 a fost dată în funcție hidrocentrala de la Grebla, în anul următor o centrală termică şi în anul 1910 un generator tip AEG cu o capacitate de 1.700 de KW.

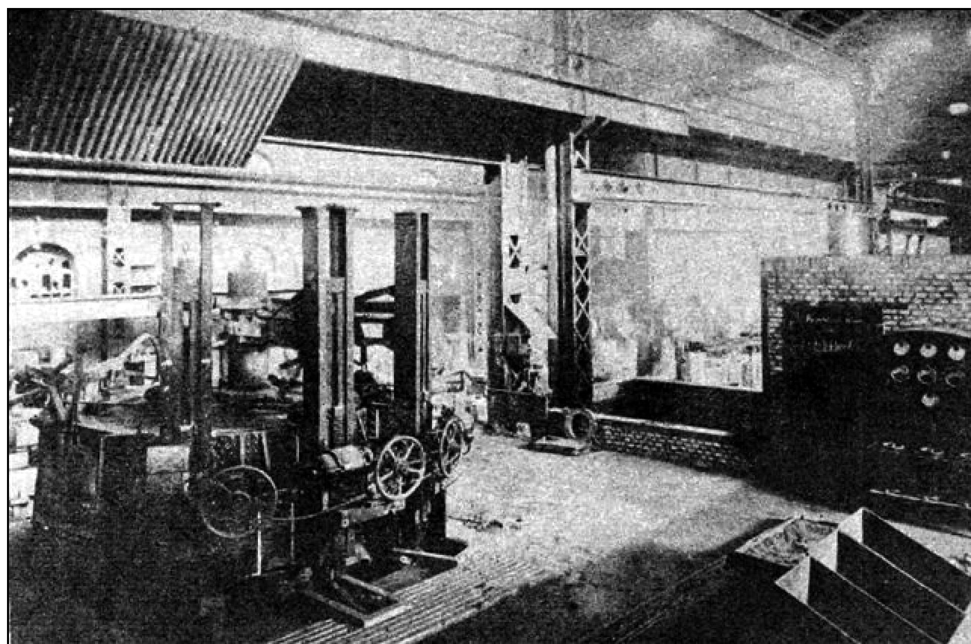

Fig. 19. Cuptorul electric de la Reşița. 1909

După 1876, uzinele din Reşiţa au trecut la fabricarea podurilor feroviare şi rutiere, iar mai târziu la construirea cazanelor speciale. După unele păreri, produsele uzinelor din Reşiţa au fost folosite şi la construirea Turnului Eifel din Paris. După 1910 la Reşiţa a fost reluată fabricarea armamentului. O dezvoltare rapidă a producţiei va urma în timpul primului război mondial, când pe lângă fabricarea tunurilor s-a trecut şi la fabricarea muniţiei de război.

2. ANINA, BOCŞA, DOGNECEA, SASCA, MOLDOVA NOUĂ, SASCA MONTANĂ ŞI ORAVIŢA ÎNTRE ANII 1855–1918

După cum este cunoscut, în afara centrului din Reşiţa, StEG-ul a preluat şi a dezvoltat şi celelalte centre miniere şi metalurgice cunoscute în Banat încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

a. Anina

Pentru valorificarea cărbunelui din Steierdorf, în anul 1856 StEG-ul a construit, pe lângă mina Gabriel, prima instalaţie de cocsificare a cărbunelui din Banat. Acest succes a fost o premiză pentru investiţiile societăţii din jurul Aninei. Bazele viitorului complex industrial de la Anina au fost puse în anul 1858, prin construirea noii uzine metalurgice ale StEG-ului. Prin munca concertată a unui număr de 3.000 de constructori veniţi din toate părţile imperiului, atelierele mecanice erau terminate în cursul anului 1860, iar furnalul în anul 1861. Până în anul 1868 au fost puse în funcţie primele forje, laminorul şi cele 30 de cuptoare de cocs. Dintre cele trei cuptoare înalte, construite până în anul 1872, cel construit în anul 1868 funcţiona cu cărbune de lemn, următorul cu cocs, iar al treilea folosea drept combustibil un amestec de mangal şi cocs. În deceniul al optelea al secolului al XIX-lea, producţia furnalelor şi a turnătoriei din Anina reprezenta 1/3 a producţiei turnătoriilor din Banat. Deosebit de căutate erau sobele, conductele de gaz, de apă, balustradele, grilajele şi piesele turnate pentru diferite maşini. În anul 1895 producţia de piese metalice ale uzinei din Anina s-a ridicat la 7.700 de tone. Cheltuielile legate de transportul minereurilor de fier de la Ocna de Fier şi Dognecea au influenţat în mod negativ viitorul complexului siderurgic de la Anina. În preajma primului război mondial conducerea StEG-ului s-a orientat spre transformarea producţiei la Reşiţa. Cererea crescândă de produse siderurgice cauzată de izbucnirea primului război mondial a amânat acest proces. Producţia furnalelor din Anina au fost oprite

abia în anul 1927. Mai puțin rentabil era laminatul şinelor de cale ferată, sistat şi transferat la Reşița în cursul anului 1876, laminorul ca atare a rămas în producție până în anul 1920.

Paralel cu dezvoltarea mineritului şi a prelucrării metalelor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un impuls deosebit a cunoscut industria prelucrării uleiului prin distilarea uscată a şistului bituminos. Distileria din Anina cu cele 60 de instalații a produs între anii 1860–1867, 70.980 de tone de uleiuri minerale. Între anii 1867–1873, prelucrarea uleiurilor a fost transferată la Oravița, iar apoi între 1874–1882 iarăşi la Anina. După 1882 complexul de la Anina a trecut la distilarea țițeiului importat din România[2].

b. Oravița

În primul deceniul după preluarea domeniului de către StEG, în Oravița s-a continuat extragerea şi prelucrarea cuprului şi a metalelor neferoase. Conform datelor statistice, între anii 1852–1872, la Oravița s-a obținut 183,43 de kg. de aur şi 10.735 de centenari de cupru. Prelucrarea cuprului din Oravița, a fost transferată după 1855 la Ciclova.

Pe lângă metalele enumerate, după 1857 la Oravița au fost produse; 2.433.329 de centenari de ciment şi 727.684 de var. Orientarea spre direcția construcțiilor a fost subliniată şi prin activitatea joagărului instalat în cursul anului 1877, joagăr, care pe lângă o turbină de 15 CP, a fost înzestrat şi cu un locomobil de 8 CP. Moara StEG-ului, construită în anul 1860, dotată cu o maşină de aburi, în 1866 nu mai era în stare de a satisface necesitățile populației din zonă. Noua moară construită în anul 1873 a fost dotată cu o maşină de aburi de 75 CP.

Desigur, dintre toate întreprinderile din Oravița de după 1855, cea mai importantă era „ Prima rafinărie de ulei din Ungaria” („Első magyarországi olajfinomító”) înființată în anul 1859 de către StEG, împreună cu firma „Pernolet & Comp” din Franța. Scopul inițial al rafinăriei era prelucrarea uleiului mineral brut exploatat la Anina. Conform datelor statistice ale vremii, complexul industrial din Oravița, compus din 21 de clădiri aferente, prelucra zilnic între 28.000–39.000 kg de ulei de şist. După anul 1867, instalațiile de distilare ale StEG-ului de la Anina şi Oravița au fost arendate pentru suma anuală de 18.000 forinți firmei vieneze Hochstetter. Din cauza concurenței petrolului american şi românesc, noua firmă „Orawiczaer Paraffin und Mineralölfabrik“ a devenit nerentabilă şi în 1875 firma cu sediul la Viena a fost obligată să renunțe de arendă. În anul 1877, din cauza blocări navigației prin Bosfor în urma războiului dintre Rusia şi Imperiul Otoman din 1877–1878, cerința pentru produsele rafinăriei din Oravița a

crescut. După încheierea păcii, prin reapariția concurenței din România, cererea pentru produsele rafinăriei din Oravița a scăzut din nou. În aceste condiții, StEG-ul a trecut în anul 1882 la sistarea producției de şisturi concentrându-şi activitatea pe rafinarea petrolului importate din România. În anul 1912 activitatea rafinăriei din Oravița a fost oprită, maşinile şi instalațiile au fost vândute fabricii de uleiuri minerale din Orşova[3].

Pe lângă întreprinderile StEG-ului, trebuia să semnalăm activitatea atelierului de confecționare a uneltelor agrare din Oravița, aflat în proprietatea lui Grau Ferenc. Din cele 50.000 de piese fabricate în anul 1893, 30.000 de bucăți au fost exportate[4].

c. **Bocşa**

In anul 1855 complexul industrial din Bocşa, cu cele 5 aşezări separate şi un teren de peste 12.000 de iugăre a întrat în proprietatea StEG. Analizând situația uzinei, specialiştii societății au oprit activitatea forjei şi a ciocanului de cupru. În schimb au trecut la lărgirea producției oțelului şi a fontei a căror calitate era deosebit de bună. Între 1858–1860 la Bocşa Germană au fost puse în funcție două furnale noi cu capacitate anuală de 3.360 de tone de fontă. Fonta obținută la Bocşa a fost prelucrată la Reşița. În locul forjelor şi ciocanelor oprite, între 1857–1858 a fost construită o fabrică de cărămidă refractară.

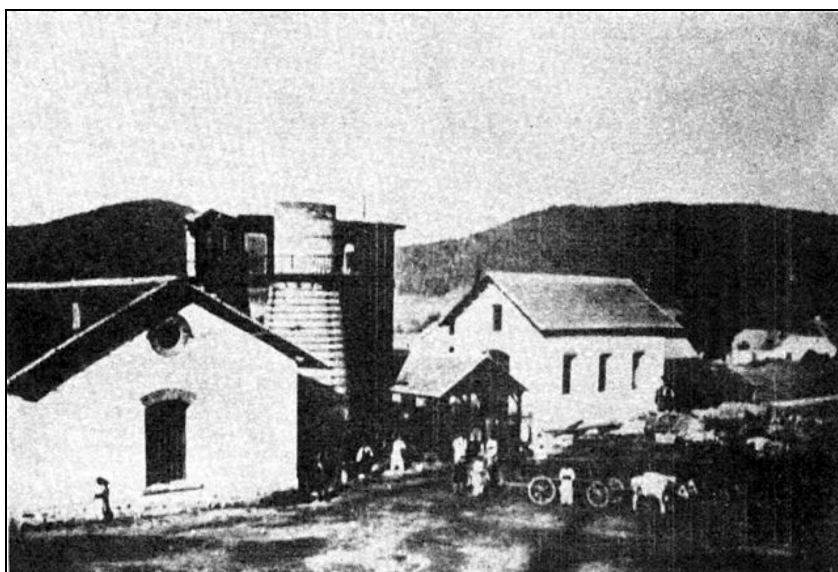

Fig. 20. Furnalul din Bocşa. 1869

Din cauza consumului excesiv al cărbunelui de lemn, (peste 270.000 de hectolitri anual) furnalul construit la Bocşa în anul 1869, îşi va sista activitatea în 1881.

In ceea ce priveşte exploatarea aurului, după eşecurile unor companii (1855 cu capitalul englez, 1887 cu capitalul maghiar) aceasta a fost sistată.

d. Dognecea

In perioada StEG a scăzut exploatarea şi prelucrarea metalelor neferoase de la Dognecea şi Moravița, în schimb va creşte prelucrarea metalelor de la 13.449 de tone din anul 1855 la 93.256 de tone în anul 1890. Fonta produsă la Dognecea va fie prelucrată la Reşița. Tot la Reşița a fost prelucrată şi o bună parte a minereului de fier extras la Dognecea şi Moravița.

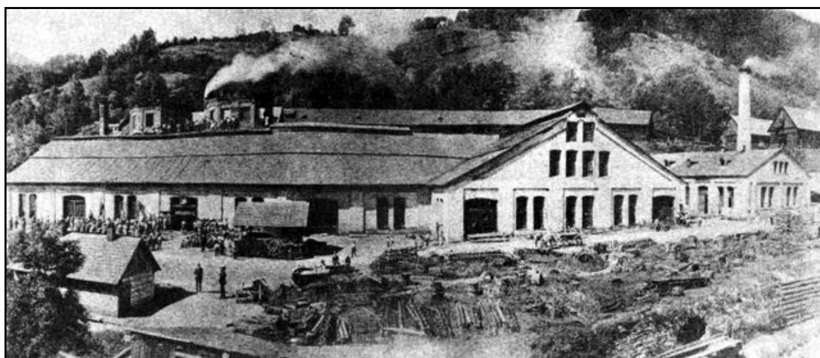

Fig. 21. Topitoria din Dognecea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

e. Sasca

In anul 1855 StEG a achiziționat Uzina de Fier Sasca – Valea Nerei şi terenurile aferente. Minele şi topitoriile de cupru de la Sasca au rămas în funcțiune până în anul 1872.

f. Moldova Nouă

In locul minelor şi topitoriilor de cupru de la Moldova Nouă, devenite nerentabile încă din deceniile prerevoluționare, noul stăpân StEG a trecut în anul 1857 la construirea uzinei de acid sulfuric, prima în acest gen din Ungaria de atunci. Odată cu creşterea interesului general pentru produsele

industriei chimice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, producția acidului sulfuric a fost dublată. Spre sfârşitul secolului studiat, la Moldova Nouă producția de acid sulfuric era 598.619 kg. Marea majoritate a acidului sulfuric a fost necesară la producția cuprului din Ciclova şi Dognecea. Odată cu scăderea producției de cupru scade şi cerința de acidul sulfuric, şi astfel producția în Moldova Nouă a fost sistată în anul 1900.

In afara ramurilor industriale aflate sub controlul StEG-ului, literatura de specialitate s-a ocupat prea puțin cu celelalte ramuri ale industriei din Zona Montană a Banatului. În raportul Camerei de Comerț din Timişoara din anul 1909 se găsesc date despre Fabrica de Bere Fischer din Ciclova cu capacitate anuală de 21. 675 hl., a lui Panaiot Mihael din Bocşa Germană cu o capacitate anuală de 3. 220 hl, şi a lui Reichel Sándor din Orşova cu capacitate anuală de 2.688 hl[5].

NOTE

1. GRÄF: 49–55.
2. GRÄF: 88–89; LAY: 74–75.
3. GRÄF: 111–115.
4. *T.K.I.K., raport pe anul 1893*, Temesvár, 1894.92.
5. *T.K.I.K., raport pe anul 1909*, Temesvár, 1910. 69.

Capitolul V

MEŞTEŞUGURI, BRESLE ŞI MANUFACTURI PE TERITORIUL REGIMENTELOR DE GRANIȚĂ DIN BANAT

1. GRANIȚA MILITARĂ DIN BANAT ÎNTRE 1718–1872

Este cunoscut faptul că imediat după încheierea păcii de la Passarowitz (1718), pentru asigurarea granițelor Banatului, generalul Mercy Florimund plănuia dislocarea trupelor grănicereşti, staționate mai înainte pe linia Tisa-Mureş, pe sectorul bănățean al Dunării. Din cauza rezistenței grănicerilor sârbi, acest plan a fost abandonat, iar pentru controlul graniței între Panciova – Biserica Albă şi Orşova, generalul Mercy a format un corp mobil grăniceresc compus din 140 de pedestraşi şi 100 de călăreți.

După 1722, odată cu crearea primelor aşezări coloniste, din ordinul lui Mercy, au fost organizate din rândul populației germane corpuri semimilitare înarmate. Pe lângă sprijinirea trupelor austriece staționate în provincie, scopul acestor formațiuni era de a contribui la paza graniței şi a aşezărilor nou create. La sfârşitul anului 1726, din ordinul împăratului Carol al VI-lea s-a trecut la organizarea unui Corp de Graniță Bănățean, (Banatische Landesmilitz, sau Temeser Grenzmiliz) recrutat din rândurile populației româno-sârbe. Sediul de comandă al trupei, compusă din 4.200 de grăniceri, era la Kubin (Kovin), iar al căpitănatelor subordonate, la Timişoara, Ciacova, Caransebeş şi Mâtnic.

Deoarece trupele amintite s-au dovedit total insuficiente în timpul războiului austro-turc din anii 1736–1739, cât şi în fața răscoalei populației româneşti din anul 1738, după terminarea războiului, comandantul provinciei, baronul Engelshofen a trecut la reorganizarea apărării Banatului. Planul lui Engelshofen prevedea mutarea grănicerilor sârbi (Land Miliz) staționați pe linia Tisa-Mureş, pe linia Dunării, în sectorul dintre Panciova şi Palanca Nouă. Strămutarea companiilor sârbeşti, delimitarea, organizarea şi noul statut militar al grănicerilor a fost reglementat prin paragraful 5 al Legii nr. 18/1741. Pe lângă cele amintite, legea prevedea şi încorporarea Banatului şi a tuturor teritoriilor ce aparținuse odinioară Coroanei Sfântului Ştefan la

Ungaria. Din cauza războiului cu Prusia şi a rezistenței îndârjite a grănicerilor sârbi de a părăsi zona Mureşului, reorganizarea administrativă a provinciei şi introducerea administrației civile în Banat a întârziat. Administrația civilă a Banatului va fi introdusă abia în anul 1751, iar părțile sudice ale provinciei vor rămâne mai departe sub administrația militară.

S-a întârziat şi strămutarea companiilor sârbeşti, întărite după 1745 prin cele două companii ale voluntarilor din Banat, care sub conducerea căpitanului Simbschen au participat la războiul de succesiune. Din aceasta cauză, pentru apărarea graniței, dar mai ales a zonei montane, amenințată permanent de cetele de bandiți (lotri), autoritățile habsburgice trec între anii 1746–1747 la formarea unor detaşamente înarmate din rândul populației locale („Național-Miliz”). Paralel cu crearea detaşamentelor locale, în scopul apărării graniței, între anii 1765–67 au fost mutate 8 companii de veterani ai armatei imperiale şi aşezate de-a lungul cursului inferior al Timişului şi Caraşului, în zona localităților Panciova şi Sakule. După 1760, aceste companii (circa 1.600 de oameni) au fost integrate în unitatea denumită „Temesvar Ansiedlungskorp”. Cea din urmă va purta după 1775 titlul de „Regimentul de graniță Germano-Bănățean Nr. 71” („Deutsch-Banater Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 71”), şi după 1798: – Regiment de graniță Germano-Bănățean Nr.12 cu sediul la Panciova.

Intre timp, până în anul 1774, a fost terminată strămutarea foştilor grăniceri staționați mai înainte pe linia Tisa-Mureş, în zona de câmpie a Banatului. Edictul împărătesei Maria Terezia de la 12 octombrie 1774, acorda privilegii largi „ Comunității militare privilegiate Kikinda”, care, pe lângă Becicherecul Mare, cuprindea localitățile; Franjova, Mokrin, Melence, Karlova, Kuman, Taras, Krstur şi Josefova.

Pentru paza frontierei bănățene în zona districtelor Caransebeş şi Orşova a fost organizată o companie de plăieşi români sub comanda căpitanului Petru Vancea. Deoarece trupele comandate de Petru Vancea erau prea slabe pentru controlul graniței de-a lungul Clisurii Dunării, a Cazanelor şi culoarul Timiş-Cerna, împăratul Iosif al II.-lea a trecut în anul 1768 la organizarea batalioanelor de graniță iliric şi românesc. Cel românesc, cu sediul la Caransebeş va sta sub comanda viitorului general Papilla (1769–1773), cel iliric, cu sediul la Biserica Albă, s-a aflat sub comanda locotenent -colonelului Secujac (1768–1770). În anul 1775, cele două regimente au fost unite sub numele de „Regimentul de graniță româno-ilir” („Walachisch-Illyrisches Grenz–Infanterie-Regiment Nr. 72”) cu sediul la Biserica Albă. În anul 1838 din regimentul cu sediul la Biserica Albă, care din anul 1798 purta numele de „Regimentul de graniță româno-ilir nr. 13” (Walachisch-Illyrisches Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 13”) au fost formate două regi-

mente şi anume„Regimentul de graniţă românesc din Banat nr. 13” cu sediul la Caransebeş şi „Regimentul sârbesc de graniţă militară nr. 14” (Serbisch-Banater Grenz-Infanterie-Regiment nr. 14”) cu sediul la Biserica Albă[1].

Fără a întra în istoricul regimentelor de graniţă, vrem să subliniem că până la desfiinţarea lor în anul 1872, în cele 193 de aşezări, cu 39.234 de case şi 307.537 de locuitori, graniţa militară bănăţeană se afla sub comanda Comandamentului Militar General al Banatului cu sediul la Timişoara şi a Consiliului Aulic de Război din Viena. Aşadar este normal ca dezvoltarea economică a graniţei militare să fie diferită de cea a teritoriilor aflate sub conducerea administraţiei comitatelor. Indiferent sub ce nume erau organizate, economia regimentelor de graniţă se afla sub controlul camerei şi, mai târziu, a ministerului de război cu sediul la Viena.

2. MEŞTEŞUGARI ŞI BRESLE DE PE TERITORIUL GRANIŢEI MILITARE DIN BANAT ÎNTRE 1718–1872

În ce priveşte obligaţiile locuitorilor graniţei militare, ordonanţa imperială din anul 1751, cât şi reglementările de mai târziu, prevedeau că persoanele aflate în serviciul militar sau grăniceresc, în schimbul dării de cap de 4 guldeni şi a dării după avere de 3 guldeni, să fie scutite de alte obligaţii faţa de stat[2]. După reorganizarea graniţelor, din anul 1764, între obligaţiile locuitorilor graniţei militare apare şi impozitul pentru exercitarea meseriilor (Gewerbe, sau Profesionistensteuer). Conform datelor conscripţiei din anul 1774, impozitul locuitorilor graniţei militare, dintre care 10.000 de persoane cu obligaţii militare active, se ridica la 58.885 de forinţi. În suma respectivă pe lângă obligaţiile anterioare erau incluse şi impozitul pe exercitarea meseriilor cât şi taxa de toleranţă a evreilor şi haraciul ţiganilor[3].

Despre organizarea meşteşugarilor de pe teritoriul graniţelor militare bănăţene avem informaţii imediat după înfiinţarea lor. După istoricul Felix Milleker, meşteşugarii de pe teritoriul regimentelor bănăţene s-au organizat într-o breaslă comună ale cărei statute se orientau după privilegiile breslei din Petrovaradin a meşteşugarilor de la graniţa slavonă, aprobată de către generalul Ferdinand Engelshofen în anul 1751[4]. În ceea ce priveşte organizarea breslelor de pe teritoriul regimentelor slavone, după părerea istoricului Carl Bernhard von Hietzinger, privilegiul meşteşugarilor de la Karlovac (Karlstadt), eliberat la 21 septembrie 1767 a preluat prevederile vechi, existente deja din anul 1696. După Hietzinger, privilegiul de la Karlovac din anul 1767, a servit ca model pentru privilegiul regimentului cu sediul în Varazdin, eliberat la 23 februarie 1771[5].

În lucrarea sa despre istoria granițelor militare, autorul Fr. Vanicek, fără trimiteri exacte la numărul articolelor, citează 21 prevederi din statutul breslei meseriaşilor regimentului din Petrovaradin (1751), păstrat în anul apariției cărții respective (1875) în lada breslei, la sediul regimentului[6]. Conform celor citate de Fr. Vanicek, meşteşugarii regimentului grăniceresc (Grenzhandwerker), alegeau în şedința organizată în fața lăzii deschise conducerea breslei, aveau dreptul de angajare şi instruirea ucenicilor, de a elibera diplomele calfelor aflate în pelerinaj. Dreptul de eliberare a calfelor şi acordarea titlului de meşter era rezervat conducerii regimentului, care putea să renunțe la executarea capodoperei şi la plata taxei obişnuite, care se plătea cu ocazia primirii meşterului în breaslă. Ca şi în cazul breslelor civile, în cazul înmormântării unui meşter, era cerută participarea tuturor meşterilor, chiar dacă ei nu aveau domiciliu în localitatea respectivă. Ucenicii breslei regimentului din Slavonia, ca şi a celor din Banat, trimişi de autorități pentru învățarea unei meserii la Viena, vor sta sub supravegherea reprezentantului granițelor (Grenzagent) cu numele de Cabalini. După înființarea regimentelor, deosebit de căutate erau meseriile de potcovari şi curelari, tipice pentru militari. Pentru însuşirea acestor meserii, erau căutați tineri, cunoscători ai limbii germane, care erau trimşi pentru învățarea meseriei la meşterul Scotti din Viena[7].

În ce priveşte organizarea meşteşugarilor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat, conform lui Milleker, Consiliul Aulic de Război (Hofkriegsrat) – a aprobat la data de 13 septembrie 1773, înființarea unei bresle care cuprindea pe toți meşteşugarii de pe teritoriul regimentelor[8]. În fruntea breslei stătea un Meşter al Graniței, (Grenz Meister) cu sediul la Biserica Albă. În competența meşterului întrau toate problemele legate de organizarea breslei cât şi a producției şi desfacerea mărfurilor. În literatura de specialitate consultată de noi nu am găsit referiri la soarta şi locul de păstrare al statutului breslei meşterilor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat, cu sediul la Biserica Albă, eliberat la 13 septembrie 1773. O copie a diplomei din anul 1824, am găsit-o în Arhiva Muzeului din Vârşeț[9].

Copia în limba germană scrisă de mâna conține 23 de pagini şi este legată într-o copertă simplă cu dimensiuni de 242x395 de mm. Prima foaie a manuscrisului păstrat în copertă, se deosebeşte de restul filelor, atât prin scris, cât şi prin calitatea hârtiei, este decorat cu coroana imperială şi înșiră titlurile împăratului Francisc I. De altfel, cu ocazia vizitei mele la Vârşeț în luna septembrie 2006, nu am primit dreptul de reproducere a documentului. Textul în limba germană este aproape indescifrabil, după prima impresie conține cele 34 de puncte ale statutului breslei, eliberat de Maria Terezia la data de 13. septembrie 1773. Datarea copiei la 1824 ne permite să

presupunem că exemplarul din Vârşeț era pregătit pentru Comandamentul Militar al Banatului cu sediul din Timişoara.

În ceea ce priveşte dezvoltarea şi organizarea breslelor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat, un rol important l-au avut străduințele locuitorilor din Panciova şi Biserica Albă de a obține drepturi orăşeneşti. Cum vom vedea la prezentarea breslelor din oraşele respective, Biserica Albă a primit acest drept la 1777, iar Panciova în anul 1794. Odată cu primirea drepturilor orăşeneşti, autoritățile militare din Biserica Albă şi Panciova, care aşa cum vom vedea au păstrat un drept de control asupra magistraturilor, vor renunța la încasarea taxelor obişnuite pe care cetățenii erau obligați să le achite la înregistrarea lor în registrul civil al oraşelor. În anul 1794 împăratul Francisc I permite organizarea meşteşugarilor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat. Sediul Breslei Unite, organizată în anul 1794 va fi la Panciova[10]. Breasla Unită din Panciova va avea o viață scurtă, deoarece în anul 1797 meşteşugarii din Panciova şi Biserica Albă se vor organiza în bresle separate[11].

3. LEGISLAȚIA MILITARĂ REFERITOARE LA DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A GRANIȚEI ÎNTRE 1786–1872

În ceea ce priveşte dezvoltarea economică a graniței militare din Banat, reformele Mariei Terezia din anul 1764, nu au adus la rezultatele scontate. Excepție era teritoriul Regimentului de graniță Germano-Bănățean Nr. 12, cu sediul la Panciova, aflat sub comanda colonelului Johann Georg Geney. Rezultatele deosebite ale regimentului au determinat-o pe Maria Terezia să numească pe colonelul Geney în fruntea comisiei, pentru reformarea granițelor militare austriece, cu excepția celor din Transilvania. Sub comanda colonelului Geney, au început în anul 1786 executarea lucrărilor de cartografiere a Banatului. Partea urbarială a Regulamentului Graniței din Banat, („Cantonregulativ") introdus la 14 februarie 1787, era elaborată pe baza lucrărilor de cartografiere începute în anul 1786. Conform regulamentului din anul 1787, obligațiile feudale cât şi cele fiscale ale locuitorilor se plăteau după calitatea pământului şi erau împărțite în trei categorii[12]. Chiar dacă scopul primordial al reglementărilor era reformarea impozitelor şi obligațiilor după producția agrară, prevederile actului se referau şi asupra impozitelor din sectorul industrial şi comercial. Astfel, comercianții împărțiți în trei categorii plăteau anual; 40, 32, sau 26, iar meşteşugarii, împărțiți în 4 categorii – 10, 8, 6 sau 4 forint ca impozit după veniturile obținute prin exercitarea meseriilor[13].

În toată provincia, dar în mod deosebit pe teritoriul granițelor militare, evenimentele militare ale anilor 1788/1789 au produs pagube imense. În ultimele zile ale anului 1788, trupele turceşti au trecut granița şi în săptămânile care au urmat, au distrus sate întregi şi au luat în robie 35.000 de locuitori ai granițelor bănățene. După terminarea războiului, autoritățile militare au luat o serie de măsuri pentru refacerea economiei. Printre măsurile luate se număra acordarea drepturilor de oraş militar pentru localitățile Biserica Albă în anul 1792 (a doua oară) şi Pancovei în 1794. În cadrul măsurilor luate, la 11 iunie 1794 a fost eliberat şi un statut pentru meşteşugarii regimentelor de graniță din Banat. Conform statutului, meşteşugarii graniței militare din Banat au fost organizați într-o Ladă Principală cu sediul în Panciova, care întreținea o Lada secundară în Biserica Albă. Cea din urmă se va declara în cursul anului 1797, independentă de la Lada din Panciova[14]. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, în cele două oraşe militare, cât şi în cele 112 aşezări mai mici aflate pe teritoriul regimentelor, trăiau 19.405 de familii. Conform datelor furnizate de recensământul anului 1802, pe teritoriul regimentelor bănățene au existat 174 de negustori şi 343 de meşteşugari, dintre aceştia, 161 pe teritoriul regimentului german şi 222 al celui Iliric[15].

În ceea ce priveşte legislația, 10 din cele 154 puncte ale Constituției graniței militare, („Grenzgrundgesetz”) elaborată în anul 1807, se referau la situația juridică a meşteşugarilor şi negustorilor de pe teritoriul graniței. În centru atenției legislației din 1807 rămânea mai departe pătura militară a populației. Scopul adevărat al constituției era asigurarea optimă cu material uman a regimentelor militare din Banat. Acestui scop era subordonat economiei graniței, bazată pe producția familiei mari (zadruga). Practicarea meşteşugurilor, conform prevederilor articolului 43 al constituției, era acceptată numai ca o ocupație secundară a cultivării pământului. Conform prevederilor constituției, învățarea unei meserii în cadrul breslelor existente era aprobată numai persoanelor, care din cauza unor deficiențe nu erau apte pentru executarea serviciului grăniceresc. Excepție era cazul când interesele regimentelor cereau în mod explicit învățarea anumitor meserii, sau pentru candidații care veneau dintr-o familie, unde contingentul grăniceresc era asigurat prin copiii mai în vârstă. Excepție era asigurarea permanentă a unui număr de 12 dulgheri şi 24 zidari, care aparțineau de personalul fiecărui regiment.

Conform articolului 44 al constituției din anul 1807, în registrele meşteşugarilor erau conscrişi numai meşteşugarii organizați în bresle. În districtele fără bresle, drepturi egale cu meşterii organizați erau asigurate doar celor înscrişi în registrul regimentului. Articolul 45. al legislației din

1807, prevedea înregistrarea tuturor meşteşugarilor în registrul special a unităților celor mai apropiate de locuința solicitantului. Articolul 51. asigura scutirea de obligațiile militare a meşteşugarilor înregistrați în bresle, şi în sfârşit articolul 52. preciza că pedepsirea corporală a meşteşugarilor cădea sub jurisdicția directă a comandantului regimentului din zona respectivă[16].

În ceea ce priveşte impunerea fiscală a meşteşugarilor şi a negustorilor de pe teritoriul graniței militare, acesta erau reglementate prin articolele; 147, 148, 149, 150, 151 şi 152. ale constituției. Articolul nr. 149. prelua prevederile regulamentului din anul 1787, care preciza că meşteşugarii, cu un impozit anual sub 4 forinți, în cazul posedării unei gospodării proprii, să fie trecuți în categoria grănicerilor, iar cei fără gospodărie proprie vor fi obligați la plata taxei de cap. (Fakultätenkopf)[17]. După analiza istoricului Felix Milleker, Constituția din 1807 se deosebea față de statutul breslei din Panciova din anul 1794, numai în privința acordării titlului de meşter şi instruirea ucenicilor şi a calfelor, scoase de sub controlul breslelor şi puse sub controlul autorităților militare. Aceste măsuri au permis creşterea substanțială a numărul meşteşugarilor. Conscripția din anul 1817 a găsit pe teritoriul regimentelor bănățene un număr de 2.123 de meşteri înregistrați[18].

În deceniul premergător revoluției de la 1848, a fost înființată ultima breaslă a graniței militare, cu sediul în Caransebeş. Privilegiul breslei a fost semnat la 3 decembrie 1833 la Viena de către împăratul Francisc I. Primul, din cele 21 de puncte al privilegiului, asigura meşterilor din Caransebeş aceleaşi drepturi pe care le aveau breslaşii din imperiu. Următorul punct prevedea, că în caz de nevoie, pe lângă şi sub egida Lăzii Principale din Caransebeş se pot organiza filiale ale meşterilor de pe teritoriul regimentului. Punctul nr. 4 permitea confecționarea sigiliilor, atât pentru lada principală, cât şi pentru lăzile secundare[19]. Din literara de specialitate consultată de noi nu avem informații despre existența lăzilor secundare ale breslei din Caransebeş.

Schimbările petrecute în viața regimentelor de graniță după deceniile următoare Constituției din anul 1807, erau legiferate prin Constituția din 4 martie 1849, votată în urma evenimentelor revoluționare din anii 1848/49 şi întrată în vigoare pe teritoriul graniței militare din Banat abia la 8 mai 1850. Noua constituție a graniței militare, consimțea desființarea obligațiilor feudale şi asigura locuitorilor graniței, ca şi a tuturor locuitorilor imperiului, dreptul practicării meşteşugurilor. În ceea ce priveşte acordarea cetățeniei austriece străinilor care doreau să se stabilească pe teritoriul graniței, articolul 12. din capitolului I. al constituției, rezerva aprobarea acestui drept comandamentelor militare regionale, cu sediul la Timişoara în cazul Banatului. Articolul 13. al constituției prevedea că în cazul construirii atelierelor

sau întreprinderilor industriale, comandamentul regional putea aproba achiziționarea terenului necesar şi pentru persoanele străine de populația graniței militare.

În privința breslelor şi a dezvoltării libere a industriei, deosebit de important era articolul 28. al constituției, care consimțea desființarea breslelor, iar în cea ce priveşte libertatea comerțului şi industriei, ele erau acordate locuitorilor „dacă ele nu erau în contradicție cu celelalte prevederi ale graniței”. Această restricție a fost eliminată abia prin rescripțiile din 14 martie 1860[20]. În ciuda libertăților garantate, articolul 38 al Constituției din anul 1849, prevedea că pentru orice activitate executată în afara comunității familiale, era necesară aprobarea capului familiei[21].

Constituția (Legea fundamentală) din anul 1850 a desființat relațiile feudale de pe teritoriul graniței şi, cu unele restricții, grănicerii deveneau proprietarii pământului cultivat. În privința meşteşugurilor, legea a deschis căi noi pentru practicarea liberă a meşteşugurilor iar prevederile decretului imperial din 20 decembrie 1859 (publicat şi aplicat pe teritoriul graniței abia în anul 1860) au legalizat desființarea breslelor. Conform decretului imperial, numai ocupații ca: tiparul, transportul, navigația, construcțiile, hornarii, armurierii, pompierii şi măcelarii necesitau o aprobare specială din partea autorităților. Celelalte meserii puteau să fie practicate fără aprobări speciale. În ceea ce priveşte libertatea meseriilor, trebuie să menționăm punctul 5 al decretului imperial din 16 februarie 1868, care a asigurat libertatea practicării meseriilor şi pe teritoriul graniței bănățene. În preajma desființări graniței, în anul 1869, pe teritoriul celor trei regimente bănățene au fost înregistrați 5.850 de meşteşugari cu ateliere proprii[22].

Articolul nr. 28 al Constituției din anul 1850 a prevăzut organizarea meşteşugarilor în Corporații Industriale. Rolul corporațiilor pe teritoriul graniței militare era identic cu al organizațiilor similare de pe teritoriul comitatelor. Excepție făceau organele superioare ale corporațiilor de pe teritoriul graniței erau regimentele, apoi comandamentul militar din Timişoara şi Ministerul de Război din Viena. Pentru coordonarea industriei şi a comerțului de pe teritoriul graniței a fost înființata Camera de Comerț şi Industrie cu sediul la Sisek. După desființarea graniței militare, în anul 1872, fostele corporații au fost înglobate în anul 1875 în corporațiile comitatense[23].

În toată perioada studiată pe teritoriul graniței bănățene se poate observa lipsa meşteşugarilor calificați. De exemplu pe teritoriul Comunității militare privilegiate Kikinda, lipsa meseriaşilor era aşa de mare, încă la propunerea Administrației Bănățene, Maria Terezia a ordonat în anul 1777, trimiterea tinerilor la Viena pentru însuşirea meseriilor de zidar, dulgher, lăcătuş, tâmplar, rotar şi olar[24]. O situația asemănătoare era şi în rândul

veteranilor stabiliți în jurul Panciovei. Dintr-un raport din anul 1766 reieşea că între cei 824 de veterani stabiliți la Jakuba, existau numai 64 meseriaşi. Lipsa constructorilor era aşa de acută, încât în anul 1771, acoperişurile, ferestrele şi uşile clădirilor necesare pentru veteranii stabiliți în Banat, au fost executate de către meşteşugari din Viena, Graz şi Klosterneuburg[25]. Cât de mult s-a schimbat situația în deceniile următoare, ne arată faptul că în anul 1791, comenzile Consiliul Aulic de Război, pentru refacere celor 2.250 de clădiri ale grănicerilor, distruse în timpul evenimentelor militare din anul 1788, au fost acordate meşterilor din granița bănățeană (Gränz Meisterschaften)[26].

Lipsa meşteşugarilor calificați pe teritoriul graniței militare a rămas o problemă permanentă şi pe parcursul secolului al XIX-lea. După desființarea breslelor, prin decretul imperial din anul 1859, pregătirea profesională a ucenicilor a întrat în competența Corporațiilor Industriale, recent înființate. Se pare că în anii de tranziție, după desființarea breslelor, în unele zone ale Banatului pregătirea profesională a ucenicilor a fost îngreunată şi din lipsa candidaților pentru însuşirea meseriilor. De exemplul, Corporația Meşteşugarilor din Orşova, înființată în anul 1861, a recrutat pentru pregătirea viitorilor meşteşugari, ucenici din rândul orfanilor din Liebling[27].

4. ROLUL COMUNIUNII FAMILIALE ÎN DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A GRANIȚEI MILITARE DIN BANAT ÎNTRE 1718–1872

În ceea ce priveşte dezvoltarea economică a graniței bănățene în general, cât şi a meşteşugurilor şi a comerțului în mod special, se poate observa o diferență semnificativă față de celelalte părți ale Banatului. Pentru explicarea acestui fenomen, trebuie să ținem seama de situația specială a graniței, aflată în vecinătatea Imperiului Otoman, de distrugerile repetate în urma conflictelor cu acest imperiu, cât şi de statutul militar al graniței, care desigur nu era favorabil dezvoltării libere a economiei. La argumentele enumerate trebuie să adăugăm şi un factor intern, special, rolul comuniunii familiale, caracteristică mai ales pe teritoriul regimentelor româneşti şi sârbeşti.

Comuniunea familială, fenomen specific pentru Peninsula balcanică, cunoscută şi sub numele de Zadruga (Hauscommunion), era o familie bazată pe comunitate de avere şi de producție, membrii acesteia, de obicei mai multe generații, trăind sub acelaşi acoperiş. De menționat este că apariția comuniunii familiale era posibilă numai în cazul producției bazată pe

agricultură şi creşterea animalelor. În cadrul granițelor militare ale zonei slavo-bănățene, autoritățile habsburgice au preluat comuniunea familială aflată sub conducerea absolută a capului familiei şi au acomodat-o cerințelor militare. De exemplu pământul, loturile date în folosință grănicerilor, aflate în proprietatea imperială, au fost cedate familiilor grănicereşti ca un alodiu, numai pentru perioada executării serviciului militar. În cazul în care mai multe familii trăiau sub acelaşi acoperiş, capul familiei deținea monopolul contractului de folosire asupra lotului alodial. Capul familiei, mai târziu consiliul familial, compus din soția, capul familiei şi copiii care executau serviciu militar, decideau toate probleme legate de viața familiei.

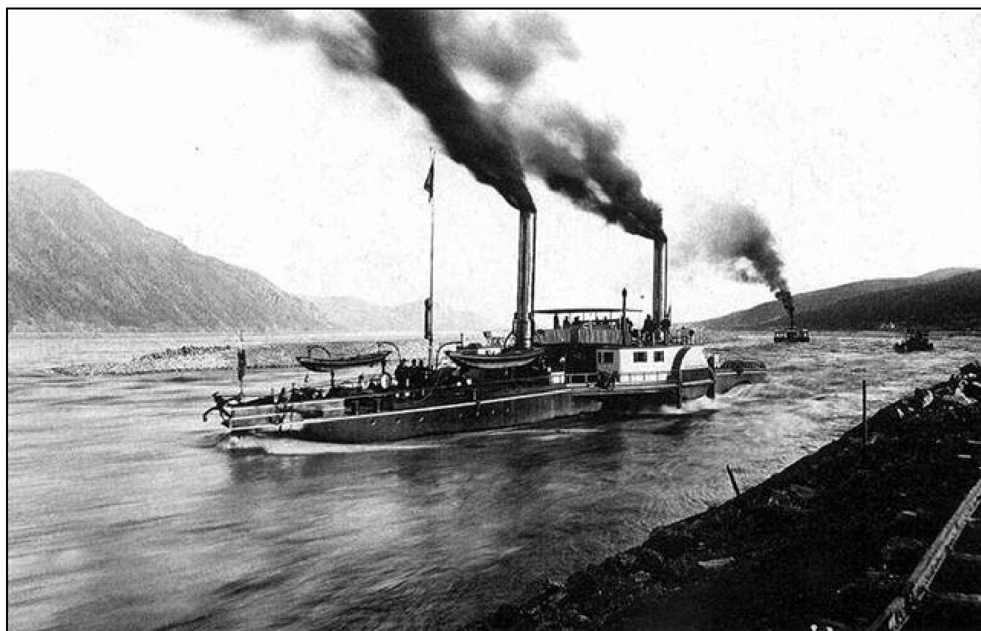

Fig. 22. Cazanele Dunării în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Din punct de vedere economic, comuniunea familială era o instituție aproape autarhică. În schimbul serviciului militar al membrilor săi, comuniunea familială a fost scutită de o serie de obligații fiscale, fiind astfel scoasă de sub influența economiei bazate pe circulația monetară. Chiar dacă acest fenomen era în contradicție cu politica mercantilistă, practicată de autoritățile habsburgice încă din secolul al XVIII-lea, având în vedere păstrarea potențialului uman necesar pentru serviciul militar, autoritățile nu au luat măsuri juridice sau administrative pentru desființarea comuniunilor

familiale. Desigur, pentru întărirea bazei economice a familiilor, cât şi a graniței militare – autoritățile militare au avut o grijă permanentă atât pentru modernizarea producției agrare şi casnice, cât şi pentru dezvoltarea învăță-mântului general şi profesional de pe teritoriul granițelor. În ce priveşte dezvoltarea industriei şi a meşteşugurilor, străduința autorităților militare s-a concentrat cu precădere spre Panciova şi Biserica Albă. Meşteşugarii locali-tăților rurale mai mici fiind sprijiniți în primul rând în măsura necesităților serviciului militar. În cazul învățării unei meserii s-au practicării comerțului, locuitorii graniței militare necesitau aprobarea forurilor militare, precum şi scutirea de serviciul de graniță şi a robotei aferente. În general, autoritățile militare acordau permisul de învățare a meseriilor numai persoanelor care nu erau apte pentru serviciul militar. Menirea primordială al granițelor era asigurarea materialului uman pentru serviciul de graniță[28].

5. MANUFACTURILE DE PE TERITORIUL REGIMENTELOR DE GRANIȚĂ

Despre existența manufacturilor de pe teritoriul regimentelor de graniță nu avem studii speciale. Intr-o hartă din anul 1762 din Biserica Albă găsim o mențiune despre o Filatură de Mătase (Seidenspinn-Fabrik) cu două cazane[29]. Mătasea brută obținută la Biserica Albă a fost prelucrată la Timişoara. Distrusă de un incendiu din anul 1765, Filateria din Biserica Albă a fost reconstruită în anul 1772.

În timpul războiului turcesc din anul 1788 clădirea filateriei a suferit distrugeri aşa de mari, încât numai în anul 1808 s-a putut relua activitatea. După o nouă distrugere din anul 1848, în locul filateriei a fost construit un spital.

Conform datelor păstrate în arhiva Comandamentului Militar din Timişoara, pe teritoriul localității Vîrciorova, aparținând Regimentului din Jupanec, în anul 1770 a existat o glăjerie. / Probabil identică cu cea din Slatina, amintite de Griselini, p. 181. N.N./ Asigurarea cu lemn şi cu potasă a glăjeriei cădea în sarcina localităților din jurul Teregovei.[30] Aceeaşi sursă ne informează şi despre existența postăvăriilor din Almăj şi Craina unde anual se producea stofă pentru 500 de uniforme. O altă postăvărie funcționa în Panciova, unde cu ocazia controlului din aprilie 1785 a fost conscrisă marfă în valoare de 11.085 de forinți. O parte a lânii folosite de țesătorie provenea dintr-o filaterie care funcționa în cadrul penitenciarului din Timi-şoara. Sursa citată relata şi despre producția de salpetru din jurul localității Alibunar. În documentele austriece din prima jumătate a secolului al

XVIII-lea, găsim mai multe referiri despre activitatea manufacturii de postav de la Borlova. Din păcate, din date nu reiese anul înfiinţării manufacturii, dar dintr-un act din anul 1727, Administraţia Banatului ne informează despre lărgirea producţiei din Borlova. Printru rescript al administraţiei din anul 1729, negustorii greci din Banat au fost avizaţi de a acoperi necesarul de postav din produsele manufacturii din Borlova. Manufactură care în anul 1733 a fost dată în arendă[31].

NOTE

1. Vezi şi: MILLEKER FELIX: *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764–1873*, Pancsova, 1926. Dr. ANTON PETER PETRI: *Die Kommandanten der drei Grenz-Infanterie-Regimenter im Banat*. Mühldorf, 1987 şi COSTIN FENEŞAN: *Cnezi şi obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, Bucureşti, 1996, tot de la el, *Administraţia şi fiscalitatea în Banatul imperial 1716–1778*, Timişoara, 1997.
2. MILLKER: *Militärgrenze*..., 32.
3. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 60.
4. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 65–66.
5. CARL BERNH, EDLEN von HIETZINGER: *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, Wien, 1817–1823, Bd. II, 253.
6. FR. VANICEK: *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, Wien, 1875. Bd. II, 629–631.
7. VANICEK: Bd. II, 163 şi 633.
8. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 20.
9. Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeţ, Inv. Nr. 1.327.
10. DÁVIDHÁZY ISTVÁN: *Adalék a Bánáti Határkerület és Pancsova céhszabályzatához*. V. Kézművesipari Szimpózium Veszprém 1984, november 20–21, Veszprém, 1985.
11. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 20–21.
12. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 81.
13. VANICEK: Bd., III, 43.
14. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 91.
15. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 99–100.
16. VANICEK: Bd., III, 194–198.
17. VANICEK: Bd., III, 275–276.
18. MILLEKER: *Militärgrenze*..., 149.
19. ANTONIU MARCHESCU: *Grănicerii bănăţeni şi comunitatea de avere*. Caransebes, 1941, 126–131.
20. VANICEK: Bd., IV, 335, 345–346.
21. VANICEK: Bd., IV, 349, 425, 436–438.
22. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*..., 26.
23. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*..., 23.
24. SZENTKLÁRAY: *Száz év*..., 246.

25. ERIK ROTH, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militär-grenzbezirk 1765–1821*, München, 1988, 55 şi 352.
26. *Op.cit.*, 176.
27. LAY: 58.
28. PETER KRAJASICH: *Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berüchsichtigung der Sozialen und Wirtschaftlichen Verhältnisse in den Jahren 1754 bis 1807*. In: *Schriften der Heeresgeschichtlichen Museums in Wien*. Bd. 6, 111–125.
29. BÖHM: *Geschichte der Stadt Weisskirchen*, 77.
30. VANICEK: Bd. II, 634–635.
31. BARÓTI: *Adattár*, II, 17, 433, 594.

Capitolul VI

BRESLELE ŞI EVREII

În primii ani al ocupației habsburgice, în suburbiile oraşului Timişoara erau consemnațe 23 de familii de evrei. Stabilirea evreilor în Cetate în timpul guvernări lui Mercy era interzisă, sub motivul că o parte a evreilor erau supuşi otomani, iar ceilalți aveau relații strânse, mai ales economice, cu rudele lor aflate pe teritoriul Imperiului Otoman. Conform conscripției din anul 1739 existau în Timişoara 31 de familii evreieşti de origine germană şi 15 de origine spaniolă (139 + 82 de persoane). In timpul guvernării generalului Perlas, în anul 1772 erau consemnate 53 de familii evreieşti în Timişoara. Regulamentul evreilor (Judenordnung) din anul 1776 a limitat la 45 numărul familiilor evreieşti din Timişoara.

Evreii din Timişoara, cât şi cei din localitățile mai mici ale Banatului, se ocupau în secolul al XVIII-lea cu comerțul şi arendarea bunurilor (mori, distilerii şi manufacturi) camerale. Atât în timpul guvernării militare, cât şi a celei civile a provinciei, era interzisă primirea evreilor în cadrul breslelor. În conscripția din 1739, despre 3 evrei din Timişoara, la rubrica-ocupație, se găseşte mențiunea că respectivii erau măcelar, fierar şi săpunar[1]. Chiar dacă legislația maghiară de după anul 1805 a permis formarea breslelor şi pentru evrei, primirea lor în breslele existente a devenit posibilă abia după proclamarea edictului imperial din anul 1851, care a desființat toate piedicile de ordin religios şi național existente mai înainte[2].

În ceea ce priveşte teritoriul regimentelor de graniță din Banat, punctul nr. 153 al Constituției din anul 1807, prescria plătirea unei taxe de toleranță în valoare de 8, 6 şi 4 florini pentru evrei. În cazul practicării unor meserii, la taxa amintită se adăuga sumele prevăzute pentru practicarea meseriei sau a comerțului. După 1851 şi pentru evreii din granița militară era permisă practicarea nestânjenită a meseriilor şi a comerțului, dar a rămas în vigoare interzicerea privind arendarea bunurilor erariale şi practicarea cămătăriei. Excepție făcea arendarea strângerii lipitorilor şi folosirea bolților (magazine) din Mehadia. Evreii de la graniță au primit drepturi cetățeneşti depline, abia după anul 1868[3].

Cu lipsa acută a meşteşugarilor de pe teritoriul Comunității Militare Privilegiate Kikinda, se poate explica hotărârea administrației districtuale,

din anul 1828, care permitea activitatea meşterilor şi calfelor evrei şi în cazul în care ele nu erau membre ale unor bresle creştine[4]. Pe parcursul lucrării noastre, la tratarea breslelor din localitatea Ciacova, vom întâlni diplomele emise pe numele meşterilor evrei, Kepich Josef şi Baruch Leo.

Pe teritoriul Banatului Montan aşezarea evreilor a fost interzisă prin prevederile legislației miniere din Austria, („Maximilianische Bergordnung“) introdusă în Banat în anul 1718[5]. Această interdicție a fost confirmată şi prin Legea Nr. 29, din 1840[6].

NOTE

1. *Német és spanyol zsidók Temesváron 1739-ben*. TRÉT, 1903, p. 99–104.
2. KASZÁS: 10.
3. VANICEK: Vol. III., 278; IV, 414–415.
4. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*…, 25.
5. HEDWIG KADAN: 59.
6. EPERJESSY GÉZA: *Zsidó kézművesek az 1848 előtti magyarországi városokban*. In: II. Nemzetközi kézművesipartörténeti szimpózium. Veszprém, 1982 augusztus 21–26, Veszprém, 1984, 260.

Capitolul VII

INDUSTRIA CASNICĂ DIN BANAT ÎNTRE ANII 1716–1918

Chiar dacă la prima vedere pare paradoxal, dar pe parcursul perioadei studiate de noi, a existat un conflict permanent între dezvoltarea industriei în general şi industria casnică din Banat în mod special. Desigur, formularea noastră este simplistă şi parțial anacronică, fiindcă de fapt, atât breslele cât şi industria casnică, erau părți inseparabile ale industriei. Pentru o mai bună înțelegere a afirmației noastre referitoare la conflictul dintre industria casnică şi dezvoltarea industrială a Banatului, ar trebui să analizăm situația specifică a ținuturilor sud-est europene, aflate sub stăpânirea Imperiului Otoman. Analiza acestui fenomen ar depăşi cadrul subiectului propus, din această cauza rămânem la constatarea, că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după un secol şi jumătate de stăpânire otomană, Banatul va porni spre reintegrarea în dezvoltarea generală a Europei. Pe plan economic aceste sarcini prevedeau o schimbare radicală de la o economie închisă oriental-balcanică, bazată pe satisfacerea necesității pieței locale, la o economie europeană, bazată pe principiile mercantiliste ale pieței. Chiar dacă pe parcursul deceniilor ce au urmat după 1718, eforturile şi interesele economice ale Imperiului Habsburgic au dus la rezultate considerabile în ceea ce priveşte dezvoltarea economică a Banatului, țelul propus, integrarea provinciei în circuitul economic al imperiului, se va realiza în bună parte abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Una dintre piedicile integrării economice a provinciei în piața imperiului Habsburgic, mai bine zis una dintre caracteristicile dezvoltării economice a Banatului, era prezența şi rolul deosebit al industriei casnice.

Din primele decenii ale stăpânirii habsburgice, avem foarte puține informații despre industria casnică din Banat. Din raportul generalului Hamilton din anul 1734 reieşea, că exceptând postavul albastru, preferat de bogați, restul textilelor folosite de populația locală au fost confecționate acasă, fapt care avea consecințe negative asupra dezvoltări comerțului[1]. În descrierile inspectorului administrației bănățene, Maximilian Josef von Linden din anii 1772–1774, găsim informații deosebit de valoroase despre prelucrarea textilelor şi a pieilor de către populația locală din Banat[2]. Despre

autarhia gospodăriei ţărăneşti, găsim informaţii interesante într-o scrisoare a scriitorului bănăţean, Johann Ludwig Friedel (1751–1789). Descriind plaiurile sălbatice ale zonei montane din Banat, scriitorul romantic a idealizat sărăcia satelor, lăudând simplitatea caselor ţărăneşti, necontaminate de civilizaţie. Exagerând şi confundând sărăcia cu simplitate, scriitorul subliniază că de la confecţionarea obiectelor casnice şi până la construirea casei, ţăranul român nu avea nevoie de produse străine[3]. Relatările lui Friedel au fost întărite şi prin descrierile lui Griselini, care la rândul său sublinia rolul deosebit a româncelor, care prin pricepere şi sârguinţă produc tot ce au nevoie în casă[4].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea sîntem martorii unui interes internaţional pentru produsele industriei casnice din Banat. Începuturile acestui interes pornesc de la expoziţia internaţională din Viena din anul 1873, unde negustorul Julius Schnabl din Oraviţa a prezentat o casă ţărănească din Banat. Succesul expoziţiei şi cererile pentru produsele artei ţărăneşti din Banat l-au determinat pe Schnabl, de a prezenta produsele industriei casnice din Banat şi la târgurile internaţionale din Philadelphia, Moscova, Amsterdam, Paris şi Köln[5].

Pentru satisfacerea cererii internaţionale privind textilele ţărăneşti, în preajma primului război mondial, pe teritoriul comitatului Torontal au fost înfiinţate întreprinderi specializate în producţia artizanatului. Printre ele se aflau şi atelierele pentru prelucrarea ţesăturilor şi a covoarelor din Becicherecul Mare, înfiinţat de familiile Lang, Grünbaum şi Guttmann. Întreprinderi în cadrul cărora pe lângă cei 250 de angajaţi din oraş, ca furnizori au fost integraţi şi producători din zonele rurale[6]. În comitatul Timiş, cu ajutorul fondurilor de stat, au fost organizate ateliere locale unde, mai ales în timp de iarnă, lucrau peste 1.600 de femei. Confecţionarea textilelor cu motive populare a fost realizată mai ales de femeile provenite din rândul populaţiei româneşti. Centrele de achiziţie a produselor populare erau la Timişoara, Jebel, Topolea Mare şi Ciacova[7].

În cea ce priveşte industria casnică de pe teritoriul regimentelor de graniţă, primele informaţiI centralizate ne-au furnizat conscripţiile din anul 1817 şi 1819. Conform datelor referitoare la industria casnică, pe teritoriul regimentului românesc şi al celui iliric se producea anual 2 milioane de coţi de textile, dintre care 600.000 de coţi erau textile fine. La cifrele menţionate trebuie adăugate cele 40.000 de coturi de obiele şi 30.000 de bucăţi de catrinţe. Coloritul textilelor era obţinut din rădăcină de roibă, asprişoară, drăgaică, grozamă, rezedă, vulturică, frunză de nuc etc., plante produse sau culese de pe teritoriul regimentelor. Conform conscripţiilor citate, drăgaică se culegea numai pe teritoriul regimentului german 16.663 de funţi pe an.

Prelucrarea pieilor de cordovan se concentra în jurul localităţilor Kubin, Biserica Albă, Orşova şi pe teritoriul companiei din Topleţ. Pe teritoriul regimentelor române şi ilire a fost conscris în anul 1817, 3.058 de cazane pentru fiert ţuică, din care 2/3 se afla pe teritoriul regimentului românesc. În Panciova se produceau anual luminări în valoare de 20.000 şi săpun în valoare de 30.000 de forinţi. În ceea ce priveşte fabricarea berii, este menţionat că pe teritoriul regimentului româno-ilir, berea se pregătea din cucuruz şi hamei sălbatic, iar gustul specific era obţinut prin adăugarea spumei de prune fermentate.

Confecţionarea uneltelor de lemn de pe teritoriul graniţelor, cea în cadrul breslelor, s-a concentrat la Panciova şi Biserica Albă, cea în afara breslelor în Mehadia, Caransebeş, Kuşic şi Ohaba–Bistra. Ţiganii de pe teritoriul graniţelor produceau anual 6.000 de covate, 2.000 de iesle şi 10.000 de linguri din lemn. Important era şi olăritul popular, din pipele făurite de olarii bănăţeni se exporta anual 30.000 bucăţi în Ungaria şi Silezia[8].

Datorită tradiţiilor autarhice ale gospodăriilor ţărăneşti de pe teritoriul regimentelor de graniţă, industria a rămas şi după anul 1848 la nivelul industriei casnice. Dovada cea mai elocventă pentru această afirmaţie este lista obiectelor trimise de pe teritoriul regimentelor bănăţene la Expoziţia agro-industrială a graniţelor, organizată la Viena în anul 1866. Din cele 615 exponate provenite de pe teritoriul celor trei regimente de graniţă din Banat, 486 proveneau din domeniile agriculturii şi creşterii animalelor, 118 din industria casnică şi abia 11 din domeniul industrial[9]. Că acest fenomen a rămas valabil şi pentru deceniile de după desfiinţarea graniţelor, se poate dovedi prin consultarea datelor din Registrul general al industriei casnice din Ungaria, volum editat în anul 1898. Datele referitoare la producţia măturilor, a rogojinilor, împletitul coşurilor de nuiele, confecţionarea uneltelor de lemn şi a ţesutului popular, arată că aceste ramuri erau caracteristice pentru acele zone ale comitatelor Caraş-Severin şi Torontal, care până în anul 1872 făceau parte din regimentele bănăţene[10].

NOTE

1. HAMILTON: 64.
2. Dr. ANTON PETER PETRI: *Maximilian Joseph Freiher von Linden und seine abhandlung „Etwas vom Temeswarer Banate...”*, Mühldorf/Inn. 1984, 4–10.
3. ANTON PETER PETRI: *Johann Friedels Beschreibung einer Reise durch das östliche Banat*. Mühldorf/Inn. 1988, 5.

4. GRISELINI: 181–182.
5. KAKUCS LAJOS: *Adatok a bánsági néprajzi kutatás történetéhez.* In: *Studia Ethnographica*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 3, Szeged 2001, 38.
6. BOROVSZKY SAMU: *Torontál megye története*. Budapest, f.a., 240.
7. BOROVSZKY SAMU: *Temes megye és Temesvár szabad királyi város története*. Budapest, f.a. 183.
8. HIETZINGER: vol. II, 254–306.
9. Calculat după datele: *Die Collectiv-Austellung aus der k.k. Militär-Grenze bei der landwirtschaftlichen und Industrie-Austellung in Wien im Mai 1866*. Wien, 1866.
10. Dr. KOVÁCS GYULA: *A magyar háziipar törzskönyve*. Bp., 1898.

Capitolul VIII

CORPORAȚII INDUSTRIALE

Breslele din Banat, înființate după anul 1815 pe baza statutelor tip elaborate în anul 1805 de Consiliul Locumtenetial Ungar – nu au avut viață lungă. După unele reforme din 1825, 1826 şi 1828, propunerile baronul Széchényi István din anul 1830 şi Legea nr. XVIII din anul 1840 au încercat liberalizarea industriei din Ungaria. Din păcate, aceste încercări, cât şi Dispozițiile Nr.1530 eliberate de ministrul pentru comerţ, industrie şi agricultură, Klauzal Gábor la 9 iunie 1848, nu au reuşit să înlăture barierele care împiedicau dezvoltarea liberă a industriei.

După înăbuşirea revoluției, decretul imperial din 22 decembrie 1859, exceptând teritoriile regimentelor de graniță, a dispus desființarea breslelor. Reglementările decretului imperial, întrate în vigoare la data de 1. mai 1860, au condiționat exercitarea activități profesionale a unui număr de 70 de meserii, de aprobarea prealabilă a autorităților locale, iar exercitarea anumitor meserii, mai ales a celor casnice, au fost scutite de aprobări oficiale. De fapt, aplicarea unor prevederi ale decretului imperial a fost tergiversată, iar desființarea totală a breslelor a fost legiferată definitiv abia prin Legea nr. VIII. din 1872.

Paralel cu procesul de desființare a breslelor, încă din anul 1850 au fost înființate Camerele de Comerţ şi Industrii, iar noile instrucțiuni pentru comerţ şi meserii (Handels- und Gewerbeinstruktion), din anul 1852, au reglementat înființarea unor corporații a meşteşugarilor neorganizați în bresle. Conform instrucțiunilor amintite, în cursul anului 1852 au fost organizate Corporații ale Meşteşugarilor din Lenauheim, Variaş, Aradul Nou, Liebling, Biled, Orțişoara, Sânpetru German, Zădăreni, Merțişoara şi Sânandrei. În 1856 în: Ciacova, Jebel, Pişchia, Secuşigiu, Bencecu de Sus, Nakovo, Maşloc, Teremia Mare, Cestereg, Cenad, Srpska Crnja, Beodra, Iecea Mare, Şag, şi Făget[1].

În anul 1859, breslele din Timişoara au predat lăzile lor primăriei oraşului[2]. În anul 1870 a fost înființată „Asociația Generală a Muncitorilor”, cu participarea muncitorului feroviari Farkas Károly, a tipografului Karl Gustav Förk, a croitorului de dame Gheorghe Ungureanu, a tâmplarului Johann Glöckner şi a meşterului Novotny Antal. Din inițiativa asociației, în

luna septembrie 1873 a fost organizată Asociația de întrajutorare a meşteşugarilor din Timişoara[3].

După desființarea breslelor din anul 1872, Legea nr. VIII. privind organizarea industriei prevedea obligativitatea organizării Corporațiilor industriale pentru meşteşugarii din Ungaria. După datele statistice provenite din anul 1910 până la 31 decembrie 1878, pe teritoriul Banatului au fost organizate corporații în Caraş – 0; Severin – 1; Timiş – 37 şi Torontal – 23.

Legea nr. XVIII din 1884 privind organizarea industriei, a permis înființarea Corporațiilor în fiecare localitate cu un număr de 100 de meşteşugari. Iată datele statistice ale corporațiilor, defalcate pe localitățile de pe teritoriul comitatelor Timiş şi Torontal din anul 1910, după rubrici, meşteri, calfe şi ucenici[4].

Localitatea	**Meşteri**	**Calfe**	**Ucenici**
Buziaş	97	12	74
Ciacova	176	50	119
Deta	168	164	230
Biserica Albă	440	700	380
Bavanişte	138	33	59
Mramorak	135	89	68
Novo Miloşevo	150	44	96
Liebling	166	20	29
Lipova	382	221	177
Măureni	140	15	37
Vârşeț	984	691	617
Vinga	125	29	57

Numărul meşteşugarilor din cele trei comitate ale Banatului, inclusiv a teritoriilor regimentelori grănicereşti, desființată în anul 1872, găsim în recensământul anilor 1900 şi 1910. După Felix Milleker, în anul 1900 numărul total al meşteşugarilor (meşteri, calfe şi ucenici) din cele trei comitate se cifra la 75.597, iar în anul 1910, la 97.526 de persoane. Datele defalcate pe comitate şi oraşe se prezintă în felul următor[6]:

1900		
Comitat:	**Meşteri**	**Angajați.**
Caraş-Severin:	5.557	12.872
Timiş:	8.302	7.697
Timişoara:	2.501	7.773
Vârşeț:	1.148	1.775
Torontal:	13.472	12.151
Panciova:	815	1.534
1910		
Caraş-Severin:	6.899	17.638
Timiş:	9.077	9.667
Timişoara:	2.129	12.108
Vârşeț:	1.230	2.165
Torontal:	14.461	16.374
Panciova:	870	2.108

În ciuda creşterii numerice a meşteşugarilor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, situația meşteşugarilor breslaşi şi cei din afara breslelor devenea grea. Meşteşugarii organizați în bresle erau confruntați cu concurența producției industriale. Situația a devenit deosebit de critică prin concurența mărfurilor industriale din Austria şi Boemia, care odată cu construirea căilor ferate şi după desființarea barierelor vamale, intrate în vigoare după 1 iunie 1851, au inundat piețele Banatului. Concurența mărfurilor transportate ieftin pe calea ferată, a însemnat o lovitură nimicitoare nu numai pentru breslele din ramurile textile, a pielăriei şi a luminărilor, ci şi pentru o bună parte a manufacturilor locale. Aceeaşi soarta au avut şi breslele fierarilor din localitățile de câmpie, care erau neputincioşi în fața concurenței produselor austriece[7]. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, concurența mărfurilor industriale a dus la slăbirea ramurilor cizmarilor, pantofarilor, croitorilor şi la dispariția ramurilor plăpumarilor, pieptănarilor, confecționărilor de perii, luminărarilor, tinichigiilor şi olarilor[8].

Studiind literatura de specialitate despre breslele din Banat, deseori aveam impresia că din cauza specificului organizatoric al provinciei, cu administrațiile militare, civile, montane şi grănicereşti, uneori ne era greu de a urmări şi de a prezenta istoria lor între 1716–1872. Unele informații

dovedesc că în situații similare se aflau şi înalți funcționari ai provinciei. Astfel la 2 iulie 1727 inspectorul Samuel Franz Rebentisch, printr-o scrisoare adresată inspectorului Zonei Montane, Baron de Jean, cerea numirea postăvarului Anton Ibischqa între membrii breslei din Ciclova. Răspunsul administrației provinciale din 23 august 1727, atrage atenția inspectorului Rebentisch, că cererea nu se poate îndeplini, din simplul motiv că în Banat nu existau bresle[9]. Exemplul următor datează din 1749, când în rescriptul Camerei Aulice din Viena, către Administrația Provinciei a fost cerută numirea meşterului cojocar Veit Kollomann, originar din Silezia, într-o breaslă din Banat[10].

NOTE

1. LAY: 55–56.
2. KASZÁS: 11.
3. JOSEF GABRIEL: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*, Temesvar 1928, 20.
4. LENDVAI JENŐ: *Temes vármegye ipara, kereskedelme és pénzügye*. In: BOROVSZKY: *Temes megye*.
5. BOROVSZKY: *Torontál*.
6. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*..., 27.
7. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*, 19
8. BOROVSZKY: *Temes*, Temesvár, 272.
9. BARÓTI: *Adattár*, II, 429–433.
10. BARÓTI: *Adattár*, I, 95.

Capitolul IX

OBIECTE DE BRESLE, MANUFACTURI ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN LOCALITAȚIILE MAI MARI DIN BANAT ÎNTRE ANII 1716–1918

A. COMITATUL CARAŞ-SEVERIN

1. ANINA/ Anina/ Anina

Emblema hanul minerilor. 1852

Unica dovadă a hanului minerilor din Anina este o cupă executată din fontă turnată, în forma unei urne, de 34 cm înălțime. Laturile cupei fiind ornamentate cu scene din viața minerilor, cum ar fi coborârea în mină, munca, rugăciunea şi odihna minerului. Obiectul achiziționat la data de 30 aprilie 1911, de către Dr. Berkeszi István, secretarul Societății de Istorie şi Arheologie din Timişoara, predecesorul Muzeul Banatului, pentru 16 coroane, de la anticarul timişorean Steiner, se află în prezent în proprietatea Muzeului de Artă din Timişoara. După cum consemnează Berkeszi, în anul 1911, cupa era fixată pe o placă albă cu inscripția: „HERBERGE FÜR DÜRCHREISENDE BERGLEITE IN ANINA. GEGRÜNDET VON ANTON LUTZ ANDREAS WIESENBERGER ZUM GENOSSEN ANARHIERGE 3 KREÜTZERN 1852”. Inscripție care dovedeşte că această cupă stătea în fața hanului, sau cel puțin se afla în proprietatea hanul minerilor din Anina.

Literatura de specialitate maghiară cunoaşte mai multe exemplare ale cupei, proiectate de artistul Leopold Forster şi turnate în atelierul sculptorului Rhonic. De altfel o copie a cupei era acordată anual şefului de promoție de la Academia minieră din Banska Stiavnica. (Informația doamnei Miklosik)

Fig. 23. Emblema hanul minerilor din Anina

Cum am arătat mai înainte, pe teritoriul Direcției Miniere din Banat, existența Lăzii Frăției („Bruderlad”) a minerilor este dovedită din anul 1738. După înființarea StEG-ului în anul 1855, conform legislației miniere din Austria, lăzi similare au fost înființate în mai multe localități miniere. Conform informațiilor furnizate de Wilhelm Slovig, Lada muncitorilor din Anina, înființată în anul 1860 a funcționat ca o asociație de întrajutorare în caz de boală, accident şi pensie. Probabil în preajma anului 1860 a fost înființată la Anina şi Asociația Minerilor, al cărei steag a fost sfințit în anul 1865.

2. DOGNECEA /Dognácska/ Dognatschka

Statutul breslei minerilor. 1715

Existența unui statut al minerilor din Dognecea din anul 1715 este amintită numai de istoricul Kovách Géza[1]. Din această cauză presupunem că în acest caz este vorba despre o greşeală de tipar, s-au transcrierea incorectă a datei 1755, anul confecționării presupusului steag al breslei minerilor din Dognecea, păstrat la Muzeul Național Maghiar din Budapesta.

Steagul *breslei minerilor din Dognecea.* 1755
(vezi fig. 106, p. 365)

Steagul amintit în Cadastrul Breslelor din Ungaria[2] este păstrat la Muzeul Național Maghiar din Budapesta. Conform informațiilor specialistei de artă de la muzeului amintit, Dr. Tompos Lilla, steagul cu dimensiuni 220x194 foarte deteriorat este înregistrat sub nr. de inventar 1.957.743, a fost cedat instituției în anul 1890 de către Conducerea Căilor Ferate din Ungaria. Pe aversul steagului colorat, confecționat din mătase, se poate desluşi vulturul bicefal cu stemele Austriei, Cehiei şi Toscanei precum şi monogramele MT şi CF. Pe revers se poate vedea intrarea unei mine, deasupra inscripția – „Dognázka 1756", precum şi patroana minerilor, Sf. Barbara şi patronul Banatului, Sf. Nepomuc. Lancea metalică a cozii steagului este decorat cu inscripția şi sfinții amintiți.

Analizând steagul, ajungem la concluzia că Cadastrul Breslelor din Ungaria a greşit cu atribuirea piesei, ca aparținător breslei minerilor. După părerea noastră, în cazul de față, este vorbă despre un steag al minei Simon şi Judea din Dognecea. Desigur nu putem să excludem posibilitatea că steagul să aparțină uneia din formațiunile paramilitare, organizate în cursul secolului al XVIII-lea de autoritățile miniere pentru paza instalațiilor industriale, față de pericolul care venea din partea cetelor lotrilor care în vremea respectivă erau un pericol real pentru localitățile miniere din Banat. Unitățile paramilitare înarmate erau recrutate cu preferință din rândul minerilor, ei purtau uniformă specială, diferită de cea a minerilor, erau instruiți în mânuirea armelor şi participau la defilările militare. De exemplu, la 5 mai 1768, cu ocazia vizitei lui Iosif al II-lea la Biserica Albă, pe lângă trupele staționate în localitate, viitorul împărat a primit şi defilarea unui detaşament format din 400 de miner înarmați[3].

Conscripția din 1828 consemna la Dognecea 3 cizmari, 4 pantofari, 5 croitori, 1 tăbăcari, 4 cojocari, 8 morari, 1 măcelar, 1 brutar şi 1 săpunar[4].

3. FĂGET/ Facsád / Fatschet

Manufactura din Făget, înființată în anul 1722, a fost una dintre primele manufacturi fiscale, înființată din inițiativa generalului Mercy[5]. În anul 1767 au fost inițiate măsuri, din nefericire nerealizate, pentru ridicarea localități aflate pe drumul comercial spre Transilvania, la rangul de oraş liber[6].

Breaslă comună. 1847.

Privilegiul breslei comune din Făget, care îngloba fierari, lăcătuşi, armurieri, pălărieri, vopsitori de textile, producători de turtă dulce, bărbieri, tăbăcari şi olari, eliberate în anul 1847, se păstrează la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta (în continuare ANM)[7]. Conscripția din anul 1828 consemna la Făget (cel Românesc şi German): 1 fierar de căruță, 1 fierar–confecționer de cuie, 2 pantofari, 1 sticlar, 4 morari, 1 măcelar, 1 armurier, 1 săpunar, 1 bărbier, 1 farmacist şi 9 spălători de aur[8].

4. CARABSEBEŞ /Karánsebes/ Karansebesch

În anul 1688 trupele generalului Veterani au ocupat oraşul, care împreună cu localitățile înconjurătoare până în anul 1699 se afla sub administrația habsburgică. Printre actele administrației provinciale dintre 1717–1752 se păstrează numele următorilor meşteşugari din Caransebeş: căldărarul cu numele Kujo şi fierarul Andreas Grügel, din 1727, brutar Sofia Mitterlin (Mütterlein) şi căldărarul Mihai Punimare, din anul 1751[9]. Brutarul Lothard Mütterlein a lăsat, în anul 1738, o parte a averii mănăstirii franciscanilor din Caransebeş, cu condiția ca călugării să țină pentru odihna sufletului său două slujbe pe an. În căutarea unui teren potrivit pentru construirea liceului maghiar din Caransebeş, conducerea oraşului a achiziționat în anul 1912 parcela „Mütterlein”, pentru care franciscanii încă țineau slujbele divine.

În anul 1783, localitatea Caransebeş, împreună cu 14 aşezări vecine, a fost scoasă din cadrul comitatului Caraş şi era aşezată sub competența regimentului Româno-Iliric. În literatura de specialitate consultată de noi, am găsit numai informații sporadice referitoare la dezvoltarea economică a oraşului. Dintr-o conscripție militară din anul 1804, reieşea că din cele 512 clădiri ale localității, 445 era în proprietatea militarilor, 21 a fost locuite de negustori şi 21 era în proprietatea meşteşugarilor germani (Deutsche Professionisten)[10]. Numărul caselor locuite de meşteşugarii germani nu diferă prea mult de numărul celor 23 de familii germane care trăiau în oraş. Cifrele referitoare la meşteşugari ne sugerează că marea majoritate a profesioniştilor erau de origine germană. Pe baza datelor prezentate de autorul citat, redăm pentru perioada anilor 1818–1872, numele meşteşugarilor din Caransebeş, încercând şi gruparea lor după meseriile practicate.

Sticlari: (geamgii): Ferdinad Moderer, Anton Grosseck II., Anton Grosseck III.

Tâmplari: Mathias Stumpe şi Michael Stumpe.

Pantofari: Johann Stanilovits, Stoppan?, Bach?, Doppe? şi Josepha Reichert (văduvă).

Fierari: Brünner Johann, Renther Gotschalk, Peter Gross, Friedrich Neuber, Liptay?, Anna Fiola (văduvă), Marcus Knecht, Ferdinand Oppermann.

Croitori: Schummersch?, Mathias Müller, Zacharias Genendicher, Nikolaus Laub, Joseph Rück.

Dogari: Michael Fejes, Anton Grosseck I., Josephus Dietrich.

Dulgher: Carl Lisch. Măcelari: Anton Gabriel, Christian August Hamebach.

Şelari: Hilarius Wagner, Anton Adamek.

Lăcătuşi: Stefan Naugowitsch, Ignatz Szekerka. Morari: Paulus Fűzfás, Josef Christof, Maria Schmidt, Edmund Schmidt, Hess?

Pieptănar: Lorenz Philippi. Hornari: Mathias Sladek şi Peter Borscher.

Producător de turte dulce: Johann Achimescu.

Legător de carte: A. Theiss.

Pălărier: Amadeus-Gottlieb Nautsch.

Pe lângă numele meşterilor şi văduvele lor, pentru anul 1826, fără specificația meşteşugului practicat, au fost amintite numele calfelor: Brotzky Josef, Fröhlinger Ştefan, Gross Anton, Nemrowsky Johann, Franz Hems, Setler Franz, Müller Johann, Deschy Josef, Engelbert Petz, Peter Berger, Johann Berger şi Johann Barth.

Conform datelor statistice din anul 1818, din cei 2.294 de locuitori ai localității Caransebeş, 34 de familii se ocupa cu comerț, 50 cu meşteşuguri şi 284 cu agricultura[11].

Fabrica de bere din Caransebeş producea în anul 1817, 100 de găleți de bere. Din acelaşi an a fost consemnată în localitate o moară cu ciutură (Beutemühle), şi atelierele de mobilă, lăcătuşerie şi de armurieri.

Dacă după nume, meşteşugarii par să fie de origine germană, după o conscripție întocmită de căpitanul Kovachevich din anul 1801, cei 25 de comercianți, scutiți în schimbul sumei de 12 forinți pe cap, de serviciul grăniceresc, aveau nume româneşti şi sârbeşti[12]. Intr-o descriere din anul 1838, călătorul Zeyk János consemna că mulți locuitori ai oraşului se ocupau cu spălatul aurului şi strânsul melcilor[13].

Breasla comună din Caransebeş – 1833

Privilegiul breslei, semnat la 3 decembrie de către împăratul Francisc I. la Viena, a fost publicat de cel mai bun cunoscător al istoriei Regimen-

tului nr. 13, Antoniu Marchescu, în anul 1941[14]. Privilegiul se afla în anul publicării cărții lui Marchescu în proprietatea Căminului Meseriaşilor din Caransebeş. Conform catalogului expoziției comune, organizată în anul 1979 de Muzeul Județean Caransebeş şi Filiala Arhivelor Statului Caransebeş, între exponate au fost menționate privilegiul şi sigiliul breslei eliberate pentru meşterii oraşului în anul 1833. Cu ocazia cercetărilor mele, în anul 1980, conducerea Filialei Arhivelor Statului din Caransebeş a refuzat să ne pună la dispoziție sau să ne arate cel puțin documentul cu pricina. Din această cauză prezentările mele se bazează pe textul în limba română, tradus şi publicat de către Marchescu.

Din partea introductivă a privilegiului reieşea că documentul a fost eliberat la cererea meşteşugarilor din Caransebeş, cerere sprijinită deplin de comandantul militar al Banatului generalul de cavalerie Andrei Schneller, precum şi de conducerea Consiliul Aulic de Război din Viena. Primul punct al privilegiului asigură breslei comune din Caransebeş drepturi egale cu celelalte bresle ale imperiului. Punctul următor accentua că Lada Principală din Caransebeş, era lada comună a tuturor meşteşugarilor din oraş, exceptând pe țesătorii de pânză, frânghierii, împletitorii şi cei din ramurile de prelucrare alimentară, precum şi pe cei care lucrau în unități care produceau mărfuri pentru export. În acest punct este subliniat că în caz de nevoie, pe lângă Lada Principală din Caransebeş, se pot înființa lăzi secundare, atât pentru meşteşugarii din oraş cât şi în localitățile înconjurătoare. Punctul nr. 16 al privilegiului preciza, că conducerea breslei se afla sub supravegherea unui comisar numit de autoritățile militare. Deoarece nu dispun de alte informații despre activitatea breslei comune din Caransebeş, presupun că pe lângă meşterii militari, lada a cuprins şi pe meşteşugarii civili din oraş.

Întreprinderi industriale din Caransebeş.

Printre primele manufacturi ale oraşului amintim berăria erarială instalată în anul 1717 din ordinul administratorului districtului cu numele de Spitzer. Pentru repararea şi lărgirea berăriei, administrația provinciei a alocat în anul 1721 suma de 426 de florini. Hameiul necesar pentru fabricarea berii era adus în anul 1722 din jurul Szegedului. Berăria reparată şi extinsă se afla în anul 1725 în arenda comercianților Wolf Menz şi Lew Schlesinger şi producea, în prima jumătate a anului amintit, 580 de vedre de bere şi 260 de pălincă[15]. Pe lângă berăria camerală, documentele contemporane ne informează despre existența unei mori cu trei gârlici, aflată în anul 1722 în arenda morarului Thomas Wöber şi despre un atelier de lumânări din 1724 şi a unei postăvării camerale, din anul 1726. Din corespondența

administrației districtului cu cea a provinciei reieşea că la punerea în funcțiune a manufacturii de postav în anul 1725, era prezent inspectorul şi constructorul manufacturilor camerale din Timişoara, maistru Heinrich Framrich[16].

La sfârşitul anului 1727, directorul manufacturii, cu numele de Kohlmann (Kollmann), a cerut bani pentru înființarea unei secții pentru confecționarea postavului tip aba. În anul următor, Kohlmann urgenta livrarea cuielor necesare pentru construirea torcătoriei şi a unei piue pentru finisarea postavurilor. Paralel cu aceste acțiuni Kohlmann a trecut la achiziționarea lânii necesare postăvăriei din zonele Vidinului şi Izlazului. Se pare că lâna din Oltenia nu asigura o calitate bună a postavului, din această cauză, în anul 1728, Kohlmann cerea de la administrația provinciei, trimiterea unor meşteri pricepuți[17]. Probabil că în paralel cu instalarea manufacturii de postav a început şi construirea tăbăcăriei camerale din Caransebeş. Documentele din anul 1730 ne informează despre suma de 430 de florini, plătiți pentru achiziționarea iutei necesare la prepararea pieilor. Peste două decenii, în anul 1752, administratorul districtului ne informează despre existența unui atelier pentru pregătirea pieii de cordovan în Caransebeş[18].

Dintre întreprinderile industriale existente în preajma primului război mondial amintim cele două cărămidării, dintre care una era în funcție deja în timpul Mariei Terezia. Cealaltă, aparținînd negustorului Karl Schwab, a fost înființată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din 1878 avem informații despre existența unui atelier pentru repararea materialului rulat – înființat de familia Munk, care în deceniile următoare a înființat o fabrică de cherestea cu o mică hidrocentrală aferentă. Hidrocentrala oraşului cu o capacitate de 100 CP a fost construită în anul 1890, de coproprietarul Morii Schmidt, Sigismund Schmidt. De menționat este că hidrocentrala din Caransebeş era în anul 1890, printre cele mai mari din Europa. Pe lângă întreprinderile enumerate, în anul 1895, existau în oraş două tipografii, un atelier pentru producerea cuielor de lemn necesare la fabricarea pantofilor, un atelier pentru prelucrarea pietrei şi o filatură de mătase.

5. LUGOJ /Lugoj/ Lugosch.

Oraşul de pe malul Timişului a ajuns între anii 1688–1699 temporar, iar după 1716 definitiv, sub ocupația Habsburgică. Pe lângă populația românească, în cursul anului 1717, pe malul stâng al Timişului au fost aşezați primii colonişti care au întemeiat cartierul denumit Lugojul German. Din 1717 şi până la unificarea lor în anul 1793, se poate vorbi despre două

localităţi: Lugojul Român şi Lugojul German, fiecare cu administraţie proprie. Aici trebuie să menţionăm că în Lugojul German trăia în anul 1733 o comunitate evreiască, numărând 50 de suflete[19].

După vechile privilegii, populaţia Lugojului Românesc avea dreptul să ţină un târg săptămânal, drept reconfirmat şi de generalul Mercy prin actul din data de 6 aprilie 1717. Dintr-o conscripţie din anul 1753 reieşea că în Lugojul Românesc trăiau 24 de negustori, după nume români şi sârbi[20].

În literatura de specialitate apărută până la ora actuală avem cunoştinţe despre mai multe bresle din Lugoj. Cadastrul Breslelor din Ungaria din anul 1975 consemnează existenţa a 5 privilegii ale breslelor din Lugoj, pe când în lucrările cercetătorilor locali, Ioan Boroş şi Luminiţa – Wallner Bărbulescu sunt amintite numai 4 statute[21]. Cercetătorii lugojeni nu cunosc Statutul Breslei comune din Lugoj, eliberat în anul 1818, statut prezentat în lucrarea istoricului Kovách Géza[22].

Privilegiile breslelor din Lugoj.

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei comune a tăbăcarilor, croitorilor, cizmarilor, pantofarilor şi pălărierilor din Lugoj se păstrează la ANM din Budapesta[23].

Fig. 24.Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1816

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei comune a dulgherilor, zidarilor, tâmplarilor, geamgiilor, fierarilor, căldărarilor, lăcătuşilor, rotarilor, fierarilor de cuie şi a şelarilor din Lugoj se păstrează la ANM din Budapesta[24].

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei comune a brutarilor, producători de turte dulce, tăbăcarilor, frânghierilor, măcelarilor, dogarilor şi săpunarilor din Lugoj se păstrează la ANM din Budapesta[25].

Breasla comună. 1844. Un exemplar al statutului breslei comune a strungarilor, pieptănarilor, aurarilor şi argintarilor, țesătorilor, tinichigiilor, armurierilor, curelarilor, legătorilor de cărți şi a olarilor din Lugoj se păstrează la ANM din Budapesta[26], iar exemplarul al doilea în proprietatea Muzeului de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj[27].

Breasla comună. 1847. Privilegiul breslei comune a tăbăcarilor de cordovan şi a hornarilor, păstrat la ANM din Budapesta este amintit numai de Kovách Géza[28]. Cadastrul breslelor din Ungaria aminteşte numai despre o cerere din anul 1846[29]. Nici lucrarea recentă a cercetătoarei Gabriela Trostovszky nu face referiri asupra privilegiul breslei[30].

Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1816

Tiparul se păstrează la Muzeul Artei Industriale din Budapesta (nr. Inv. 11.146), cu dimensiuni: lungime 6,5 cm, diametrul matricei 3,5 cm. Textul german; „SIGIL: D: K: K: PRIV: VEREINIGT: ZUNFT: I: D: K: F: K: M: LUGOS – 1816“, ne permite o datare a breslei în anul 1816. Însemnele meseriilor de pe câmpul sigilar se referă la tâmplari, zidari, pietrari, dulgheri, căldărari, lăcătuşi, rotari, producători de turte dulce, pantofari şi fierari de cuie şi seamănă cel mai mult cu meseriile enumerate în privilegiul descris în nota nr. 23. Nu putem explica datarea tiparului în anul 1816.

Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1818

Tiparul păstrat în patrimoniul Muzeului de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj (nr. inv. 443), după textul german datează din anul 1818. Tiparul din metal are o lungime de 14 cm, pe câmpul sigilar cu diametrul de 3,5x4,2 cm se găseşte inscripția: „SIGIL: D: K: K: PRIV: VEREINIGT: ZUNFT: T: F.D.K: P.K: M. LUGOS” şi emblema meşteşugurilor de brutari, căldărari, tăbăcari, cojocari, producători de turte dulce, măcelari şi săpunari, chiar dacă nu este identică, dar seamănă cu componența meşteşugurilor enumerate prin privilegiul de la nota nr. 24.

Fig. 25. Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1818

Cupa breslei cizmarilor din Lugoj. 1843

Cupa din sticlă masivă, înălțime, 26,2 cm, lățimea baza 10, partea superioară 9,8 cm cu un capac metalic, este ornamentată lateral cu o cunună, realizată prin cizelare fină, se păstrează în prezent în colecția Muzeului de Artă din Timişoara, la nr. inv. 444. Capacul metalic are inscripția „ES LEBE DIE SCHUMACHER ZUNFT LUGOS ANO 1843”. Piesa, cu inv. vechi; 4.511, a fost achiziționată de către Berkeszi István în anul 1912, pentru suma de 12 coroane, de la anticarul Steiner din Timişoara.

Fig. 26. Cupa breslei cizmarilor din Lugoj. 1843

Emblema hanul căldărarilor din Lugoj. 1719.

Ca şi în cazul Timişoarei, se pare că şi în cazul oraşului Lugoj se poate vorbi despre anumite forme de organizare a meşteşugarilor încă din anul 1719. Singura dovadă a unei asociaţii cu caracter de breaslă ar fi o căldare din cupru din anul 1719, păstrată în colecţia Secţiei de Istorie a Muzeului Banatului din Timişoara. Dimensiunile căldării î: 6 cm, diametrul părţii superioare 17, al celei inferioare de 8,1 cm. Pe toarta căldării se găseşte inscripţia în limba germană: „LUGOSER KUPFERSCHMIDE”, iar pe vas, anul 1719.

Fig. 27. Emblema hanul căldărarilor din Lugoj . 1719

Conform inventarului vechi, întocmit de dr. Berkeszi István**,** la achiziţionarea în anul 1907, căldăruşa se găsea într-o vitrină din sticlă. Pentru o mai bună înţelegere redăm textul lui Berkeszi, din anul 1907: „Emblema breslei căldărarilor din Lugoj din anul 1717. În vitrina de sticlă cu dimensiuni; 66x41x20, în ciocul unui vultur imperial atârnă căldarea din cupru pe care am achiziţionat-o pentru suma de 20 forint, de la Miksa Steiner”. Din nefericire, vitrina şi vulturul descris de Berkeszi au dispărut. Din această cauză nu putem clarifica de ce a datat Berkeszi, în ciuda gravării datei de 1719, vizibilă şi azi, emblema la data de 1717. Fiindcă în inventarul vechi nu am găsit lămuriri suplimentare asupra piesei, credem că Berkeszi a făcut o greşeală de transcriere.

Prezentând această dovadă timpurie a căldărarilor din Lugoj, trebuie să presupunem că în ciuda lipsei breslelor, căldărarii din Banat aveau o organizaţie proprie deja în primele decenii ale stăpânirii habsburgice. În această direcţie ne îndrumă şi raportul Administraţiei Banatului din anul

1760, care la rubrica veniturilor aminteşte de suma de 385 de forinți încasați de la căldărarii provinciei. (Gewerb- Zins von denen Kupfer-Schmieden auf dem Lande)[31]. Intre actele districtelor Făget şi Lugoj, dintre anii 1717–1753, găsim referiri la căldărarii cu numele de Sava şi Svasta în 1740, şi Jovan din anul 1730. Cuprul brut necesar căldărarilor din districtul Lugoj în anul 1742 a fost apreciat la 30 de centenari de tablă de cupru[32].

Emblema hanul căldărarilor din Lugoj. 1825

Căldare cu inv. nr. 1.825, păstrată în colecția Muzeului de Etnografie din Timişoara a servit, după toate probabilitățile, ca o emblemă de han. Pe corpul căldării este prezentată prin incizie o calfă aflată în pribegie, odihnind pe o movilă. Pe lîngă calfă se vede geanta şi bățul, simboluri specifice ale pribegiei, precum şi o floare. Inscripția pe brâul superior al căldării „KUPFER = SCHMIDE CUMFT IN LUGOS J. SARGO. ANO 1825. CW", este o indicație directă asupra existenței breslei căldărarilor din Lugoj şi a căldărarului J. Sargo, care în anul 1825 a executat căldarea, ca capodoperă la examenul de meşter. Consemnările lui Berkeszi, la inventarierea piesei (inv. vechi; 4.779) în anul 1913, ne arată că piesa a fost cumpărată cu 15 coroane, de la anticarul Steiner.

Fig. 28. Emblema hanul căldărarilor din Lugoj. 1825

Fig. 29. Desenul de pe hanul căldărarilor din Lugoj. 1825

Emblema hanul tinichigiilor din Lugoj. 1814

Existența emblemei este amintită în inventarul vechi al Muzeul Banatului sub nr. 5.017. După consemnările lui Berkeszi, emblema se compunea dintr-o lada în mijlocul căreia, pe un podest din lemn aurit, se afla o căldare, iar deasupra acesteia un om. Lada avea inscripția: „SPRENGLER ZUNFT – LUGOS ANNO 1814". Piesa, azi dispărută, a fost achiziționată de Berkeszi în anul 1915 de la anticarul Steiner.

***Emblema hanului geamgiilor din Lugoj*.** 1832

Emblema păstrată în colecția Secției de Istorie al Muzeului Banatului, sub nr. inv. 8.162, a fost achiziționat în anul 1914 de Berkeszi cu suma de 20 de coroane de la anticarul Steiner. Emblema este o oglindă înrămată cu inscripția „GLASERER HERBERGE IN LUGOS 1832”. Inițial cele patru laturi ale oglinzii erau decorate cu scene pictate în tempera, calitatea foarte bună a picturii o putem aprecia numai după sălciile care se mai păstrează pe un colț al oglinzii.

Lada breslei din Lugoj. 1819

Lada păstrată în Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj sub inv. 36, în anul 1982 este într-o stare precară. Lada era în proprietatea breslei comune a tăbăcarilor, croitorilor, cizmarilor, pantofarilor şi pălărierilor din Lugoj, prezentată în nota nr. 22. Prima parte a lăzii cu decorații deosebit de frumoase, prezintă portretul perechii imperiale, care a confirmat privilegiile breslei, iar partea laterală prezintă emblemele meşteşugarilor. Cât de bogată era breasla unită din Lugoj în anul 1818, ne arată faptul că decorația lăzii a fost executată de artistul Lazar Gherdanovici din Vârşeț, care între anii 1793–1834 a lucrat la Lugoj[33].

Fig. 30. Lada breslei din Lugoj. 1819

Steagul breslei tăbăcarilor din Lugoj.

Drapelul de breaslă păstrată în Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj aparținea breslei tăbăcarilor. Aversul steagului îl prezintă în centru pe Hristos înviat, la stânga şi dreapta Mântuitorului sunt

înşirate 3+3 medalioane cu scene din viața sfinților. Aversul drapelului - în centru Hristos rugându-se pe dealul măslinilor, iar în celelalte 6 medalioane - 5 cu scene din viața lui Hristos şi una cu instrumentele torturii. Pe avers şi revers, sub Hristos, în câte un medalion se afla o piele întinsă, însemnul tăbăcarilor. Picturile steagului au fost executate de pictorul Ştefan Lazăr din Lugoj şi Delliomini din Caransebeş[34].

În viața orăşenească din Lugoj, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un rol important l-au jucat reprezentanții de vază a breslelor. În colecția Muzeului de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj se păstrează portretul meşterului Vasile Dobrin, executat în anul 1846 de pictorul Kőváry János din Timişoara, aflat prin trecere prin oraş. Tot Kőváry a executat un portret al unei maistorițe a breslei cojocarilor. Pe lângă tablourile lui Kőváry, se remarcă portretul unui meşter tăbăcar şi a unui meşter rotar, executat de un pictor necunoscut.

Steagul asociației calfelor de cojocari din Lugoj. 1901

Steagul Asociației Cojocarilor din Lugoj din anul 1901 se găseşte în Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj. Pe aversul steagului, în mijlocul unui medalion format dintr-o piele, se găseşte portretul patronul cojocarilor, Sf. Ilie, iar deasupra textul-calfele cojocarilor. Pe reversul steagului sunt prezentate însemnele cojocarilor şi inscripția Sf. Biserici gr. or. 1901.

Fig. 31. Steagul breslei tăbăcarilor din Lugoj

Adeverința Asociației Meşteşugarilor din Lugoj. 1859

În Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj, inv.nr.136, se găseşte adeverința Asociației Meşteşugarilor din Lugoj, eliberată pe numele calfei Alexandru Pârvu. Documentul, tipărit în anul 1859, este completat cu numele şi datele calfei şi semnat de preşedintele asociației.

Cartea de pelerinaj a calfei Vikentie Markovits. 1836

Cartea de pelerinaj a calfei de cojocar Vikentie Markovits din Mănăştur, în vârstă de 21 ani, religia ortodoxă – eliberată la Lugoj pe data de 9 iunie 1836, se găseşte în proprietatea Muzeului de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj. Adnotările de mai târziu, precum şi semnătura maiştrilor Orosz Anton şi Costa Konsztantinovics, dovedesc că Vikentie Markovits a învățat şi a lucrat la meşterii lugojeni, Holarik Paul, Kaldits Miklós şi Georg Loch. După Lugoj, Markovits a lucrat la meşterul Vutsenik din Timişoara şi Petru Brețiu din Vârşeț. Lunile muncite la Vârşeț au fost confirmate de meşterul principal Tupekh Bogdan şi vicemeşterului Ioan Slivcoc. După Vârşeț, urma atelierul meşterului Anton Scharchatz din Lipova şi a lui Obrenytz Lukács din Arad, ultimul adeverit prin semnătura meşterilor Bitner Antal, Teleki György şi notarului Szászpapp Pál. După Arad, a urmat Oradea, Kecskemét, Vârşeț, Lugoj şi iarăşi Arad, unde în luna septembrie a anului 1844 a fost înregistrată ultima adnotare.

Conform conscripției din anul 1828 în Lugoj existau 152 de meşteri, dintre care: 6 fierari 3 rotari, 3 frânghieri, 10 dogari, 3 şelari, 1 pielar, 1 căldărar, 19 cojocari, 1 pălărier, 14 croitor, 19 pantofari, 9 cizmar, 1 pieptănar, 5 tăbăcar, 1 năsturar, 6 tâmplari, 2 lăcătuşi, 3 zidari, 2 dulgheri, 1 fierar de cuie, 4 brutari, 3 măcelari, 4 olari, 3 producători de turte dulce, 1 ceasornicar, 1 legător de carte, 4 săpunari, 1 aurier, 1 farmacist, 5 frizeri, 1 strungar, 1 postăvar, 1 croitor de sumane, 3 geamgii şi alte 9 meşteşuguri nenominalizate[35]. Într-o conscripție din Viena din anul 1828, despre atelierele mai importante din Monarhie, la Lugoj sunt amintite cele ale a tăbăcarilor, unde, pe lângă prelucrarea pieii animalelor mari, maiştrii locali se pricepeau şi la prelucrarea pieii de cordovan în culorile galben, negru şi roşu[36].

În perioada studiată, meşterii breslelor din Lugoj au jucat un rol important în conducerea oraşului. Printre primarii din Lugojul-German, se numărau pantofarul Anton Majcler (1747), dulgherul Josef Emeric (1756) şi fierarul Josef Andrasics (1793), ultimul fiind şi primul primar al Lugojului unit[37]. Crucea bisericii minorite din Lugoj a fost executată în anul 1846 de maistrul tinichigiu Klipsch şi a fost aurită de pictorul Pokorny. Ceasul în valoare de 800 de florini a fost executat şi montat de ceasornicarul local, Joseph Spindler[38].

Sursele consultate de noi ne indică faptul că în afara prelucrării pieii, locuitorii Lugojului Român nu excelau în practicarea altor meserii. Cauza principală a acestui fenomen, consta, potrivit unui referat (Gutachten) elaborat în preajma unificării cu Lugojul German, de lipsa pieței de desfacere pentru produsele meşteşugăreşti, cauzată de omniprezența industriei casnice, prin care populația din Lugojul Românesc şi din localitățile rurale învecinate asigurau cele necesare familiilor[39].

Manufacturile din Lugoj

Imediat după instalarea administrației austriece, în anul 1718, meşterii aduşi din Viena au construit o moara camerală, cunoscută în Lugoj sub denumirea mori imperiale. Moara care în anul 1727, purta numele de Sf. Elisabet, se afla sub conducerea unui morar cu numele de Franz Wendel, care primea un salar lunar de 10 florini[40]. Pe lângă moara imperială, pentru acoperirea nevoile trupelor staționate în zona, Camera Aulică depunea eforturi în vederea producerii postavului. În anul 1722, Administrația Banatului a trimis pe administratorul districtului Lugoj, Ştefan Raț, să se cumpere 3.000 de pături din Transilvania şi să aducă în Banat meşteri sau calfe pricepute la confecționarea postavului[41]. Strădaniile administratorului Raț au fost încununate cu succes, dovedit prin manufacturile de postav din Făget, în anul 1724 şi Lugoj 1726. Peste câțiva ani acelaşi Raț apare ca arendaş al manufacturilor amintite[42].

În inventarul vechi al Muzeul Banatului, sub numerele 3.559; 4.411 şi 4.467, sunt înregistrate 3 vase cu inscripția „Lugos 1816”; „B.L. Lugos 1868“ şi „K. Lugos 1842”. La descrierea vaselor dr. Berkeszi István, menționa că era vorba despre, “majolică“ din Lugoj. Din păcate, azi cele trei vase sunt dispărute, iar după consultarea literaturii de specialitate şi a muzeografilor din Timişoara şi Budapesta nu am găsit referiri la existența unui atelier de majolică din Lugoj. De menționat este totuşi că în anul 1828 existau în Lugoj 8 olari, care în anul 1844, împreună cu strungarii, pieptănarii, aurarii şi argintarii, țesătorii, tinichigiii, armurierii, curelarii, legătorii de carte, au format o breaslă comună. Din raporturile administrației din anul 1765, reieşea că în jurul Lugojului a fost găsit un mineral argilos care conținea caolin, necesar la producția porțelanului. Deoarece, după calculul specialiştilor, transportul caolinului la Viena ar fi fost prea costisitor, Administrația Provinciei a luat în considerare prelucrarea locală a caolinei. Se pare că planurile nu au fost aprobate de forurile superioare, deoarece administrația a renunțat repede la proiectul realizării unui atelier în Lugoj[43].

La sfârşitul secolului al XIX-lea, printre atelierele şi fabricile existente în Lugoj, cele mai importante erau firmele comerciale; “Moara cu aburi şi fabrica de spirt S.A.” înființată în anul 1870. „Moara Găvojdia S.A.” din anul 1873, precum şi atelierele mai mici ca Atelierul de confecționare a calapoadelor, Fabrica de ciment Kovács-Polgár, Atelierul Hegyesi pentru repararea maşinilor, Fabrica de mobilă Stökl.[44].

În preajma primului război mondial conducerea oraşului a inițiat un program special pentru sprijinirea industriei. În urma acestor acțiuni a fost înființată în anul 1905 o țesătorie, cunoscută după 1909 sub numele de „Industria Textilă din Ungaria de Sud - Auspitz S.A.”, iar după concursul lui, reînființată sub numele de „Industria Textilă Lugojeana S.A.”. Vechea filatură de mătase din anul 1885, realizată printr-o investiție de 1,5 milioane de coroane, a fost transformată în preajma primului război mondial într-o unitate modernă[45].

5. BĂILE HERCULANE/ Mehadia/ Herkulesfürdő/ Herkulesbad

Izvoarele minerale şi apele termale ale localității Mehadia erau cunoscute de romani sub numele de, „Ad aqvas Herculi sacri“. În epoca popoarelor migratoare băile romane au fost distruse, dar populația locală folosea mai departe izvoarele tămăduitoare. O descriere deosebit de interesantă a folosirii băilor de către populația locală o găsim în relatările călătorului italian Francesco Griselini, care în luna august 1776 a vizitat localitatea. După Griselini, populația satelor înconjurătoare se aduna de obicei la sfârşitul săptămânii în jurul băii şi după o baie comună a bărbaților şi femeilor, care dura 1–2 ceasuri, oamenii înnoptau sub cerul liber. După a doua baie făcută în ziua următoare, oamenii se întorceau în satele natale[46].

În ciuda distrugerilor termelor romane, cunoscând înclinațiile turcilor pentru apele termale, presupunem că pe lângă izvoarele calde existau unele clădiri folosite pentru tratament. În această direcție ne arată şi raportul administrației districtului din Ciacova, din anul 1718, care ne informează despre absența administratorului Ştefan Raț, fiind plecat la Mehadia, la un tratament care va dura 10 zile[47]. Reconstrucțiile din timpul guvernatorului Hamilton ne arată că apele minerale din Mehadia, precum şi clima tonică cu nuanță mediteraneană erau cunoscute şi apreciate de elita militară şi civilă a administrației imperiale. Despre renovarea băii, cunoscută mai târziu sub numele de Baia Ludwig (Ludwigs Bad) avem informații din anul 1735[48]. În anul 1749, datorită stării de sănătate, episcopul Cenadului Nikolaus Sta-

nislavici nu a putut să meargă la Mehadia, din această cauza Administrația Provinciei a ordonat administratorilor districtelor Lugoj, Caransebeş şi Mehadia să organizeze transportarea apei necesare băii episcopale la Timişoara[49].

Pentru extinderea băilor aflate în regia camerei în anul 1737 au fost investiti 4.000 de florini[50]. Putem să presupunem că la dezvoltarea băilor din Mehadia un rol important l-a avut, prezența în zonă (la Caransebeş) a unui Regiment Militar din Baden-Baden, ai cărui ofițeri şi militari au frecventat des baia. De altfel, pe lângă vizitatori din imperiu, în anul 1751 avem informații despre prezența la băi a beilerbeiului din Kladova şi anturajului său numeros, care ne demonstrează faima internațională a Mehadiei. În anul 1753, avem informații despre distrugerea clădirii Băii Franciscus (Francisci Bad)[51]. În 1776, la descrierea băii, Griselini ne informează despre existența unui hotel pentru cazarea oaspeților şi a unor clădiri pentru cazarea militarilor aflați în convalescență.

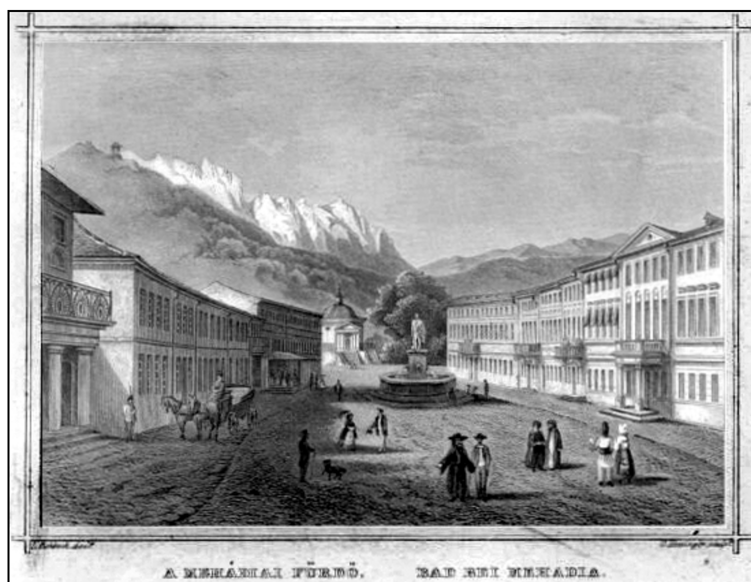

Fig. 32. Mehadia în anul 1856

În vremea războaielor franceze, ofițeri şi diplomații francezi în drumul lor spre Constantinopol au descoperit şi au răspândit faima băilor de la Mehadia. Este bine cunoscut cazul ambasadorului francez Sebastiani, care a îndrăgit aşa de mult baia, încît avea intenția ca după terminarea serviciului diplomatic de a se stabili cu familia la Mehadia[52].

Prima vizită a unui monarh la Mehadia datează din anul 1817. Cu ocazia vizitei împăratului Francisc I localitatea a primit numele de Băile Herculane. (Herkulesbad). În anul 1817, medicul vienez Ferdinand Josef Zimmerman a executat analiza chimică a celor 22 de izvoare din Băile Herculane. După o descriere contemporană, pe malul drept al Cernei se găsea izvorul pentru ochi, iar pe la malul stâng izvoarele cu numele Ferdinand, Kaiser, Karolin, Ludwig, Karl, Herkules, Franciscus şi a Febrei, precum şi un hotel cu 58 de camere, o clădire rezervată personalul erariului şi ofiţerilor. O baracă cu o capacitate de 300 de paturi era rezervată militarilor de rând. Datele statistice din anul 1818 ne indică că un număr de 1.354 de vizitatori au stat mai multe zile la băi. Sursa citată raportează despre noile hoteluri aflate în construcţie, despre o farmacie, despre clădirea pompierilor şi despre o cafenea, unde în timpul sezonului era prezent ansamblul Teatrului din Timişoara[53].

În preajma primului război mondial suita hotelurilor moderne şi clădirea Băii Szapáry au asigurat localităţii un renume european.

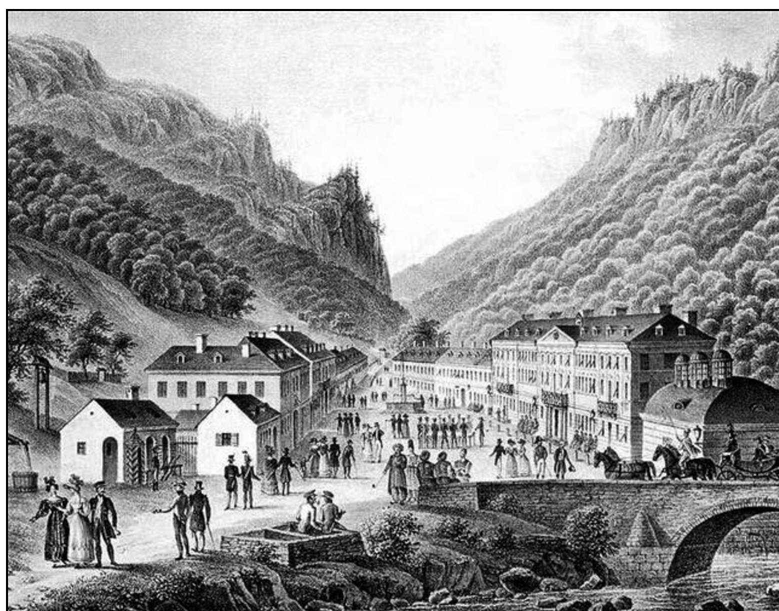

Fig. 33. Băile Herculane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Reîntorcându-ne la dezvoltarea economică a Mehadiei din primele decenii ale administraţiei austriece, avem numai informaţii sporadice despre meşteşugarii din zonă. În actele administraţiei districtului din 1747 se

găseşte o referire despre brutarul Hammersberger, care solicita o aprobare pentru angajarea unui ucenic pentru atelierul său. Din răspunsul administrației din Orşova, reieşea că Hammersberger era un adept cunoscut al zeului Bachus şi din această cauză avea nevoie de un ajutor. Un rescript al administrației din 1749, care atesta moartea dulgherului Mathias List, căzut de pe o stâncă în cursul unei petreceri, este un indiciu suplimentar asupra modului de viață a meşterilor din Mehadia. Aceeaşi sursă ne dă informații şi despre un locuitor al Mehadiei cu numele de Keppisch Jacob, care era arendaşul măcelăriilor şi a unor săpunării din plasele Mehadiei şi Almăjului[54].

Cu ocazia vizitei sale în Banat, din anul 1768, viitorul împărat Iosif al II-lea era nemulțumit de calitatea postavului fabricat în provincie. În urma vizitei din anul 1769, administrația provinciei a elaborat planuri pentru construirea unei filaturi în Mehadia. Muncitoarele viitorului atelier urmau să fie trimise la Sibiu pentru învățarea meseriei[55].

7. ORŞOVA.

Centru strategic şi comercial, localitatea aşezată pe malul Dunării, deținea între 1717–1753 funcția de capitală a districtului Orşova, cu cercurile Orşova şi Almăj, cuprinzând 41 de localități. Din corespondența dintre conducerea districtului şi a Administrației Provinciale se găsesc informații valoroase despre atelierele şi manufacturile camerale ale zonei. Prima se referă la arendarea în anul 1718 a vechii mori turceşti de către locuitorul cu numele Giga, pentru 6 florini anual. Se pare că morile vechi nu puteau asigura necesitățile crescânde ale populației şi a militarilor staționați în zonă. Fabrica de bere din Orşova a fost arendată în anul 1722 negustorului cu numele Nicola, iar în 1724 moara imperială de pe Cerna se găsea în mâna arendaşilor Jacob şi Abraham Keppisch. Suma arendei, 500 de florini, ne arată că moara fiscală de pe Cerna avea o mare capacitate de măcinare. Pe lângă unitățile amintite, din anul 1733 avem ştiri despre atelierul de tăbăcărie, aflat în arenda negustorului Schwarzert din Orşova şi despre joagărul mecanic fiscal de la Iablanița, aflat în funcție din anul 1722[56].

Pe lângă manufacturile camerale deținem numai informații sporadice despre meşteşugarii din Orşova. Excepția este o corespondență mai vastă despre brutăreasa cu numele de Maria Elisabetha Superin. După cum am văzut, brutarii din Orşova aparțineau în anul 1729 Lăzii Breslei Brutarilor din Budapesta. Se numărau printre aceşti brutari şi Maria Elisabetha Superin, care conform actelor administrației provinciale, datate din anul

1746, în timpul războiului dintre Turcia şi Austria din anul 1738, pe cheltuială proprie, cifrată la suma de 4.000 de florini, a salvat artileria imperială? Datele din actul administrației ne întăresc convingerea că Maria Elisabetha Superin nu era singura dintre locuitorii Orşovei, care în fața pericolului turcesc a sărit în ajutorul trupelor imperiale aflate în retragere. Oricum, brutăreasa amintită investind sume considerabile, a organizat cu ajutorul forțelor civile transportul artileriei imperiale, pentru care, chiar dacă cu oarecare întârziere, în anul 1746 a fost recompensată cu o pensie imperială anuală de 150 de florini[57]. Datele administrației districtuale din anul 1725, ne informează despre moartea unor aurari, supuşi otomani, ajunşi victimele unui atac banditesc[58].

NOTE

1. KOVÁCH G.: 262.
2. *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I–II*. Budapest, 1975–1976. În continuare: *Cadastrul.*
3. BOROVSZKY: *Temesvármegye*..., 425.
4. KOVÁCH G.: 262.
5. SZENTKLÁRAY: *Mercy*…, 129.
6. S. JORDAN: 98.
7. *Cadastrul*. II, 311.
8. KOVÁCH G.: 262.
9. BARÓTI, *Adattár*. II,189; 190 şi 209.
10. EDGAR MÜLLER: *Betrachtungen zur Geschichte meiner Heimatstadt Caransebes*. Typoscript, Caransebes 1975.
11. MILLEKER: *Militärgrenze*…, 170.
12. EDGAR MÜLLER: 53–55.
13. ZEYK JÁNOS: *Bánsági utazás 1838-ban*./Internet/
14. MARCHESCU, ANTONIU: *Grănicerii bănățeni şi comunitatea de avere*, Caransebeş, 1941, 126–131.
15. BARÓTI: *Adattár*, II, 174–185.
16. BARÓTI: *Adattár*, II, 184; 185 şi 411.
17. BARÓTI: *Adattár*. II, 197; 500–511.
18. BARÓTI: *Adattár*, II, 192 şi 210.
19. IVÁNYI ISTVÁN: *Lugos rendezett tanácsú város története*. Szabadka, 1907.
20. LEO HOFFMANN: *Beiträge zur Geschichte des Banats*, Hermannstadt, 1924, 38–39.
21. BĂRBULESCU, LUMINIȚA WALLNER: *Documente inedite privind existența şi evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*, Banatica, Reşița, 1990, 289–296.
22. KOVÁCH G.: 262.
23. *Cadastrul*: II, 311.
24. *Cadastrul* : II, 311.
25. *Cadastrul* : II, 311.
26. *Cadastrul* : II, 311.

27. Biblioteca Muzeului din Lugoj.
28. KOVÁCH G.: 262
29. *Cadastrul*, II.311.
30. TROSTOVSZKY GABRIELLA: *Céhíratok a Magyar Országos Levéltárban*, I. kötet, Budapest, 1996.
31. C. FENEŞAN: *Administraţie şi fiscalitatea*..., 162.
32. BARÓTI: *Adattár*, II, 138; 140 şi 149.
33. RODICA VÂRTACIU: *Centre de pictura româneasca din Banat secolul al XIX-lea*, Timişoara, 1997.
34. RODICA VARTACIU: *loc. cit.*
35. KOVÁCH G.: 248.
36. KEEß STEPHAN: 90.
37. IVÁNYI: 89; 100.
38. IVÁNYI: 139–140.
39. LEO HOFFMANN; Beiträge.., 47.
40. BARÓTI: *Adattár*, II, 119.
41. BARÓTI: *Adattár*, II, 128.
42. BARÓTI: Adattár. I.182; II.132.
43. S. JORDAN: 145.
44. IVÁNYI: 186.
45. BALOG BÉLA; *Lugos várossá válása*. In: *Korunk*. 2/1994.
46. GRISELINI: 186.
47. BARÓTI: *Adattár*, II, 445.
48. HIETZINGER: Bd. III, 1823.
49. BARÓTI: *Adattár*, II, 215.
50. BARÓTI: *Adattár*, II, 344.
51. BARÓTI: *Adattár*, II, 270.
52. NICOLAE STOICA de HAŢEG: *Cronica Banatului*, ed. D. MIOC, ed. a II-a, Timişoara, 1981, 301–306.
53. HIETZINGER: Band. III, 433–434.
54. BARÓTI: *Adattár*, II, 260– 266.
55. S. JORDAN: 142.
56. BARÓTI: *Adattár*, II, 215–245: 577.
57. BARÓTI: *Adattár*, I, 78; 83. II. 260.
58. BARÓTI: *Adattár*, II, 232.

B. COMITATUL TIMIŞ

MEŞTEŞUGURI, BRESLE ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN TIMIŞOARA

1. Privilegii ale breslelor din Timişoara

Breasla comună. 1719.

Privilegiul breslei comune a brutarilor, măcelarilor, cizmarilor, fierarilor, rotarilor, strungarilor, olarilor, tâmplarilor şi aurarilor din Timişoara este amintită numai de istoricul arădean, Kovách Géza[1].

Breasla țesătorilor. 1726.

Privilegiul breslei este amintit numai de Kovách Géza[2].

Breasla cizmarilor. 1764.

Privilegiul breslei este amintit numai de Kovách Géza[3].

Breasla curelarilor. 1780.

O adeverință a breslei şi nu un privilegiu, aşa cum susținea Kovách Géza,[4] se află în proprietatea Muzeului din Veszprém[5].

Dintre cele patru privilegii ale breslelor enumerate de Kovách Géza nici unul nu este confirmată de alte surse. În cazul breslei curelarilor, aşa cum am arătat, este vorba de o adeverință a breslei din 1780 şi în nici un caz despre un privilegiu cum susțin unii autori. În celelalte trei cazuri se poate vorbi despre încercări de a înființa bresle în Timişoara, respinse de autoritățile din Viena. Aşa cum am văzut, o Ladă Comună a mai multor asociații ale meşteşugarilor din Timişoara a fost înființată abia în anul 1771. Cum reiese din adeverințele acordate şi păstrate, Lada Principală din Timişoara avea 13 Lăzi Secundare. De subliniat este că la ora actuală nu este cunoscut locul păstrării privilegiului Lăzii Comune din Timişoara. Primele privilegii ale breslelor civile din Timişoara, cunoscute de noi, datează din anul 1815.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei comune a tăbăcarilor germani şi a mănuşarilor din Timişoara se păstrează la ANM din Budapesta[6].

Breasla tăbăcarilor unguri. 1815. Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[7].

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei comune a zidarilor, pietrarilor, dulgherilor, ţiglarilor şi cioplitorilor de piatră este amintită de Kovách Géza[8]. Dublura privilegiului este păstrată la Arhivele Statului din Timişoara. Diferenţa faţă de cea din Budapesta consta că exemplarul din Timişoara, pe lângă meseriile enumerate de Kovách Géza, aminteşte şi de hornari[9]. Exemplarul din Timişoara a fost prezentat la şedinţa Comitatului Timiş şi înregistrat de către arhivarul Stankovits Mátyás la data de 15 iunie 1816. Exemplarul din Timişoara conţine 17 pagini şi este certificat cu pecetea atârnată a împăratului. Privilegiul este legat într-o copertă din catifea roşie, care este păstrată într-o cutie metalică.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei morarilor, brutarilor şi a cerarilor se păstrează la ANM din Budapesta[10].

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei croitorilor de sumane şi al cojocarilor se păstrează la ANM din Budapesta[11]. Exemplarul al doilea este păstrat la Arhivele Statului din Timişoara[12]. Privilegiul a fost semnat în luna august 1815 la Paris, de împăratul Francisc I., de Erdődy József şi Bánffy Zsigmond. Împrotocolarea la şedinţa Comitatului din Timişoara a fost consemnată de vicenotarul Desseffy Antal, la data de 2 decembrie 1816. Privilegiul legat în catifea vişinie, cu pecetea atârnată a împăratului, a fost păstrat până în anul 1973 la parohia catolică din Cetate – Timişoara.

Breasla comună. 1815. Un exemplar al privilegiului breslei tâmplarilor, a confecţionerilor de instrumente muzicale şi mecanice se păstrează la ANM din Budapesta[13] şi un exemplar în Arhivele Statului din Timişoara[14]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat la 25 august 1815 la Paris, de către împăratul Franz I, de Koháry Ferenc şi Bánffy Zsigmond. Privilegiul a fost înregistrat la şedinţa Comitatului Timiş, la data de 7 septembrie 1817. Exemplarul din Timişoara păstrează la pagina 44, lista meşterilor tâmplari şi constructorilor de orgi din Timişoara[15]. Din cele 18 persoane de pe liste, numai la ultimele trei apar adnotarea „constructor de orgi” (Orgelbauer), presupunem că celelalte persoane erau meşteri tâmplari.

Johannes Holly – Oberzunftmeister
Wenzeslaus Tho... Unterzunftmeister
Dominicus Hardinger
Michael Maurer
Adam Szocher
Michael Zucher

Nicolaus Truhvald
Nicolaus Blauberger
Johannes Kimel
Josephus Taubner
Franciscus Schütz
Michael Paulics
Michael Preymeier
Indescifrabil, scris de mai târziu
Carolus Lechner
Franz Antonius Wälder Orgelbauer
Thomas Wälder Orgelbauer
Josephus Müller Orgelbauer

Breasla tăbăcarilor. 1815. Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[16]. Kovách Géza vorbeşte despre tăbăcari albi[17], dar exemplarul păstrat la Arhivele Statului din Timişoara, eliberat în anul 1815, a fost acordat, tăbăcarilor roşii „Vulgo Rothgärber"[18]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat de Francisc I, Erdődy József şi Kelcz Ádám la data de 15 august 1815 în Paris şi a fost înregistrat la şedinţa Comitatului Timiş la data de 2 februarie 1817. Exemplarul din Timişoara nu păstrează pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei fierarilor şi rotarilor se păstrează la ANM din Budapesta[19]. Exemplarul al doilea se află în proprietatea Secţiei de Istorie al Muzeului Banatului[20]. Acest exemplar a fost semnat de împăratul Francisc I de Erdődy József şi Bánffy Zsigmond la data de 25 august 1815 la Paris şi a fost înregistrat la şedinţa Comitatului Timiş la data de 2 septembrie 1817, de către Desseffy Antal.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei geamgiilor, pieptănarilor, strungarilor, sitarilor, cerarilor, amintit în această componenţă de Kovách Géza[21], este păstrat la ANM din Budapesta[22]. Exemplarul al doilea, păstrat la Secţia de Istorie a Muzeului Banatului, a fost semnat de împăratul Francisc I, Koháry Ferenc şi Nádasdy Ferenc, la data de 25 august 1815 la Paris[23]. Acest exemplar a fost înregistrat la şedinţa Comitatului Timiş, de către notarul Strassinger Antal la data de la 4 noiembrie1818. Exemplarul legat în catifea vişinie păstrează pecetea atârnată a împăratului.

Breasla dogarilor. 1815. privilegiul breslei este păstrat de ANM din Budapesta[24] şi un exemplar la Secţia de Istorie a Muzeului Banatului[25].

Exemplarul din Timişoara a fost semnat de împăratul Francisc I şi de Koháry Ferenc la data de 25 august 1815 în Paris. Înregistrarea a fost executată la şedința Comitatului Timiş, la data de 6 decembrie 1816. Exemplarul din Timişoara este legat în catifea roşie şi păstrează pecetea atârnată a împăratului.

Breasla lăcătuşilor. 1815. este amintită numai de Kovách Géza[26]. Sursele timişorene cât şi Cadastrul Breslelor din Ungaria nu confirmă existența breslei[27].

Breasla comună. 1815. privilegiul breslei ceasornicarilor, tâmplarilor de mobilă, armurierilor, turnătorilor de clopote, turnătorilor de cositor şi a confecționerilor de raşpă (pile) în această componență este amintit de Kovách Géza[28]. În ANM din Budapesta această componență nu este cunoscută. Exemplarul păstrat la Secția de Istorie a Muzeul Banatului, enumera pe meşterii lăcătuşi, ceasornicari, fierari de pinteni, armurieri, turnători de clopote, turnători de cositor şi confecționeri de raşpă. Exemplarul din Timişoara a fost semnat la Paris la data 25 august 1815, de către împăratul Francisc I, Koháry Ferenc şi Bánffy Zsigmond. Exemplarul a fost prezentat şi înregistrat la şedința Comitatului Timiş, la data de 14 decembrie 1818. Acest exemplar conține 4 pagini scrise în limba latină şi 8 pagini tipărite în limba germană, legate în catifea roşie iar pecetea atârnată a împăratului este păstrată într-o cutie din lemn.

Breasla pălărierilor. 1815. Privilegiul breslei se păstrează în ANM din Budapesta[29] şi la Arhivele Statului din Timişoara[30]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat la 25 de august 1815 în Paris de către împăratul Francisc I şi Koháry Ferenc. Exemplarul legat în catifea roşie are 4 pagini de manuscris în limba latină precum şi 8 pagini tipărite în limba germană. Privilegiul a fost prezentat şi înregistrat la şedința Comitatului Timiş la data de 14 decembrie 1818. Pe lângă exemplarul amintit, la Arhivele Statului din Timişoara se păstrează încă o copie a privilegiului, compus din 18 pagini de manuscris în limba germană.

Breasla comună. 1815. Fără precizări asupra componenței breslei a fost amintită de Kovách Géza[31]. Încercările noastre de a găsi un privilegiu pentru aceasta breaslă au rămas fără rezultat.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei nesemnalate de Kovách Géza[32] se păstrează în ANM din Budapesta şi în Arhivele Statului din

Timişoara. Exemplarul din Budapesta ne informează despre breasla comună a frânghierilor şi şelarilor[33], exemplarul din Timişoara despre uniunea frânghierilor, şelarilor şi curelarilor[34]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat la data de 25 august 1815 la Paris, de către împăratul Francisc I, Koháry Ferenc şi Bánffy Zsigmond. În mod neobişnuit, prezentarea şi înregistrarea actului a fost făcut la data de 15 septembrie 1819 în faţa Magistraturii oraşului Timişoara şi la 20 septembrie 1820 în şedinţa Comitatului Timiş. Textul privilegiului, 4 pagini de manuscris în limba latină şi 8 pagini tipărite în limba germană, legat într-o copertă din catifea roşie este păstrat împreună cu pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei năsturarilor, găitănarilor şi ceaprazarilor din Timişoara este păstrat la ANM din Budapesta şi la Arhivele Statului din Timişoara. Exemplarul din proprietatea ANM din Budapesta se referă la meşterii năsturari şi arămari[35], iar cea din proprietatea Arhivei din Timişoara despre năsturari şi ceaprazari[36]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat la data de 25 august 1815 la Paris, de împăratul Francisc I şi Koháry Ferenc. Textul privilegiul – 4 pagini de manuscris în limba latină şi 8 pagini tipărit în limba germană, este păstrat într-o copertă din catifea roşie. Privilegiul a fost prezentat în faţa şedinţei Comitatului Timiş, la data de 14 decembrie 1818.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei aurarilor, căldărarilor şi tinichigiilor din Timişoara este păstrat la Secţia de Istorie al Muzeul Banatului[37]. Privilegiul a fost semnat la data de 25 august 1815 la Paris de împăratul Francisc I, Koháry Ferenc şi Bánffy Zsigmond. Textul privilegiului, 4 pagini de manuscris în limba latină, 8 pagini tipărit în limba germană, a fost prezentat la şedinţa Comitatului Timiş din data de 5 iulie 1820.

Breasla opincarilor. 1816. Privilegiul este păstrat în ANM din Budapesta[38].

Breasla tăbăcarilor de cordovan. 1817. Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[39] şi la Secţia de Istorie a Muzeul Banatului[40]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat în anul 1817, la Viena, de împăratul Francisc I şi a fost prezentat în faţa magistraturii oraşului la data de 27 ianuarie 1820 şi în faţa Comitatului Timiş, la data de 11 aprilie a aceluiaş an. Textul cuprinde 4 pagini scrise în limba latină şi 8 pagini tipărite în limba germană. Mapa din catifea roşie păstrează şi pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1817. privilegiul breslei cojocarilor şi mănuşarilor[41] este păstrată la ANM din Budapesta[42]. Lucrarea lui Trostovszky pentru anul 1817 se referă la breasla comună a cizmarilor, argăsitorilor (írhás), cojocarilor şi pantofarilor[43].

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei măcelarilor şi pescarilor se păstrează la ANM din Budapesta[44]. În lucrarea lui Trostovszky (p. 102 şi 231.) această combinație apare ca un privilegiu datând din anul 1815.

Breasla olarilor. 1828. Privilegiul breslei este păstrat atât la ANM din Budapesta[45] cât şi în Arhivele Statului din Timişoara[46]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat de împăratul Francisc I şi Revieczky Ádám. Documentul a fost prezentat în fața Comitatului Timiş la data de 18 iunie 1832. Textul cuprinde 4 pagini scrise în limba latină şi 8 pagini tipărite în limba germană.

Breasla săpunarilor. 1828. Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[47] şi la Secția de Istorie a Muzeul Banatului[48]. Exemplarul din Timişoara a fost semnat de împăratul Francisc I şi Malonyay János. Exemplarul amintit conține 4 pagini de manuscris în limba latină şi 8 pagini tipărite în limba germană. Paginile sunt legate în catifea roşie şi se păstrează şi pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1835. Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[49]. După Kovách Géza breasla unea pe meşterii măcelari şi frigari[50]. O copie în limba germană a privilegiului păstrată la Arhivele Statului din Timişoara[51] ne informează că originalul semnat la data de 21 mai 1835, de către împăratul Ferdinand I, era destinat cârnățarilor şi afumătorilor de carne din Timişoara. Din copia amintită reieşea că originalul a fost prezentat în fața Magistraturii oraşului Timişoara la data de 7 octombrie 1835. În lucrarea lui Trostovszky, breasla este amintită în combinația măcelarilor şi afumătorilor de carne.

Breasla comună. 1839. Privilegiul breslei țesătorilor de stofe, confecționerilor de ciorapi, păturarilor, țesătorilor de dantele şi ceaprazarilor se păstrează la ANM din Budapesta[52] şi la Arhivele Statului din Timişoara[53]. Documentul din Timişoara a fost semnat la data de 4 aprilie 1839 de împăratul Francisc I şi Majláth Antal. Privilegiul a fost prezentat în fața Magistraturii oraşului Timişoara la data de 26 iunie, apoi în fața şedinței Comitatului Timiş, la 6 iulie 1839. Pentru noi este interesant faptul că prezentarea

în fața comitatului a fost îndeplinită de vice notarul Ormós Zsigmond. Textul privilegiului – 4 pagini de manuscris în limba latină şi maghiară, precum şi 8 pagini tipărite în limba germană – este legat în coperta din catifea roşie şi se păstrează împreună cu pecetea atârnată a împăratului.

Privilegiul tipografului Beichel Josef. 1836. Chiar dacă nu aparține de o breaslă, totuşi credem că este oportun de a prezenta privilegiul tipografului Beichel Josef, păstrat la Arhivele Statului din Timişoara. Privilegiul a fost semnat la 6 aprilie 1836 de către împăratul Francisc I, Malonyay János şi Johanes Nepumok Alozin[54]. Documentul de 4 pagini de manuscris în limba latină este păstrat într-o copertă din catifea vişinie, alăturat într-o apărătoare metalică se păstrează şi pecetea atârnată a împăratului. Numele tipografului Beichel, născut în anul 1793 în Moravia, este amintit în Timişoara pentru prima oară în anul 1825. Dotat cu mult simț comercial, Beichel va deveni în anul 1829 coproprietar, iar în anul următor, contra unei sume de 30.000 florini, proprietar unic al tipografiilor lui Klapka din Arad şi Timişoara, iar peste câțiva ani şi a bibliotecii publice a lui Klapka din Timişoara, întemeiată în anul 1815. Pe lângă tipografiile amintite, Beichel împreună cu adjunctul său Fick, a întreținut o librărie şi o papetărie înfloritoare în Timişoara. După 1840, Beichel va deveni editorul săptămânalului „Temeswarer–Wochenblatt“, întemeiat de Klapka József.

Tipar sigilar al tipografului Beichel Josef. (vezi fig. 108, p. 366) Tipar sigilat în formă de inel, cu o execuție artistică deosebit de frumoasă. Câmpul sigilar cu diametrul de 32 de mm este gravat în piatră semi-prețioasă, iar mânerul este confecționat din aur sau metal aurit. Piesa a ajuns în posesia Muzeul Banatului în anul 1902, printr-o donație a primăriei. Inv. vechi 1802, cel nou, 3.793.

Diploma litografului Weigel Josef. Diploma păstrată în colecția Arhivelor Statutului din Timişoara[55], semnată de împăratul Ferdinand I la data de 16 aprilie 1846 la Viena, îl împuternicea pe litograful Josef Weigel de a deschide un atelier de litografie în Timişoara.

Tipar sigilar al Asociației Legătorilor de carte din Timişoara

Înainte de a trece la prezentarea tiparului sigilar, dorim să semnalăm că deja din anul 1753, adică mult înainte de înființarea primei tipografii din Timişoara, găsim referiri la numele legătorului de carte, Thomas Eberhard[56].

Prima asociație a tipografilor din Timişoara a fost organizată la data de 8 august 1851, de către tipograful Alexandru Liesecke (1826–1905),

originar din oraşul Osnabrück. Între anii 1851–1852, Liesecke a lucrat la filiala din Timişoara a Tipografiei de Stat. Casa de întrajutorare în caz de boală şi călătorie, („Gemeinschaftliche Buchdrucker – Kranken- und Viatikumskassa”). Înființată de către Liesecke, număra în anul 1852, 40 de membri. Nefiind pe placul oficialităților, autoritățile locale l-au expulzat pe Liesecke din oraş. Presupunem, că Asociația Legătorilor de carte din Timişoara, („INUNG DER BÜRGL: BUCHBINDER IN TEMESVAR”), dovedită prin tiparul sigilar prezentat, era o organizație înrudită, chiar dacă nu era urmaşul direct al asociației lui Liesecke. Matricea din aramă în formă de disc alungit este fixată într-un mâner de lemn. Discul sigilar cu dimensiunile de 36x26 mm, cu margine frumos decorată, poartă legenda aşezată pe patru registre. Tiparul sigilar se păstrează în colecțiile Secției de Istorie a Muzeul Banatului.

Din datele lui Preyer cunoaştem că în anul 1853 în oraşul Timişoara, pe lângă filiala deja amintită a tipografiei de stat cu 70 de angajați, existau 2 tipografii particulare, o litografie şi o legătorie de carte cu 7 angajați.

Cartea de pelerinaj a tipografului Carl Traunfellner. 1838

Cartea de pelerinaj a calfei de tipograf, în vârsta de 20 de ani, a fost eliberată în Timişoara la data de 28 martie 1838. Cartea, aflată azi în posesia Muzeului de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj[57], conține date deosebit de interesante asupra itinerarului calfelor de tipografi din zona sud-est europeană. Între semnatarii timişoreni ai actului găsim pe lângă numele tipografului Beichel şi pe cel al căpitanului oraşului, Petru Cermenea. Conform înregistrărilor de mai târziu, până la data de 11 iunie 1838, Traunffelner a lucrat la Pesta, apoi prin Bratislava ajunge la Viena, unde obține vizele necesare pentru o călătorie în afara Imperiului Habsburgic. După Viena, în cartea lui Traunfellner, sunt confirmate şederi în oraşele Passau, Regensburg, Landau, Augsburg, Stuttgart, Alzey, Kaiserslautern, Landau an der Weinstrasse, Freiburg, Zürich, Bern, Basel, iarăşi Stuttgart, apoi Ulm, Günzburg, Neustadt, Würtzburg, Speyer. Ultima înregistrare, din Freiburg, datează la 3 august 1842. Din literatura de specialitate este cunoscut că între 1842–1852 Traunfellner a lucrat la Timişoara, apoi în anul 1852 a înființat o tipografie proprie în Lugoj, unde din anul 1853 şi până la moartea sa, survenită în acelaşi an, era editorul săptămânalului „Lugoser Anzeiger“[58].

2. Alte obiecte ale breslelor din Timişoara

Cum s-a văzut o bună parte a privilegiilor breslelor din Timişoara se păstrează la ANM din Budapesta şi în Arhivele Statului din Timişoara.

Obiectele breslelor pe care le vom prezenta în continuare au ajuns în proprietatea Muzeul Banatului, datorită activității Societății Muzeale de Istorie şi Arheologie din Banat înființată în anul 1872.

Tipar sigilar al tăbăcarilor de cordovan din Timişoara. 1790

După cum s-a văzut, privilegiul breslei cordovanilori din Timişoara a fost eliberat în anul 1817, dar tiparul sigilar păstrat la Secția de istorie a Muzeul Banatului, pe care îl vom prezenta, se poate data din anul 1790. Tiparul sigilar octogonal, cu o lungime de 11 cm, a fost confecționat din metal. Marginea discului sigilar cu un diametru de 34x29 de mm, este decorat cu puncte, urmat de textul circular în limba germană: „TEMESVARER. FABRIK. KORDOVANER. HANDVERK: S:”. În partea inferioară a câmpului sigilar sunt gravate două capete de bovină şi anul 1790. Pe partea superioară a câmpului sigilar se găseşte o piele decorată cu stema Ungariei, iar deasupra o coroană heraldică. Complexul heraldic este flancat şi susținut de două capre ridicate pe labele anterioare.

Tiparul sigilar aparținea unei societăți sau întreprinderi cu sediul la Timişoara-Fabric, care se ocupa cu prelucrarea pieilor.

În monografia oraşului, scrisă de Preyer, pentru anul 1853, pe lângă manufactura din Fabric sunt amintiți 29 de maiştri tăbăcari de piele de cordova[59].

Nr. inv. nou. 20.259

Fig. 34. Tipar sigilar al tăbăcarilor de cordovan din Timişoara. 1790

Tiparul sigilar al breslei cizmarilor din Timişoara. 1793

Cum am văzut, în anul 1717 cizmarii din Timişoara, împreună cu alți meşteşugari, iar în 1764 singuri, au încercat organizarea unei bresle. Sigiliul de față, din anul 1793, este singura dovadă a faptului că în Lada Comună a meşterilor din Timişoara, înființată în anul 1771, fiecare meserie şi-a păstrat o organizație proprie.

Tiparul sigilar circular din aramă, cu diametrul de 38 şi o grosime de 3 mm, are un mâner de fier cu o lungime de 12 cm. Într-un cartuş închis prin două linii circulare aflate la marginea câmpului sigilar, se poate citi legenda: „SIGIL. DER ERSAMEN. PRIV: ZUNFT. ZISCHMEN". Partea superioară a inscripției este întreruptă printr-un soare în formă de cap de om, flancat de două capete înaripate. Partea superioară a câmpului sigilar, format printr-o linie, este dominată de o pereche de lei ținând în labele anterioare o cizmă şi uneltele cizmarilor. Partea superioară a câmpului sigilar este acoperită de o coroana heraldică. În partea inferioară a câmpului sigilar este gravat textul „TEMESVAR 17.93".

Documentele păstrate la Arhivele Statului din Timişoara ne relatează despre un conflict între anii 1764–1766, dintre meşterul cizmar cu numele Grünauer şi ceilalți meşteri, precum şi între calfele şi meşterii cizmari din Timişoara. La o întâlnire în fața magistraturii oraşului erau prezenți 6 meşteri din oraş[60]. Din procesul-verbal învheiat în anul 1766 reieşea că organizatorii răzvrătirii calfelor de cizmari se numeau Payer şi Passauer, originari din părțile Bavariei.

Preyer, ne informează că în anul 1853 în Timişoara existau 37 de pantofari şi 178 de cizmari[61].

Nr. inv. Nou. 20.258.

Fig. 35. Tipar sigilar al breslei cizmarilor din Timişoara. 1793

Lada breslei cizmarilor români din Timişoara (vezi fig. 109, p. 366)

Fără îndoială este cea mai frumoasă şi cea mai spectaculoasă piesă din colecția breslelor păstrate în patrimoniul Muzeul Banatului. De altfel prin felul ei, Lada breslei cizmarilor români din Timişoara este o piesă unică din colecțiile muzeale din România. Pe latura principală a lăzii este pictat momentul în care conducerea breslei, meşteri îmbrăcați în ținută de gală, examinează o piesă de maistru, o capodoperă, prezentată de către un candidat cu ocazia examenului de primirea în rândul maiştrilor. Inscripția în limba română de pe capacul lăzii, păstrat numai fragmentar „MULT ONORATULUI, …….. AL CIZMARILOR ……. T…..". Nu ştim cine erau aceşti meşteri, dar din această perioadă ne este cunoscut numele cizmarilor români din Timişoara ca Ioan Abrudan, Mitrea şi Ignat Andreovici, Sofia Ioanovici, Ilie Chereşan, Saveta Marcovici, Simeon Proca şi Gheorghe Vidu. Lada cizmarilor români din Timişoara, ca şi execuția artistică a lăzii tăbăcarilor români din Lugoj, ne arată că meşteri români din Banat demonstrau cu piese artistice deosebite, gradul înalt de profesionalism pe care l-au dobândit.

Nr. Inv. Vechi. 1166; inv. nou. 6011.

Cupa breslei cizmarilor din Timişoara. 1824

Despre existența cupei din sticlă albă şi roşie, având un capac metalic, ne informează notițele lui dr. Berkeszi István. Conform notiței lui Berkeszi, cupa a fost achiziționat în anul 1915 de la anticarul Steiner. Pe capacul cupei, înregistrată în inventarul vechi al Muzeului sub nr. 4.955, stătea inscripția: „HOCH DIE TEMESVARER SCHUMACHER ZUNFT. ANO. 1824". Din păcate nu avem informație despre soarta ulterioară a cupei.

Emblema meşterului cizmari din Timişoara

Piesa, un pantof de damă deosebit de frumos, executată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a decorat atelierul unui cizmar din Timişoara. Înălțimea 18, lățime 6 cm. Nr. inv. vechi 4.782; inv. nou. 3.791.

Fig. 36. Emblema meşterului cizmar din Timişoara

Drapelul Asociației Pantofarilor din Timişoara

(vezi fig. 110, 111, p. 367)

În Biserica romano-catolică din Fabric se păstrează Drapelul Asociației Pantofarilor din Timişoara, asociație înființată după desființarea breslelor. Drapelul în formă triunghiulară este confecționat din brocart albastru. Ambele fețe ale drapelului sunt decorate cu tablouri pictate, aplicate pe suprafața drapelului. Pictura din avers îl prezintă pe Sf. Erhardus, protectorul breslei pantofarilor din oraşele cu populație germană colonizată în cursul secolului al XVIII-lea. Sf. Erhardus de pe drapelul pantofarilor din Timişoara este prezentat în haina episcopală cu cârja în mână, aşa cum se cunoaşte şi din sigiliile pantofarilor din Szeged şi Aradul Nou. Dedesubtul tabloului pictat, pe o panglică aplicată, se poate citi textul în limba maghiară: «Temesvári Czipész Ipartársulat». Pe tabloul pictat pe reversul drapelului, doi pantofari îmbrăcați în haine romane, prezintă simbolul meseriei, o cizmă, obiect privit cu admirației de către Dumnezeu.

Tipar sigilar al breslei dogarilor din Timişoara. 1801

Ca şi la tiparul breslei cizmarilor şi în cazul de fața avem de-a face cu o piesă a unei bresle aparținătoare Lăzii Principale, din anul 1771. Meşterii dogari, cum ne demonstrează privilegiile păstrate la ANM din Budapesta şi Secția de istorie a Muzeul Banatului din Timişoara, au înființat o breaslă proprie abia în anul 1815. Tiparul sigilar din anul 1801, cu o lungime de 111mm şi cu diametrul amprentei de 36x31 de mm, este confecționat din metal. Câmpul sigilar oval este ornamentat la margine cu motive florale, după care urmează inscripția circulară: „TEMESWARER BINDER HANDWERKS INSIGL.”. Partea superioară a câmpului sigilar este ornamentată cu o pereche de lei care țin în labele anterioare un butoi şi un ciorchine de strugure. Butoiul este decorat cu compasul de lemn al dogarilor şi cu o coroana imperială. Inițialele “F” şi “B” probabil inițialele gravorului se aflã pe console stilizate pe partea inferioară a câmpului sigilar. Tot aici est gravat şi anul 1801. După Preyer, în anul 1853 în Timişoara au lucrat 14 dogari[62].

Nr. Inv. nou. 20.270

Fig. 37. Tipar sigilar al breslei dogarilor din Timişoara. 1801

Între documentele Arhivelor Statului din Timişoara se găseşte şi un carnet de pelerinaj al calfei de dogar cu numele de Lichfseidl Johan[63]. Din adnotări reieşea că, între noiembrie 1851 şi decembrie 1852, Lichfseidl a lucrat la Timişoara. Adnotarea din Timişoara este confirmată de sigiliul breslei şi prin semnătura starostelui maistrul Simon Koppold.

Cupa breslei dogarilor din Timişoara

În inventarul vechi al Muzeul Banatului, sub nr. 3.988 se găsesc informații despre cupa breslei dogarilor. Conform notițelor lui Berkeszi, cupa de sticlă avea o înălțime de 14,5 cm. Pe partea exterioară a cupei erau cizelate emblemele breslei, butoiul şi compasul de lemn, precum şi o coroană din flori. Cupa a ajuns în posesia muzeului în anul 1909, printr-o donație a cetățeanului Toth Béla, care a declarat că piesa respectivă se afla în proprietatea familie de peste 80 de ani.

Emblema de han al breslei dogarilor din Timişoara

Emblema hanul breslei dogarilor din Timişoara, un butoi de culoare roşcată, încins cu 6 cercuri metalice, împodobea cândva cârciuma intitulată La Trei Iepuri („Három Nyúl“) din cartierul Fabric, local frecventat de dogarii cartierului. Emblema de han a fost donată muzeului de către meşterul dogar din Fabric cu nume de König Károly. Din păcate şi acest obiect a dispărut în evenimentele legate de sfârşitul primului război mondial.

Nr. inv. vechi: 4.430

Cupa breslei dogarilor din Timişoara

Despre cupa de gresie, interior vopsit în culoare albă, exterior în culoare galbenă, găsim informații la poziția 3.996 al registrului vechi al Muzeul Banatului. După adnotările lui Berkeszi, capacul metalic al cupei lipsea, iar exteriorul cupei era decorat cu vulturul bicefal şi cu o femeie ținând ciorchini de struguri în mână.

Tipar sigilar al năsturarilor/ ceaprazarilor din Timişoara. 1811

Existența breslei nu este amintită la Kovách Géza. În Cadastrul Breslelor din Ungaria pentru anul 1815 este pomenită o breaslă unită a năsturarilor şi arămarilor[64], iar privilegiul păstrat la Arhivele Statului din Timişoara vorbeşte despre năsturari şi ceaprazari[65]. Mai târziu, din anul 1839, este cunoscut şi privilegiul breslei meşterilor țesători de stofe, confecționeri de ciorapi, de pături, țesători de dantele şi ceaprazari din Timişoara, păstrat la ANM din Budapesta. Pentru tradiția breslelor din Ungaria, în perioada sec. XVI–XIX., cel mai caracteristic este combinația dintre meseriile de năsturar şi ceaprazar. Produsele ambelor meserii erau căutate mai ales la confecționarea uniformele militare.

Tiparul sigilar din anul 1811 este păstrată de Secția de Istorie a Muzeul Banatului şi, după presupunerea noastră, este o mărturie pentru existența breslei ceaprazarilor integrată în Lada Principală din Timişoara, înființată în anul 1771. Tiparul confecționat din metal are o lungime de 108 mm şi se termină într-un disc cu 34x36 mm. După ornamentul floral circular, la marginea discului urmează inscripția: „*SIGILLUM. COETUS. TEMESVARIENSIS. NODULARIORUM. 1811”. În partea inferioară a câmpului sigilar, delimitat printr-o pereche de lei, se vede o mâna care ține o găteală pentru decorarea pălăriilor şi trei găitane, specifice în decorarea hainelor din epocă. Deasupra câmpului se afla o coroană heraldică. Partea inferioară a câmpului sigilar este decorat cu motive vegetale. După informațiile lui Preyer, în anul 1853 existau în Timişoara 4 ceaprazari[66].

Nr. inv. nou. 20.269.

Fig. 38. Tipar sigilar al nasturarilor/ ceaprazarilor din Timişoara. 1811

Tipar sigilar al breslei rotarilor şi potcovarilor din Timişoara. 1813

Aşa cum am văzut, privilegiul breslei rotarilor şi potcovarilor din Timişoara datează din anul 1815, iar tiparul sigilar, păstrat în colecția Muzeul Banatului, este datat în anul 1813. Nu cunoaştem cauza contradicției, o explicație ar fi aceea că meşterii au comandat prea devreme sigiliul, sau gravorul a greşit la datarea tiparului sigilar. Tiparul executat din aramă, având diametrul ovoidal de 26x23 de mm, grosime de 3 mm, este fixat cu ajutorul unui inel pe mânerul de lemn de o lungime de 99 mm. După cercurile exterioare, din puncte şi linii incizate, urmează inscripția circulară în limba germană: „K: E: TEMESVAR WAGNER UND SCHMIT ZUNFT. 1813.”. Câmpul sigilar închis de text, este împărțit în două sectoare de către o linie punctată. În partea inferioară a câmpului se găseşte o literă, H, probabil inițiala gravorului, înconjurată de o ghirlandă. Partea superioară a câmpului este dominată de un scut heraldic sprijinit de lei. Scutul este decorat cu potcoavă şi o roată, iar deasupra scutului se află o coroană heraldică. După monografia lui Preyer, în anul 1853 lucrau la Timişoara13 rotari şi 11 potcovari[67].

Nr. inv. nou. 20.260.

Fig. 39. Tipar sigilar al breslei rotarilor şi potcovarilor din Timişoara. 1813

Tipar sigilar al meşterului rotar

Tipar simplu, confecționat din aramă, cu o lungime de 51 de mm, diametrul 21x15 mm şi grosime de 3 mm, aparținea probabil unui meşter din Timişoara,. Pe câmpul sigilar se află o roată, deasupra roții o bardă încadrată de literele G şi M, probabil inițialele meşterului.

Nr. inv. nou. 20.257

Cana meşterului rotar. 1802

Piesa aflată în colecția Muzeului de Etnografie din Timişoara, inv. 2297, este o cană din ceramică decorată la mijloc cu motive geometrice, având în cartuş însemnele de rotari: ferestrăul, barda, roata şi inscripția „MACEG. KNAPER. A.802“. Organizatorii expoziției despre barocul din Banat, în anul 1992, consideră cana ca un produs al unui atelier din Europa centrală[68].

Drapelul breslei rotarilor şi potcovarilor din Timişoara. 1818

Drapelul triunghiular, confecționat din brocart galben, având dimensiuni de 293x170 cm este fixat cu ajutorul cuielor decorative pe o hampă de lemn cu o lungime de 343 cm. Lipseşte lancea metalică, obişnuită la aceste drapele. Ambele fețe ale drapelului sunt decorate cu scene pictate pe pânză.

Centrul aversul drapelului este dominat de patronul breslei, Sf. Elegius, sau Sf. Leonard – cu sabia în mâna, iar în spate se pot desluşi conturile unui oraş imaginar. În cele patru colțuri ale tabloului central sunt plasate patru medalioane pictate. Cel din partea inferioară pe lângă hampă, cu instrumentele rotarilor- roata şi barda, iar cel în vizavi este emblema Timişoarei ca oraş liber regesc. În colțul superior, de lângă hampă se poate vedea stema Ungariei şi vizavi vulturul bicefal imperial şi monograma F: I. (Francisc I.). Pictura centrală a reversului drapelului este dominată de un cal alb şi de doi potcovari. În spatele calului se văd contururile unei clădiri, probabil un atelier. Cele patru medalioane ale reversului sunt identice cu cele aflate pe avers, exceptând pe cel cu instrumentele meseriei, pe care sunt reprezentate uneltele fierarilor şi anul înființării breslei, 1818. Prezentarea anului confecționării drapelului este deosebit de importantă pentru noi, deoarece cele mai multe piese similare din colecția Muzeul Banatului sunt aşa de distruse, încât o datare aproximativă este posibilă numai prin compararea cu cea a potcovarilor şi rotarilor.

Drapelul a fost donat muzeului de către primăria oraşului Timişoara, la data de 30 martie 1918.

Nr. inv. vechi: 4.389.

Nr. inv. nou. 5.146.

Fig. 40. Drapelul breslei rotarilor şi potcovarilor din Timişoara . 1818

Emblema hanului – La Trompetist

Existența hanului "La Trompetist" (Trompeter), denumit după primul ei proprietar, Friedrich Gram, fostul trompet din armata imperială, originar din Braunschweig, membru al magistraturii germane a oraşului din anul 1718, este pomenit printre cele 13 restaurante, care la data de 11 septembrie a anului 1719 au primit drept de funcționare prin actul magistraturi oraşului. În anul 1747, clădirea aparținea judecătorului Anton Seltmann Această clădire a fost reconstruită la sfârşitul secolului al XVIII, apoi supraetajată în anul 1899. În acest hotel a înnoptat în anul 1807 împăratul Francisc I, iar în anul 1866 domnitorul Alexandru Ion Cuza. Emblema hotelului, un trompe-

tist pe un cal încadrat într-o ramă de fier cu decorații, este capodopera unui fierar din Timişoara din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Piesa a fost expusă la expoziția internațională din Paris în anul 1873 şi a ajuns la 6 iulie 1891 în proprietatea Muzeul Banatului.

Nr. inv. vechi: 1.009.

Nr. inv. nou: 6.020.

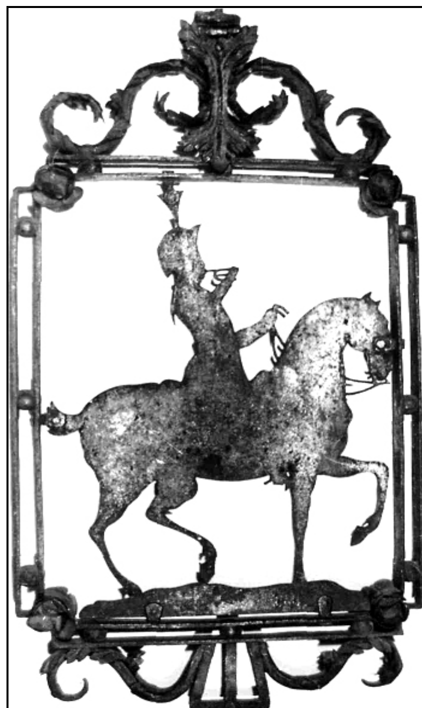

Fig. 41. Emblema hanului – La Trompetist

Sigilul breslei lăcătuşilor, ceasornicarilor, armurierilor, fierarilor de pinteni şi confecționerilor de instrumente din Timişoara. 1815

Nici în Cadastrul Breslelor din Ungaria, nici la Kovách Géza nu găsim referiri la existența unei bresle comune din Timişoara, având componența meseriilor sus amintite. La Kovách Géza găsim referiri despre existența unei bresle comune a meşterilor ceasornicari, armurieri, tâmplari de mobilă, turnători de cositor şi turnători de clopote. În privilegiul aflat în proprietatea Secției de Istorie a Muzeul Banatului sunt amintite meseriile de ceasornicari, lăcătuşi, armurieri, fierari de pinteni, confecționeri de instrumente, turnători de cositor, confecționeri de raşpă şi turnători de clopote. / Fabrorum serarium, Horologiorum, Calearisicum, Scolpetariorum, Instrumentorum

Mathematicorum confectorum, Stanorium, Limarum incisorum et Campanarum fusorum/.

În prezent nu putem explica eceste diferențe între cele trei documente. Tipare sigilare ale breslei amintite de Kovách Géza şi a celei dovedite în privilegiul de la Muzeul Banatului nu s-au păstrat. Existența unui tipar sigilar al breslei comune cu participarea lăcătuşilor, ceasornicarilor, fierarilor de pinteni şi a armurierilor din Timişoara. aflat în proprietatea Societății de Istorie şi Arheologie din Banat, înainte de primul război mondial, a fost publicat în lucrarea lui Borovszky despre comitatul Timiş[69] – poziția: 14. Între documentele Arhivelor Statului din Timişoara, pe un contract din 1830, prin care starețul (priorul) minorit Sylvanus Berger asigura asistența medicală membrilor breslei, s-a păstrat amprenta în ceară a breslei comune. Însemnele meşteşugurilor, păstrate pe câmpul sigilar, corespund cel mai bine cu componența breslei a cărei privilegiu se păstrează la Secția de Istorie a Muzeul Banatului.

La marginea sigiliului se află un ornament din puncte urmat de inscripția în limba germană dispusă pe două rânduri: „SIGIL: DER IN DER KÖ: F: TEMESVAR VEREINIGTEN SCHLOSSER UHR * SHTOR UND BÜCHSENMACHER*.1815”. În câmpul central din interiorul textului se văd o pereche de lei care țin în labele anterioare un scut heraldic împărțit în patru câmpuri. În cele patru câmpuri sunt aşezate însemnele lăcătuşilor, ceasornicarilor, fierarilor de pinteni şi armurierilor. Scutul este acoperit de o coroană heraldică.

Fig. 42. Sigilul breslei lăcătuşilor, ceasornicarilor, armurierilor, fierarilor de pinteni şi a confecționerilor de instrumente din Timişoara. 1815

Cum am semnalat, în anul 1719 aurarii din Timişoara au vrut să organizeze o breaslă comună cu brutarii, măcelarii, cizmarii, olarii, strungarii şi fierarii. Analizând listele de deces ale cetățenilor din Timişoara – Cetate din secolul al XVIII-lea, cercetătorul Anton Peter Petri ne semnalează numele următorilor aurari timişoreni: Johann Lamp 1725–1775; Franz Langer 1785–1815; Josef Nigell 1757–1789; Daniel Pechdoll 1693–1727, născut la Strassburg; Josef Rolmajer 1742–1810, venit din Prusia; Johann Schreiner 1738–1788 şi Simon Peter Schubert 1787–1832, care din anul 1800 purta titlul de “ aurar al oraşului”. În lista locuitorilor ortodocşi din Timişoara-Cetate între 1717–1853, istoricul Nicolae Ilieşu a identificat numele aurarilor: 1717 – Freytag Jacob; 1782 – Cice Costar bijutier din Macedonia şi Stoitir Petru argintar; 1802 – Serbanovici Panaiot; 1804 – Andreovici Matia – bijutier; 1815 – Teodorovici Teodor[70]. În Arhivele Statului din Timişoara se păstrează o cerere din 1766 a aurarului Johann Paul Lamp rin care numitul argumenta în fața magistraturii oraşului Timişoara motivele primirii în ucenicie al unui orfan în vârstă de 14 ani[71].

Cercetarea istorică de până în prezent s-a preocupat prea puțin cu documentarea pieselor executate de aurarii din Timişoara şi din Banat. Din lucrările aurarilor bănățeni cunoaştem un candelabru cu 8 candele din argint, executat de meşterul Ioannis Panaiotis în anul 1752, piesa păstrată azi în colecția Episcopiei Ortodoxă sârbă din Timişoara[72].

Existența unor mărci de probă ale aurarilor din Timişoara, constând dintr-un turn cu doua drapele, sunt dovedite de la începutul secolului al XVIII-lea. După părerea noastră, prezența unei mărci compusă dintr-un turn cu două drapele, pe o cupă din anul 1710, semnalată de Köszeghy, nu este justificată. Afirmația noastră se bazează pe faptul că turnul de apă al oraşului a fost construit abia în anul 1732, după terminarea canalizării Begheiului din zona Fabric. Turnul reconstruit în anul 1774 era o clădire deosebită, devenind simbolul oraşului şi a ocupat, după 1781, un loc principal printre emblemele şi tiparul sigilar al oraşului liber regesc. Prezența mărcii de probă pe un număr de 11 obiecte datate de Köszeghy după anul 1732 sunt plauzibile. Printre aceste obiecte se numără o copie a unei cârje episcopale al cărei original a fost executat în Viena, în anul 1732, un candelabru şi un aghiasmatar, păstrate în colecția Episcopiei romano-catolice Timişoara. În anul publicării lucrării lui Köszeghy, trei piese erau păstrate în proprietatea parohiei catolice din Cetate, una la Radna precum şi pipa generalului Damjanich la Muzeul din Arad. Dintre făurarii celor 11 piese, Köszeghy reuşea să identifice nominal pe maistrul Klamer Franciscus Kreizer (1830–1840) şi un maistru numit Debeutz (1838)[73].

În privința ceasornicarilor din Timişoara, într-un act al magistraturii germane din anul 1735, este amintit numele maistrului Klein, care pentru supravegherea şi îngrijirea ceasului nou al oraşului era onorat cu o sumă anuală de 30 de florini[74]. Lista amintită, a istoricului Petri, conține referiri la ceasornicarii: Paul Böcher 1739–1780; Josef Helmond? – 1732; Johann Peterle?–1749; Johann Rendler? – 1773; Johann Silbermann? – 1760; dintre care unii purtau titlul de ceasornicari ai oraşului („Stadturhmacher“). Orologiul domului a fost executat în anul 1764 de meşterul Joseph Martin Kidl din Timişoara. Ceasornicarii amintiți, ca şi aurarii, locuiau fără excepție în Cetate. Pe lângă aurari, ceasornicari şi fierari, documentele vremii vorbesc şi despre confecționerii de instrumente (Instrumentorum Mathematicaru, confectorum), dintre care în listele de deces găsim pe Heinrich Hoff, născut în anul 1791 la Frankfurt pe Main şi decedat în timpul epidemiei de ciumă din anul 1831, precum şi pe Karl Schindler, decedat în anul 1726. După numele lui Schindler era menționat faptul că el, pe lângă fabricarea instrumentelor, se ocupa şi cu confecționarea maşinilor hidraulice[75]. Dacă pe parcursul secolului al XVIII-lea fierarii şi ceasornicarii au cooperat în ciuda lipsei unei bresle, o dovedeşte cererea comună a meşterilor, din anul 1763, prin care cereau ca magistratul oraşului să ia măsuri împotriva calfelor, care în timpul carnavalului lipseau de la muncă[76].

Monografia amintită al lui Preyer din anul 1853, ne informează despre 13 lăcătuşi, 7 ceasornicari, 1 armurier, 4 confecționeri de instrumente, 1 confecționer de raşpă şi 2 turnători de clopote care au lucrat în Timişoara[77].

Istoricul Felix Milleker ne informează despre turnătorul de clopote Jakob Katten, care în anul 1741 avea un atelier în Timişoara[78]. După informațiile noastre, până în prezent nimeni nu s-a ocupat cu istoria şi soarta clopotelor confecționate în Timişoara, care, în majoritate, au fost retopite în anii primului război mondial. Inscripția unui clopot din biserica reformată din localitatea Mugeni din Transilvania: „Fudit me Joseph Ehgartner Temesvarini 1819”[79], ne arată că clopotele fabricate în Timişoara au ajuns deja la începutul secolului al XIX-lea până în centrul Transilvaniei. Fabricantul clopotului din Mugeni, Joseph Ehgartner, s-a născut în anul 1788 în Steyer, s-a stabilit în 1800 la Timişoara, unde a lucrat până în anul 1831. Pe lângă clopotul bisericii din Mugeni, în anul 1809 el a confecționat clopotul de 44 kg al mănăstirii sârbeşti Bezdin, din județul Arad. Activitatea lui Josef Ehgartner a fost continuat până în anul 1840 de fiul său, Ignaz Ehgartner[81]. Pe lângă Ehgartner, avem cunoştință despre turnătorul de clopote Jakob Jungbauer (1777–1830), care, după informațiile istoricului Anton Peter Petri, în anul 1810 avea un atelier propriu. Acelaşi Petri ne

informează despre Nikolaus Hönig, care între anii 1816–1849 întreținea un atelier propriu în Timişoara-Fabric.

Din perioada de după desfiinţarea breslelor avem date despre activitatea meşterului Novotny Antal (1859–1915) din Fabric, clopotele acestuia au fost premiate la expoziţiile din anul 1885 şi 1896 organizate la Budapesta, precum şi la Expoziţia Industrială din anul 1891, de la Timişoara. Clopotele atelierului Novotny, au fost livrate în afara monarhiei, pe pieţele din România şi Serbia. În anul 1908, în atelierul lui Novotny, a fost turnat clopotul catedralei ortodoxe din Karlowitz, piesă care cântărea 3.185 de kg, şi al bisericii romano-catolice „Millenium" din Timişoara-Fabric –din anul 1896 – confiscat pentru război în anul 1917. Un grup de emigranţi din Banat au luat cu ei, în amintirea ţinuturilor părăsite, un clopot al lui Novotny, până în Dakota. Despre destinaţia celor peste 4.000 de clopote turnate în atelierul familiei Novotny ar putea da informaţii numai registrele firmei. Pe lângă informaţiile răzleţe din literatura de specialitate, cu ajutorul datelor recente de pe internet, am reuşit să identific următoare clopote executate în atelierul Novotny: Kazár – 1896; Csitár – 1901, 110kg; Pányok – 1901, 1. buc. 205 kg; Valea lui Mihai –1901, 4. clopote; Felsőrönök – 1904; Katymár – 1905; Csécs – 1905; Hrusov (Slovacia) 1905; Nyírtass – 1908; Újszeged – 1909; Szentendre-Izbég – 1912, 110 kg; Inke – 1913; Szentgotthárd fără an – 3. buc.; Gheorgheni – 1920, 1.buc.; Şanoviţa – 1920, 1,buc.; Katymár – 1923, 2.buc.; Jászszentlászló – 1927; Peteni – 1936, 2, buc. Cel din Gheorgeni, din anul 1920, purta numărul. de fabricaţie 3.962. Să menţionăm că Antal Novotny a lăsat prin testament, marea parte a averii Institutului pentru ocrotirea orbilor din Timişoara.

Emblema hanului lăcătuşilor din Timişoara

Emblema hanului lăcătuşilor, o cheie din metal, cu o lungime de 50 cm şi o grosime de 3 cm, ornamentată cu elemente baroce, a fost păstrată iniţial într-o cutie de sticlă cu dimensiuni: 58x50x24 de cm. Capul cheii, decorat cu motive vegetale păstrează inscripţia, „J.H.S." Nu deţinem date sigure despre înfiinţarea hanului, dar se ştie că în anul 1763, meşterii lăcătuşi şi ceasornicari informau magistratura oraşului despre calfele lor, care în timpul carnavalului petreceau zile întregi în hanul lor[82]. Emblema hanului a ajuns în posesia Muzeului în anul 1884, printr-o donaţie a cetăţeanului Elterer János, junior.

Nr. inv. vechi: 549
Nr. inv. nou: 6.014

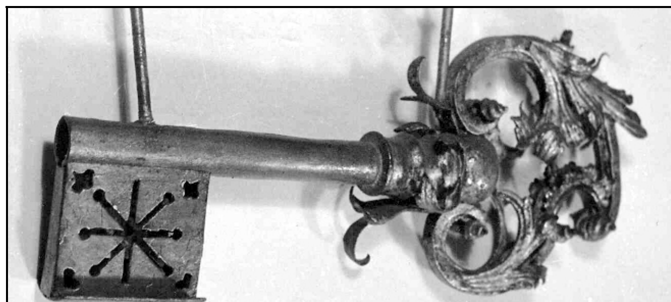

Fig. 43. Emblema hanul lăcătuşilor din Timişoara

Drapelul Asociației mecanicilor din Ungaria de Sud. 1882

La un deceniu după desființarea breslelor, în anul 1882, a fost înființată Asociația lăcătuşilor şi maşiniştilor din Timişoara[83]. În anul 1887, asociația, care între timp purta numele ce Asociația mecanicilor din Ungaria de Sud, a sfințit drapelul pe care la data de 3 octombrie 1904, preşedintele de atunci al asociației, Manassy Mihály a donat-o Muzeului. Forma drapelului ne aminteşte de piesele similare ale breslelor timişorene, executate în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Drapelul confecționat din brocart vişiniu are forma triunghiulară cu dimensiuni de 260x 192 de cm. În centrul drapelului este aplicat un medalion pictat care prezintă pe patronul lăcătuşilor, Sf. Elegiu, cu cheile în mâna. Între medalion şi hampa drapelului sunt aplicate două medalioane mai mici, decorate cu stema Ungariei şi însemnele meseriei. Reversul drapelului este dominat de un medalion decorat cu o maşină de abur şi dedesubt textul: "DÉLMAGYARORSZÁGI GÉPÉSZ-EGYESÜLET TEMESVÁROTT" (ASOCIAȚIA MECANICILOR DIN TIMIŞOARA). Cele două medalioane mai mici sunt decorate cu stema oraşului Timişoara şi produsele mecanicilor. Hampa drapelului este decorată cu cuie din aramă purtând numele membrilor asociației.

Nr. inv. vechi: 2.552

Nr. inv. nou: 4.386

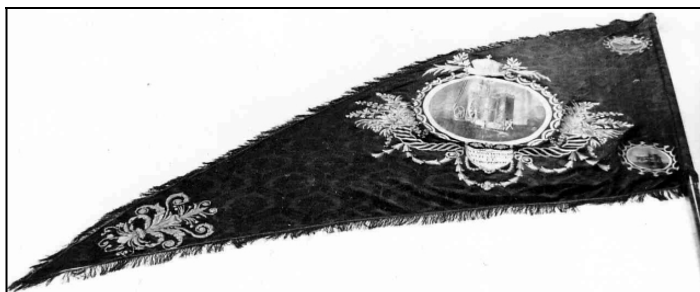

Fig. 44. Drapelul Asociației mecanicilor din Ungaria de Sud. 1882

Copacul de fier din Timişoara. 1752?

Copacul de fier sau Pomul Breslelor, capodopera unui lăcătuş timişorean din anul 1752, a decorat până nu demult casa care se afla pe o arteră principală a oraşului. De originea copacului de fier se leagă şi în Timişoara mai multe legende. Unul dintre ele presupune că în locul clădirii actuale, construită în anul 1752, se afla în primele decenii ale stăpânirii habsburgice o casă sau un han, care era sediul calfelor de lăcătuşi. Chiar dacă încă din anul 1752 clădirea avea numele de casa copacului de fier, (Stock im Eisen), nu se poate dovedi cu siguranță apartenența casei la hanul calfelor de lăcătuşi.

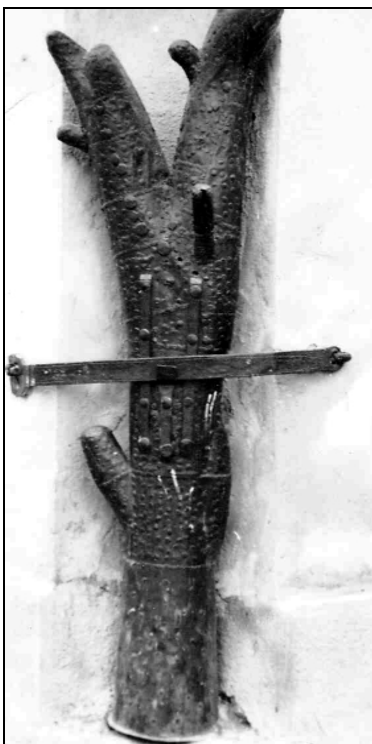

Fig. 45. Copacul de fier din Timişoara. 1752?

Originea copacilor de fier răspândiți pe aria geografică cuprinsă între Viena şi Panciova se leagă de istoria capitalei austriece. Conform unei legende medievale, o calfă de lăcătuş din Viena a încheiat un pact “faustic” cu diavolul. Pe baza pactului, lăcătuşul vienez avea în tot ce întreprindea ajutorul diavolului, dar în cazul lipsei sale de la o singură slujbă duminicală, necuratul devenea stăpân asupra sufletului său. Ajutat de necuratul, lăcătu-

şul a devenit un maistru vestit şi un om bogat, dar după o petrecere lungă nu s-a trezit la timp şi a pierdut slujba de duminică dimineață. Amintirea acestei legende este păstrată de copacul de fier din piața Sf. Ştefan din Viena, documentat din anul 1533.

La răsărit de Viena, existența pieselor similare din oraşele Bratislava, Győr, Budapesta, Székesfehérvár, Arad, Timişoara şi Panciova coincid în parte, cu itinerarul calfelor de lăcătuşi din Europa răsăriteană. După Reiter Robert, cunoscut şi sub pseudonim Franz Liebhard, copacul de fier a fost făurit în anul 1828 de către meşterul Timişorean Heim Mauricius[84]. Studiind fotografiile vechi ale copacului de fier, putem observa că lacătul original al barei de protecție a copacului era decorat cu emblema brutarilor. Cunoscând faptul că în anul 1752 casa copacului a fost construită pentru brutarul timişorean Leopold Kayser, putem să presupunem că, chiar dacă copacul păstra amintirea lăcătuşilor, piesa din 1752 era şi o emblemă a brutăriei Leopold Kayser. După părerea noastră, anul 1828 – amintit de Reiter Robert ca anul confecționării copacului de fier de către Heim Mauricius, era de fapt anul refacerii a barei de protecție a copacului. De altfel, numele lui Heim Mauricius se leagă direct de confecționarea copacului de fier din Arad, care, ca şi mărime şi execuție este numai o copie mai mică, mai nepretențioasă a celui din Timişoara.

Fără îndoială, pe parcursul secolelor, copacul de fier din Timişoara a devenit un simbol al itinerarului lăcătuşilor din aceste părți ale Europei. Înainte de a porni în pelerinaj, calfa de lăcătuş era pusă să deschidă lacătul barei de protecție a copacului. Fiindcă acest lacăt era un lacăt fals, neputând să-l deschidă, conform obiceiurilor străvechi, calfa de lăcătuş recunoştea prin baterea unui cui în copac rolul peregrinărilor în perfecționarea profesională. După al doilea război mondial, vandali necunoscuți au distrus lacătul original, iar mai târziu şi părți ale copacului. Văzând pericolul iminent al distrugerii monumentului, s-a impus necesitatea înlocuirii originalului cu o copie identică. Această sarcină a fost preluată de restauratorul Secției de Istorie a Muzeul Banatului, Alexandru Fota, în anul 1998. După înlocuirea originalului, vechiul copac al breslelor, martorul neobişnuit al itinerariului calfelor de lăcătuşi, şi-a găsit un lăcaş demn în sălile de expoziție ale Muzeul Banatului.

Tipar sigilar al breslei morarilor, brutarilor şi cerarilor din Timişoara

Cum am văzut, brutarii din Timişoara au încercat organizarea unei bresle deja în anul 1719, dar abia în anul 1815 vor organiza o breaslă comună cu morarii şi cerarii. Un document deosebit de interesant al breslei

comune este tiparul sigilar din anul 1816, tipar păstrat în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Tiparul sigilar din aramă, având o grosime de 3 mm este lipit pe un mâner cu o lungime de 51 de mm. Amprenta sigilară cu diametrul de 43 de mm are o execuție artistică deosebită. Marginea amprentei este decorată cu un ornament circular din frunze, apoi urmează inscripția circulară dublă în limba germană. „SIGIL: DER VEREINIGTEN PRIVILEGIRTEN BÄCKER MÜLLER UND VACHSZIEHER ZUNFT 1816”. Centrul câmpului sigilar este dominat de un scut heraldic, sprijinit de o pereche de lei. Lateral de scut, deasupra leilor, sunt gravate spice de grâu, iar scutul este acoperit de o coroană heraldică. Vârful scutului şi leii sunt aşezați pe o ornamentație punctată. Sub ornamentație se poate vedea litera D, probabil inițiala gravorului. Scutul propriu-zis este împărțit în trei câmpuri, fiecare decorat cu însemnele meseriilor unite. Stânga – sus este redată roata şi instrumentele constructorilor de moară, în dreapta – produsele brutarilor, iar jos, un coş de albine şi lumînări.

Nr. inv. nou: 20.262.

Fig. 46.Tipar sigilar al breslei morarilor, brutarilor şi a cerarilor din Timişoara

În literatura de specialitate, dar şi în monografia lui Preyer, la enumerarea meşteşugarilor cerari, (Wachszieher) sunt amintiți împreună cu turtarii (Lebzelter). În Ungaria, ca şi în celelalte provincii ale Imperiului Habsburgic, până la apariția decretului imperial din 17 iunie 1751, producătorii de turtă dulce, formau bresle comune cu cerarii[85].

În literatura de specialitate din primele decenii de după anul 1716 consultată de noi sunt cunoscute numele brutarilor din Timişoara: Johann Georg Joachim – 1727; Anton Fleischauer, Georg Sening şi Johann Vaigl – 1727; Friedrich Löv; Katharina Greif – din 1735. În 1735 Administrația Banatului intervine pe lângă magistratura germană a oraşului, cerând să fie interzisă sârboaicelor din Fabric coacerea şi vânzarea cozonacilor[86].

Tipar sigilar al brutarilor şi morarilor din Timişoara

Tipar sigilar nedatat şi fără inscripție, aflat în colecția Muzeul Banatului, uneşte însemnele celor două meserii înrudite- a brutarilor şi a morarilor de pe Bega. Tiparul uşor ovoidal, cu dimensiunile de 22x26 mm, face corp comun cu mânerul lung de 45 mm, confecționat din aramă. Câmpul sigilar este simplu, la margine este decorat de o linie, iar câmpul central este dominat de doi lei care țin în labele anterioare însemnele brutarilor. Partea superioară a câmpului sigilar este decorată cu o coroană heraldică şi de literele “J” şi “W”, inițialele meşterului brutar. În partea inferioară a câmpului se vede o ancoră încadrată de o plasă simbolică, care simbolizează barajele protectoare ale morilor de apă.

Folosim prezența simbolurilor referitoare la morile de apă de pe Bega, pentru a face o prezentare scurtă a datelor referitoare la rolul şi importanța morăritului fluvial în istoria oraşului. Importanța morilor de apă din Timişoara este subliniată deja în primele planuri şi hărți ale oraşului. Astfel pe planul executat în anul 1650 de către Wathay Ferenc se poate vede o moară de apă. Una din primele măsuri ale administrației austriece luate după cucerirea oraşului a fost aceea a reconstruirii vechilor mori turceşti, distruse în timpul asediului. Mai târziu aceste mori aflate în posesia erariului au fost date în arendă. Raportul generalului Hamilton din anul 1734, aprecia la 686 de florini veniturile erariului realizate în urma arendării morilor din Banat[87]. Conscripția din 1828 va găsi pe teritoriul Comitatului Timiş, 367 de persoane care se ocupau cu morăritul[88]. Un aspect interesant al morăritului timişorean este acela că prin diploma imperială din 1781, odată cu acordarea titlului de oraş liber regesc, oraşul a devenit proprietarul celor patru mori de pe Bega, care purtau atunci numele sfinților Ion, Gheorghe, Mihai şi Nicolae. Morile respective erau amplasate pe Bega, pe lângă “insula parohilor”, denumită după un lăcaş de cult al franciscanilor. La numărul morilor de pe Bega s-a adăugat în anul 1820 moara Sf. Iosif, iar între 1830–1850, alte două unități. La mijlocul secolului al XIX-lea, capacitatea de măcinare a celor 7 mori cu 28 de pietre ale oraşului, se cifra la 2 milioane de

kg. de cereale pe an. În monografia lui Preyer, pentru că morile erau incluse între manufacturi, nu cunoaştem numărul morarilor din anul 1853. Printre brutari, Preyer enumeră 50 de brutari de pâine, 30 de conditori şi 6 cerari şi turtari (Lebzelter und Wachszieher)[89].

Tipar sigilar al Asociației calfelor brutarilor din Timişoara

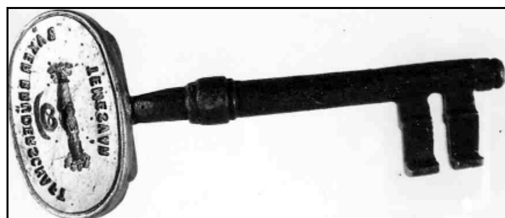

Fig. 47.Tipar sigilar al Asociației calfei brutarilor din Timişoara.

Fig. 48. Tipar sigilar al Asociației calfei brutarilor din Timişoara. Detaliu

Tiparul sigilar al Asociației Calfelor brutarilor din Timişoara este o combinație între tipar sigilar şi o cheie, arătând că obiectul era de fapt cheia lăzii asociației respective. Tiparul ovoidal cu dimensiunile de 39x24 mm, grosime 2,5 mm, are o lungime de 94 de mm. Marginea câmpului sigilar este marcată de o linie, urmează apoi legenda în limba germană; „BÄKER BRÜDERSCHAFT TEMESVAR”, iar în mijlocul câmpului sigilar, pe trei nivele, se văd emblemele brutarilor: cornul, covrigul şi pâinea.

Nr. inv. nou: 20.263.

Emblema de han a breslei brutarilor şi turtarilor din Timişoara.
1842

Farfuria de cositor, nedecorată, având ca inscripția: „BÄCKER UND LEBZELTER ZUNFT IN TEMESVAR ANO 1842” – marca probabil hanul breslei brutarilor şi turtarilor din Timişoara.

Fig. 49. Emblema de han al breslei brutarilor şi turtarilor din Timişoara. 1842

Adeverința meşterului brutar Bachmann Georg din Timişoara. 1795

Adeverința eliberată de breasla brutarilor din Szeged la data de 5 mai 1795, pe numele meşterului Bachmann Georg născut la Timişoara, a fost păstrată în Colecția de documente ale Asociației Muzeale din Timişoara. Între timp documentul a dispărut fără urme, existența adeverinței este dovedită numai prin inventarul vechi al Muzeul Banatului.

Însemn de casă a meşterului brutar Wolfgang Prenner din Timişoara. 1793

Placa de marmură, aflată în prezent în proprietatea Muzeului Național din Bucureşti, cu o grosime de 8 cm, dimensiuni partea de sus 48, partea de jos 35, a decorat între anii 1793–1912 casa nr. 144 în fosta stradă Szerb (Sârb), în apropierea clădirii Liceului Lenau. Casa respectivă a fost construită în anul 1793 pentru meşterul brutar Wolfgang Prenner. În partea superioară a plăcii este cioplit numele meşterului, în mijloc anul 1793 flancat de însemnele brutarilor, iar în partea inferioară este gravat numărul casei.

Din adnotările registrului vechi al Muzeul Banatului reieşea că acea casă a fost demolată în anul 1912 de proprietarul de atunci, comerciant de vinuri, Králik István. La cererea secretarului Asociației Muzeale, Berkeszi

István, placa a fost cedată Muzeului de către muncitorii care executau demolarea casei. Din înregistrarea nr. 6.019 a inventarului nou reieşea că piesa de mare valoare, a fost preluată cu forţa de către comisia guvernamentală, care pregătea deschiderea Muzeului Naţional din Bucureşti. Fotografia plăcii a fost obţinută prin intervenţia şi ajutorul doamnei Tatiana Bădescu.

Fig. 50. Însemn de casă a meşterului brutar Wolfgang Prenner din Timişoara. 1793

Adeverinţa meşterului brutar Kotsi Johann din Timişoara. 1856

Despre existenţa adeverinţei ne informează o adnotare din anul 1928. Conform notiţei, diploma de meşter a fost donată Muzeului de o doamnă cu numele de Kotsi. Soarta diplomei este necunoscută.

Lada Asociaţiei brutarilor din Timişoara. 1866

Lada Asociaţiei brutarilor din anul 1866, cu dimensiuni de 69x43 cm, este decorată cu un covrig şi anul 1866.

Nr. inv. nou: 6.009.

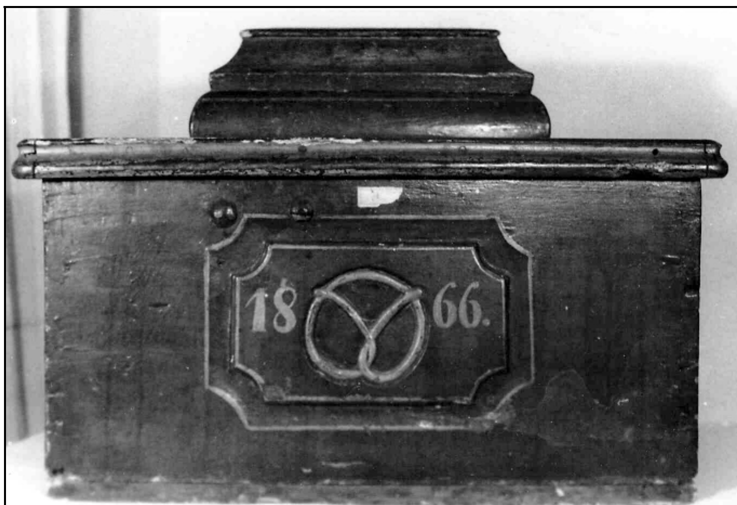

Fig. 51. Lada Asociației brutarilor din Timişoara. 1866

Drapelul Asociației brutarilor din Timişoara (vezi fig. 112, p. 368)

Dintre cele trei drapele minunate păstrate în colecția Bisericii Romano-Catolice din Fabric, unul aparținea Asociației Brutarilor din Timişoara. Ambele fețe ale drapelului triunghiular confecționat din brocart verde este decorat cu medalioane pictate. Medalionul din aversul drapelului prezintă pe Sfânta Fecioară îmbrăcat în haina albă cu mantia albastră, ținând în mână un crin alb. Sub piciorul stâng al Mariei se vede o semilună (covrig). În decorația în formă de inimă aflată în colțul drapelului se vede un covrig, însemnul brutarilor. Sub medalion, pe o pânză roşie aplicată, se afla legenda în limba germană: „Bäcker-Meister Verband". Medalionul de pe reversul drapelului îl prezintă pe Sfântul Nicolae din Myra în ornamentul episcopal, cu un covrig deasupra cârjei episcopale. Vaporul din partea dreaptă a scenei nu este o referire la salvarea marinarilor aflați în pericol, o minune atribuită protectorului celor aflați în pericol, ci a unui miracol mai puțin cunoscut din viața sfântului, legat de înmulțirea cerealelor, aduse de un vapor comercial, pentru flămânzi. Decorațiile celelalte sunt identice cu cele aflate pe aversul drapelului.

Drapelul Asociației morarilor din Timişoara

Drapelul din anul 1925 înlocuia probabil stindardul vechi al morarilor din Timişoara, din anul 1881. Aversul drapelului, cu dimensiuni 195x144 cm, este dominat de stema oraşului, folosit din anul 1919. În jurul blazonului se vede inscripția în limba germană „VEREIN TEMESVARER

MÜLLER 1881–1925”, text care consemna anul întemeierii asociației şi anul sfințirii drapelului. În cele patru colțuri ale drapelului sunt brodate emblemele morarilor, turnul de apă al oraşului şi clădirea unei mori. În centrul reversului drapelului este aplicată o pictură a Sfântului Ioan Nepomuk, în dublă calitate, ca protector al Banatului şi al morarilor, precum şi inscripția; „HL: JOHANN V: NEPOMUC BITTE FÜR UNS”. Cele patru colțuri al reversului sunt împodobite cu motive florale.

Fig. 52. Drapelul Asociației morarilor din Timişoara. Avers

Fig. 53. Drapelul Asociației morarilor din Timişoara. Revers

Drapelul morarilor din Timişoara este fixat pe o hampă cu lungime de 268 de cm. Hampa din lemn se termină într-o lance metalică, decorată cu însemnele morarilor. Hampa din lemn este decorată cu peste 200 de cuie decorative, purtând inițialele membrilor societății. Hampa este decorată cu 4 panglici. Panglica, patroana drapelului (Fahnenmutter), cu o lungime de 533 cm, lățime de 22 cm, țesută din mătase şi bumbac, aversul în albastru şi reversul în galben, decorat cu aplicații din broderii metalice. Aversul panglicii poartă inscripția: „Verein der Temesvarer Müller – 1925” „Babetta Prohaszka 1881”. Numele Babettei Prohaszka, indică numele patroanei drapelului, persoana care a ocupat un loc important la ceremoniile asociației.

Numele de Prohaszka are o rezonanță deosebită în istoria morăritului din Timişoara. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, procesul modernizării morăritului timişorean a fost inițiat de către Prohaszka Eduard, unul dintre arendaşii morilor oraşului. În anul 1863, Prohaszka Eduard împreună cu câțiva companioni a întemeiat o societate pe acțiuni pentru modernizarea morii Sf. Ioan din Fabric, trecând la folosirea maşinilor cu aburi. În anii următori aproape toate morile au trecut la folosirea maşinilor cu aburi, iar familia Prohaszka a jucat până la sfârşitul celui de-al doilea război mondial un rol hotărâtor nu numai în industria morăritului din Timişoara, ci şi a României. În anul 1917, familia Prohaszka a donat Institutul Orbilor din Timişoara, 5 ha de pământ, cu clădirile aferente din Fabric-Vii.

Celelalte trei panglici ale hampei sunt de fapt eşarfele obişnuite folosite la sărbătorile oficiale şi la înmormântările membrilor.

Nr. Inv. Nou: 4.390.

Tipar sigilar al Breslei croitorilor unguri din Timişoara. 1815

Privilegiul breslei se află în proprietatea ANM din Budapesta[90]. Tiparul sigilar a breslei, amprenta ovoidală de 29x26 cm şi mânerul lung de 52 cm, este confecționat din aramă, se păstrează la Secția de Istorie a Muzeul Banatului. După marginea simplă a câmpului sigilar urmează inscripția circulară în limba maghiară: „MI. SZAB. KIRA. TEME. MAGY. SZAB. CIH. PETSI”, apoi câmpul scutului împodobit cu o foarfecă şi anul 1815. Scutul este acoperit de o coroana heraldică. Din procesul-verbal al şedinței din 30 aprilie 1881 al Societățil de Istorie şi Arheologie din Timişoara reiese că tiparul a fost donat de elevul din clasa a VIII-a a Liceului Real din Timişoara, cu numele Schewing Károly.

Nr. inv. vechi: 423.

Nr. inv. nou: 20.266.

Fig. 54. Amprenta sigilară al Breslei croitorilor unguri din Timişoara. 1815

În colecția Muzeului de Artă Decorativă din Budapesta se păstrează o adeverință a breslei croitorilor unguri din Timişoara, din anul 1830[91]. Actul eliberat pe numele calfei Toth Kovács János, originar din comitatul Pest, a fost semnat de maistrul principal, Csalokovits Mihály, maistrul secundar Szabó György şi de starostele breslei, Sztojákovics György.

Tipar sigilar al Breslei croitorilor germani din Timişoara. 1816.

Privilegiul Breslei croitorilor germani din Timişoara, eliberat în anul 1815 se păstrează în ANM din Budapesta[92]. O copie în limba germană a privilegiului, un manuscris de 19 pagini, certificat printr-un sigiliu sec, indescifrabil, este păstrat la Secție de Istorie a Muzeul Banatului. Tot la Secția de Istorie se păstrează tiparul sigilar al breslei, al cărui disc din alamă, cu o grosime de 2 mm, face corp comun cu mânerul de 142 de mm din fier. Tiparul din alamă în formă de disc circular are un diametru de 50 mm. La marginea câmpului, după o bordură subțire, urmează un ornament în formă de frunză şi inscripția în limba germană: „SIGIL DER TEMESWAR: DEUTSCH: BURG: PRIVILE: KLEIDERMACHER ZUNFT.” Centrul câmpului sigilar este dominat de o figură umană care se ridică dintre nori. Cu toată că figura umană nu poartă aureola obişnuită a sfinților, semănă cu modul în care a fost prezentat Sf. Homobonus, patronul croitorilor, pe sigiliul breslei croitorilor din Pécs, din anul 1710. În partea dreapta a câmpului se poate distinge figura unui tânăr, (înger?), care prezintă privilegiul breslei, cu pecetea atârnată. În partea inferioară a câmpului este gravat anul 1816.

În anul 1761, calfele de croitori din Timişoara, cereau de la magistratura germană, permisiunea ca pentru găzduirea calfelor venite din afara oraşului, să folosească o cameră din cârciuma care funcționa pe atunci în clădirea spitalului orăşenesc. Cererea a fost aprobată cu condiția ca hanul să nu fie transformat într-un local al petrecerilor zgomotoase[93].

Pe parcursul secolelor XVIII–XIX, branşa croitorilor s-a divizat după materialele folosite la confecționarea hainelor şi după cerințele specifice ale clientelei. După aceste criterii se poate vorbi despre croitori de sumane, care prelucrau postavul gros, croitori de haine subțiri, iar după felul hainei, croitori de damă şi croitori de bărbați. În zonele cu populație mixtă, cum era şi Banatul, denumirea croitorilor reflecta şi cerințele specifice al confecționării portului, a modei preferate a naționalităților: croitori germani, români, unguri şi sârbi. În monografia lui Preyer, în anul 1853 la Timişoara erau consemnați 31 de croitori de sumane (Kepenekschneider), precum şi 25 de croitori de dame şi 70 de croitori de bărbați[94].

Nr. Inv. Nou: 20.265.

Fig. 55. Tipar sigilar al breslei croitorilor germani din Timişoara. 1816

Tiparul sigilar al unui meşter croitor.

Imaginea tiparului sigilar din aramă este gravat în relief. Discul ovoidal de 32x28 mm este fixat într-un mâner din lemn lung de 116 mm. După o bordură, pe câmpul sigilar simplu se găsesc lei heraldici care țin în labele anterioare un scut decorat cu o foarfecă deschisă, asemănător cu al croitorilor de sumane. Tiparul nu este datat, dar între motivele florale ale părții inferioare ale câmpului se poate desluşi monograma G M, care are semne comune cu monograme similare de pe tiparele sigilare cu dimensiuni mai mici ale meşterilor rotar şi morar, prezentate deja în lucrarea noastră. Pornind de la acest fapt se poate presupune că inițialele aparțineau unui meşter gravor.

Nr. inv. nou: 20.277.

Drapelul breslei croitorilor germani din Timişoara. 1815?

Drapelul în forma triunghiulară, cu o lungime de 257 de cm, la hampa de 160 cm, confecționat din mătase verde, cu franjuri metalici şi decorat cu ornamente pictate este deosebit de distrus. Ca formă, drapelul seamănă cu cel al rotarilor şi potcovarilor care au fost confecționate la începutul secolului al XIX-lea.

Aversul drapelului este decorat cu o pictură ovoidală, care reprezintă pe sfântul protector al meseriei. Ca şi în cazul tiparului sigilar al Breslei croitorilor germani şi în cazul drapelului este vorba, probabil, de Sf. Homobonus. În pictura similară de pe reversul drapelului se poate desluşi contururile unei clădiri (o biserică probabil) şi o figură umană aflată în fața clădirii. Deosebit de interesantă este lancea metalică a hampei drapelului cu inscripția în limba germană: „UNTERSCHREIBENE PRIVILEGNEN DER 25 August 1815 ZU PARIS VON SEINER MAJESTÄT – KAISER......" revers "FÜHR EHRE GOTTES UND ZUR ZIRDE DEHREN TEMES-WARER KLEIDER MACHER....". Inscripția este deosebit de valoroasă, deoarece confirmă data şi locul semnării privilegiul Breslei croitorilor din Timişoara. Inscripțiile de pe panglicile ataşate hampei sunt indescifrabile. După adnotările însoțitoare din inventarul vechi reieşea că drapelul a fost donat Muzeul Banatului de către conducerea Camerei de Comerț din Timişoara la data de 6 decembrie 1902.

Nr. inv. vechi: 1.826/2
Nr. Inv. nou: 4.395.

Fig. 56. Drapelul Breslei croitorilor germani din Timişoara. 1815?

Tipar sigilar al Breslei tâmplarilor din Timişoara.

Conform privilegiul din 1815, aflat în proprietatea ANM din Budapesta, tâmplarii din Timişoara alcătuiau o breaslă comună cu confecționerii instrumentelor muzicale şi mecanice[95]. Exemplarul privilegiului aflat la

Arhivele Statului din Timişoara, enumeră pe tâmplarii şi constructorii de orgi[96]. Textul german al tiparul sigilar păstrat la Secția de Istorie a Muzeului Banatului „TEMESVARER TISCHLER ZUNFT" – se referă numai la breasla tâmplarilor. Tiparul sigilar în formă ovoidală având grosime de 8 mm şi diametrul de 34x27 de mm, este fixat cu ajutorul unui pinten într-un mâner de lemn de 121 mm. În monografia oraşului din anul 1853 sunt amintiți 17 tâmplari, 2 constructori de orgi şi 4 confecționeri de instrumente din Timişoara[97].

Nr. inv. nou: 20.256

Fig. 57. Tipar sigilar al Breslei tâmplarilor din Timişoara

Emblema de han al Breslei tâmplarilor din Timişoara. *1832.*

Emblema de han, confecționată din lemn, decorată cu sidef, având dimensiunile; 265x205 mm poartă inscripția: „TISCHLER HERBERGE IN TEMESWAR ANO 1832". Din adnotările lui Berkeszi reieşea că emblema a fost cumpărată în anul 1914 cu 15 coroane.

Nr. Inv. vechi: 4.859
Nr. Inv. nou: 5.244

Fig. 58. Emblema de han al breslei tâmplarilor din Timişoara. 1832

Tava constructorilor de instrumente muzicale din Timişoara?

Privilegiul breslei din anul 1815, care confirmă participarea confecţionerilor instrumentelor muzicale la breasla tâmplarilor, ne demonstrează că această ramură a meseriilor avea o tradiţie veche în Banat. Desigur, era nevoie de meseriaşi care se pricepeau la repararea şi construirea instrumentelor muzicale, deoarece deja în lista cetăţenilor din anul 1717 găsim numele trompetistului Friedrich Cram, iar din anul 1723 avem cunoştinţă despre existenţa unei orchestre a bisericii romano-catolice din Timişoara[98]. Faptul că muzicienii bisericii nu erau singuri ne dovedeşte raportul generalului Hamilton din anul 1734, care consemna că pentru întreţinerea orchestrei laicilor (probabil a administraţiei provinciale), formată din 13 muzicieni, administraţia cheltuia anual 2.360 de florini, 84 de mierţe de cereale şi 52 de stânjeni de lemne pentru foc[99].

Primul constructor de orgi din Banat a fost probabil meşterul timişorean Ochsenreiter, care în anul 1784 a confecţionat orga bisericii din Dudeştii Noi. După informaţiile istoricului Walter Kindl, probabil acest Ochsenreiter era şi constructorul orgii bisericii din Dudeştii Vechi[100].

Printre primii constructori de instrumente muzicale din Banat se găsea şi Franz Anton Wälder care, conform unei notiţe din anul 1780, se ocupa cu confecţionarea orgilor[101]. Franz Anton Wälder, după alte surse, Welder, Welter sau Wälter, era originar din Austria. Printre descendenţii lui sunt

cunoscuți constructorii de orgi cu numele de Johann, Jakob şi Thomas. Literatura de specialitate consideră că orgile bisericilor din Maria Radna, Orțişoara, Teremia Mare, Lovrin, Cărpiniş, Butin şi Bulgăruş au fost confecționate de membrii familiei Welder. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, pe lângă familia Welder, cunoaştem numele constructorului Valentin Kretschmayer, care în anul 1799 a confecționat orga bisericii minorite din Lugoj. Noua orgă a bisericii respective, a fost confecționată în anul 1832, de frații Johann, Leopold şi Georg Josephy, originari din Boemia, stabiliți în Timişoara. În anul 1850, orga bisericii din Recaş a fost confecționată de frații Johann şi Leopold Josephy. În paralel cu familia Josephy a lucrat la Timişoara un constructor cu numele Paul Gály, care a construit orgile bisericilor din Johanisfeld şi Şandra.

Datele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea vorbesc şi despre constructorii de piane din Timişoara. Este cunoscut că în anul 1841, pianistul Kunz Szerafim a dat un concert la Timişoara cu un pian construit în atelierele lui Papp Gábor. Se pare că, pe lângă confecționarea pianelor, Papp Gábor se ocupa şi cu restaurarea orgilor vechi. Informația provine dintr-o scrisoare a preotului catolic Bieber Béla din Bogda, care într-o epistolă citită în şedința Societății Muzeale de Istorie şi Arheologie din Banat, oferea spre vânzare, iar după câteva luni ca donație, orga veche a bisericii, care în anul 1848 a fost renovată de numitul Papp Gábor[102]. Un constructor din Timişoara, cu numele de Josef Hromadka, executa în anul 1853 orgi, piane şi armonii.

Cel mai vestit constructor al orgilor din Timişoara proveneau dintre membrii familiei Wegenstein. Întemeietorul dinastiei, Karl Leopold Wegenstein, s-a născut în anul 1858 în localitatea Kleinhadersdorf din Austria inferioară. După o ucenicie la Viena, Wegenstein şi-a lărgit cunoştințele profesionale printr-un pelerinaj în Germania, Franța şi Elveția. Stabilindu-se în anul 1881 la Timişoara, Wegenstein a lucrat la început în atelierul lui Hromadka şi, conform obiceiurile vremii, s-a căsătorit cu fiica meşterului, deschizându-şi în anul 1888 un atelier propriu. Peste câțiva ani, în anul 1893, sub numele de „Wegenstein şi urmaşii” („Wegenstein és Fiai“), Karl Leopold Wegenstein a transformat atelierul său într-o fabrică, ale cărei produse (între 1888–1944 peste 400 de orgi) se găsesc şi azi în numeroase biserici din fostele provincii ale Imperiului Habsburgic. La expoziția milenară din Budapesta din anul 1896, orga lui Wegenstein a fost premiată cu medalia de aur. Orga expusă la Budapesta a ajuns mai târziu la biserica romano-catolică din Timişoara–Cetate. Din literatura de specialitate şi prin recentele cercetări pe internet, am reuşit să localizez câteva orgi construite

sau reparate în atelierul Wegenstein: Biserica romano-catolică din Timişoara–Fabric (1896), Timişoara–Elisabetin, Timişoara Mehala, Timişoara Freidorf; Vinga 1900; Sinagoga din Szeged – 1903; Maria Radna – 1905; Lecnița – 1908; Budapest – Biserica Jesuită, reparată – 1908; Bácsföldvár – 1910; Pusztaföldvár – 1912; Harina – 1912; Oradea – 1914; Ruscior – 1926; Gheraeşti – 1926; Sighişoara – 1926, reparații; Bucureşti, Catedrala romano-catolică Sf. Iosif – 1930; Şumuleu – 1931; Brăila – biserica romano-catolică – 1939. Fără ani: Ballassagyarmat; Sibiu; Şercaia; Braşov şi Esztergom. Reparațiile la orga bisericii catolice din Drobeta-Turnu Severin, în anul 1961, au fost executate de Victor Wegenstein. Orga din Bucureşti, construită în anul 1930, este considerată de specialişti şi în momentul de față, drept cea mai bună orgă de concert din România.

Fig. 59. Tava constructorilor de instrumente muzicale din Timişoara?

Nu avem cunoştință, care dintre atelierele timişorene era posesorul tăvii de cupru argintat, opera de maistru al calfei de tinichigiu, cu numele de Johann Weber. Tava cu trei picioare, purtând inscripția: „GESELLEN STOCK VON JOHANN WEBER SPENGLER IN TEMESVAR ANO

1824” păstrate la Secția de Istorie a Muzeul Banatului, este o dovadă a priceperii unui tinichigiu. Prezentăm totuşi această piesă la capitolul despre constructorii instrumentelor muzicale, deoarece, medalionul cu diametrul 4,5 şi grosime de 1,5 mm, aplicat pe tavă – ne arată un atelier de tâmplar, cu în care om care cântă la un acordeon.

Nr. Inv. Nou: 6.528.

Tipar sigilar al Breslei croitorilor de sumane din Timişoara. 1816.

Privilegiul breslei croitorilor de sumane din Timişoara se păstrează la ANM din Budapesta[103]. O copie a privilegiului se afla la Arhivele Statului din Timişoara. Tiparul sigilar al croitorilor de sumane, constând dintr-un disc ovoidal cu o grosime de 2 mm, diametrul de 32x28 mm, din aramă, este aplicat pe mânerul de fier, având o lungime de 116 mm. După o bordură subțire a câmpului sigilar urmează un ornament din frunze stilizate, apoi încă o bordură şi textul circular în limba latină: „SIGIL: SARTORUM GAUSAPEARIORUM TEMESVARIENSIUM 1816”. Câmpul central al discului sigilar este împărțit în două părți. Pe partea superioară, doi lei heraldici țin în labele anterioare un scut pătrat. Pe scut se vede o foarfecă deschisă, însemn tradițional al croitorilor de sumane, iar deasupra scutului, vulturul bicefal austriac. În partea inferioară a câmpului, într-o ghirlandă, se văd inițialele: „D. S.”, probabil al gravorului.

Nr. inv. nou: 20.268.

Fig. 60. Tipar sigilar al Breslei croitorilor de sumane din Timişoara. 1816

Sigiliul Breslei croitorilor de sumane din Timişoara. 1816

Sigiliul breslei croitorilor de sumane, împreună cu amprentele unui număr de 19 sigilii ale breslelor din Timişoara, a fost reprodus în volumul lui Borovszky, despre Comitatul Timiş. Amprentele sigiliilor respective nu proveneau de pe documente, ci au fost imprimate, după tiparele păstrate din anul 1902 în colecțiile Societăți de Istorie şi Arheologie din Timişoara, cu scopul de a fii publicate în volumul amintit. Comparând cele 19 amprente cu tiparele păstrate până azi, putem constata că tiparul amprentei nr. 6, denumit în publicația lui Borovszky, breasla sârbilor, (Szerb céh), precum şi nr. 9, a bărbierilor sunt dispărute, iar nr. 2, a croitorilor de sumane, diferă de tiparul cu nr. inv. 20.268, prezentat de noi. Diferența, în cazul tiparul croitorilor de sumane, aşa cum o descrie şi Augustin Mureşan, constă în forma, dimensiunile şi inscripția sigiliului. După amprenta de ceară publicată de Borovszky, sigilul al doilea era mai rotund şi purta legenda „SIGILLUM SARTORUM GAUSAPEARIORIUM TEMESVARIENSIUM 1816". Existența a două tipare, (vezi şi ale tăbăcarilor) nu era un caz singular al Breslei croitorilor de sumane[104].

Emblema de han a Breslei croitorilor de sumane din Timişoara.

Fig. 61. Emblema de han al Breslei croitorilor de sumane din Timişoara. Avers

Fig. 62. Emblema de han al Breslei croitorilor de sumane din Timişoara. Revers

Tabla de lemn ovală, cu dimensiuni 48x37 cm decora cândva hanul Breslei croitorilor de sumane din Timişoara. Aversul emblemei, pictat, prezintă momentul în care calfa sosită în han este întâmpinată de starostele breslei. Scena se petrece într-o încăpere din hanul breslei, unde se poate distinge uşa şi fereastra camerei. Sub persoane se găseşte inscripția, din care numai cuvîntul han („Herberge") este descifrabil, iar deasupra capetelor personajelor, anul 1846, anul confecționării emblemei.

Reversul emblemei este decorat cu o pereche de lei care țin în labele anterioare instrumentele meseriei. Spațiul dintre lei este decorat cu foarfeca specifică a croitorilor de sumane. Scena este acoperită cu corona heraldică şi anul 1822, probabil anul înființării hanului. După consemnările procesului-verbal al şedinței din luna februarie 1886, piesa a fost donată Societății de Istorie şi Arheologie din Timişoara de către locotenentul în rezervă, proprietar funciar, Elterer János junior.

Nr. inv. vechi: 600

Tipar sigilar al Breslei tăbăcarilor din Timişoara. 1816.

Breasla tăbăcarilor (Rothgärber) din Timişoara, cu privilegiul acordat în anul 1815, are două tipare sigilare, ambele păstrate în colecția Secției de istorie al Muzeul Banatului. Cele două tipare se deosebesc numai prin formă şi dimensiuni. Cea mare, rotundă, cu diametrul de 52 mm, grosime 4mm, confecționată din aramă, este aplicată pe un mâner de fier octogonal, cu o lungime de 110 cm. Al doilea tipar sigilar, uşor oval, cu dimensiuni de 45x43 mm, grosime 4 mm, confecționat din aramă, este aplicat pe un mâner octogonal din fier cu o lungime de 106 mm.

Discurile sigilare sunt la fel ornamentate. La margine, după ornamentul în formă de frunză, urmează legenda în limba germană: „SIGIL DER PRIVILEGIRTEN ROTHGÖRBER ZUNFT IN DER KÖ. FR. ST.. TEMESVAR". Scutul heraldic ovoidal, purtat de vulturul bicefal, este decorat cu instrumentele specifice meseriei. Deasupra vulturului este prezentat patronul breslei, Sf. Ioan Botezătorul cu crucea în mâna. După monografia lui Preyer, în anul 1853, numărul tăbăcarilor din Timişoara se ridica la 32[105]. În documentele vremii apar mai multe denumiri pentru tăbăcari – argăsitori. Ele se refereau la modul de argăsit, la soluțiile (materia primă) folosite de tăbăcari. De exemplu, tăbăcarii roşii (Rothgärber) foloseau pentru argăsit, ca tanin, coaja sau frunza copacilor.

Nr. inv. nou: 20.254.

Fig. 63. Tipar sigilar al Breslei tăbăcarilor din Timişoara. 1816

Sigilul Breslei tăbăcarilor unguri din Timişoara. 1818

Conform adnotărilor din cartea de pelerinaj a calfei Vikentie Markovits, carte păstrată în colecția Muzeului de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică din Lugoj, calfa noastră a lucrat în anul 1837 în Timişoara. Activitatea lui Vikentie la Timişoara a fost atestată de sigiliul Breslei tăbăcarilor unguri. Legenda sigiliului: „P R: N. TÖMÖSVÁRI MAGYAR TIMÁR CZÉH PETSETYE 1818” – este o dovadă foarte interesantă despre existența tăbăcarilor unguri. Amprenta sigiliului era deosebit de simplă. După legenda circulară, în centrul câmpului sigilar se văd lei heraldici ținând în ghearele lor însemnele tăbăcarilor. Pe partea superioară se vede şi o coroană heraldică. Denumirea de tăbăcari unguri, sau tăbăcari albi, în majoritatea cazurilor se referă şi la modul de tăbăcit, la folosirea alaunului în procesul de argăsit.

Foto nr. 958/40; 44.

Fig. 64. Sigilul Breslei tăbăcarilor unguri din Timişoara. 1818

Drapelul Breslei tăbăcarilor din Timişoara.

Drapelul triunghiular cu o lungime de 298 şi o lăţime de 181 cm se poate data în primele decenii de după înfiinţarea breslei tăbăcarilor. Ambele feţe a drapelului, confecţionat din brocart galben, franjuri bogate din fire metalice sunt împodobite cu medalioane pictate. Medalionul central din aversul drapelului îl reprezintă pe sfântul protector al breslei, probabil Sf. Bartolomeu – în haine bisericeşti, cu tiare pe cap şi cu o cruce–steag în mână. Pe steag se găseşte inscripţia, „Ecce agnis dei" vizavi de figura sfântului protector, sus se află stema Ungariei, jos-un medalion cu emblemele meşteşugului. Reversul drapelului – în partea superioară, vulturul bicefal şi jos, stema Comitatului Timiş, fără cai. Pe reversul drapelului este prezentată Sfânta Treime, iar cele patru medalioane sunt identice cu cele ale aversului.

După adnotările lui Berkeszi, drapelul a fost donat Muzeului în anul 1906 de către Mannasy Antal, preşedintele Corporaţiei tăbăcarilor germani şi unguri din Timişoara. Berkeszi descria şi hampa drapelului, cu o lungime de 378 cm, şi o eşarfă lungă de 165 cm, ambele dispărute între timp. Eşarfa purta inscripţia: „TEMESVARER GÄRBER U. LEDERER G. VEREIN" – „FAHNEN MUTTER SIDONIA SOBMAYER 1882". După inscripţie, eşarfa aparţinea corului tăbăcarilor şi pielarilor din Timişoara.

Nr. inv. vechi: 3009

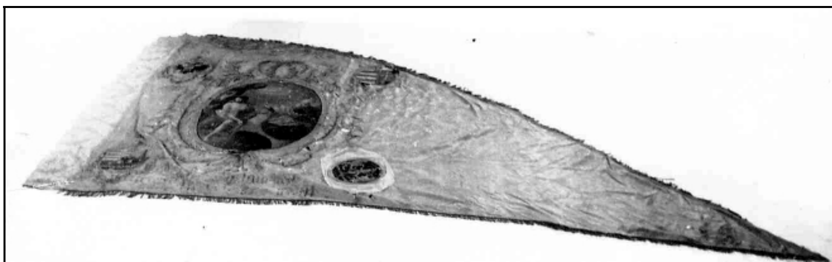

Fig. 65. Drapelul Breslei tăbăcarilor din Timişoara. Avers

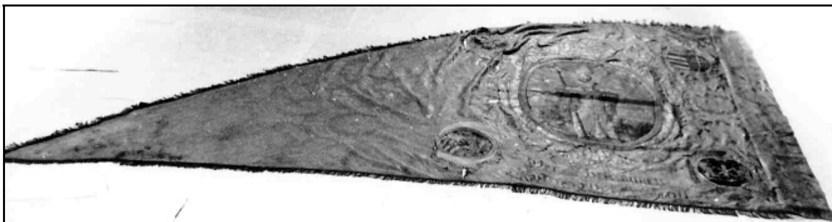

Fig. 66. Drapelul Breslei tăbăcarilor din Timişoara. Revers

Carnetul de impozit al tăbăcarului Vidu Petrovics. 1831

Conform datelor cărţii de impunere păstrate la Arhivele Statului din Timişoara, tăbăcarul Vidu Petrovics din Fabric plătea în anul 1831, 2 forint de impunere[106]. Este bine cunoscut că tăbăcarii români şi sârbi din Fabric aveau o breaslă comună. În timpul protopopului Vasile Georgevici (1764–1826), cu ajutorul tăbăcarilor din Fabric, aflaţi sub conducerea meşterului Nicolae Lupu, a fost ridicată biserica cu hramul Sfântului Ilie, dărâmată cu ocazia canalizării Begheiului, în anul 1913[107].

Tipar sigilar al breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara.

După o adeverinţă din anul 1780, aflată în posesia Muzeului din Veszprém, şelarii din Timişoara făceau parte din Lada Principală[108]. Conform privilegiului păstrat la ANM din Budapesta, în anul 1815 frânghierii şi şelarii din Timişoara formau o breaslă comună[109]. Privilegiul păstrat în Arhivele Statului din Timişoara vorbeşte despre breasla comună a frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara[110]. Această componenţă este confirmată şi prin tiparul sigilar aflat în colecţia Secţiei de Istorie a Muzeul Banatului. Tiparul rotund din aramă, cu diametrul de 39 mm, având o grosime de 2 mm, este aplicat pe un mâner octogonal confecţionat din fier

având o lungime de 112 mm. După decorația din cercurile florale urmează legenda în limba germană pe două cercuri: „SIGIL: DER VEREINIGT: PRIVILEGIR: BURG: SAILER RIMER UND SATTLER ZUNFT DER. K: FR: TEMESVAR". Câmpul sigiliului este dominat de un scut heraldic ținut de doi lei şi acoperit de o coroană heraldică. În scut se văd emblemele meşteşugurilor unite în bresle.

După monografia lui Preyer, în anul 1853 erau înregistrați în oraş 7 frânghieri, 10 curelari şi 6 şelari[111].

Nr. inv. nou: 20.255.

Fig. 67. Tipar sigilar al Breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara

Drapelul Breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara. 1830 (vezi fig. 114, 115, p. 369)

Piesa deosebit de valoroasă, drapelul Breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara, se păstrează în colecția Bisericii Romano-catolice din Timişoara – Fabric. După însemnele prezentate pe drapel, componența meşteşugarilor corespunde cu privilegiul breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din anul 1815, document păstrat în Colecția Arhivelor Statului din Timişoara. Drapelul triunghiular din brocart roşu a fost confecționat conform inscripției medalionului pictat, în anul 1830. În centrul aversului drapelului, într-un medalion pictat, este prezentat Sfântul Gheorghe pe un cal alb, îmbrăcat în armură, omorând cu lancea un balaur. În nori, deasupra sfântului, un înger ține în mâna dreaptă o coroană de lauri, iar în mâna stângă o cruce şi o frunză de palmier. Dedesubtul medalionului înconjurat de decorații bogate, este plasată legenda în limba germană: „Der ehrsammen privil: Rimer Sattler Sailler". Pe lângă hampă, sus este emblema Ungariei,

jos într-un medalion albastru, o pereche de lei heraldici țin emblema curelarilor – un căpăstru cu hăț şi a şelarilor – o şea scundă, produs obişnuit al şelarilor germani, iar deasupra este înscris anul 1830.

Deosebit de interesant este medalionul central din reversul drapelului. Medalionul este dominat de o scenă din activitatea frânghierilor şi anume momentul împletitului frânghiei. Frânghia este ținută de patroana frânghierilor (SF. Ecaterina din Siena?) îmbrăcată într-o haină roşie, purtând la brâu o legătură de cânepă. Meşterul frânghier îmbrăcat în haină de epocă, pune în mişcare roata specială a frânghierilor (Vorderrad). Spatele scenei este dominat de un peisaj imaginar, deasupra căruia pluteşte un înger ținând în mână o cruce şi o frunză de palmieri. Cele două medalioane mici prezintă vulturul bicefal imperial şi emblema oraşului Timişoara.

Fotografiile celor trei drapele păstrate în colecția Bisericii Romano-catolice din Timişoara–Fabric, ne-au fost puse la dispoziție de eminentul cunoscător al istoriei şvabilor din Banat, dr. Walter Konschitzky.

Emblema de han a Breslei şelarilor din Timişoara.

În inventarul vechi al Muzeul Banatului este amintit un dulăpior în care s-a păstrat o şea, opera curelarului Timişorean Erthal Anton. Dulăpior care a servit probabil ca emblemă a hanul şelarilor. Piesa înregistrată sub numărul 562 al inventarului vechi, a fost dăruită muzeului de către Elterer János, la 2 decembrie 1884. Din păcate şi această piesă a dispărut din colecția muzeului.

Tipar sigilar al Breslei comune din Timişoara. 1828.

Fig. 68. Tipar sigilar al Breslei comune din Timişoara. 1828

Un exemplar al privilegiului Breslei comune a aurarilor, căldărarilor şi tinichigiilor din Timişoara, eliberat în anul 1815, se păstrează la ANM din Budapesta[112], iar exemplarul al doilea, în colecţia Secţiei de Istorie a Muzeul Banatului[113]. Pe lângă privilegiu, în colecţia muzeului se păstrează două tipare sigilare cu însemnele meşteşugurilor amintite.

Primul, confecţionat în întregime din aramă, are o lungime de 62 mm, cu diametrul tiparului în formă de disc circular de 52 mm. La marginea discului, între un cerc liniar cu una din frunze stilizate, se află legenda în limba germană: “SIGILLUM DER FEREINIGTEN ZUNFT ZU TEMESVAR 1828”, text despărţit printr-o floare stilizată. În centrul câmpului sigilar stă o cruce mare, la stânga şi dreapta patroanele breslei şi produsele meseriilor: căldare, pocal şi lampă. Conform procesului verbal al şedinţei Societăţii de Istorie şi Arheologie din Banat, din octombrie 1873, sigiliul a fost donat de elevul Academiei Miniere din Banska Stiavnica, reputatul autor şi specialist miner de mai târziu Halavács Gyula (1853–1926).

Nr. inv. nou: 20.251.

Tipar sigilar al Breslei comune din Timişoara. 1828.

Fig. 69. Tipar sigilar al Breslei comune din Timişoara. 1828

Tiparul sigilar cu o lungime de 62 mm, cu diametrul discului de 38 mm, este confecţionat în întregime din aramă. După cercul decorativ de la marginea scutului, urmează legenda în limba germană: „SIGILLUM. DER FEREINIGTEN ZUNF. ZU. TEMESVAR: 1828”. Scutul heraldic din

centrul câmpului sigilar este împărțit în trei secvențe, fiecare dintre ele fiind decorat cu un produs specific al breslei: căldare, cupă şi brăzdar de plug. Dedesubtul scutului este prezentat un papuc şi un ghem de ață (?) Un privilegiu de breaslă care se corespundă cu asociația meşteşugarilor, cu emblemele de mai sus nu este cunoscut de noi.

Nr. inv. nou: 20.250

Conform datelor prezentate de Preyer, în anul 1853 existau în Timişoara 12 aurari şi argintari, 11 căldărari, 7 tinichigii, 4 cuțitari şi 3 opincari[114].

Emblema de han a Breslei aurarilor, căldărarilor, tinichigiilor, a confecționerilor de pluguri şi opincarilor din Timişoara.

Tabla metalică pictată în ambele părți prezintă elementele şi însemnele meşteşugurile amintite. Textul cu litere chirilice este indescifrabil, din această cauză este foarte greu de stabilit dacă este vorba de o emblemă de han sau de însemnul unui atelier. În centrul tablei, sub o construcție în stil bizantin, este prezentat patronul protector al breslei, iar la stânga şi dreapta sfântului se văd lei heraldici cu însemnele meşteşugurilor. În centrul aversului tablei, o cruce mare flancată de sfinți, ca şi în cazul tiparului sigilar cu nr. 20.251, apoi lei cu însemnele meşteşugurilor. Tabla pictată a ajuns în colecția muzeului printr-o donație din anul 1982. O tablă similară se afla şi în colecția particulară a istoricului Florin Medeleț.

Tipar sigilar al Breslei tinichigiilor din Timişoara.

Fig. 70. Tipar sigilar al Breslei tinichigiilor din Timişoara

Din privilegiile cunoscute de noi, nici unul nu se referă la existența unei bresle separate a tinichigiilor din Timişoara. Singurul indiciu pentru o breaslă a tinichigiilor din Timişoara este tiparul sigilar păstrat în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Discul circular al tiparului cu diametrul de 32 de mm este confecționat din aramă şi este lipit pe mânerul de fier cu o lungime de 68 mm. După un ornament circular din frunze stilizate a câmpului sigilar, urmează legenda în limba germană, flancată de două linii circulare: „* SIGIL. DER K.K. PRIVILEG: SPAENGLER. ZUNFT IN TEMESVAR”. În centrul câmpului sigilar este prezentată o lampă deosebit de frumoasă, ținută de brațul întins al unei figuri umană plasată la marginea câmpului sigilar.

Nr. inv. nou: 20.252

Cupa tinichigiilor din Timişoara. 1714?

Cupa din cositor cu o înălțime de 19 cm, diametru de 8,5 cm are un capac cu inscripția: „EIN HOCH DEN SPENGLER TEMESVA 1714”. După adnotările lui Berkeszi, cupa a fost achiziționată în anul 1909, de la anticarul Steiner, pentru suma de 16 coroane. În ceea ce priveşte datarea cupei, presupunem că anul este greşit gravat, deoarece în anul 1714 oraşul se afla încă sub ocupația turcească.

Nr. inv. vechi: 3.934
Nr. inv. nou: 6.319.

Emblema de han a Breslei căldărarilor din Timişoara. 1843

În registrul vechi al Muzeul Banatului, sub nr. de inventar 4.526, este menționată o căldăruşă mică, al cărei text gravat pe mâner „KUPFERSCHMIDE HERBERGE IN TEMESWAR 1843” – arată clar că piesa aparținea hanului Breslei căldărarilor din Timişoara. Din adnotările lui Berkeszi reieşea că obiectul a fost achiziționat în anul 1912, pentru suma de 14 coroane, de la anticarul Steiner. Din păcate şi acest obiect a dispărut.

Emblema de han a Breslei căldărarilor din Timişoara.

În inventarul vechi al Muzeul Banatului, sub nr. 500, era înregistrată emblema de han a Breslei căldărarilor din Timişoara, piesă dispărută între timp. După descrierea lui Berkeszi, emblema, o căldare cu dimensiunile 7x11 cm era păstrată într-o cutie din sticlă. Piesa a ajuns în posesia predecesorului Muzeului Banatului printr-o donație a lui Elterer János, la data de 29 octombrie 1884.

Tipar sigilar al Breslei pălărierilor, țesătorilor, ceaprazarilor şi împletitorilor de ciorapi din Timişoara.

Fig. 71. Tipar sigilar al Breslei pălărierilor, țesătorilor, ceaprazarilor şi împletitorilor de ciorapi din Timişoara

Privilegiul Breslei țesătorilor de stofe, confecționerilor de ciorapi, de pături, țesătorilor de dantele şi ceaprazarilor din anul 1839 se păstrează la ANM din Budapesta[115] şi la Arhivele Statului din Timişoara[116]. Legenda şi emblemele meşteşugurilor aflate pe câmpul sigilar al piesei păstrată în colecția Secției de Istorie al Muzeul Banatului diferă uşor de componența breslei comune a meşteşugarilor amintită în privilegiile din anul 1839. Tiparul sigilar în formă de disc ovoidal cu dimensiuni de 35x40 mm, face corp comun cu un mâner octogonal cu o lungime de 117 mm. Legenda în limba germană urmează imediat după marginea discului. Cuvintele textului sunt despărțite prin puncte şi o stea. Legenda este pe două cercuri şi un rând aflat sub scutul heraldic: „SIGIL. DER. IN DER. KÖ.F: TEMESVAR. FEREINIGTEN. TUCHMACHER. LEIN. * U. BAUMVOLLWEBER. STRUMPEWIEKER: U. POSAMANTIR* ZUNFT”. Scutul, acoperit de o coroană heraldică, este sprijinit de lei şi împărțit în patru câmpuri, decorate cu emblemele meseriilor unite în breaslă.

În lucrarea lui Preyer din anul 1853, sunt amintite în Timişoara 3 împletitori de ciorapi, 1 confecționer de pături, 4 ceaprazari, 22 de cânepari, 8 sforari, 9 postăvari şi 2 tunzători de postavuri[117].

Nr. inv. nou: 20.272.

Tipar sigilar al Breslei măcelarilor din Timişoara.

Fig. 72.Tipar sigilar al Breslei măcelarilor din Timişoara

Cum s-a văzut, privilegiul breslei măcelarilor şi a pescarilor din Timişoara datează din anul 1818. Pe lângă privilegiul amintit, la ANM din Budapesta se păstrează un privilegiul al Breslei măcelarilor din anul 1835[118]. În Arhivele Statului din Timişoara, din anul 1835, se păstrează o copie a privilegiului Breslei cârnăţarilor şi a afumătorilor de carne din Timişoara[119]. Tiparul sigilar, confecţionat din fier cu o lungime de 110 mm, diametrul discului de 56 mm, al Breslei măcelarilor se păstrează în colecţia Secţiei de Istorie a Muzeul Banatului. Câmpul discului circular este foarte uzat. După o bordură subţire de la marginea discului urmează un brâu decorativ din frunze stilizate, apoi o linie şi legenda în limba germană: „SIGIL DER EHRSAMEN PRIVILEGIRTEN TEMESVARER FLEISCHMACHER ZUNFT”. Medalionul din centrul câmpului sigilar este înconjurat de o decoraţie în stil baroc, în centru medalionului se află un taur în mişcare. Tiparul sigilar a fost donat muzeului la data de 8 martie 1883 de către elevul Clement Anton din clasa a VI.

În anul 1853 existau în Timişoara 20 de măcelari, 19 frigători şi 10 afumători de carne[120].

Nr. inv. vechi: 509
Nr. inv nou: 20.267

Drapelul Corporației măcelarilor din Timişoara.

Confecționat din mătase albastră de tip brocart, drapelul Corporației Măcelarilor din anul 1884 are o lungime de 258 cm şi lățime de 183 de cm. Pe aversul drapelului este aplicat un medalion pictat reprezentând pe Sf. Maria, simbol rar în iconografia breslei măcelarilor din Ungaria. Sub medalion, legenda în limba germană: „FLEISCHSELCHLER GEWERBE GENOSSENSCHAFT”. Pe reversul drapelului, medalionul pictat este decorat cu un înger cu sabia în mâna, dedesubt inscripția în limba maghiară: „TEMESVÁRI HENTES IPARTÁRSULAT”. Din adnotările lui Berkeszi reieşea că drapelul a fost donat muzeului de către conducerea Asociației măcelarilor din Timişoara, în luna iulie a anului 1911.

Nr. inv. vechi: 4.476.

Fig. 73. Drapelul Corporației măcelarilor din Timişoara

Fig. 74. Drapelul Corporației măcelarilor din timişoara. Revers

Tipar sigilar al Breslei pescarilor din Timişoara.

În lucrarea sa, Kovách Géza face referiri la o breaslă comună a măcelarilor şi pescarilor din Timişoara, din anul 1818[121]. După Gabriella Trostovszky, acest privilegiul datează din anul 1815[122]. Oricum, cum ne confirmă tiparele sigilare ale măcelarilor şi ale pescarilor, cele două meserii s-au separat după anul 1818 şi au format bresle individuale.

Pescuitul, ca ocupație are o tradiție îndelungată în istoria oraşului Timişoara şi a provinciei. Nici nu este de mirare, cunoscând faptul că şi în primele decenii ale stăpânirii austriece, o bună parte a Banatului era acoperită cu lacuri şi mlaştini produse de apele râurilor. Practicând o economie bazată pe circulația capitalului, autoritățile habsburgice au încasat în anul 1734 o sumă de 8.000 de florini din arenda pescuitului în Banat. Dacă în această sumă era inclusă şi arendarea pescuitului din Timişoara nu avem informații precise. Probabil că nu, deoarece după o informație din anul 1735, pescuitul de pe Bega a fost arendat unei societăți de arendare cu sediul în Timişoara[123]. Probabil că pescarii acestei societăți au aprovizionat cu marfă piața de peşte din Timişoara, aflată pe malul Begheiului, cum ne informează o sursă din anul 1755[124]. Între veniturile oraşului din anul 1760, se număra şi suma de 72 de florini realizată din arenda pescuitului[125].

Fig. 75. Tipar sigilar al Breslei pescarilor din Timişoara

Tiparul sigilar al Breslei pescarilor din Timişoara este o piesă deosebit de rară, după cunoştințele noastre unică, între obiectele breslelor din Transilvania şi Banat. De fapt, în afara Breslei pescarilor din Timişoara şi a celor din Lipova, unde pescarii erau organizați în breasla comună din 1841,

în perioada studiată de noi nu avem cunoştinţe despre existenţa breslelor pescarilor de pe teritoriul de azi al României. Tiparul sigilar circular, având o grosime de 4mm, diametru de 58 mm, este confecţionat din aramă şi face corp comun cu mânerul din fier octogonal cu o lungime de 122 mm. Din punct de vedere artistic, amprenta sigiliului are o execuţie deosebit de frumoasă. La marginea discului se află un ornament circular cu motive vegetale, urmează apoi un cartuş din linii şi puncte, care închide legenda în limba germană: „* SIGIL DER EHRSAMEN PRIVILEGIRTEN TEMESVAER FISCHER: ZUNFT”. Ornamentele câmpului sigilar se desfăşoară pe trei nivele. Nivelul inferior este decorat cu o barcă de pescar plutind pe apa Begheiului. Pe banca luntrii stă un pescar cu băţul în mână, faţa bărcii este decorată cu un vas de flori. La nivelul mijlociu, deasupra bărcii este gravat un peşte mare, aşa-zisul, „Crap auriu”, element cunoscut de pe obiectele Breslei pescarilor de pe Dunăre. Pe partea inferioară a câmpului sigilar, deasupra crapului se află o coroana heraldică.

Tiparul sigilar se afla în anul 1981 în colecţia particulară a cunoscutului scriitor, a mult apreciatului istoric local – Reiter Robert, cunoscut mai mult sub pseudonimul Franz Liebhard. La cererea noastră, nenea Robert a pus la dispoziţia expoziţiei tiparul sigilar şi ne-a povestit că după cunoştinţele sale, privilegiul Breslei pescarilor din Timişoara se afla cândva în proprietatea familiei avocatului timişorean, Dr. Fiala Kálmán. Discutând cu Reiter Robert, am aflat că după desfiinţarea breslelor în anul 1872, postul de supraveghetor al pescuitului orăşenesc era ocupat tradiţional de către un pescar sârb din Timişoara. Pescarii sârbi, după relatarea d-lui Reiter Robert, au jucat totdeauna un rol important în pescuitul de pe Bega. În vremea copilăriei lui Reiter Robert, înainte de primul război mondial – după calculele noastre – şi pescarii germani din Fabric foloseau denumirea sârbă „odivamo” pentru plasa de pescuit.

În anul 1853, după monografia lui Preyer, existau în Timişoara 10 pescari profesionişti, iar conform datelor recensământului din anul 1870, pe teritoriul comitatului Timiş, 34 de persoane se ocupau cu pescuitul[126].

Emblema de han a Breslei pescarilor din Timişoara. 1832.

Cupa din sticlă pictată cu peşti, a decorat, sau a marcat cîndva hanul pescarilor din Timişoara. După descrierea lui Berkeszi, cupa purta inscripţia: „FISCHER HERBERG IN TEMESWAR ANNO 1832”. După adnotările inventarului vechi, (nr. 4.707) cupa de sticla a fost achiziţionată în anul 1913, pentru suma de 10 coroane de la anticarul Steiner. Din păcate, şi acest obiect a dispărut fără urmă.

Farfuria pescarilor din Timişoara. 1793

Farfuria cu diametrul de 35 cm, din cositor, aflată în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului din Timişoara, poartă inscripția incizată „TEMESWARER FISCHER VEREIN ANO 1793” şi coroana imperială cu vulturul bicefal imperial. Deasupra coroanei sunt gravate inițialele: G.T. Însemnul pescarilor din anul 1793, ca şi dovezile şi tiparele sigilare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dovedesc existența unor organizații profesionale ale meşteşugarilor timişoreni. După o notiță apărută în publicația Asociației Muzeale din anul 1911, reiese că piesa a ajuns în proprietatea muzeului, în anul 1910[127].

Nr. inv. vechi: 4674

Nr. inv. nou: 6.284

Tipar sigilar al Breslei săpunarilor din Timişoara. 1833.

Fig. 76. Tipar sigilar al Breslei săpunarilor din Timişoara. 1833

Privilegiul Breslei săpunarilor din Timişoara datează din anul 1838. Un exemplar al privilegiului este păstrat la ANM din Budapesta[128], iar exemplarul al doilea la Muzeul Banatului din Timişoara[129]. Tiparul sigilar al breslei este păstrat în colecția muzeului amintit. Din piesa originală se păstrează numai discul ovoidal din aramă, care a fost despărțit de mânerul din metal. La marginea discului cu diametrul de 40x36 mm, grosime de 4 mm, se afla un ornament din puncte, apoi o linie simplă şi legenda circulară în limba germană: „* K: K: PRIV: BÜRGL: SAIFENSIEDER ZUNFT IN”,

apoi sub scut „TEMESVAR 1833”. În scutul heraldic, ținut de lei, se vede tabla de lemn a săpunarilor şi un săpun în formă de evantai. Deasupra scutului heraldic se vede vulturul bicefal al casei imperiale.

După monografia lui Prexer, în anul 1853 existau în Timişoara 30 de meşteri săpunari[130]. De menționat însă că prima asociație a săpunarilor şi lumânărarilor din Timişoara datează din anul 1751. Mai târziu, această asociație s-a dizolvat, locul ei fiind preluat de o uniune a săpunarilor din Timişoara-Cetate, inființată de către Administrația Provinciei în anul 1776. Ca răspuns la această asociație, un număr de 13 săpunari din Timişoara-Fabric, s-au organizat într-o asociație de producție şi de desfacere[131].

Nr. inv. nou: 20261.

Cartea de pelerinaj a calfei Adler Moritz. 1856.

Cartea calfei de săpunar Adler Moritz eliberată la data de 1 august 1856 în Arad, se află într-o colecție particulară. Conform însemnărilor autorităților, prima stație de după Arad a rutei itinerante a calfei, ducea la Pâncota, la meşterul Kaufmann Adolf. Ordinea cronologică a localităților vizitate se poate urmări numai pe baza ştampilelor autorităților polițieneşti din Timişoara, Vinga, Becicherecul Mare, Pécs, Szigetvár, Kanizsa, Pest, Arad, iarăşi Becicherecul Mare, Sombor, Osijek, Biserica Albă, Lugoj, Sibiu, Deva, Arad, Battonya, Arad, Becicherecul Mare, Pest, Arad, Belgrad, Giurgiu, Bucureşti, Predeal, Piteşti, Bucureşti, apoi în anul 1867 prin Vârciorova, calfa noastă a sosit înapoi în Banat.

Tipar sigilar al Breslei hornarilor din Timişoara. 1856.

Fig. 77. Tipar sigilar al Breslei hornarilor din Timişoara. 1856

După relatările lui Felix Milleker, în anul 1749 (de fapt şi mai înainte, N.N.) hornarii din Timişoara, împreună cu cei din Banat, făceau parte din Lada Breslei hornarilor din Buda[132]. Această apartenenţă este dovedită şi printr-o diplomă a Lăzii hornarilor din Buda, păstrată în colecţia Muzeului Naţional Ungar din Budapesta[133]. Interesant este că această diplomă a fost semnată la data de 21 aprilie 1787, de către un meşter timişorean cu numele de Johann….?, care era probabil starostele filialei din Timişoara a Lăzii Centrale din Buda. Dintre hornarii timişoreni din secolul al XVIII-lea, se remarcă numele lui Pietro Antonio Delpondio (Delbondio) (1707–1792). Originar din Italia, numele lui Delpondio este înregistrat în registrul cetăţenilor din anul 1739. Hornarul Delpondio va fi cunoscut mai târziu ca senator şi primar al oraşului. Caz unic în istoria meşteşugurilor din Banat, în anul 1749 Delpondio a obţinut un brevet prin care funcţia sa de hornar oficial al oraşului Timişoara, va fi moştenită de urmaşii lui. (Sonja J. 130)

În anul 1815, hornarii din Timişoara împreună cu zidarii, cioplitorii de piatră, dulgherii, ţiglarii şi pavatorii de străzi, / Fabrorum Linguariorum, Lapicidarum, Murariorum, Imbracitarum, Stratorum viarum et Spacicaminariorum/ s-au unit într-o breaslă comună. Privilegiul breslei se păstrează la Arhivele Statului din Timişoara[134]. Se pare că mai târziu, această breaslă s-a dizolvat şi după informaţiile lui Berkeszi, hornarii şi pictorii din Timişoara au alcătuit o breaslă comună[135]. Despre un privilegiu al acestei formaţiuni nu deţinem informaţii. Inscripţia tiparului sigilar al breslei hornarilor din Timişoara, păstrată în colecţia Secţiei de Istorie, ne dovedeşte cu claritate că în anul 1856 hornarii aveau o breaslă proprie. Discul sigilar ovoidal de 42x40 de mm, din aramă, este fixat într-un mâner de lemn cu o lungime de 113 mm. Câmpul sigilar simplu este înconjurat de o bordură dintr-o linie adâncită, urmează apoi legenda circulară în limba germană: „PRIV. KAMINFEGER ZUNFT IN TEMESVAR 1856”. Centrul câmpului este dominat de patronul breslei, Sf. Florian, în mâna stângă cu un drapel, în mâna dreaptă cu un şiştar din care turna apa asupra unei case aflate în flăcări.

După monografia lui Preyer din anul 1853, existau în oraş 2 hornari[136].

Nr. inv. nou: 20.275

Drapelul pompierilor din Timişoara.

Ca şi hornarii, şi pompierii aveau ca patron pe Sf. Florian, un motiv pentru prezentarea împreună cu cel al hornarilor şi a drapelului pompierilor din Timişoara. Drapelul confecţionat din catifea roşie are dimensiuni 118x175 de cm. În mijlocul aversul drapelului este aplicat un medalion prezentându-l pe Sf. Florian, patronul pompierilor.

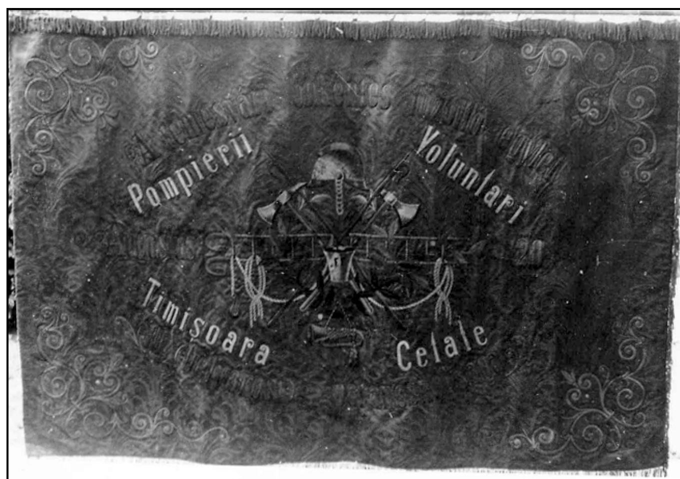

Fig. 78. Drapelul pompierilor din Timişoara

Deosebit de interesantă este legenda drapelului. Textul maghiar, pe unele locuri abia vizibil, provenea din anul 1898, anul confecționării drapelului, iar textul în limba română, foarte bine vizibil, a fost cusut pe drapel după anul 1920. Textul de pe aversul drapelului este „SFT. FLORIA” urmat de „1898”, precum şi: „PATRONUL POMPIERILOR”, în limba maghiară: „A TÜZOLTÓK VÉDŐSZENTJE”. Reversul drapelului este decorat cu instrumentele specifice ale pompierilor şi textul „A TEMES-VÁRI ÖNKÉNTES TÜZOLTÓ EGYLET”, „POMPIERII VOLUNTARI” şi „TIMISOARA CETATE”.

Fig. 79. Drapelul pompierilor din Timişoara. Revers

În primul an al stăpânirii habsburgice, problemele legate de combaterea incendiilor din oraşul Timişoara erau subordonate autorităţilor militare. Datoria militarilor în această direcţie era reglementată prin instrucţiunile („Feuerordnong“) emise de comandantul garnizoanei, generalul Wallis şi intrate în vigoare în noiembrie 1716[137]. Din vechile procese-verbale ale magistraturii germane a oraşului Timişoara reieşea că începând cu 1 ianuarie 1718, atributiile pompiereşti au intrat în competenţa conducerii civile a oraşului. În instrucţiunile Administraţiei Banatului către magistratura oraşului, din data de 1 ianuarie 1718, se cerea ca pentru combaterea incendiilor, fiecare cetăţean să ţină în casa lui o scară şi un butoi cu apă. Unul dintre primele prevederi ale magistraturii oraşului cerea demolarea hornurilor de lemn şi lut ale caselor vechi şi înlocuirea lor cu hornuri construite din cărămizi şi piatră[138]. Măsuri absolut necesare, având în vedere pericolul incendiilor într-un oraş relativ dens populat. În anul 1739, Administraţia Ţării Banatului a reînnoit cererea formulată deja în anul 1718, către conducerea oraşului, să fie luate măsuri ca fiecare locuitor să aibă în casa sa un vas cu apă, necesar pentru combaterea incendiilor[139]. Chiar dacă informaţiile păstrate ne vorbesc despre existenţa pompierilor din Timişoara încă din anul 1727[140], totuşi conducerea oraşului nu a luat toate măsurile necesare pentru combaterea şi preîntâmpinarea incendiilor. În acest sens trebuie să interpretăm raportul generalului Hamilton din anul 1734, care sublinia necesitatea elaborării unui regulament pentru preîntâmpinarea şi combaterea incendiilor[141]. În ciuda observaţiilor critice ale lui Hamilton, cum reieşea din punctul nr. 22 al Regulamentului pentru organizarea oraşului din anul 1755, (Policey Ordnung) încă nu era elaborat un plan pentru combaterea incendiilor (Feuer Ordnung). Ultimul punct al regulamentului din anul 1755 cerea construirea unei clădiri separate, din materiale solide, pentru păstrarea obiectelor (scări, vase) şi maşinilor (Wasser-Maschinen) necesare combaterii incendiilor[142].

După istoricul Josef Geml, primele formaţiuni ale pompierilor voluntari din Timişoara au fost înfiinţate în anul 1869 în cartierele Fabric şi Josefin şi în anul 1873, în Cetate[143]. Pe o diplomă de onoare a Pompierilor Voluntari din Fabric, acordată în anul 1871 cetăţeanului Schlichting Johann, conform tradiţiilor democratice ale Timişorii, se poate citi în cele patru limbi folosite de populaţie, deviza pompierilor; „Unu’ pentru totu şi totu pentru unu’”. Diploma tipărită păstrează şi imaginea sigiliului şi drapelul pompierilor. Atât sigiliul, cât şi drapelul sunt decorate cu Sf. Florian, iar legenda în limba maghiară; „TEMESVÁR - GYÁRKÜLVÁROSI POLGÁRI ÖNKÉNTES TÜZOLTÓ KAR”. Nu avem informaţii dacă pompierii voluntari din Fabric purtau la paradă uniforma reprodusă pe diplomă.

Păstrând independența şi comanda proprie, cele trei formațiuni amintite s-au unit în anul 1877. Formațiunea pompierilor voluntari din Elisabetin, înființată în anul 1885, s-a unit în acelaşi an cu formațiunea pompierilor voluntari din Josefin. Sediul pompierilor voluntari din Cetate se afla la început în magazinul lui Szabady Frigyes, care era şi comandantul unității, fiind transferat abia în anul 1895 într-o încăpere a magistraturii. În anul 1896, pe strada Wall din Cetate a fost construit un depozit şi un turn de observații pentru pompierii voluntari. Sediul central al pompierilor, Cazarma de azi a pompierilor militari din Josefin, a fost construit în anul 1905. Printre comandanții vechi ai pompierilor voluntari din Timişoara cunoaştem numele lui Forgács József, Suchan Martin, Varga Lörinc (Fabric), Novotny József (Elisabetin) şi Szabady Frigyes, Nagy László şi Eduard Hermann (Cetate). Anii consemnați pe drapelul prezentat de noi coincid, în linii mari, cu anii de activitate ai tâmplarului şi senatorului Heim Nikolaus (1877–1934). Din anul 1914 senator, pompier activ din anul 1898, comandantul unității pompierilor din Cetate din anul 1926. Pentru meritele deosebite aduse dezvoltării oraşului Timişoara, Heim Nikolaus a fost decorat în anul 1934 de către guvernul român.

Nr. inv. nou: 6.038.

Tipar sigilar al Breslei pictorilor şi zugravilor din Timişoara.

Fig. 80. Tipar sigilar al Breslei pictorilor şi zugravilor din Timişoara

Fără îndoială, este unul dintre cele mai interesante obiecte care a ajuns în mâna noastră în cursul cercetărilor despre istoria breslelor din Banat. Din lucrarea citată a lui Berkeszi ştim că pictorii şi hornarii din Timişoara formau o breaslă comună[144]. Sigilul breslei pe care prezentăm este o dovadă că pictorii din Timişoara alcătuiau, împreună cu zugravii, o breaslă comună. Tiparul sigilar din aramă, cu grosime de 2 mm şi diametrul de 32 mm este fixat cu ajutorul pintenului într-un mâner din lemn cu o lungime de 62 mm. Marginea câmpului sigilar este decorată cu un brâu din frunze stilizate, urmează apoi legenda în limba germană: „* SIG. D: VER: MAHLER UND ANSTREICHER ZUNFT IN TEMESVAR”. Centrul câmpului sigilar este decorat cu un stativ şi şevalet de pictor, precum şi cu instrumentele zugravilor.

După informațiile lui Berkeszi, deschiderea Şcolii de Desen din Timişoara din anul 1786 a jucat un rol deosebit de important şi în viața breslelor din oraş. Din 1786, prescripțiile magistraturii oraşului prevedeau că nici un ucenic în meseria căruia erau necesare cunoştințele în domeniul desenului, nu putea să fie trecut în rândul calfelor fără a absolvi cursurile şcolii. Primul profesor al şcolii era un desenator cu numele Kimsterten, iar din anul 1796 conducerea şcolii a fost preluată de inginerul şi profesorul de desen Josef Fino (1762–1817), originar din Viena. În loc de cele 2 ore de curs duminical, fără plata suplimentară, Fino a dublat numărul orelor, ținând cursuri separate pentru ucenici şi pentru calfe.

Chiar dacă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea avem informații despre pictori străini stabiliți în Timişoara[145], nici în cursul secolului următor nu putem vorbi despre o abundență a pictorilor. De altfel, cum ne demonstrează şi decorărilor interioare a parohiei romano-catolice din Josefin, executate în anul 1832 de către un pictor – zugrav cu numele de Szikora Döme, în marea majoritate a cazurilor similare, lucrările erau executate de artişti itineranți. Pentru anul 1853, Preyer ne informează despre 3 zugravi / Anstreicher/ şi 8 vopsitori /Zimmermaler/ din Timişoara[146]. Presupunem că şi cei 2 aurari–poleitori / Vergolder/ amintiți de Preyer aparțineau de breasla pictorilor şi zugravilor. Printre aurarii cei mai cunoscuți ai oraşului, amintim numele lui Josef Rubi şi Eugen Spank. Eugen Spank, născut în anul 1864, a învățat meseria în atelierul lui Josef Rubi. Mai târziu, Spank a participat la decorarea operei din Budapesta şi a palatului regal din Belgrad. Întors acasă în anul 1888, Spang a condus lucrările de decorare şi aurire a unui număr de 107 biserici din Banat[147].

Nr. inv. nou: 20.273.

Adeverința calfei de zugrav Mathias Knobl. 1812

Din datele adeverinței calfei Mathias Knobl, născut în localitatea Dudeştii Noi, reieşea că în anul 1812 el a lucrat 46 de săptămâni la meşterul timişorean Mathias Kunst. Adeverința zugravului Knobl se păstrează la Muzeul din Arad sub nr. M.F. 4.283.

Emblema Breslei sculptorilor şi cioplitorilor în piatră din Timişoara. 1834

Despre privilegiul sau tiparul sigilar al breslei nu avem informații. În registrul vechi al Muzeului Banatului, sub nr. inv. 5.101 găsim o informație despre un crucifix de piatră, cu Hristos din gips, achiziționat de Berkeszi în anul 1917 de la anticarul Steiner. Inscripția crucifixului (dispărut fără nicio urmă): „STEINMETZ MAURER UND BILDHAUER ZUNFT IN TEMESVAR 1834”, ne informează despre existența unei bresle a sculptorilor şi cioplitorilor în piatră din Timişoara.

Prima statuie a oraşului, un Sf. Nepomuk din gresie, a fost executată în anul 1722, de un sculptor necunoscut. (Statuia se află azi în curtea bisericii romano-catolice din Josefin). În registrul cetățenilor din anul 1744, găsim o adnotare despre un sculptor timişorean[148]. Monumentul Sfântului Ioan Nepomuk, ridicată în fața primăriei oraşului în 1759, a fost executată de sculptorii vienezi, Wasserburger şi Blim, pentru suma de 1.189 de florini[149]. După informațiile furnizate de Preyer, în anul 1853 erau înregistrați în oraş 10 constructori, dar nici un sculptor[150].

Tipar sigilar al Asociației birjarilor din Timişoara.

Fig. 81. Tipar sigilar al Asociației birjarilor din Timişoara

Distanțele mari dintre centrul orașului și cartierele periferice nu au făcut ușoară viața cotidiană în oraș. Circulația zilnică a persoanelor între cartierele și centrul orașului a fost realizată cu ajutorul birjelor. Nu cunoaștem data exactă a înființării Asociației birjarilor din Timișoara, dar existența acesteia este dovedită prin tiparul sigilar al birjarilor, păstrat în colecția Muzeului Banatului. De menționat că literatura maghiară cunoaște existența breslei birjarilor din Buda și Pesta. Tiparul sigilar al birjarilor din Timișoara este confecționat din aramă, având dimensiuni de 35x36 mm, este fixat în mânerul de lemn cu o lungime de 101 mm. Marginea câmpului sigilar este decorată cu un brâu din motive florale, urmează apoi legenda circulară în limba germană "SIEGEL DES FIACKER VEREINS ZU TEMESVAR*„. Mijlocul câmpului sigilar este decorat cu un cal în mișcare. În Cadastrul asociațiilor din Ungaria, înființat între 1867–1917, se găsesc date despre Corporația Industrială a Birjarilor din Timișoara – Temesvári Egy- és Kétlovas Bérkocsis Ipartársulat, din anul 1882. După relatarea ziaristului și istoricului Franz Engelman (1928–1984), sediul asociației birjarilor din Timișoara se afla într-o clădire de la capătul Căii Torontalului, demolată în anul 1974 cu ocazia construirii blocurilor[151]. Conform datelor lui Preyer, în anul 1853 existau în oraș 25 de birje[152].

Nr. inv. nou: 20.274

Tipar sigilar al navigatorilor de pe Bega.

Fig. 82. Tipar sigilar al navigatorilor de pe Bega

Privind canalul înnămolit al Begheiului, azi este greu de imaginat rolul hotărâtor pe care l-a jucat odată navigația fluvială de pe Bega în dezvoltarea industrială a orașului. Din raportul des citat al generalului Hamilton, reieșea că în anul 1734 existau în Banat 4 stații ale Oficiului Imperial pentru Navigație și anume la Timișoara, Orșova, Palanca Noua și Panciova. Existența oficiului din Timișoara ne arată, că cel puțin cursul superior al Begheiului, canalizat deja în anul 1731, era navigabil pentru bărcile mai mici[153]. Datorită desecărilor și canalizărilor efectuate în deceniile următoare, începând cu anul 1758, pornind de la Timișoara, vapoarele ajungeau la Marea Neagră și Marea Adriatică. Secolul al XIX-lea a fost secolul navigației pe Bega. În anul 1854, numai în Portul din cartierul Josefin erau înregistrate peste 80 de vapoare pentru transportul cerealelor[154]. Epoca căilor ferate nu a însemnat o stagnare imediată a navigației de pe Bega. Din contra, paralel cu construirea căilor ferate, flota comercială de pe Bega a jucat un rol hotărâtor în dezvoltarea economică a Timișorii. Din raportul Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara din anul 1892 reiese, că pe lângă vapoarele cu aburi, flota fluvială a provinciei număra 24 de vapoare din metal și 133 construite în întregime din lemn[155].

Nu avem cunoștințe despre începuturile Asociației navigatorilor de pe Bega. Breslele navigatorilor din Buda și Pesta au fost înființate în anul 1770, iar cea din Apatin, mai apropiat de ținuturile noastre, în anul 1817. După stilul decorației, tiparul sigilar al Asociației Navigatorilor de pe Bega arată spre a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Tiparul este confecționat din aramă, diametrul amprentei ovoidale este de 36x32 mm, iar mânerul deosebit de uzat are o lungime de 26 mm. Marginea câmpului sigilar este marcată printr-un brâu din frunze stilizate, urmează apoi legenda în limba latină incizată într-un cartuș aflat în partea superioară a câmpului, având textul: „SUB.SPE. FUTURAE.SORTIS”. Centrul câmpului sigilar este decorat cu o persoană cu o coroană pe cap, șezând pe un fotoliu, ținând în mâna stângă o frunză exotică (sau o pană) care arată direcția vântului, iar mâna dreaptă odihnindu-se pe o ancoră.

Nr. inv. nou: 20.264.

Tipar sigilar al Asociației negustorilor din Timișoara.

În vederea comercializării produselor agro-industriale ale Banatului, încă în primul deceniul al stăpânirii habsburgice, au fost create cu sediul în Timișoara, mai multe societăți comerciale, dintre care două aveau o importanță mai mare. Prima, Societatea Comercială Germană / „Deutsche Kommerzien Sozietät“ / înființată în anul 1723, cu participarea înalților

demnitari austrieci din Banat şi din capitala imperiului, exporta, cu sprijinul Camerei Aulice, produse agrare şi miniere din Banat. A doua, Societatea Comercială Orientală, / „Griechische Handels Kompagnie"/, înfiinţată în anul 1725, de un număr de 76 de negustori greci, români şi sârbi, sub conducerea comerciantului Iovan Bibici, orientată spre comerţul tradiţional cu Peninsula Balcanică. Cu scopul limitării conflictelor ivite dintre cele două societăţi, administraţia provinciei a elaborat o serie de reguli / Norma Regulativa/ pentru activitatea lor. Pe lângă societăţile amintite, în anul 1729, s-a întemeiat Asociaţia Comercianţilor de Vite, o grupare a negustorilor sârbi, care în deceniile următoare au arendat predii imense, punând baza economiei agrare din Banat, bazate pe creşterea vitelor pentru export. Pe lângă societăţile amintite, create cu scopul valorificării produselor provinciei, în organizarea comerţul intern şi extern al Banatului, un rol important îl aveau şi comercianţii particulari, de origină sârbă şi evreiască. Negustorii evrei, cu numele de Wolf şi Schwarz, s-au specializat în comercializarea produselor agrare, iar firmele Stoian şi Nedelcu cu comerţul de miere şi aprovizionarea zonei montane cu lumânări şi uleiuri necesare mineritului[156].

Fig. 83. Tipar sigilar al Asociaţiei negustorilor din Timişoara

În anul 1742, a fost creată o Societate pentru comercializarea vinurilor /Weinhandlungs Compagnie/, cu scopul aprovizionării Timişorii cu vin. Tendinţele societăţii de a obţine dreptul exclusiv de livrare a vinului au dus la protestele repetate ale cârciumarilor din Timişoara, în urma cărora, în anul 1746 societatea a fost dizolvată[157]. Pentru satisfacerea nevoilor interne

ale provinciei, negustori de origine macedo – sârbă din Banat, au înfiinţat în anul 1744 Societatea Negustorilor Greci. În anul 1750, în fruntea acestei societăţi, care număra deja 279 de negustori, stătea o comisie compusă din 5 persoane, dintre care 2 proveneau din Timişoara, şi câte unul din localităţile Lugoj, Becicherecul Mare, şi Vârşeţ.

Pentru organizarea comerţului în direcţia litoralului adriatic, în anul 1759 a fost înfiinţată Societatea de Comerţ din Timişoara / Temeschvarer Kommerzien Sozietät/. Între membrii societăţii, pe lângă reprezentanţi ai curţii imperiale şi a administraţiei provinciale, ca baronul Borie, guvernatorul Perlas, găsim şi numele comercianţilor din Timişoara în frunte cu Mayer Amigo şi a obercnezilor din Banat ca Gavrilo Giurean, Laza Ciocărlean, Zivo Miloşevic, Vukmir Nokolic şi Marcika Jurkovic[158]. În ciuda privilegiilor deosebit de generoase acordate de împărăteasa Maria Terezia, din cauza nepriceperii conducerii, societatea a dat deja în anul 1764 faliment. Noua societate pentru comerţul adriatic, / Neue banatische Kommerzienkompanie/ înfiinţată în anul 1768, de către comerciantul, alchimistul şi francmasonul baron Josef Sauvaigne (1736–1800), va fi organizată exclusiv pe baza capitalului particular.

În anul 1764, un grup de comercianţi din Timişoara a organizat o Societate comercială privilegiată /Privilegierten Handlungs Compagnie/, care pentru suma de 40.000 florini a achiziţionat farmaciile militare din Osiek, Timişoara, Alba Iulia şi Sibiu. Aceasta societate a fost dizolvată în anul 1766, după ce a vândut farmaciile respective comerciantului Franz Karl Natorp, cunoscut şi sub numele de „Kräuterkönig“[159].

În anul 1782, imediat după obţinerea privilegiile de oraş liber regesc, pe baza raportului, „Referat über die Regulierung des hiesiegn Handelsstandess”, elaborat de primarul Ingruber Ádám, a fost reorganizată activitatea comercianţilor din Timişoara. Probabil că din aceşti ani provine tiparul sigilar în formă de disc ovoidal, confecţionat din fier, având legenda „SIGIL DER TEMESVARER HANDELSTANDES”. Deosebit de frumos este decorat discul sigilar, cu dimensiune de 3x3,5 cm. După o bordură din ornamente cu motive florale, urmează cartuşul cu legenda, apoi centrul câmpului sigilar, înconjurat de motive florale. În centrul câmpului sigilar se găseşte un vapor fluvial, din care coboară zeul comerţului, Hermes, ţinând în mâna stângă însemnele comerţului, sprijinindu-şi mâna dreapta deasupra unei ancore. Deasupra scenei este prezentat un înger zburînd.

Cu ocazia prezentării societăţilor comerciale din Timişoara, trebuie să ne amintim şi despre târgurile oraşului. Încă din anul 1718, oraşul avea drept de a ţine un târg anual şi două târguri săptămânale. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, numărul târgurilor anuale a crescut la 5 şi cele săptămâ-

nale, la 4. Târguri săptămânale se țineau şi în cartierele Cetate, Fabric şi Josefin. Recensământul din anul 1828 a găsit la Timişoara 184 de comercianți[160]. Din datele furnizate de Preyer reieşea că în anul 1853, pe teritoriul oraşului existau peste 93 de magazine, iar 80 de persoane erau angajate în comerțul regional şi internațional. Chiar dacă calea ferată a schimbat radical comerțul național şi internațional al Timişorii, în preajma primului război mondial, cu cele 1.200 de magazine şi 25–30 de case de comerț, oraşul a rămas un centru tradițional al comerțului cu Balcani[161].

Nr. inv. nou: 20.271.

Capodopera de maistru olar.

În anul 1719, la prima inițiativă de a forma o breaslă comună, pe lângă brutari, măcelari, cizmari, fierari, rotari, strungari, tâmplari şi aurari, au participat şi olari din Timişoara. În anul 1829, olarii din Timişoara au organizat o breaslă proprie al cărei privilegiu se păstrează la ANM din Budapesta[162] şi la Arhivele de Stat din Timişoara[163]. Vasul verde, smălțuit, având o înălțime de 45 cm, grosimea maximă de 28 cm, pe care îl prezentăm, este păstrat în colecția Muzeului de Etnografie din Timişoara. Inscripția vasului „TODARESAN MAISTROIM”, ne confirmă că piesa era o capodoperă a unui maistru cu nume de Todereşan, dar din păcate specialiştii nu sunt siguri de apartenența vasului la un centrul de olărit.

Nr. inv. nou: 5.226

În general, despre olarii din Timişoara avem date foarte puține. Datele furnizate de Baróti amintesc despre olarii cu numele de Menesch Johann şi Klöcher György, care locuiau sub jurisdicția magistraturii ortodocşilor[164], adică în partea nordică a Fabricului[165]. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea avem informații despre olarul Nicolae Pera, din Maiere, piesele acestuia se aflau în colecția lui Ormos. Din procesul-verbal al şedinței Societății Muzeale din luna aprilie 1889, reiese că Ormos a donat muzeului 4 piese ale olarului Pera Nicolae[166].

Cană de olar. 1751.

Deocamdată este greu de a stabili atelierul unde a fost produsă cana din ceramica pictată, păstrată sub nr. inv. 2.214 a secției de Etnografie al Muzeului Banatului din Timişoara. Vasul bunt colorat prezintă sub toartă scena unui atelier de olar şi inscripția – „1751 C: /R.P./: KP”, iar pe partea aversă, scena samariteanului bun, cu inscripția; „ER HAT IHM SEINE WUNDEN MIT ÖL UND WEIN GEWASCHEN UND VERBUNDEN-

LUCAS 10”. Realizatorii expoziției *Barocul din Banat*, din anul 1992, consideră că vasul este produs al unui atelier central-european[167].

Cană de breaslă din Timişoara. 1833.

Capacul din cositor al cănii de bere, confecționat din gresie, poartă inscripția „ESS WAS GAR, TRINK WAS KLAR, REDE WAS WAR HOCH TEMESWAR SEI FLEISIG 1833”. Din lipsa unor semne caracteristice, cana nu poate să fie atribuită exact unei bresle. Cana se află în posesia Muzeului de Artă din Timişoara, nr. inv. 344.

Flacon din sticlă.

Flaconul din sticlă pictată în culori vii prezintă pe o parte o calfă-călător din profil, în ținută de drum. Partea inversă poartă inscripția „ESSIG MEIN HERR MACHT BAR”. Sticla se păstrează în colecția Muzeului de Artă din Timişoara sub nr. inv. 438.

Farfurie.

Farfuria din cositor, cu un diametru de 29 cm, este păstrată la Secția de Istorie a Muzeul Banatului. Inscripția farfuriei „MATH. HELBI TEMESWAR ANO 1807”.

Două amprente sigilare ale breslelor din Timişoara.

În volumul lui Borovszky despre comitatul Timiş, la capitolul despre istoria oraşului Timişoara[168] sunt prezentate fotocopii după 19 amprente sigilare. 17 tipare din amprentele prezentate se găsesc şi azi în colecția Secției de Istorie de la Muzeul Banatului. Dispărute sunt tiparele amprentei nr. 6, prezentată de Borovszky ca Breasla sârbească, şi nr. 9, prezentată ca Breasla bărbierilor. Despre breslele amintite nu am găsit informații în literatura de specialitate. Fotocopiile după amprentele de ceară realizate în preajma anului 1910, nu ne permit o descriere bună a sigiliilor.

„Breasla Sârbească“

Din cauza inscripției deteriorate, a primit din partea autorilor volumul lui Borovszky denumirea de breasla sârbească. Nici noi nu am reuşit să deslușim textul, dar emblemele meseriei prezentate în centrul câmpului sigilar ne arată că avem de-a face cu o breaslă a curelarilor, sau a şelarilor, din anul 1819. Consultând registrul privilegiilor publicate de Trostovszky, în cea ce priveşte pe curelarii din localitățile Banatului pentru anul 1819, găsim date numai despre cei din Becicherecul Mare şi pentru şelarii din Kikinda.

Asociația bărbierilor din Timişoara?

După inscripția nesigură: „SIGIL CAETUS TONSOR.. LIB. ET ……TEMAESU“???, se pare că este vorba despre o asociație a bărbierilor din Timişoara. Despre un privilegiu al breslei bărbierilor din Timişoara nu am găsit nici o informație în literatura consultată. În ceea ce priveşte îngrijirea medicală, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, având în vedere numărul medicilor şi al spitalelor militare şi civile, Timişoara se situa, după Budapesta şi Szeged, pe locul trei dintre oraşele Ungariei. Totuşi, unele domenii ale medicinei, ca extragerea dinților, luarea sângelui, tratamentul cu lipitori, precum şi intervenții chirurgicale minore, au fost efectuate şi la noi de către bărbieri. Despre bărbierii din Timişoara nu prea avem date sigure. Din extrasele protocolare, păstrate în lucrarea lui Baróti, găsim informația că în anul 1738 magistratura germană a oraşului refuza cererea bărbierilor sârbi din Timişoara de a lucra într-o încăpere (?) separată[169]. Se ascunde în spatele refuzului, grija magistraturii, pentru o organizație unică a tuturor bărbierilor din oraş? Pentru un răspuns documentat nu dispunem de informați suficiente. De altfel, textul amprentei sigilare, prezentat de Borovszky, ne arată că sigiliul asociație bărbierilor a fost confecționat după anul 1781, adică după acordarea privilegiilor de oraş liber regesc, Timişorii. De asemenea, pentru continuitatea unei asociații a bărbierilor din Timişoara, creată la mijlocul secolului al XVIII-lea, pledează şi faptul că la începutul secolului al XIX-lea, bărbierii oraşului nu se găsesc printre nici una dintre breslele înființate.

Amprenta sigilară a asociației, păstrată în jurul anilor 1910 în colecția predecesorului Muzeul Banatului, şi publicată de Borovszky, prezintă pe patronul chirurgilor, pe doctorii fără de arginți, pe sfinții Damian şi Cozma. În literatura de specialitate maghiară, embleme sigilare, cu prezentarea chipurilor fraților Damian şi Cozma sunt semnalate în cazul breslei bărbierilor şi chirurgilor din Bratislava din anul 1734, şi a asociației chirurgilor din Buda din anul 1799[170]. Nu cunoaştem dacă sigiliul asociației chirurgilor din Szeged, din anul 1734, păstra imaginea sfinților doctori Damian şi Cozma[171].

Breasla berarilor din Timişoara?

Pe o adeverință a berarilor din Pesta, eliberată la data de 10 octombrie 1820, găsim semnătura starostelui Martin Müller (Obervorsteher) şi vicestarostilor Carl Beumayer, (Untervorsteher), ambii din Timişoara[172]. Această adeverință poate să fie o dovadă că cel puțin, în domeniul pregătirii profesionale, Fabrica de bere din Timişoara era subordonată Fabricii de bere

din Pesta. Pe lângă adeverința amintită, în registrul breslelor publicat de Trostovszky, găsim referiri la existența breslei berarilor din Vârşeț şi Zrenjanin[173].

3. Manufacturi din Timişoara

În spiritul concepțiilor mercantiliste ale epoci, autoritățile habsburgice au făcut eforturi deosebite pentru înființarea unor manufacturi industriale în Banat. Un propagator de frunte al acestei politici era şi primul guvernator al provinciei, generalul Mercy Florimund. Cu scopul înființării manufacturilor din Timişoara, Mercy a pus la dispoziția erariului terenul din fața porții Lugojului, în zona Timişului Mic. Pe acest teren s-a început, în anul 1725, sub conducerea maistrului olandez Heinrik Framrich, industralizarea oraşului Timişoara.

a. Țesătoria de postav

Fabrica de postav, amintită prima dată în anul 1725, funcționa cu ajutorul instalațiilor hidraulice. După informațiile contemporane, manufactura a fost construită de specialişti aduşi din localitatea Frankfurt pe Main din Germania. În anul 1725, erau puse în funcțiune deja 35 de maşini de țesut. În anul următor, pe lângă postav se produceau ciorapi, pălării şi şepci. Din anul 1726, cunoaştem numele meşterului Anton Ibich, din 1727 al lui Lorenz Kramman şi Jakob Engelschal, care au lucrat în țesătorie. Pe lângă meşteri cu experiență, era nevoie şi de muncitori necalificați. Dintr-un act al magistraturii din anul 1727, reieşea că conducerea magistraturii rasciene era obligată să pună la dispoziția manufacturii 7 muncitori[174]. După terminarea lucrărilor de extindere, în valoare de 36.712 guldeni din anul 1728, producția manufacturii a contribuit substanțial la satisfacerea cerinței pieței locale[175]. Probabil, cu ocazia lucrărilor amintite, a fost construit şi un restaurant aflat în arenda lui Andreas Hoffmann[176]. Din raportul generalului Hamilton, din anul 1734, reieşea că manufactura de postav avea secții de pâslare, de vopsit şi de tuns al postavului[177]. Raportul relatează că produsele manufacturii satisfăceau marea majoritate a necesarului meşterilor locali, care se ocupau cu confecționarea hainelor, sumanelor şi păturilor din Banat. După o altă sursă contemporană, din postavul roşu al manufacturii erau confecționate uniformele husarilor aflați în slujba administrației provinciale[178]. Pe lângă produsele amintite, o sursă din anul 1730 relatează că

manufactura – aflată atunci în arenda negustorului Simon Bacherach – se ocupa şi cu confecţionarea sacilor[179].

În lucrarea deja amintită a istoricului Leo Hoffmann[180], găsim informaţii despre o fabrica de postav aflată între anii 1734–1738, sub conducerea franciscanilor din Timişoara. Din păcate, sursa nu precizează locul manufacturii franciscanilor. Din literatura de specialitate este cunoscut că de la începutul ocupaţiei habsburgice şi până la construirea în anul 1736 a bisericii proprii, franciscanii, care răspundeau pentru viaţa spirituală a populaţiei catolice din Fabric, locuiau într-o încăpere a fabricii de bere din cartier. De aici şi denumirea “insula parohilor”, pentru insula pe care era construită şi Fabrica de bere. Revenind la franciscani, nu se ştie, dacă fabrica amintită era în proprietatea lor sau era arendată de ei.

***b.* Fabrica de hârtie.**

Manufactura construită în anul 1732, potrivit raportul lui Hamilton, producea hârtie simplă. Între anii 1734–1736, pentru suma de 200 de florini, manufactura era exploatată de meşterul Johannes Rößler. După o scurtă perioadă, manufactura şi-a sistat activitatea[181].

***c.* Manufactura pentru prelucrarea pieilor.**

Având în vedere numărul mare al cirezile de animale din Banat, generalul Mercy a iniţiat încă în anul 1719 problema înfiinţării unor ateliere pentru prelucrarea pieii. În anul 1722, planurile concrete pentru înfiinţarea unei manufacturi în Timişoara au fost aprobate de forurile din Viena. Producţia manufacturilor din Timişoara-Fabric şi Orşova începe probabil în anul 1725.

În anul 1726, Administraţia Banatului a intervenit pe lângă magistratura germană a oraşului, în vederea controlului asupra produselor de piele puse în vânzare pe piaţa oraşului. Administraţia cerea ca un reprezentant al arendaşului manufacturii, împreună cu reprezentantul cizmarilor din Timişoara, să controleze calitatea produselor din piele oferite spre vânzare şi totodată să aibă grijă ca meşterii din Timişoara să folosească numai piele provenită din manufactura camerală[182].

Producţia pieii de cordovan avea o tradiţie seculară în Banat. În perioada ocupaţiei turceşti, cordovanul era produs nu numai de meşterii orientali stabiliţi în localităţile mai mari ale Banatului, ci şi de meşterii proveniţi din rândul populaţiei româno-sârbe. Pentru relansarea producţiei de cordovan, articol deosebit de căutat în toată Europa pentru calitatea ei de

lux, generalul Mercy a dispus colonizarea în Timişoara a unor familii armene, pricepuți în prelucrarea pieilor[183]. Cele 20 de familii armene, aduse în anul 1726, erau aşezate sub conducerea priorului Menas Barun într-o suburbie, denumită şi Oraşul Armenesc, aflată spre nordul cetății. Suburbia, abandonată mai târziu în anul 1744, nu mai apare pe harta oraşului. Conform raportul generalului Hamilton, în manufacturile aflate sub conducerea priorului Menas Barun lucrau inițial numai tăbăcari roşii, iar după anul 1734 şi cei albi. Între 1733–1735, tăbăcăriile camerale din Timişoara şi Orşova se aflau în arenda negustorului Schwarzert din Orşova şi a meşterului tăbăcar cu numele de Franz Schwarz din Timişoara. În 1742, unitățile se aflau în arenda comerciantului Andreas Pfann din Timişoara, (între 1742–1745 şi primar al oraşului) care pe lângă arenda tuturor manufacturilor de piele din Banat, a asigurat şi monopolul asupra achiziționării de piei brute de la măcelarii din provincie. Protestul tăbăcarilor din Banat a dus în anul 1749 la desfacerea contractului între Camera Aulică şi Andreas Pfann[184].

Prelucrarea pieilor era un succes aşa de mare pentru provincie, încât după satisfacerea necesităților industriei proprii în anul 1746, surplusul de 6.000 piei era exportat[185]. Pielea de capră necesară pentru cordovan, provenea în marea majoritate din Banat. După notițele scriitorului şi alchimistului Maximilian Joseph von Linden, (1736–1801), aflat între 1772–1774 în slujba Administrației Provinciale, manufacturile din Fabric şi Mehala, precum şi unitățile similare din Giarmata, Petroman şi Ciacova aveau o capacitate de prelucrare de până la 20.000 de piei pe an. În anul 1763, despre producția din Banat sunt păstrate date semnificative, potrivit cărora, după satisfacerea necesităților meşterilor din Banat, în provinciile ereditare ale Imperiului Habsburgic au fost exportate peste 72.000 de piei pe an[186]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, urmaşii cordovenilor lui Menas Barun au extins activitatea lor în centrele mai mici ale Banatului. Pe lângă prelucrarea pieii după metoda cordovan, în anul 1765 s-a pus problema înființării unui atelier de tăbăcărit la Timişoara, care urma să lucreze după metoda de prelucrare rusească, adică folosind coji de mesteacăn la argăsit. Invocând incertitudinile posibile privind achiziționarea cojii de mesteacăn, Camera Aulică şi Asociația Comercianților din Timişoara au renunțat la realizarea acestui proiect[187].

În notițele sale, baronul Josepf Linden, descrie pe larg priceperea populației româneşti din Banat la prelucrarea şi vopsirea pieii şi a țesăturilor. Tradițiile locale în acest domeniu au fost recunoscute şi sprijinite de către autoritățile habsburgice. Pentru a coordona cultivarea şi strângerea plantelor industriale necesare vopsirii pieii şi a textilelor, autoritățile Vieneze au trimis în Banat pe specialistul Cristoph Conrad Lieblein[188].

Purtând titlul de director imperial pentru producția plantelor industriale, între anii 1758–1775 Lieblein s-a preocupat, fără succes, cu introducerea culturii indigoului, dar a obținut rezultate bune la cultivarea roibei[189].

d. Manufactura de postav Aba.

Raportul generalului Hamilton, din anul 1734, ne informează că Manufactura de postav Aba nu a satisfăcut aşteptările erariului. O schimbare pozitivă era legată de sosirea unor meşteri pricepuți din țările străine. Se pare că aceste aşteptări erau onorate, având în vedere că singura unitate din Timişoara – Fabric care a supraviețuit dezastrului anilor 1737–39 era Manufactura de postav Aba. După anii pericolului turcesc, Camera Aulică a reluat în regie proprie activitatea manufacturii. Conform unui raport din anul 1747, printre produsele manufacturii, pe lângă postavurile şi țesăturile din lână, bumbac, in şi cânepă, se număra şi hârtia. Aceste produse erau expediate la Viena împreună cu aramă din zona montană[190]. După anul 1753, fabrica de postav era exploatată de arendaşi. Fără sprijinul financiar al erariului, fabrica a trecut în deceniile următoare la producția postavului gros, necesar pentru confecționarea păturilor, marfa fiind exportată în cantități mari în provinciile ereditare ale imperiului[191].

e. Țesătoria de mătase.

Primele haine confecționate din mătase produsă în manufactura aflată sub conducerea priorului italian Clemens Rossi, a fost donată împărătesei Christina (soția împăratului Carl VI.) şi bisericii Sf. Gheorghe din Timişoara. După războaiele turceşti din anii 1737–39, fabrica de mătase din Timişoara a pierdut mult din importanța pe care o avea mai înainte şi în anul 1773 producția a fost transferată la Vârşeț[192]. În deceniile imediat următoare războiului, gogoşile de mătase produse în zonele Timişorii, Bisericii Albe şi Vârşețului au fost filate la Vârşeț şi transportate pentru țesut, la Viena. În ciuda condițiilor nefavorabile, după 1739 priorul italian Rossi şi compatriotul său căpitanul Serengeli vor depune eforturi pentru relansarea producției din Timişoara. Ceva mai mult a făcut negustorul Meyer Amigo, care în speranța ajutorului vienez, dar cu cheltuieli proprii, a trecut în anul 1772 la reconstruirea fabricii de mătase din Fabric. Având în vedere interesele manufacturilor de mătase din Viena şi Görz, cercurile din Viena nu au sprijinit eforturile depuse de Meyer Amigo şi țesătoria din Fabric a trebuit să închidă porțile[193].

***f.* Ceaprăzărie şi broderie pentru fire de aur şi argint.**

Anul înfiinţării manufacturii se poate data la 1732, când Administraţia Provinciei a încheiat un contract cu maistrul Kork Wild, pentru producerea firelor din argint şi aur, de tip Leon[194]. Din raportul generalului Hamilton, din anul 1734, reieşea că manufactura care producea fire de argint, de aur şi brocart – era deja în funcţiune. Din raportul amintit reieşea că toate manufacturile din Fabric, morile din Timişoara, precum şi fabricile de bere din provincie erau arendate pentru suma anuală de 4.000 florini, negustorului Andreas Pfann din Timişoara. Aceeaşi Pfann era şi arendaşul fabricii de mătase, dar, în loc de arendă el s-a obligat la modernizarea manufacturii[195]. În timpul războiului cu turcii, în anul 1737, ceaprăzăria din Timişoara şi-a sistat activitatea, iar cei 4 meşteri ai manufacturii rămaşi fără loc de muncă în Banat, au părăsit provincia[196].

***g.* Tapetăria din Timişoara.**

Înfiinţată din iniţiativa generalului Mercy, manufactura producea în anul 1733 pe lângă covoare, textile de tip olandez pentru protejarea mobilelor. Între anii 1734–1740 manufactura se afla în arenda meşterului francez cu numele Chazeaux, pentru suma anuală de 2.700 de florini.

***h.* Ţesătoria de ciorapi şi Manufactura de carton fin.**

Unitatea care la început funcţiona ca o secţie a fabricii de postav a devenit după 1728, sub conducerea maistrului Fiedler, o unitate de sine stătătoare[197].

***i.* Fabrica de pălării.**

Existenţa unei manufacturi este amintită de istoricul Sonja Jordan. Manufactura stătea în vecinătatea atelierelor de săpun, de salpetru, praf de puşcă, precum şi a preselor de ulei construite după modelul olandez[198].

***j.* Manufactura de cuie şi de aramă.**

În anul 1721, adică la începutul strădaniilor lui Mercy pentru crearea industriei din Banat – este amintit un ciocan hidraulic şi un atelier de fierărie din Timişoara. În primul se prelucra mai ales arama provenită din zona montană[199]. Pe parcursul anilor, Camera Aulică a construit pe lângă fierărie

şi un atelier dotat cu un ciocan pentru fabricarea cuielor de fier[200]. Acest atelier, unde la începutul deceniului al patrulea se produceau unelte agricole simple (coase şi seceri), se afla împreună cu atelierele din Bocşa în arenda negustorului Michael Johann Brandenburger[201]. În raportul lui Hamilton a fost subliniat că produsele atelierului serveau satisfacerea necesităților provinciei.

4. Dezvoltarea industrială din Timişoara în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Chiar dacă pe parcursul anilor 1736–1739 trupele otomane nu au periclitat direct zonele centrale ale Banatului şi oraşul Timişoara, devastările răsculaților români au pricinuit pagube imense industriei din Fabric. Pe lângă distrugerile provocate de nemulțumirile naționale, ciuma şi fuga specialiştilor străini şi a meşteşugarilor au dus la dispariția majorității manufacturilor camerale, iar războaiele de succesiune dintre 1740–1745 au întârziat reconstrucția unităților industriale distruse din Fabric. Adversarii reconstruirii manufacturilor timişorene motivau atitudinea lor negativă față de investițiile camerale, pe lângă pericolul turcesc, mai ales cu lipsa materialului uman calificat pentru aceste unități[202]. De altfel, din punct de vedere al rentabilității, însăşi Maria Terezia găsea că dintre vechile manufacturi ale lui Mercy, numai cele textile merită să fie reconstruite[203]. Pe lângă obiecțiile logice ale economiei, nu trebuia să uităm că o bună parte a sfătuitorilor Mariei Terezia, şi împărăteasa însăşi, la luarea deciziilor favoriza sprijinul industriei provinciilor ereditare. Această politică protecționistă a curții imperiale nu avea efecte negative față de industria montană din Banat. Dimpotrivă, după pierderea Sileziei, în vederea satisfacerii necesităților armatei, Curtea din Viena va investi sume uriaşe în dezvoltarea mineritului şi prelucrării metalelor din această zonă. În comparație cu zona minieră, după anul 1739, în Timişoara şi alte centre urbane ale Banatului vor fi sprijinite numai ramuri ale industriei necesare pentru nevoile armatei şi administrației. Adică unități ale industriei de prelucrare a produselor agrare cum erau morile, fabricile de spirt şi de bere. Rândul acestor unități va fi lărgit în anul 1749 cu o moară de tabac, pusă în funcție de către arendaşul Dominic Sakavin, într-o moară pe insula parohilor din Timişoara – Fabric[204]. Odată cu dezvoltarea comerțului cu zonele adriatice, vor fie repuse în funcție sau vor fi construite câteva manufacturi noi în domeniul prelucrării textilelor[205].

Despre aprovizionarea Banatului cu postav găsim informații interesante într-un raport din anul 1755, întocmit de baronul Carl Otto Haugwitz, trimisul împărătesei Maria Terezia[206]. Raportul ne prezintă amănunte interesante despre situația provinciei, subliniind că în ciuda abundenței postavurilor în magazinele comercianților, cât şi în vestitele târguri anuale ale oraşului Timişoara, cererea pentru stofele fine, semifine şi obişnuite era deosebit de mare. Lipsa postavurilor era remarcată şi de către întreprinzătorul italian Limoni, care pentru proiectata fabrică de postav din Timişoara a vrut să aducă meşteri din Italia. Necesitatea relansării industriei textile din Banat revine în atenția specialiştilor mai ales după 1758, anul inaugurării de către căpitanul Schley a navigației între Timişoara şi Karlovac, eveniment care a deschis perspective noi pentru comerțul Banatului cu zona Mării Adriatice[207].

Beneficiile acestui drum, 3.075 de florini venit curat, realizate în urma investiției de 2.856 de florini, a electrizat pe întreprinzătorii din Timişoara, care împreună cu înalți funcționari ai administrației, cu scopul organizării şi finanțării comerțului adriatic vor înființa Societatea de Comerț din Timişoara (Temeschwarer Kommerziensozietät), cu un capital social de 50.000 de florini[208]. În anii următori, pentru satisfacerea cerințelor de frânghii şi pânze, cerute tot mai mult de dezvoltarea navigației europene, Societatea de Comerț din Timişoara a făcut planuri pentru înființarea unor manufacturi. Din nefericire, planurile nu au fost realizate. În deceniul următor, Societatea de Comerț din Timişoara, cu ajutorul specialiştilor din Turcia, a înființat pe malul Begheiului o vopsitorie pentru lână şi textile (Garnfärberei), care din cauza investițiilor mari, peste scurt timp a trebuit să închidă porțile. Din notițele viitorului împărat Iosif al II-lea, din aprilie 1768, găsim informații despre vopsitoria de textile din Mehala, întemeiată de către specialişti din Macedonia. Conform jurnalului de călătorie a viitorului împărat, din manufacturile din Fabric, înființate de Mercy, numai cea de prelucrarea fierului era în funcție[209]. În deceniul al şaptelea, în speranța exportului adriatic, Societatea de Comerț din Timişoara a făcut demersuri pentru reînființarea manufacturii de prelucrare a aramei şi a țesătoriei de mătase[210].

În vederea organizării comerțului adriatic, în anul 1768, sub conducerea lui Iosef Sauvaigne, persoană bine cunoscută în cercurile francmasone din Viena, s-a înființat sub numele de Noua Societate Pentru Comerțul Adriatic, / Neue banatische Kommerzienkompanie/ o nouă societate. Cele 200 de acțiuni, cu o valoare nominală de 500 de florini bucata, au fost subscrise de către negustori din Viena şi Timişoara în frunte cu comer-

ciantul Mayer Amigo. Pe lângă exportul produselor agrare ale provinciei, Societatea a înfiinţat la Timişoara o fabrică de pălării şi o glăjerie. Pe când produsele fabricii de pălării aveau o căutare destul de bună pe piaţa externă, din cauza politicii de protejare a glăjeriilor din Boemia, şi a preţurilor ridicate cauzate de transportul lemnului necesar, fabrica de sticlă din Timişoara a fost nevoită să-şi închidă porţile[211]. În comerţul adriatic, deosebit de rentabil s-a dovedit importul produselor farmaceutice şi de toaletă. În faţa concurenţei străine, săpunarii din Timişoara se vor organiza în anul 1751 într-o asociaţie de producţie. După lichidarea acesteia în anul 1766, din iniţiativa erariului se va organiza o asociaţie a săpunarilor de origine turcă din Timişoara. Paralel cu aceasta, cei 15 săpunari sârbi din Fabric se vor organiza într-o asociaţie de producţie[212].

Între anii 1760–1771, în manufacturile plasate în jurul localităţilor Palanca Nouă, Vârşeţ, Ciacova, Lugoj şi Timişoara a fost produs salpetru în valoare de 20.023 de forinţi[213].

Odată cu înfiinţarea comitatelor s-a terminat epoca economiei camerale din Banat. După introducerea urbariului şi vânzarea domeniilor camerale, economia provinciei se va dezvolta fără diriguirea autorităţilor din Viena, pa baza cerinţelor pieţei. Neinfluenţat de reorganizările administrative vor rămâne în continuare teritoriile regimentelor grănicereşti.

5. Dezvoltarea industrială din Timişoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Manufacturile instalate în timpul guvernării generalului Mercy în Timişoara nu au supravieţuit anilor războiului cu turcii (1737–1739) şi mai ales ciumei din anul 1738. Din cauza pierderilor din aceşti ani, rolul oraşului ca un centru dominant al industriei va fi recuperat abia în a doua jumătate a secolului al XIX. Până atunci, în deceniile de după înăbuşirea revoluţiei de la 1848/49, prin modernizarea industriei morăritului şi a spirtului, Timişoara va trăi un preludiu a dezvoltării sale ulterioare.

În ceea ce priveşte situaţia economică a oraşului, pentru deceniile premergătoare revoluţiei deţinem numai date sporadice. Între 1821-23, distileria oraşului / Brandweinhauß/ se afla în arenda grupului de întreprinzători format din Anton Köplinger, Jakob Händl, Johann Schlichting şi Anton Ringer toţi cetăţeni ai oraşului. În procesul-verbal al arendării este menţionat că distileria era înzestrată cu două cazane construite după patentul

Firmei Franz Xaver Remolt din Pesta[214]. Arendaşul Johann Schlichting a început activitatea economică în Timişoara în anul 1818 ca şi cârciumar şi va fi în anul 1868 întemeietorul Primei Distilerii din Timişoara. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe lângă distilerii şi berăria din Fabric, numai câteva tăbăcării din Timişoara vor depăşi nivelul producţiei manufacturiere. Într-un registru al întreprinderilor industriale din Imperiul Habsburgic sunt enumerate atelierele de tăbăcărie din Timişoara care, pe lângă metodele tradiţionale, se ocupau şi cu argăsitul şi vopsitul pieii de cordovan[215].

O influenţă negativă asupra dezvoltării economice a oraşului în preajma revoluţiei au avut-o luptele interne duse pentru conducerea Timişorii. Toate semnele arată o luptă dintre o grupare progresistă, în frunte cu Johann Nepomuk Preyer şi Josef Klapka şi gruparea dominată de negustorii de produse agrare, pe de altă parte. După 1833, gruparea progresistă a pierdut controlul asupra oraşului. În anul 1841, Klapka şi Preyer au încercat înfiinţarea unei bănci menită să sprijine industria locală, iar Preyer, care în 1844 va fi ales primarul oraşului, va iniţia în anul 1846/47 elaborarea unor proiecte pentru construirea căilor ferate spre Timişoara[216].

După înăbuşirea revoluţiei, din datele monografiei elaborate de Preyer, reieşea că în oraş au existat 3 tipografii, 2 litografii, 1 fabrică de stearine, 1 fabrică de creioane, 1 fabrică de tutun cu 297 de muncitori, 1 fabrică de spodium, 3 distilerii, 2 oloiniţe, 1 fabrică de licoare, 2 fabrici de oţet, 1 fabrică de bere, 2 fabrici de mătase, 1 tăbăcărie industrială şi 1 fabrică de pălării[217]. Pentru produsele deosebite, la târgul naţional din Pesta în anul 1846 au fost premiate produsele fabricii de stearine Hogl şi König, precum şi ale fabricii chimice Eggenberg[218]. Datele furnizate de Preyer le completăm cu unele realizări din deceniul următor apariţiei monografiei. Astfel, printre unităţile industriale nou deschise în Timişoara se număra atelierul (sucursala) fabricantului de maşini agricole din Praga, Theodor Weiss; atelierele şi turnătoria Szabady cu 60 de angajaţi; cărămidăriile oraşului cu capacitatea anuală de 5 milioane de bucăţi; cele 7 mori de apă; fabrica de macaroane deschisă în anul 1853 de Joseph Callauner, produsele căreia au fost apreciate prin acordarea medaliei de bronz la Expoziţia industrială din München în anul 1853; atelierele Leyritz înfiinţate în anul 1856; Fabrica de Gaz şi Atelierele Căilor Ferate Maghiare din Timişoara înfiinţate în anul 1857[219]. Odată cu construirea atelierului pentru căile ferate, dar mai ales prin înfiinţarea Distileriei Industriale a fraţilor Blau din anul 1862, începe epoca modernă a industriei din Timişoara.

a. Industria de prelucrare a metalelor

Atelierele lui Leyritz

Participant la revoluța din anul 1848/49, Leyritz Ignác se va stabili în anul 1857 în Timişoara, deschizând în cartierul Josefin atelierul propriu. După căsătoria cu văduva meşterului Kralik, atelierul Leyritz se va muta în Cetate. În deceniile următoare, faima atelierului lui Leyritz a depăşit granițele Banatului. Deschis pentru noutățile tehnicii moderne, Leyritz a intrat în anul 1880 în contact cu Edison, asigurând pentru întreprinderea proprie dreptul unic de a instala telefoane în Timişoara. Pe lângă inovațiile tehnice, Leyritz a jucat un rol deosebit de important în viața socială a oraşului. În anul 1886, Leyritz a înființat prima asociația a bicicliştilor „Velocitas" din Timişoara şi în anul 1900 el a fost primul posesor al unui automobil din oraş[220].

Atelierul fraților Gaup

Înființat în anul 1864, ca o tâmplărie, atelierul fraților Gaup din Fabric s-a specializat în construirea şi repararea morilor şi a distileriilor. Din rapoartele Camerei de Comerț şi Industrie reieşea că atelierul fraților Gaup a contribuit la construirea celor mai importante mori comerciale din Banat. În anul 1881, frații Gaup au inventat un mecanism de selectare a grisului, mecanism patentat pe piețele austro-ungare. În afara pieței interne, instalațiile fraților Gaup au fost exportate în Serbia[221]. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în timpul crizei din industria morăritului, atelierul a pierdut mult din importanță, lucrând mai departe ca tâmplărie[222].

Fabrica Anheuer, pentru casele de bani

Înființat ca un atelier de turnătorie şi de confecționarea a pieselor metalice mica întreprindere cu 70 de muncitori va trece din anul 1905 la confecționarea caselor de bani.

Lăcătuşeria Tedeschi

Atelier cu sediul în Fabric, având 50 de angajați, producea ventilatoare, pompe şi alte articole de lăcătuşerie.

Fabrica de lanțuri

Întreprinderea înființată de Josef Schmitzer în anul 1908 va fi transformată în anul 1910 într-o societate pe acțiuni. Cu aceasta ocazie, sediul întreprinderii a fost mutat în cartierul Josefin. Oraşul a cedat terenul viitoarei fabrici pe un preț simbolic şi a pus la dispoziția întreprinderii şi

100.000 de cărămizi provenite din demolarea sistemului de apărare a oraşului. În preajma primului război mondial, întreprinderea se afla în proprietatea Băncii de Scont din Timişoara şi cei 50 de angajaţi, aflaţi sub conducerea directorului Oszkar Kubicsek, produceau lanţuri căutate pe piaţa internă şi externă[223].

Atelierele Novotny

Întreprinderea cu sediul din Fabric, având 30 de angajaţi, s-a specializat în turnarea şi confecţionarea clopotelor. Produsele întreprinderii, au fost premiate la expoziţiile din anul 1885 şi 1896 de la Budapesta şi în 1891 la Timişoara.

Atelierele Căilor Ferate

În anul 1857, Timişoara a devenit pentru un an staţia finală a liniei Budapesta-Baziaş. Pentru reparaţii şi întreţinerea materialului rulant era necesară înfiinţarea unui atelier adecvat. Atelierul înfiinţat la Timişoara în anul 1858, până la desfiinţarea lui temporară din anul 1874, cu cei 300 de angajaţi, era cea mai mare întreprindere industrială din oraş. Între 1874–1892, atelierul din Timişoara a încetat activitatea, centrul lucrărilor de întreţinere fiind mutat temporar la Caransebeş. Întreprinderea redeschisă în anul 1892, cu cei 800 de angajaţi ai săi, a devenit în preajma războiului unitatea cea mai importantă din oraş. Importanţa specifică a angajaţilor căilor ferate în viaţa economică, politică şi culturală a oraşului o vom înţelege mai bine, dacă la cei 800 de muncitori ai atelierelor adăugăm şi cei 1.200 de angajaţi şi funcţionari ai căilor ferate din zona regionalei din Timişoara. Reprezentanţii angajaţilor de la căile ferate erau în toate organizaţiile politice şi culturale ale oraşului. În anul 1910, feroviarii timişoreni au fost cei care au înfiinţat asociaţia sportivă, „Chinezul” din Timişoara[224].

Atelierele electrice

În preajma primului război mondial atelierele produceau diferite motoare şi instalaţii electrice.

Fabrica de trăsuri Kardos

Cei 50 de angajaţi produceau caleşti şi trăsuri, mai ales pentru piaţa din balcani.

Atelierele de reparaţii Márki şi Barta

Aflaţi în vecinătatea Gării din Josefin, cei 70 de angajaţi ai atelierelor erau specializaţi în repararea maşinilor, cazanelor şi pompelor necesare căilor ferate.

b. Iluminatul cu gaz al oraşului

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, străzile oraşului erau iluminate cu ajutorul unor opaițe, lumânări fixate în candele confecționate din tablă. Pregătirea opaițelor, mai târziu a lumânărilor, cădea în sarcina lumânărarilor şi mai târziu al fabricii de stearine din Timişoara. Conştient de pericolul pe care îl prezenta iluminarea cu lumânări, oraşul s-a interesat de noua metodă de iluminare cu gaz. Întreprinderea austro-ungară pentru iluminat cu gaz lampant, care planifica deja iluminarea oraşelor Viena, Pesta şi Bratislava, a oferit în octombrie 1852 şi conducerii oraşului introducerea iluminatului modern. Autoritățile militare, care aveau cuvântul hotărâtor în domeniul aprobării tuturor construcțiilor urbane, au tergiversat aprobarea planului, din această cauză iluminatul din Timişoara a fost realizat abia în noiembrie 1857. Uzina care producea gazul prin distilarea cărbunelui a fost construită în apropierea Gării din Josefin şi a livrat în prima fază, gaz lampant pentru 200 de lămpi instalate în Cetate, mai apoi în Josefin şi Fabric. Din anul 1870 a fost introdus iluminatul cu gaz şi în clădirea gării, apoi în anul 1873 era folosit şi la motorul pentru măcinarea sării din magazinul Ferdinand Becker, din fosta strada Bem. În anul 1882, în prima fază a realizării proiectului pentru iluminatul electric, oraşul a preluat Fabrica de Gaz din Josefin împreună cu conductele cu o lungime de 30.000 metri şi cele 628 de lămpi aflate în regie proprie. Cu un deceniu mai devreme, în anul 1870, au fost modernizate instalațiile vechi ale uzinei care a funcționat până în preajma primului război mondial, distilând cu ajutorul unei maşini de aburi de 6 CP şi a uneia cu gaz cu 8 CP, cărbunele din Banat. Gazul obținut a fost folosit drept combustibil pentru motoare, iar catranul drept combustibil la cărămidăriile din Banat.

c. Iluminatul electric al oraşului.

Este domeniul în care oraşul de pe Bega a realizat în anul 1884 o prioritate europeană. Premergător al iluminatului electric al străzilor oraşului la 12 noiembrie 1884, era contactul timpuriu; din anul 1882 a oraşului cu filiala austriacă a Companiei Brusch Electric, societate care în anul 1880 a realizat iluminatul cartierului Brodway din New York. Contractul, semnat la 15 decembrie 1882, prevedea construirea unei Uzine Electrice cu sediul în Fabric şi începerea iluminatului începând cu 1 septembrie 1883. Din cauza întârzierii intervenite, Uzina Electrică a fost pusă în funcție abia în a doua jumătate a anului 1884 şi iluminarea propriu-zisă a străzilor – cu cele 730 de becuri instalate, a început la 1 noiembrie 1884.

În anul 1893, oraşul a preluat, pentru suma de 200.000 de forinți, uzina şi rețelele electrice şi a trecut la livrarea curentului pentru întreprinderile industriale şi locuințele particulare. Capacitatea generatorului din 1884 a fost mărită în anul 1894 cu 5 maşini cu aburi de 760 de CP. Pentru asigurarea curentului necesar tramvaielor electrice, puse în funcțiune în anul 1899, în anul 1904 au fost puse în funcțiune transformatoare de 440 KW. La începutul secolului al XX-lea, prin crearea unei căderi de 5,6 metri a apei Begheiului s-au creat condiții pentru construirea unei hidrocentrale. Hidrocentrala pusă în funcțiune la data de 3 mai 1910, cu o capacitate de 385 de KW, a fost construită după planurile inginerului Emil Szilárd. Hidrocentrala de pe Bega a făcut posibil ca pe lângă cele 100.000 de becuri, curentul electric să fie folosit şi de cele 1.426 de motoare instalate în întreprinderile oraşului. În preajma primului război mondial, Uzina Electrică şi Hidrocentrala de pe Bega aveau 130 de angajați[225].

***d.* Industria pielăriei şi a textilelor.**

În deceniile de după construirea căilor ferate şi a desfiinţării barierelor vamale, decenii paralele şi cu desfiinţarea breslelor, produsele ieftine ale întreprinderilor textile şi a pielăriei din Austria şi Boemia au inundat pieţele Banatului. Conform raportul Camerei de Comerţ şi Industrie din Timişoara, în ramurile respective lucrau în anul 1852, adică în anul următor desfiinţării vămii între Austria şi Ungaria, 3.066 de pantofari şi cizmari, 1.888 de croitori, 1.757 ţesători, 1.626 de cojocari, 385 de frânghieri, 219 pălărieri şi 193 de curelari[226]. În ceea ce priveşte stabilizarea industriei textilelor şi a prelucrări pieii, nici deceniile următoare încheierii pactului dualist din 1867, urmat de pătrunderea capitalului străin, nu au adus rezultate pozitive. Capitalul străin, în primul rând austriac, se îndrepta în perioada amintită mai ales spre industria morăritului şi a distileriilor. Criza economică europeană declanşată în anul 1873 va afecta grav industria oraşului, mai ales pe cea a morăritului. Cotitura hotărâtoare în redresarea industriei va urma abia la sfârşitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, ca urmare a politicii înţelepte a oraşului Timişoara în domeniul investiţiilor.

Punctul de pornire a dezvoltări industrie textile a Timişorii, oraş care în preajma primului război mondial va fi cunoscut şi sub numele „Manchester al Ungariei”, trebuie căutat în aplicarea curajoasă a Legii Nr. XLIX. din anul 1899, care prevedea 15 ani de scutire de taxe pe veniturile realizate în urma investiţiilor particulare. Oraşul Timişoara asigura în cazul investiţiilor industriale, pe lângă 15 ani de scutire de taxe comunale, redu-

ceri substanțiale la curentul electric şi transportul local şi acordarea de avantaje substanțiale la achiziționarea terenurilor necesare întreprinderilor noi.

Fabrica de pantofi Turul

Beneficiind de avantajele Legii Nr. XLIX. şi a politicii de industrializare a oraşului Timişoara, fabricantul de pantof Alfred Fränkel din Mödling (Austria) a înființat în anul 1900 o unitate modernă în cartierul Fabric. Magistratura oraşului a pus la dispoziția lui Fränkel grajdurile fostei distilerii Weiß de pe Calea Buziaşului şi terenurile aferente. Pe lângă terenul cedat, oraşul a promis un ajutor financiar de 500 de coroane pentru fiecare loc de muncă creat sau 6.000 de coroane ajutor anual pe o perioada de 12 ani. Apreciind condițiile avantajoase, Fränkel a vândut întreprinderea sa din Mödling, înființată în anul 1895 şi s-a mutat la Timişoara. În anul 1901, întreprinderea lui Fränkel, având 1.000 de angajați, înzestrată cu maşinile cele mai moderne din Statele Unite ale Americii, producea peste 1 milion de perechi de pantofi. Parcul de maşini al uzinei era pus în mişcare de către o maşină de aburi cu 300 CP. Până în anul 1918, fabrica a fost de mai multe ori modernizată, Fränkel a construit pentru angajații săi locuințe, iar pentru copiii muncitoarelor a înființat o creşă a uzinei[227].

Fabrica de Pălării S.A.

În anul 1899, conducerea oraşului a oferit întreprinzătorilor Philipp Lustein şi Willhelm Keller un teren viran aflat pe lângă parcul Scudier şi pasajul căilor ferate în vederea înființării unei Fabrici de Pălării. Pe lângă cele 2 iugăre de teren şi scutirea de plata taxelor comunale, oraşul a asigurat un sprijin financiar constând într-un premiu de 50 de coroane pentru fiecare loc de muncă creat, plătibil pentru o perioada de 10 ani. Fabrica de Pălării a fost transformată în anul 1900 într-o societate pe acțiuni cu un capital de 700.000 de coroane. În preajma primului război mondial, cei 500 de angajați al fabricii, înzestrată cu instalații moderne puse în mişcare de o maşină cu aburi având o capacitate de 200 CP, produceau pălării care erau exportate pe piețele europene şi americane[228].

Fabrica de fire din lână S.A.

Înființat în anul 1905, cu un capital social de 1 milion de coroane, unitatea produce fire din lână necesare pentru producerea stofelor şi a tricotajelor. Înzestrate cu 13.000 de fusuri mecanice în anul 1905, fabrica va fi lărgită în anul 1910 cu atelierele pentru țesut, vopsit şi pentru producerea amidonului. O parte a instalațiilor fabricii erau puse în mişcare de o maşină

cu aburi având o capacitate de 315 CP şi de curentul electric furnizat de oraş. Cele 250 de angajaţi ai fabricii produceau, pe lângă cerinţele pieţei interne, mai ales pentru exportul spre balcani şi lumea arabă. Oraşul Timişoara, pe lângă cele 5 iugăre de pământ puse la dispoziţia întreprinderii, a oferit curent electric la preţ moderat. În 1917, unitatea, cunoscută de timişoreni sub numele Industria Lânii, s-a unit cu Fabrica de Fire de Bumbac, ambele lucrând în anii războiului, pentru necesităţile armatei.

Fabrica de Fire din Bumbac S.A.

Cele 13.000 fuse ale întreprinderii, înfiinţată în anul 1905, de către fabricantul vienez Singer Samuel, cu un capital social în valoare de 700.000 de coroane, dispunea de un parc de maşini de 350 de CP. Oraşul a contribuit la înfiinţarea fabric, cu 2,5 de ha de teren. În timpul războiului balcanic, fabrica care în anul 1910 lucra cu 200 de angajaţi a pierdut pieţele tradiţionale, a dat faliment şi în anul 1917 a fost achiziţionată de Industria Lânii.

Prima fabrică pentru produsele de ţesut şi tricotaje din Gyula S.A.

Înfiinţată în anul 1906, cu sprijinul oraşului, sprijin constând pe lângă scutirea de taxe comunale şi în acordarea terenului şi materialul de construcţie. În afara celor enumerate, oraşul s-a obligat să plătească timp de 10 ani, pentru fiecare loc de muncă, o primă de 10 coroane pe an. La rândul său, societatea a investit 314.000 de coroane în maşini şi 250.000 de coroane ca fond social. Cei 300 de angajaţi ai întreprinderii au produs ciorapi şi mânuşi pentru piaţa internă.

Pe lângă întreprinderile mari cu peste 100 de angajaţi, în perioada amintită au existat în domeniul prelucrării textilelor şi câteva unităţi mai mici în Timişoara. Dintre ele amintim **Fabrica de Pâslă Hungaria,** înfiinţată în anul 1884 şi transformată în anul 1905 de proprietarii Naschitz şi Deixner, într-o societate pe acţiuni. Cei 30 de angajaţi ai fabricii, înzestrată cu o maşină de aburi de 30 CP, produceau pâslă pentru piaţa internă şi pentru export în România. O altă unitate mai modestă era **Fabrica de pălării de paie a fraţilor Landstätter.** Pălăriile simple pentru bărbaţi ale fabricii erau vândute pe pieţele localităţilor din Banat, iar cele elegante de damă în magazinele din Timişoara. Din tradiţia meşteşugărească de 65 de ani s-a născut **Fabrica de mânuşi** a familiei Hinterseer. Proprietarul întreprinderii, Ulrich Hinterseer producea cu cei 55 de angajaţi mănuşi de calitate, căutate şi pe pieţele externe.

e. Industria materialelor de construcții şi industria chimică

Între unitățile industriale dispărute în timpul crizei financiare din anul 1873 erau şi unitățile vechi, ca fabricile de stearin, de amidon, de săpun, de produse chimice, cât şi cărămidăriile. Renaşterea parțială a ramurilor,ca şi în cazul industriei textile, se datora legii pentru sprijinirea industriei din anul 1899.

Fabrica de leşie din oase Max Steiner

Vechea unitate, amintită şi de Preyer, plasată pe strada Buziaşului, se afla în a doua jumătate a secolului în posesia lui Max Steiner.

Fabrica de chibrituri, de smoală şi produse chimice S.A. din Timişoara

Unitatea înființată în anul 1883 de către Steiner Károly, pe malul stâng al Begheiului, în Josefin, a ajuns în anul 1894 în posesia întreprinzătorilor Kohn şi Herzl, fiind transformată mai târziu într-o societate pe acțiuni. Sub conducerea lui Szana Sándor, întreprinderea modernizată, înzestrată cu maşini moderne a produs chibrituri, cremă de pantofi şi unsoare pentru maşini şi armament. Printre produsele excelente ale uzinei amintim chibritul suedez (produs sub licența suedeză), care avea o căutare deosebită pe piețele externe.

Fabrica de săpun din Ungaria de Sud

Din anul 1855, proprietarul Tăbăcăriilor din Timişoara, Bernhard Kollman, s-a ocupat şi cu producția lumînărilor, săpunurilor şi a parfumurilor. Din cauza concurenței produselor străine, atelierele lui Kollmann au dat faliment. În ciuda concurenței străine, atelierele aflate în proprietatea lui Peter Mayerdorfer, au continuat producția lumînărilor. În anul 1856, atelierele din Timişoara aveau peste 40 de angajați, iar Meyerdorfer a deschis filiale la Szeged şi la Pesta. Conform datelor statistice din anul 1910, existau în Timişoara 5 ateliere cu 424 de angajați, pentru producția lumînărilor. În ceea ce priveşte producția săpunului, în anul 1904 s-a deschis pe drumul Buziaşului atelierul Kroh. Cei 16 angajați ai firmei Kroh produceau săpun şi parfum[229].

Atelierul optic, cosmetic şi de parfumuri al lui Kecskeméti Sándor

Unul dintre atelierele care nu avea rădăcini în perioada breslelor a fost cel al familiei Kecskeméti. Kecskeméti Sándor, a preluat în anul 1887 atelierul familiei, lărgind producția cu articole optice şi cosmetice. Piața de

desfacere a atelierului, cu peste 40 de angajați, în afara monarhiei, era Germania, Italia, Elveția, Suedia şi țările balcanice.

Cărămidăriile din Timişoara

Autoritățile habsburgice au trecut încă în anul 1716 la reconstruirea clădirilor distruse în urma asediului. Asigurarea materiei prime necesare construcției intra în obligațiile autorităților militare, apoi după formarea administrației civile la 1 ianuarie 1718, parțial în cea civilă. Cererea pentru materialul de construcție a crescut enorm după 1728, odată cu începutul construirii noilor fortificații. Până în anul 1751, serviciile de construcții civile şi militare ale oraşului nu erau despărțite. Construirea fortificațiilor stătea sub conducerea unui corp format dintr-un inginer şef, 5 până la 8 ingineri, 5 maiştri şi în perioada de vârf până la 180 de zidari. Se pare că construirea cetății s-a dovedit a fi o mină de aur pentru întreprinzătorii şi meşterii timişoreni. De exemplu, dulgherul Nicolae Widmesser, devenit maistru în anul 1727, a fost în anul 1733 unul dintre arendaşii Fabricii de bere, iar conform statisticii din 1739, 5 familii evreieşti locuiau în casa lui Widmesser. Dintr-un raport al magistraturii oraşului, din anul 1754, reieşea că la construcția fortificațiilor erau angajați 22 de zidari, 7 dulgheri 6 tâmplari, 5 lăcătuşi, 1 zugrav, 1 cioplitor în piatră şi 15 cărămidari, dintre care 3 erau meşteri[230]. Prima cărămidărie civilă a oraşului stătea, după o informație provenită din anul 1719, în fața Porții Belgradului. Pe un plan militar din 1734, cărămidăriile erau amplasate la răsăritul oraşului, pe lângă satul Rențerilor /Lumea Nouă/, azi strada Buziaşului, iar pe planul din 1744 apare un canal al cărămidăriilor, ceea ce însemnă că pentru transportul cărămizilor necesare sistemului de apărare a fost construit un canal special. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, numai cărămidăria lui Josef Kunz a rămas pe strada Buziaşului. În anul 1854, printr-o investiție comună a unui grup de meşteri cărămidari din Timişoara a fost construită o cărămidărie cu 343 de găuri de ardere. Această cărămidărie apare pe un plan din 1857, sub denumirea de Colonia Cărămidăriei, între oraş şi Maierele Vechi (Elisabetin). În anul 1852, cărămidăriile oraşului arendate aduceau un venit anual de 940 de forinți. În anul 1910, cele 8 cărămidării ale oraşului (răscumpărate în anul 1904) cu 400 de muncitori, produceau anual peste 12 milioane de cărămizi[231].

Fabrica de teracotă şi faianță a lui Andreas Pucher

Fabrica construită în preajma Gării din Josefin era înzestrată cu un motor de 7 CP. Cei 25 de angajați ai fabricii produceau teracotă pentru sobe şi faianță.

Depozitul Tunner pentru granit şi marmură

Depozitul Tunner se afla pe fosta strada Szapary, dintre Gara din Josefin şi Parcul Scudier. Depozitul înfiinţat în anul 1875 avea în preajma primului război mondial 70 de angajaţi şi era înzestrat cu un motor de 50 CP. Depozitul central din Timişoara întreţinea filialele la Vârşeţ, Deta, Tomnatic, Periam şi Lipova. Pe lângă pietrele funerare, depozitul lui Tunner pregătea plăci şi decoraţii din marmură pentru construcţii, atât pentru piaţa internă, cât şi pentru export în Balcani[232].

***f*. Industria alimentară.**

Este cea mai veche şi cea mai importantă ramură a industriei din Timişoara. Despre morile de apă ale oraşului avem informaţii din perioada turcească. În primul an al stăpânirii habsburgice, pe lângă refacerea morilor de apă de pe Bega, autorităţile au trecut la construirea unei berării camerale. Pe lângă această fabrică, aflată în funcţiune până în zilele noastre, morile din Timişoara sunt acele unităţi care au supravieţuit războaielor şi crizelor ultimelor trei veacuri. Prezentarea unităţilor din această ramură o vom începe cu Fabrica de bere din Timişoara.

Fabrica de bere din Timişoara

În primele decenii ale stăpânirii habsburgice, fabricarea berii şi distilarea alcoolului era peste tot în Banat un privilegiu al erariului. Comisia de organizare a Ţării Banatului /Banater Landes- Einrichtungs-Commission/, având în frunte pe generalul Mercy, a semnat la data de 4 noiembrie 1717 un contract cu întreprinzătorul Abraham Keppisch din Bratislava, pe baza căruia Keppisch a obţinut dreptul, ca sub controlul administraţiei în cea ce priveşte preţul şi calitatea berii, să ia în arendă Fabrica de Bere şi Distileria din Timişoara[233]. În ceea ce priveşte calitatea berii, administraţia cerea de la fiecare berărie respectarea normelor din Boemia, adică fabricarea berii după metoda din Boemia (auf böhmischer Art). Calitatea berii fabricate în Timişoara a convins administraţia, care la 12 ianuarie 1722 va încheia un nou contract cu Keppisch, conform căruia industriaşul a obţinut arenda berăriilor înfiinţate între timp la Panciova, Noua Palanca şi Caransebeş. Cererea de bere era aşa de mare, încât pe lângă berăriile amintite, până în anul 1733 vor fi construite unităţi similare la Oraviţa şi Aradul Nou.

№ 07758 SZ

Temesvári Polgári Sörfőzde

RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

ACTIENGESELLSCHAFT

200

Részvény

Actie

über

Kétszáz koronáról

Zweihundert Kronen

TEMESVÁRI POLGÁRI SÖRFŐZDE RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Fig. 84. Acție în valoare de 200 de coroane a Fabricii de Bere din Timişoara. 1913

Din anul 1726, administrația a desființat toate contractele încheiate cu evreii, ca atare din anul 1727, fabricile de bere din Banat ajungeau în arenda lui Philipp Bauer, iar în anul 1733, pentru suma anuală de 20.000 de florini, în arenda comună a primarului Peter Solderer şi a meşterului dulgher Nicolae Widmesser. Pe parcurs, fabrica a fost de mai multe ori extinsă şi reconstruită, sediul rămânând acelaşi, “insula parohilor” de pe Bega[234]. Pe vremea războiului turcesc din anii 1737–1739, răsculații români au distrus fabrica, care va reveni după anul 1740 în exploatarea directă a camerei[235]. Din 1748, fabrica a fost arendată negustorului Rosendorf, apoi Magistraturii Germane a oraşului. În anii amintiți, fabricile din Timişoara şi Vârşeț erau şi furnizorii zonei miniere din Banat. În calitatea sa de arendaş, oraşul a achiziționat în anul 1751, 16.000 de măsuri de orz pentru necesitățile fabricii[236]. Între anii 1769–1774, în timpul guvernării lui Clary von Altringen (1729–1791), guvernatorul descendent al unei familii din Cehia, s-a pus un accent deosebit pe păstrarea calității berii din Timişoara.

În anul 1868, controlul asupra Fabricii de Bere era în mâna unei societăți pe acțiuni, cu un capital social de 800.000 de forinți, numit Curtea Berăriei S.A., / Részvény Gyárudvar / Fabrikshof Bierbrauerei/ format din familiile cele mai înstărite ale orașului. Ca urmare a crizei financiare din 1873, societatea a suferit pierderi deosebit de mari și va ajunge pentru suma de 400.000 forinți în posesia Primei Case de Economii din Timișoara, iar apoi în anul 1875 în arenda unui grup format din Anton Vilmeier, Johann Riedl și Franz Gerhauser[237]. Fabrica de bere reorganizată și modernizată a ajuns în anul 1883 în mâna negustorului Deutsch Ignác din Budapesta. Sub conducerea directorilor Vest Ede și Petzelbauer Károly, Fabrica de bere din Timișoara S.A. va ajunge unitatea cea mai puternică din rândul unităților similare din Ungaria[238].

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, întreprinderea a fost complet distrusă de un incendiu. Înzestrarea uzinei cu cele mai moderne mașini din vremea reconstrucției, sistemul de răcire artificială și sectorul de malț, au întărit în mod deosebit locul întreprinderii în concurența internă și externă. Grădina Fabricii / Braustübl/ creată în urma reconstrucției, deschisă publicului, va deveni o atracție de primul rang pentru timișoreni. Instalațiile fabricii erau puse în mișcare de către o mașină cu aburi cu o capacitate de 250 de CP. După reconstrucție, cei 160 de angajați ai uzinei produceau diferite sortimente de bere, preparate după metoda cehă și bavareză[239]. Din anul 1911, fabrica purta numele de Berăria civică Timișoara S.A., și cu sucursalele sale din Budapesta, Szeged și Jimbolia a controlat piața berii din Ungaria, furnizând totodată cantități importante pentru piețele din balcani[240].

Fabrica de tutun

Din punct de vedere cronologic, după fabrica de bere, este a doua unitate cu o producție neîntreruptă din Timișoara. (Până la apariția cărții, unitatea s-ar putea să fie deja lichidată.) Înființată în anul 1846, fabrica de tutun a găsit spațiu în clădirea Palatului Dicasterial, fiind mutată la locul actual abia după 1880. Datorită monopolul tutunului introdus în anul 1850, personalul fabricii a cunoscut o creștere rapidă, ajungând la 297 de angajați în anul 1856[241]. Productivitatea fabricii a crescut substanțial după instalarea mașinilor moderne aduse în anul 1891 din Franța[242]. În preajma primului război mondial, cu cei 2000 de angajați, majoritatea femei, era întreprinderea cea mai mare din oraș[243].

Industria morăritului

Pe un desen al orașului din anul 1650, executat de Wathay Ferenc, se poate vedea o moară de apă de pe Bega. Conform datelor din anul 1723,

existau pe Bega 3 mori de apă. În anul 1744, pe canalul executat în 1729 existau mai multe mori, de unde şi denumirea de Canalul Morii (canalul denumit mai târziu Şanțul Sanitar va dispărea abia în anul 1857, odată cu construirea liniei ferate). De remarcat este că pe lângă morile de apă, în 1744 existau în Mehala două, iar în anul 1752 în Cetate o moară uscată (tracțiune animală)[244]. În anul 1723 existau în cartierul Fabric 3 mori de apă, iar pe o hartă din anul 1764 sunt trecute două mori de apă din Fabric[245]. Morile camerale din Fabric aveau obligația de a aproviziona cu făină brutăriile militare şi civile din oraş, cât şi necesarul Fabricii de Bere.

Punctul 18 al privilegiului oraşului liber regesc acordat de împăratul Iosif al II-lea, la data de 21 decembrie 1782, prevedea, printre altele, predarea în proprietatea oraşului a veniturilor distileriei şi a celor 4 mori din Fabric[246]. În anul 1799, morile amintite purtau numele sfinților Ioan, Nicolae, Mihail şi Gheorghe şi erau arendate. Dintre morile amintite, cea cu numele lui Sf. Ioan s-a aflat pe lângă turnul de apă, cele cu numele de Nicolae şi Mihail în fosta stradă Pava. Ultimele au fost nimicite mai târziu într-un incendiu, dar au fost reconstruite de Eduard Prohaszka. Moara Sf. Gheorghe stătea pe insula parohilor. Vizavi de moara Sf. Mihail va fi construită în anul 1820 moara particulară Sf. Iosif. În anul 1830, pe canalul din Fabric, pe lângă Biserica ortodoxă română, va fi construită Moara Ferdinand, apoi în anul 1850 morile Josif şi Elisabet, denumite după perechea imperială. Reconstruirea Morii Ferdinand şi construirea morilor Iosif şi Elisabet au fost finanțate din împrumutul de 150.000 forinți, pe care oraşul l-a obținut la Viena, în urma tratativelor delegației conduse de primarul Johann Nepomuk Preyer în anul 1851[247]. Din monografia lui Preyer cunoaştem că în anul 1853 cele 28 de pietre ale morilor oraşului aveau o capacitate de măcinare anuală de 400.000 măsuri şi prin arendare aduceau oraşului un venit anual de 29.601 de forinți[248].

În anul 1863, un grup de întreprinzători din Timişoara, în frunte cu Eduard Prohaszka, – arendaşul principal al morilor Sf. Nicolae şi Sf. Mihail – vor crea o societate pe acțiuni, cu scopul reînnoirii şi transformării morii Sf. Ioan într-o moară cu aburi. Moara, care va funcționa după metoda vieneză, adică va măcina cu ajutorul unui cilindru, va ajunge în anul 1869 în proprietatea „Societății Morii cu aburi din Banat”, iar după 1880 a „Societății Morii Elisabeta din Budapesta”. Fosta moară Sf. Ioan va fi singura din cele 7 mori din Fabric care se va afla în producție şi în preajma primului război mondial[249].

Pe lângă morile din Fabric, după construirea liniei ferate, noile mori comerciale vor fie construite în preajma Gării din Josefin. În anul 1869, Societatea Comercială Timişoara va construi o moară comercială în apropie-

rea gării. Această moară va ajunge în anul 1909 în proprietatea familiei Prohaszka, acționarul principal şi până atunci al morii. Prohaszka Eduard a reconstruit şi a modernizat moara, legând-o printr-o linie secundară cu gara din apropiere. În preajma primului război mondial, Moara Prohaszka, cu 350 de angajați şi cu o maşină de aburi de 900 de CP, avea o capacitate de măcinare de 600.000 de măji de cereale pe an.

A doua moară din Josefin, Moara Panonia, cunoscută mai târziu şi cu numele de Hungaria şi Banat, a fost construită în anul 1860 ca societate pe acțiuni cu un capital de 150.000 de forinți[250]. În anul 1910, moara va fi legată printr-o linie secundară cu Gara din Josefin. În preajma primului război mondial, Moara Hungaria aflată în proprietatea Băncii Comerciale S.A. a lui Szana Zsigmond, avea 150 de angajați şi era înzestrată cu o maşină de aburi cu 600 CP.

Fabricile de spirt din Timişoara

Cele trei distilerii existente în anul 1853 pe teritoriul oraşului Timişoara aveau o capacitate de distilare anuală de 8.000 vedre. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, industria alcoolului a devenit ramura cea mai dinamică a industriei de prelucrare a produselor agrare din Banat. Realizarea investițiilor uriaşe în aceasta ramură era posibilă numai prin prezența masivă a capitalului străin, în primul rând austriac, după 1867 în Ungaria. În Banat şi în Transilvania, între anii 1867–1873, au fost înființate 9 distilerii industriale, dintre care 5 în Timişoara. Din cele 5 unități din Timişoara, 4 au fost construite în Fabric, pe lângă strada Buziaşului.

Prima distilerie din Timişoara, cea a Fraților Blau, a fost înființată în anul 1862. După falimentul distileriei intervenit în anul 1873, unitatea şi-a sistat producția, până în anul 1907[251].

Distileria Weis a fost înființată în anul 1860, cu un capital de 400.000 de forinți. Fabrica a fost lichidată în timpul crizei financiare din anul 1873, iar clădirile întreprinderii a fost folosite mai târziu de Fabrica de pantofi Turul[252].

Distileria Schlichting a fost fondată în anul 1869, cu un capital social de 120.000 de forinți. În anul 1873, distileria a fost lichidată[253].

După criza financiară din anul 1876, a fost înființată Distileria Friedman şi Steinbach. Distileria a intrat deja în anul 1886 în faliment[254]. Clădirile rămase au fost folosite mai târziu de Fabrica Anhauer.

Vânzarea filialelor Distileriei Urban şi Nagel, din Fabric, a fost aprobată de către Ministerul Comerțului, cu condiția ca în locul lor, firma cumpărătoare din Budapesta să construiască o fabrică de zahăr[255].

În cartierul Josefin, pe lângă Canalul Bega, a fost construită în anul 1868 Prima fabrică de spirt şi rafinărie din Timişoara S.A., cu un capital social de 400.000 de forinți. Printre proprietarii celor 2.000 de acțiuni cu valoare nominală de 200 de forinți, găsim pe cei mai cunoscuți oameni de afaceri din oraş ca: Bersuder Alajos, Mendl Armin, Blau József, Eisenstädter Ignac, Hilt Ferenc, Kimmel Karoly, Niamesy Mihály, Frații Magyar şi Athanasiu Raț[256]. Valoarea instalațiilor industriale ale distileriei, care a supraviețuit crizei financiare din anul 1873, se ridica, după reconstrucția din anul 1878, la suma de 250.926 forinți. Rentabilitatea distileriei după reconstrucție era aşa de mare încât după fiecare acțiune se plătea un dividend anual de 10 forinți. Fabrica reconstruită în anul 1878 a fost distrusă de un incendiu, în anul 1891. Reconstrucția din anul 1896 a fost finanțată prin ridicarea capitalului social la 2 milioane de coroane. Cu ajutorul noului capital au fost cumpărate şi 2 distilerii din Arad. În anul 1890, întreprinderea din Timişoara a elaborat şi a patentat un nou procedeu pentru distilare, numit „Amylo", care a permis o distilare deosebit de fină. Pe lângă inovațiile în procesul de distilare, au fost introduse şi noi metode pentru uscarea borhotului, produs deosebit de important pentru hrana animalelor. Distileria din Timişoara a ajuns în anul 1910 în proprietatea Băncii Comerciale Maghiare de la Budapesta, care în scurt timp va achiziționa şi Fabrica de bere din Timişoara, formându-se astfel un cartel industrial puternic, care va domina piața alcoolului din Ungaria[258]. În anii primului război mondial, prin arendarea şi exploatarea unui teren de 3.000 ha de pământ de pe domeniul baronului Ambrozy din Bazoş, prima fabrică de spirt din Timişoara îşi extinde activitatea în direcția producției agrare[259]. În preajma primului război mondial distileria, dispunând de maşini cu capacitate de 520 CP., producea anual 60.000 hl. de spirt, uleiuri vegetale, borhot şi îngrăşăminte uscată. Spirtul produs era desfăcut pe piața internă şi în țările balcanice[260].

Pentru folosirea rațională a îngrăşămintelor produse de cele 2.000 de animale aflate în grajdurile fabricii de spirt, frații Saxl, originari din Hohenmaut (azi Výsoké Mýto din Cehia), au înființat pe lângă Prima Fabrică de Spirt şi Rafinărie din Timişoara, o Fabrică pentru uscarea îngrăşămintelor. Folosind patentul elaborat de inginerul Lipot Skorda din Praga, cei 1.200 angajați al firmei fraților Saxl din Timişoara produceau anual peste 2.000 tone de îngrăşăminte uscate. În anul 1893, fabrica fraților Saxl a fost premiată de Academia Agricolă din Magyaróvár. În ciuda rezultatelor frumoase, din lipsa de interes a cumpărătorilor din Banat față de acest produs, costurile prea ridicate ale transportului feroviar, în anul 1897 întreprinderea fraților Saxl a fost nevoită să-şi închidă porțile[261].

La sfârşitul secolului al XIX-lea, odată cu apariția cerealelor ieftine din Rusia şi România, transportate pe apă, morile şi distileriile din Timişoara au ajuns într-o criză adâncă. Ieşirea din criză era posibilă numai printr-o concentrare mai mare a producției şi o mai bună înzestrarea tehnică a morilor şi distileriilor. Dintr-un raport al Camerei de Comerț şi Industrie din Timişoara din anul 1889 reieşea că transportul pe apă a unei măji de grâu dintr-un port dunărean din România până la Regensburg costa 1,25 de coroane, iar transportul cantității similare pe calea ferată dintre Timişoara şi Regensburg costa 1,35 de coroane[262].

Fabrica de oțet din Timişoara

În anul 1853 exista în Timişoara o fabrică de oțet cu o capacitate anuală de 20.000 de vedre. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avem informații despre Fabrica de oțet aflată în proprietatea fraților Richard şi Löwinger Kun.

Fabrica de lapte şi de unt Hungaria S.A. Timişoara

Centrul de prelucrare a laptelui din Josefin, înființat în anul 1890 cu ajutorul capitalului olandez, de către negustorul Kerner Ede, era menit de a prelucra producția cooperativelor țărăneşti din satele învecinate oraşului. În anul 1900, atelierul lui Kerner prelucra zilnic 2.000 kg de unt. În anul 1902, cooperativa lui Kerner a fost preluată de Fabrica Hungaria din Budapesta.

Fabrica de conserve din Timişoara

Raportul Camerei de Comerț şi Industrie din Timişoara din anul 1890 relata despre existența unei fabrici cu o capacitate de 10.000 conserve pe an. Pe lângă conserve, fabrica pregătea limbă afumată, ficat şi carne de gâscă, mai ales pentru exportul pe piața franceză şi germană. În anul 1918, din inițiativa Băncii Agrare din Timişoara, a fost înființat în Banat un centru de prelucrarea a cărnii, Abatorul din Timişoara S.A.[263].

Fabrica de ciocolată Kandia

Printre premergătorii Kandiei se număra şi mica întreprindere a comercianților Fritz Károly şi Peitl Ede din Timişoara, ale căror bomboane aveau o căutare bună pe piețele țărilor balcanice[264]. Predecesorul imediat al Kandiei, „Prima fabrică de bomboane şi ciocolată din Banat S.A". a fost înființată în anul 1909, în Josefin. Capitalul social în valoare de 2.000.000 coroane a întreprinderii provenea din cele 10.000 de acțiuni subscrise. În preajma primului război mondial, societatea va ajunge sub controlul Băncii

Comerciale S.A., a lui Szana Zsigmond. În aceşti ani, fabrica era înzestrată cu o maşină cu aburi cu capacitatea de 40 CP, iar cei 130 de angajați produceau anual 10.000 de măji de produse zaharoase. Din anul 1916, Kandia a trecut la producția conservelor de fructe. Necesitățile armatei din timpul primului război mondial au impus înființarea unor filiale în Fabric şi Becicherecul Mare[265].

Cooperativa pentru producția uleiurilor vegetale din Banat

Între primele unități industriale din Timişoara, Preyer aminteşte existența celor două fabrici pentru uleiuri vegetale, cu o capacitate anuală de 2.000 de măji de uleiuri fine şi 1.000 de măji nedistilate. Din deceniile următoare de după 1853 nu avem informații despre activitatea acestor fabrici. Reînceperea producției uleiurilor vegetale în Timişoara se datorează inițiativei lui Mokry István, care în anul 1896 a inițiat formarea unei cooperative pentru prelucrarea ricinului, produs căutat de industria farmaceutică, a pielăriei şi a săpunului. Se pare că Mokry a făcut experimente pozitive cu cultura plantei în Banat, iar pentru extinderea culturii şi prelucrarea industrială a semințelor, Mokry a intrat în legătură cu reprezentanții Asociației Agricultorilor, şi cu unii moşieri din zonă. Cooperativa inițiată de Mokry va fi organizată cu ajutorul Băncii Agrare SPA din Banat (Südungarische Landwirtschaftbank) şi cu membrii Asociației Agricultorilor din localitățile Parța, Săcălaz, Cenei, Liebling, Jamu Mare, Remetea Mare, Teremia Mare, Mehala, Bulgăruş, Vinga, Jebel, Jimbolia, Orțişoara, Nițchidorf şi Fibiş. Dintre proprietarii mai mari ai cooperativei amintim numele lui Görgey Gyula, Damaszkin Arzén, Stojanovics György, Daniel Pál şi Serény János. Particularitatea acestei cooperative consta în faptul că în locul unei acțiuni în valoare nominală de 50 florini, membrii cooperativei puteau să participe la activitatea cooperativei şi prin cultivarea plantelor oleaginoase ca ricinul, floarea soarelui sau inul, pe o suprafață de un iugăr de pământ. Atelierul de prelucrare a uleiului se afla în Dumbrăvița. În anul 1897, sub supravegherea directă a cooperativei, a început cultivarea plantelor oleaginoase, dar lipsa de capital şi problemele complexe ale organizării cultivării plantelor pe suprafețe mici şi răzlețe vor duce în anul 1911 la lichidarea cooperativei[266].

Abatorul comunal din Timişoara

A fost construit pe terenul viran dintre cartierele Fabric şi Elisabetin în anul 1905. Abatorul comunal se găsea în proprietatea oraşului. Instalațiile frigorifice, de fapt un atelier pentru producerea gheții, erau înzestrate cu o maşină electrică de 60 CP[267].

*

După prezentarea capitolului privind dezvoltarea întreprinderilor industriale din Timişoara, în perioada de după desfiinţarea breslelor şi până la sfârşitul primului război mondial se pot observa trei faze distincte:

1862–1873 Dominaţia industriei de prelucrare a produselor agrare.
1873–1895 Criza ramurilor industriilor agrare şi textile
1895–1918 Dezvoltarea generală a industriei din Timişoara.

Încheind capitolul nostru despre istoria dezvoltării industriei din Timişoara, putem constata că datorită politicii favorabile economiei, aplicate consecvent după anul 1895, oraşul a devenit unul dintre centrele industriale cele mai dinamice din Ungaria. Datele statistice contemporane scot în evidenţă că între 1900 şi 1910 numărul întreprinderilor din Timişoara a crescut cu aproape 22%, comparativ cu nivelul mediu de 16%, al oraşelor mari din Ungaria. Deosebit de pregnantă a fost dezvoltarea industriei textile, din cauza căreia, în preajma primului război mondial, oraşul era denumit şi Manchesterul Ungariei.

În anul 1910, existau în Timişoara 3.384 întreprinderi industriale, dintre care numai 62 aveau peste 20 şi 13 peste 100 de angajaţi. În ceea ce priveşte numărul angajaţilor pe ramuri de producţie, în cele 12 întreprinderi metalurgice lucrau în jur de 1.000 de angajaţi, în cele 15 întreprinderi din ramurile textile şi confecţii 2.600, iar în cele 14 întreprinderi din ramura alimentară, peste 2.400 de angajaţi. Numărul total al angajaţilor întreprinderilor industriale se ridica în anul 1910 la 12.000 de persoane. Dintre care 58% lucrau în întreprinderi mari, 8% în construcţii şi 34% în ateliere mici[268].

În ceea ce priveşte soarta întreprinderilor familiale – moştenitorii direcţi ai atelierelor meşteşugăreşti din epoca breslelor, între anii 1900–1910 ponderea acestora s-a redus la 81,1% din numărul total al întreprinderilor. De menţionat este că în anul 1910, dintre atelierele mici de până 20 de angajaţi, proporţia celor cu 0–3 angajaţi era de peste 80%, din care a atelierelor familiale, adică ateliere fără angajat străin era de peste 56%. Cifre care ne demonstrează viabilitatea atelierelor casnice chiar şi într-un centru industrial puternic cum era Timişoara.

MEŞTEŞUGURI, BRESLE ŞI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN CENTRELE RURALE ALE COMITATULUI TIMIŞ

1. CIACOVA

Ciacova se încadra între cele 24 de aşezări din Banat, care aveau drept de târg şi înaintea perioadei otomane. În primele decenii ale stăpânirii habsburgice, mult înainte de înfiinţarea breslelor din Banat, Ciacova ca

centru de district a jucat un rol important în viața economică a zonei. Rolul deosebit al Ciacovei în comerțul de tranzit şi regional în cursul secolului al XVIII-lea, este dovedit prin prezența comercianților greci ale căror drepturi şi datorii cădeau în jurisdicția judecătorului negustorilor greci din Timişoara. Cazarea şi întreținerea negustorilor veniți din zonele îndepărtate era asigurată de către cele 40 de restaurante şi hanuri existente în Ciacova, în anul 1751. Conform unui Calendar editat la Timişoara în anul 1773, Ciacova avea drept de a ține 3 târguri anuale. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu construirea căilor ferate, Ciacova a pierdut mult din aura târgurilor anuale, dar a rămas mai departe un centru important al comerțului cu animale mari[269].

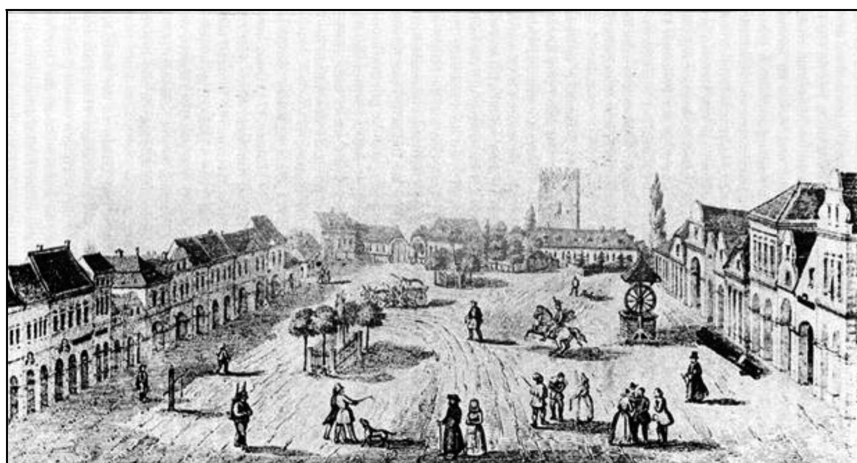

Fig. 85. Ciacova în anul 1850.

Între actele administrației districtuale dintre 1718-1753, pe lângă existența unei cărămidării din anul 1718, găsim referiri asupra calfelor de fierari şi rotari stabiliți în localitate în anul 1722, despre meşterul săpunar Rada, brutarii Mathias Stoll şi Anton Pattay, meşterița Anna Levits (producătoare a turtei dulci), despre căldărarii (supuşi otomani) – Nicola Malovici şi Costa Andronovici, precum şi despre o clădire camerală din anul 1735, legată de creşterea viermilor de mătase[270].

Conscripția din 1828, consemna între cei 1.092 de locuitori ai târgului, 124 de meşteşugari şi 51 negustori. Dintre meşteşugari erau 3 fierari, 6 rotari, 3 frânghieri, 1 curelar, 1 dogar, 14 cizmari, 4 pantofari, 9 croitori, 1 croitor de sumane, 15 cojocari, 2 tăbăcari, 2 nasturari, 1 tâmplar, 1 dulgher, 1geamgiu, 2 căldărari, 1 turnător de cositor, 4 aurari, 1 strungar, 1 pieptănar,

7 săpunari, 2 bărbieri, 2 brutari, 2 măcelari, 2 olari, 1 producător de turtă dulce, 4 morari, 1 opincar, 1 lăcătuş, 1 chirurg şi 30 de meşteri fără specificaţii[271]. Autorii monografiei locale din 1997, pe baza datelor conscripţiei din anul 1828, pe lângă 62 de calfe, amintesc despre existenţa unui număr de 184 de meşteşugari cu ateliere. Defalcarea datelor din 1828 pe naţionalităţi, în ceea ce priveşte ocupaţiile, se prezintă în felul următor; sârbi 65, germani 39, români 34, evrei 20, slovaci 16, unguri 8 şi bulgari 2. Dintre cei 20 de evrei, 2 erau geamgii, restul probabil comercianţi. Românii şi sârbii erau cu precădere pielari, aurari, căldărari şi olari[272]. În anul 1739 (după unii autori în 1742), într-o familie de croitori de sumane din Ciacova s-a născut întemeietorul literaturii moderne în limba sârbă, Dositei Obradovici (1739-1811), despre care se ştie că înainte de 1753 a făcut ucenicie la un croitor de sumane din Timişoara.

Breasla comună. 1817

Despre existenţa breslei comune a dulgherilor, tâmplarilor, lăcătuşilor, căldărarilor, turtarilor, aurarilor, argintarilor, fierarilor, dogarilor, geamgiilor, armurierilor, olarilor, tinichigiilor şi ţiglarilor, ne relatează Kovách Géza[273].

Breasla comună. 1817

Breasla era formată din tăbăcari, cizmari, curelari, pantofari, tăbăcari de cordovan, măcelari, săpunari şi frânghieri[274].

Breasla comună. 1817

Formată din meşteri cojocari, pantofari, croitori de sumane, confecţioneri de şepci şi năsturari[275].

Breasla comună. 1817

Formată din tăbăcari unguri şi germani, croitori, croitori de sumane şi pălărieri [276].

Breasla comună. 1842

Breasla zidarilor, dulgherilor, tâmplarilor, lăcătuşilor, rotarilor, dogarilor, ceasornicarilor, brutarilor, croitorilor, sitarilor, curelarilor, şelarilor, pălărierilor, frânghierilor, bărbierilor, pantofarilor, cizmarilor, tăbăcarilor, cojocarilor şi morarilor este amintită numai la Kovách Géza[277]. Privilegiile celor trei bresle comune din anul 1817, din lista de sus se păstrează la ANM din Budapesta[278].

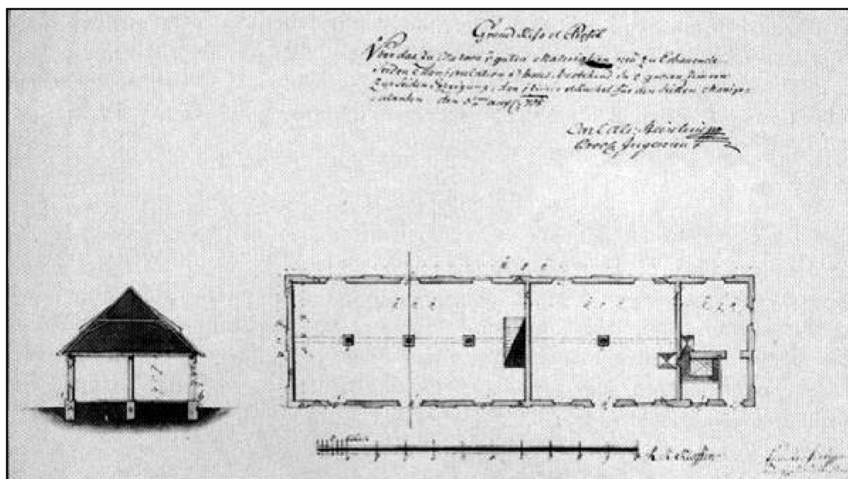

Fig. 86. Planul Manufacturii pentru prelucrarea gogoşilor de mătase din Ciacova. 1768

Adeverința tăbăcarului Kepich Josef din Ciacova. 1842

Diploma meşterului tăbăcar, Kepich Josef, de origine evreiască, a fost publicată în anul 1997 de Wilhelm Josef Merschdorf. Între semnatarii diplomei, cu dimensiunile 42x56 cm, care nu conține imaginea localității Ciacova, găsim pe meşterul breslei Pera Ivanovics şi vicemeşterul Martin Schmarda. În Arhiva veche a Muzeul Banatului sub cota, C-90, se găsea o diplomă a breslei geamgiilor din Ciacova eliberată pe numele meşterului Baruch Leo. Se ştie că în anul 1958 majoritatea diplomelor feudale ale Muzeul Banatului au fost predate Arhivelor Statului din Timişoara, unde în anul 1980, nu am reuşit să găsesc diploma lui Baruch Leo.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apar şi la Ciacova primele unități industriale. În anul 1860, pe lângă drumul spre Petroman a fost dată în folosință o moară cu aburi, care în anul 1889, sub numele de „Temesch Mühle Actien Gesellschaft Csakova” a fost transformată într-o societate pe acțiuni. Unitatea amintită a fost urmată de moara lui Anton Mol înființată în anul 1895, de Întreprinderea de tricotaje – Anna Ehling, o Sifonărie, Cărămidăria Musskopf din anul 1905, Tâmplăria mecanică Wilhelm şi o Uzină Electrică locală care a furnizat curentul electric şi pentru casele particulare. Recensământul din anul 1910 consemna în Ciacova, 298 de ateliere cu 626 de angajați[279]. Vrem să amintim numele frizerului Mathias Andis, din Ciacova, emigrat în anul 1908 în Statele Unite ale Americii, unde a patentat o maşină electrică de tuns[280].

2. DETA

Conform datelor prezentate de istoricul Dr. Anton Peter Petri, în anul 1791 existau în Deta un număr de 167 de meşteşugari şi 92 de negustori[281].

Breasla comună. 1842

În Cadastrul Breslelor din Ungaria este amintit privilegiul breslei comune din Deta[282]. Existența breslei din Deta nu este amintită la Kovách. După istoricul Büchl Antal (1908-1980), privilegiul breslei a fost semnat de către împăratul Ferdinand al V-lea, la data de 21 iunie 1842. Breasla comună din Deta unea pe meşterii zidari, dulgheri, lăcătuşi, rotari, fierari, dogari, ceasornicari, brutari, croitori, sitari, curelari, şelari, pălărieri, frânghieri, bărbieri, pantofari, cizmari, tăbăcari, morari, turtari, cerari şi cojocari. Această componență este confirmată şi de Trostovszky Gabriella.[283]. Istoricul Eperjesy Géza, fără a întra în defalcarea meşteşugarilor, aminteşte despre existența unei bresle „uriaşe” din Deta[284].

După Büchl Anton, breasla comună din Deta avea în anul 1842, 52 de membri, după Büchl redăm lista celor cunoscute după nume şi ramuri ale meşteşugurilor:

Lăcătuşi: Brunner Mátyás, Rosskopf Mátyás.
Rotari: Timár Tamás, Bossmayer János, Fuchs J., Bossmayer Mihály, Kirsch Mihály, Tobrek Mátyás, Kugler Jakab, Kersch Mihály, Riedl Mihály, Kisch János.
Fierari: Werler János, Trinkler József, Berecz János, Berecz József, Huy János.
Zidari: Polk Gáspár, Minkert János, Minkert Sebestény.
Pantofar: Simonschitz Ferenc.
Croitori: Hutzl Mihály, Kirchner Konrád, Werler Mátyás, Hanikl József.
Pălărier: Florián Ferenc.
Brutari: Hack Pál, Hambusch, N.
Morari: Egerer Ferenc, Rosskopf Márton, Schorle Jóozsef.
Tâmplari: Dér Antal, Hack János.
Curelar: Schaar József.
Dogari: Werler József, Jäger Péter.
Turtar: Kubetscka József.

Starostele breslei erau în 1842–1845 – lăcătuşul Brunner Mátyás; 1845–1848 turtarul Kubetzka József; 1848–1852 fierarul Huy János; 1853–1856 zidarul Minkert Sebestyén; 1857–1860 fierarul Berecz János; 1860–1866 rotarul Ollman Károly; 1866–1874 croitorul Hutzl Péter[285].

Conscripția din anul 1828 consemna la Deta următorii meşteşugari: 3 fierari, 3 rotari, 2 dogari, 1 cizmar, 2 croitori, 1 lăcătuş, 1 dulgher, 1 sitar, 1 măcelar, 1 brutar, 2 morari şi 1 săpunar. Dintre urmaşii bărbierilor din Deta trebuie să amintim pe Heinrich Schiff (1866-1956) al cărui ucenici şi rude, Heinrich Othmar Schiff (1881-1947) şi Rudolf Schiff (1885-1964) au avut ateliere binecunoscute în Viena. Frizerul Othmar Schiff purta titlul de Consilier Economic, şi de Frizer al Curții imperiale[286]. Din 1852, breasla comună a meşteşugarilor din Deta avea un steag propriu, decorat cu emblemele celor 12 meserii.

Drapelul corporației meşteşugarilor din Deta. 1930
(vezi fig. 117, p. 370)

Drapelul corporației meşteşugarilor din Deta a fost păstrat în anul 1982 în biserica catolică din localitate. Dimensiunile drapelului cu franjuri, 150x130 cm. Hampa drapelului are o lungime de 125 cm şi este decorată cu cuie din aramă purtând inițialele membrilor corporației. Hampa se termină într-o lance din aramă de 50 cm, pe care este gravat un ciocan şi anul confecționării drapelului, 1930.

Pe aversul drapelului din damasc galben, este aplicat un medalion de 55x45 cm. Centrul medalionului este dominat de o femeie îmbrăcată cu fusta roşie şi bluza albastră, asemănătoare Sfintei Ana, patroana localității, cunoscută şi din sigiliul localității. În mâna dreaptă patrona corporației ține o tavă plină cu fructe, simbolul belşugului şi în mâna stângă, un ciocan deasupra nicovalei, prezentînd munca, ca sursa belşugului. Medalionul central este înconjurat de 8 medalioane în formă de scuturi, decorate cu însemnele meseriilor unite în corporație. Pornind de la ora 12, în direcția mişcări arătătorului: scutul verde, decorat cu 5 spice într-un vas simbolizează pe agricultori, compasul şi barda din scutul roşu pe dulgheri, cornul pe o coroană galbenă pe brutari, ochi pe un scut negru pe opticieni ?, foarfecă galbenă pe un scut negru pe croitori, ferestrăul şi rindeaua pe un scut negru pe tâmplari, bara şi un cap de bou pe un scut negru pe măcelari, cărămizi şi mistrie pe un scut roşu pe zidari.

Drapelul este decorat cu 3 panglici. Prima de culoare vişinie, cu o lungime de 4 m, lățime de 28 cm, poarte inscripția: „EHR DEN KÖNIG SEINE WÜRDE- EHRET UNS DER HÄNDE FLEISS”, iar jos „DETTA, 14. SEPT. 1930 MARIA GRUBER”, arată data sfințirii drapelului şi pe patroana corporației. Al doilea drapel, cu o lungime de 2,5 m şi lățime de 15 cm cu inscripția: „SA TRĂIASCĂ UNIREA NOASTRĂ”. A treia în culorile naționale ale României, cu o lungime de 1 m, şi lățime de 15 cm cu inscripția:

„JUBILEUL DE 40 ANII. 40 JÄHR. JUBILEUM A CORP. IND. RECITA 1888-1928”, este o amintire a participării corporației din Deta, la jubileul corporației industriale din Reşița, în anul 1928.

Pe lângă breslele şi industria măruntă din Deta, la sfârşitul secolului al XIX-lea apar şi unitățile industriei moderne ca: moara de decorticare a orezului, adusă din Italia, din inițiativa ministerului agriculturii şi instalată în anul 1880, pe moşia fraților Tímáry[287].

În anul 1882 a început activitatea unității – „Prima moară cu cilindru Scheirich şi Heldenwanger S.A.”, care în anul 1911 a fost înzestrată cu o maşină de aburi având o capacitate de 300 CP. Cei 70 de angajați ai morii, prelucrau pe zi 850 de măji de cereale. În atelierul morii era instalate o maşină diesel cu 60 de CP, care asigura şi iluminatul electric a localității. În afara morii amintite exista în localitate Moara comercială Banat, înzestrată cu o maşină cu aburi cu 260 CP. Conform datelor din anul 1911, moara avea 30 de angajați şi prelucra anual, 1.800 vagoane de cereale[288].

3. GIARMATA /Temesgyarmat / Jahrmarkt /

Breasla comună. 1828

Privilegiul breslei dogarilor, lăcătuşilor, rotarilor, tâmplarilor, croitorilor, pantofarilor, săpunarilor, țesătorilor, curelarilor, strungarilor, zidarilor, geamgiilor, frânghierilor şi dulgherilor din Giarmata[289], se păstrează la ANM din Budapesta[290]. În anul 1828, dintre cei 758 de locuitori al localității, 47 erau meşteşugari şi 8 comercianți. Din 47 de meseriaşi erau: 7 fierari, 3 rotar, 1 frânghier, 1 dogar, 9 țesători, 2 croitori, 2 cizmari, 1 pălărier, 1 strungar, 4 tâmplari, 2 dulgheri, 1 bărbier, 3 morari, 1 săpunar şi 2 fără specificări[291].

4. ZĂBRANI / Temeshidegkut/ Guttenbrunn /

Breasla comună. 1847

Privilegiul breslei țesătorilor, fierarilor, frânghierilor, tâmplarilor, dogarilor, strungarilor, vopsitorilor de albastru (Blaufärber),rotarilor, pantofarilor, croitorilor, brutarilor, bărbierilor, tinichigiilor, tăbăcarilor, lăcătuşilor, şelarilor, olarilor, croitorilor de sumane, zidarilor, turtarilor, ceasornicarilor, sitarilor, pieptănarilor, aurarilor - argintarilor, geamgiilor, săpunarilor, armurierilor şi tăbăcarilor[292] se păstrează la ANM din Budapesta[293]. Kovách Géza datează înființarea breslei la 1848, Trostovszky Gabriella pentru anul 1846.

Numărul mare al meseriaşilor uniți în breasla comună, cât şi datele conscripției din anul 1828, arată câte feluri de meşteşuguri existau în prima jumătate a secolului al XIX-lea într-o aşezare de câmpie din Banat cum era şi Zăbranul. După datele conscripției din anul 1828, dintre cei 529 locuitori al aşezării, 62 erau meşteşugari şi numai 2 negustori. Dintre 62 de meseriaşi erau: 5 fierari, 5 dogari, 14 țesători, 3 pantofari, 1 tăbăcar, 1 frânghier, 1 croitor, 4 tâmplari, 1 dogar, 1 pălărier, 1 măcelar, 25 de morari şi 6 meşteri fără specificație[294]. Neobişnuit este numărul mare al morarilor, fapt care se explică prin poziția geografică a localității. Zăbranul, împreună cu alte localități învecinate a devenit în cursul secolului al XVIII-lea, centrul morilor plutitoare de pe Mureş. De fapt, morăritul pe Mureş nu era un fenomen nou pentru secolul al XVIII-lea. Este bine cunoscut faptul că după întemeierea mănăstirii cisterciene de la Igriş, în secolul al XIII-lea, sunt semnalate primele mori plutitoare de pe Mureş. În vremea stăpânirii habsburgice, primele mori plutitoare de pe Mureş au fost construite în anul 1721. În deceniile următoare, autoritățile intervin de mai multe ori pentru înlăturarea morilor plutitoare ale căror baraje duc la inundarea terenurilor agrare. Dintr-un raport al administratorul districtului Ciacova din anul 1736, adresat administrației provinciale din Banat, reieşea că o singură inundație, cauzată de barajul unei mori, aduce de 10 ori mai multe pagube decât beneficiul pe un an al morii respective. În ciuda inundațiilor provocate in agricultură, în anul 1863 numai pe cursul inferior al Mureşului erau numărate peste 300 de mori plutitoare. Deoarece Zăbranul se afla la o distanță mai mare de Mureş, morarii din localitate, în anul 1880, 8 familii, trăiau în sălaşul morarilor[295].

5. LIPOVA /Lippa/

Localitate în apropierea Porții Transilvaniei, înainte de Mohacs, era aşezarea cu cei mai mulți meşteşugari din comitatul Arad şi se număra, după istoricul Márki Sándor, printre puținele aşezări, unde şi în timpul ocupației turceşti erau prezenți negustori din Geneva. În 1718, Lipova va deveni centrul administrativ al unui district format din 42 de localități. Între anii 1722-1726, în Lipova au fost aşezate mai multe familii de colonişti germani. Din registrul parohiei catolice reiese că între cei colonizați se găseau zidari şi cizmari[296]. Printre cele 84 de familii colonizate în anul 1764 de către funcționarul Oficiului Sării, Neumann, erau mai mulți meşteşugari, mai ales împletitori de ciorapi[297].

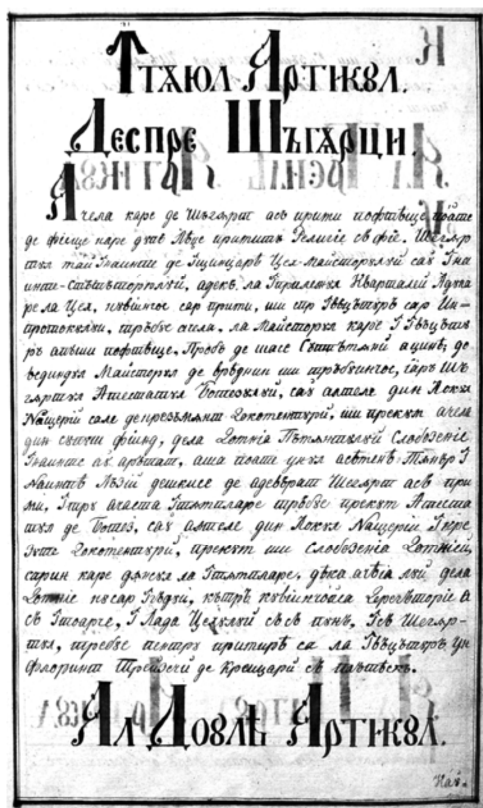
Din primele decenii ale stăpânirii habsburgice avem informații răzlețe despre manufacturile camerale din jurul Lipovei. În anul 1720, în apropierea

Zăbranului, probabil pe locul unei vărării vechi, specialişti din Viena au pus in funcţiune 3 cuptoare noi. În anul 1722, vărăriile din Zăbrani se aflau sub conducerea supraveghetorului funcţionarului Camerei, cu numele Kant. Varul produs la Zăbrani era transportat la Timişoara. În anii amintiţi, dulgheri din Lipova se ocupau cu confecţionarea corabiilor cunoscute sub numele de "luntre ţărăneşti", care erau vândute la un preţ de 160-170 florini de vapor[298]. Printre manufacturile înfiinţate în Lipova, în perioada guvernării lui Mercy se numărau şi joagărul şi fabrica de postav cameral amintite în anul 1723. Din lipsa materiei prime, administratorul districtului a cerut permisiunea de a importa lână din celelalte districte[299]. Istoricul Fényes Elek ne informează despre existenţa manufacturii frânghierilor din Lipova din secolul al XVIII-lea. Pe lângă frânghieri, din anul 1734 avem informaţii despre ţesătorii de pânză (Leinweber) din localităţile Lipova, Zăbrani şi Aradul Nou[300].

După cum s-a văzut, în deceniile anterioare înfiinţării breslelor, o parte a meşterilor civili din Banat, ca meşteri provinciali, erau organizaţi în Lăzile Principale ale breslelor din Ungaria. Punctul 7 al privilegiului breslei dulgherilor din Arad, emis de către împărăteasa Maria Terezia la data de 21 octombrie 1768 – a permis ca meşterii din localităţile mai apropiate Aradului să aparţină lăzii din Arad. Un astfel de maistru era Heinrich Ölschlögel din Lipova, în atelierul căruia, conform adeverinţei eliberate în anul 1785, a lucrat calfa Johansen Maßbrucker, venit din provinciile germane[301]. Nu cunoaştem la care dintre breslele locale aparţinea bijutierul din Lipova, emitentul unui certificat de calfe din anul 1782, document păstrat după informaţia lui Köszeghy Elemér, la Muzeul din Koşice[302]. Monograma MJ, de pe sigiliul certificatului, semăna, după părerea lui Köszeghy, cu marca de probă a unei Monstranţe din colecţia Bisericii romano-catolice din Radna, executată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Breasla olarilor. 1819

Privilegiul breslei semnat de către împăratul Francisc I. în anul 1819 se păstrează în colecţia ANM din Budapesta[303] şi în colecţia Muzeului Orăşenesc din Lipova[304]. După cel din Lipova a fost executată o copie în limba română scrisă cu litere chirilice, care după literatura de specialitate este primul privilegiu de breaslă în limba română. Traducerea în limba română a privilegiului era absolut explicabilă, deoarece marea majoritate a olarilor din Lipova erau români. Olarii au jucat un rol important în viaţa meşteşugarilor din Lipova. După datele conscripţiei din anul 1828, existau în Lipova 108 olari, majoritatea dintre ei locuiau în strada Olarilor („afnergasse"), azi str. Mihai Viteazul[305].

ТХЮЛ Артикул.
Деспре Шъгарци.

Ал Доуъле Артикул.

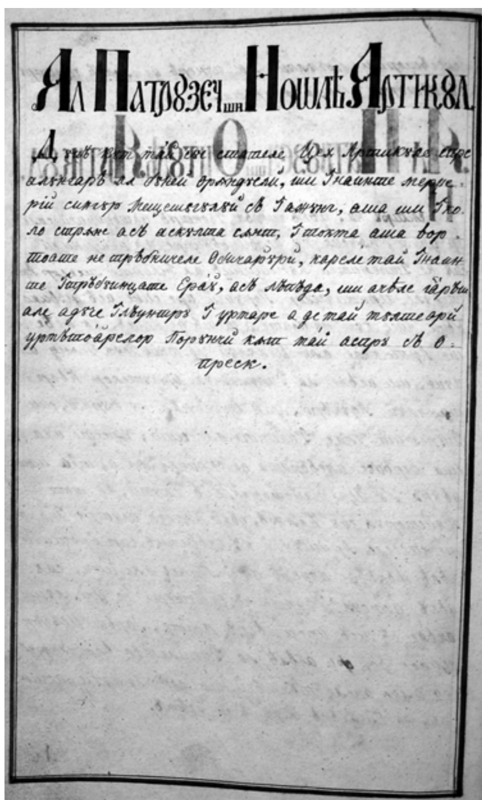

Ал Патрузечъши Ноуъле Артикул

Fig. 87. Copia în limba română a privilegiul breslei olarilor din Lipova. Prima şi ultima pagină

În anul confirmării privilegiului, numărul olarilor din Lipova era probabil acelaşi ca şi în anul 1828. Privilegiul, sigiliile şi lada breslei cu actele referitoare la activitatea olarilor între anii 1831-1910, au fost donate muzeului local în anul 1967, de către meşterul olar Johann Piatschek[306]. După desfiinţarea breslelor, în anul 1872, olarii din Lipova s-au organizat în Asociaţia Olarilor, care a funcţionat pînă în anul 1910.

După informaţiile noastre, pînă în prezent lipseşte o monografie exhaustivă despre activitatea centrului olar de la Lipova. Lucrarea cercetătoarei Adriana Petrica Onofrei ne informează că olarii din Lipova au vândut produsele lor pe piaţa locală şi pe pieţele din Szeged, Pecica, Arad şi Timişoara. Transportul vaselor spre pieţele îndepărtate era efectuat cu căruţe şi cu vapoarele de pe Mureş[307]. După opinia cercetătoarei Adriana Petrică Onofrei, apogeul centrului olar a fost mijlocul secolului al XIX-lea, când breasla olarilor avea 241 de membri (meşteri, calfe şi ucenici). În a doua

jumătate a secolului al XIX-lea, despre produsele olarilor din Lipova au început să se intereseze şi colecţionari particulari. Unul dintre ei, Ormos Zsigmond, a predat în aprilie 1889 predecesorului Muzeul Banatului din Timişoara, 10 vase de lut provenite din atelierele din Lipova[308]. Dintre cele 10 vase, în inventarul lui Berkeszi am reuşit să identific numai 4 bucăţi.

Nr. Inv. 4.466: Vas de lut din Lipova, de culoare roşie, înălţime 20 cm. Baza mai lată a vasului se termină cu un gât îngustat. Partea inferioară a vasului frumos decorat, poartă inscripţia în culoare neagră; «Lippa-1838»

Nr. Inv. 3.369: Cană cu toartă smălţuită alb, având înălţime de 8,3 cm. Decoraţia, doi pescari pe malul apei, în faţa lor o barcă, inscripţia în culoare neagră: „Lippa –833”.

Nr. Inv. 3.252: Statuete din lut, cu smalţ brun, având o înălţime de 10 cm, cu inscripţia „Lippa- 842”.

Nr. Inv. 3.063: Cană provenit din Lipova.

Din informaţiile cercetătoarei Adriana Petrica Onofrei reiese că pe lângă vasele necesare gospodăriilor ţărăneşti, în preajma primului război mondial au trecut la fabricarea pipelor şi teracotelor. Conform datelor statistice din anul 1898, cele 80 de familii din Lipova care s-au ocupat cu olăritul, produceau anual marfă în valoare de 480.000 de coroane[309]. Pe lîngă olăritul din Lipova, vreau să menţionez că după desfiinţarea breslelor din Banat, în anul 1900, în registrele industriale erau consemnaţi olari din 60 de localităţi din Banat.

Lada breslei olarilor din Lipova

Nu deţinem date despre lada breslei olarilor din Lipova. După fotografia lăzii, publicată de Kovách Géza în anul 1974, piesa trebuie să fie o lucrare deosebit de frumoasă.

Tiparele sigilare ale breslei olarilor din Lipova

Cele două tipare sigilare ale breslei olarilor din Lipova se păstrează în colecţia Muzeului Orăşenesc din Lipova sub nr. inv: 2.182 şi 2.183. Cel sub numărul 2.182 confecţionat din bronz, rondela cu diametrul de 30 mm face corp comun cu mânerul din acelaşi metal, având o lungime de 55 mm. Al doilea tipar (Nr. inv. 2.183) din aceeaşi metal, rondela fiind de 50 mm, iar mânerul octogonal cu 105 mm[310]. Cele două tipare sigilare se deosebesc între ele nu numai prin dimensiuni, ci şi prin diferenţe minore în ceea ce

priveşte câmpul sigilar. Marginea câmpurilor, după exerge, între două cercuri liniare, urmează legendele în limba germană: „SI./ GILL/.D./ERS. /AMEN/. PRI./VILEGIRTEN/. HAFNER ZUNFT IN MARKT. LIPPA:” pentru nr. inv. 2.182, şi „SI: /GILL/ D: /ER/: EHRS: /AMEN/ : PRI/VILEGIRTEN /: HAFNER. ZUNFT.IM. MARKTE. LIPPA:”, pentru nr. inv. 2.183.

În ce priveşte decorația, simbolurile centrului câmpului sigilar, diferențele se observă numai în modul de execuție. Centrul câmpului este dominat de un scut dreptunghiular, sprijinit de lei heraldici. În centrul scutului se afla roata olarului, deasupra căreia un vas de lut cu flori, gen haban. Vasul este similar cu cele ale sigiliilor breslelor similare din Ungaria, cu deosebire că în cazul nostru în vas sînt cinci şi nu trei flori. Deasupra vasului este prezentat patronul breslei, Sf. Florian, îmbrăcat, ca şi în cazul breslei hornarilor, ca soldat roman, cu steagul în mâna dreapta, şi în mâna stângă (în cazul nostru numai simbolic) vadra cu care stinge incendiul. În dreapta şi stânga personajului apare anul 1820, data confecționării tiparelor.

Breasla comună. 1820

Unea pe dogari, zidari, tâmplari, lăcătuşi, geamgii, pietrari, strungari, tăbăcari, măcelari, pantofari, cizmari, pălărieri, şelari, curelari, pieptănari, frânghieri, sitari, căldărari, turtari, fierari, rotari, tinichigii, brutali, morari, hornari, țesători, croitori, năsturari, cojocari, săpunari, armurieri, aurari şi argintari din Lipova. Breasla comună, cu componența amintită, a fost datată greşit de Kovách Géza, pentru anul 1828[311]. După Cadastrul Breslelor din Ungaria, la ANM din Budapesta se păstrează privilegiile breslelor din anul 1820, 1841 şi 1845[312]. În registrul publicat de Trostovszky Gabriela, sînt amintite numai privilegiile din 1820 şi 1841[313].

Breasla comună. 1841

Se deosebeşte de breasla comună din anul 1820 în două puncte. La privilegiul din anul 1841 lipsesc cojocarii, dar apar pescarii.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Lipova se număra printre aşezările rurale cu cei mai mulți meşteşugari din Banat. Conform datelor conscripției din anul 1828, din cei 1.606 de locuitori ai Lipovei, 262 erau meşteşugari şi 36 negustori. Defalcarea meşteşugarilor după meserii se prezintă în felul următor: 6 fierari, 8 rotari, 2 căldărari, 15 dogari, 1 şelar, 1 pielar, 22 cojocari, 27 cizmari, 8 pantofari, 3 tăbăcari, 13 croitori, 3 lăcătuşi, 1 armurier, 4 zidari, 2 pietrari, 2 morari, 108 olari, 1 sitar, 5 săpunari, 2 aurari, 8 bărbieri, 2 măcelari, 2 frânghieri, 2 pieptănari, 2 dulgheri, 1 geamgiu, 5 brutari, 1 turtar, 2 năsturari, 1 strungar, 1 vopsitor, 1 hornar, 1

chirurg şi 63 meşteri fără date suplimentare[314]. După o informație a cercetătorului Erich Lambert, morarii din Lipova au format în anul 1841 o breaslă separată[315].

Conform procesului verbal nr. 2.161, încheiat la data de 31 mai 1958, Muzeul Banatului a cedat Arhivelor Statului din Timişoara 5 cărți de pelerinaj ale calfelor din Lipova. În anul 1981, nu am reuşit să identific nici una dintre cărțile cu pricină. Datele de mai jos le-am preluat din procesul verbal al predării:

1. Cartea de pelerinaj din anul 1838, eliberată pe numele calfei de frânghier, Pulthausen Retter din Lipova.
2. Cartea de pelerinaj din anul 1841, eliberată pe numele calfei de dogar, Martin Franz din Lipova.
3. Cartea de pelerinaj din anul 1846, eliberată pe numele calfei Müller Johann din Lipova.
4. Cartea de pelerinaj din anul 1851 eliberată pe numele calfei de căldărar, Martin Gitner din Lipova.
5. Cartea de pelerinaj din anul 1855 eliberată pe numele calfei de dogar Nikolaus Schiller din Lipova.

În ce priveşte dezvoltarea industriei din Lipova, în anul 1803 a fost înființată prima unitate modernă, o fabrică de bere, cunoscută mai târziu sub numele de Fabrica de bere Bondy et comp. În anul 1910, unitatea înzestrată cu o maşină cu aburi de 50 Cp, având 45 de angajați, producea 8.000 hl de bere[316]. După informațiile lui Lendvay, Fabrica de bere din Lipova avea filiale la Lugoj, Petroşani, Vulcani, Făget şi Arad[317]. Pe lângă fabrica de bere amintită, unitatea cea mai însemnată a localității era Fabrica de butoaie al lui Veszely Béla, înzestrată cu o maşină de aburi cu capacitate de 16 CP. Cei 30 de angajați ai fabricii livrau în preajma primului război mondial 4-5 mii de butoaie anual, butoaie care pe lângă piața internă erau exportate în Austria, Bosnia şi România.

6. ARADUL NOU / Újarad/ Neu-Arad.

Aradul Nou a fost una dintre primele localități unde deja în cursul anului 1700, printre locuitorii vechi, s-au aşezați colonişti germani. Primul cunoscut şi după nume era fierarul Matthias Filip[318]. Urmând exemplul meşterului Filip, după 1718 s-au aşezat în localitate mai multe familii germane. Din datele registrul bisericii catolice, numai între anii 1725–1735 se pot documenta 41 de familii de meşteşugari şi anume: berari, măcelari, dogari, cojocari, lumânărari, zidari, morari, fierari, pantofari, tăbăcari, dul-

gheri, rotari şi cărămidari. În rapoartele administrației districtuale dintre anii 1721–1757, găsim referiri la activitatea cărămidăriei camerale din localitate, care în 1728 se afla sub conducerea meşterului Ulrich Englert şi producea anual peste 41.000 de țigle[319].

Breasla comună. 1819

În colecțiile ANM din Budapesta, referitor la breasla comună din Aradul Nou, din anul 1819 se păstrează două privilegii[320]. Comparând listele meşteşugurilor din lista lui Kovách Géza: zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuşi, geamgii. tinichigii, olari, armurieri, şelari, pieptănari, pălărieri, lumânărari, şi bărbieri,[321] cu cea a lui Gabriella Trostovszky: dogari, rotari, fierari, turtari, brutari, săpunari, şi pantofari,[322] se poate concluziona că de fapt nu se poate vorbi de două bresle separate.

Breasla pălărierilor. 1821

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[323].

Breasla morarilor. 1843

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[324].

După datele recensământului din anul 1828, în Aradul Nou existau 176 de meşteşugari, şi anume: 7 fierari, 11 rotari, 20 dogari, 5 frânghieri, 2 curelari, 10 tâmplari, 2 strungari, 21 zidari, 16 dulgheri, 13 cizmari, 6 tăbăcari, 9 croitori, 10 pălărieri, 3 pieptănari, 3 cojocari, 3 şelari, 1 armurier, 2 geamgii, 1 tinichigiu, 3 săpunari, 4 olari, 2 sitari, 3 brutari, 2 măcelari, 1 turtar, 1 bărbier, 1 ceasornicar, 1 aurar, 9 morari, 1 împletitor de ciorapi, 1 țesător de ciorapi, 1 fabricant de clei şi 1 frigar[325]. Numărul mare al dogarilor se poate explica prin dealurile de viță-de-vie din apropiere, cât şi prin existența fabricii de bere. Numărul morarilor se justifică prin morile plutitoare de pe Mureş, dar pentru numărul mare al pălărierilor nu am găsit o explicație plauzibilă. După cum s-a văzut, pălărierii şi morarii din Aradul Nou vor forma în anul 1821, respectiv 1843, bresle separate. Ca şi în cazul celorlalte localități de pe malul Mureşului şi la Aradul Nou s-a creat un sălaş special al morarilor, unde în anul 1880 trăiau 53 de familii[326].

Amprenta sigilară a Breslei zidarilor şi dulgherilor din Aradul Nou. 1820

Amprenta sigilară a breslei zidarilor şi dulgherilor din Aradul Nou se află pe pagina a doua a cărții de pelerinaj emisă pe numele calfei de dulgheri Toth János, document păstrat în colecția Muzeului din Arad. Amprenta

sigilară este o dovadă că zidarii şi dulgherii, au format în anul 1820 o breaslă independentă de breasla comună[327]. După descrierea cercetătorului Augustin Mureşan, diametrul amprentei sigiliul breslei zidarilor şi dulgherilor, era de 47 mm, şi are legenda în limba germană, „SI. (GEL) D. (ER) EH. (R) S. (AMEN) MAURER U. (ND) ZIMMERER ZUNFT IN MA. (RKT) NEU ARAD”. În centrul câmpului sigilar este un scut sprijinit de lei. Cele trei câmpuri ale scutului sînt decorate cu uneltele specifice a meseriilor unite, iar deasupra scutului este gravat anul înființări breslei, 1820.

Carte de pelerinaj a calfei Johann Schmidt, din Aradul Nou

Cartea de pelerinaj a calfei de olar, Johann Schmidt, născut la Aradul Nou în anul 1831, a fost publicată de către cercetătorul Hans Gehl. După 2 ani de ucenicie la meşterul Joseph Gruber din Aradul Nou, Johann Schmidt a început pelerinajul de 5 ani în luna aprilie 1853. Pe parcursul pelerinajului, Johann Schmidt a lucrat la meşteri din Lipova, Arad, Szeged, Pest şi Oradea. Reîntors în satul său natal, meşterul nostru s-a căsătorit cu Malvine, fiica învățătorului Klenkovics din localitate[328].

Adeverința din Aradul Nou

Adeverința breslei comune din Aradul Nou, eliberată la data de 13 februarie 1830 pe numele calfei de bărbier Stephan Simkovits, se păstrează în colecția Arhivei din Cluj[329]. Cuvintele, „Markt Neu-Arad” şi „Berbier” din textul tipărit al adeverinței, ne arată că şi celelalte meserii din breasla unită puteau să emită adeverințe similare pentru calfele lor. Colțul stâng al adeverinței prezintă o scenă dintr-o aşezare imaginară, iar colțul drept o persoană odihnindu-se sub un copac, cu o sticlă de bere în mână. Din păcate, nu se poare citi numele locului de naştere al calfei Simkovits, nici numele celor care au semnat adeverința.

Cât de bine situați erau meşterii din Aradul-Nou, ne demonstrează cazul tăbăcarului Rock Laurentiu, care în anul 1776 a donat bisericii din Aradul Nou un clopot de 11 măji[330].

Berăria din Aradul Nou

După relatarea lui Felix Milleker, berăria camerală din Aradul Nou era în funcție deja în anul 1722[331]. În anul 1728, berăria era arendată pentru suma de 400 florini anual. Dintr-un raport contemporan reieşea că aceste cazane ale berăriei erau reparate de 2 căldărari, supuşi otomani[332]. În anul 1751, berăria era arendată de un întreprinzător cu numele de Leitner[333]. Se pare că, pe parcurs, berăria camerală şi-a încetat activitatea, deoarece în anul 1783 avem informații despre punerea în funcție a berăriei domeniului

Nopcsa. În preajma primului război mondial, fosta berărie Nopcsa, aflată între timp în posesia baronului Zselinszky, înzestrată cu o maşină cu abur cu 35 CP şi un motor diesel cu 25 CP, lucrând cu 60 de angajați, producea anul 600.000 hl de bere[334].

7. ZĂDĂRENI / Zádorlak/ Saderlach /

Breasla comună. 1821

După informațiile lui Kovách Géza, breasla comună din Zădăreni cuprindea pe meşterii fierari, rotari, pantofari şi dogari[335]. Gabriella Trostovszky adaugă la lista amintită şi pe tâmplari[336].

Carte de pelerinaj a calfei de fierar, Johannes Milkowits. 1832

În lucrarea amintită, istoricul Hans Gehl ne informează despre cartea de pelerinaj a calfei Johann Milkowits, din Zădăreni. Din datele înregistrate reieşea că Milkowits a început pelerinajul său în anul 1832 şi în următorii 6 ani a lucrat la meşteri fierari din Aradul Nou, Deta, Vârşeț, Panciova, Zemun, Petrovaradin, Omoljica şi Adony. Întorcându-se acasă în anul 1838, Milkowits a deschis la Zădăreni un atelier propriu[337].

Breasla comună. 1821.

După Kovách Géza, meşterii rotari, dogari, fierari, turtari, săpunari, pantofari, croitori, brutari, morari şi opincari din localitățile Zădăreni, Mureşel şi Sînnicolaul Mic, s-au unit în anul 1821 într-o breaslă comună[338]. În anul 1828, în Zădăreni erau conscrişi 4 fierari, 3 rotari, 1 frânghier, 15 morari, 3 pantofari, 2 cojocari, 2 croitori, 2 tâmplari şi un impletitor de ciorapi[339].

Breasla morarilor. 1843

Privilegiul breslei morarilor din Zădăreni se păstrează, după informațiile Cadastrului Breslei din Ungaria, la ANM din Budapesta[340]. Morarii din Zădăreni au părăsit breasla comună din anul 1821 şi împreună cu morarii din zona Mureşului au format o asociație (bresle) interregională, având în frunte un comisar al breslei, ("Zunftkomissär). Trebuie să fie subliniat că mult înainte de apariția breslelor, proprietarii morilor plutitoare de pe cursul inferior al Mureşului s-au unit într-o asociație de întrajutorare, aflată sub conducerea unui căpitan al morarilor („Wassermüllerkommandant"). Între datoriile căpitanului era, pe lângă plasarea morilor şi organizarea unui sistem de semnalare a pericolului în caz de inundații şi a sloiurilor de gheață.

În portul din Periam staționa vaporul de intervenție al morarilor numit „Hebgescherr”, care în caz de pericol venea în ajutorul morilor avariate. Sălaşul morarilor din Zădăreni avea, în anul 1880, peste 80 de locuitori[341].

8. FRUMUŞENI/ Szépfalú /Schöndorf/; FÎNTÎNELE/ Angyalkút / Engelsbrunn; SÎNNICOLAUL MIC/Kisszentmiklós/ Klein- St. Nikolaus.

Breasla comună. 1821

Breasla comună a meşterilor fierari şi rotari din cele trei localități învecinate a fost formată, după Kovách Géza, în anul 1821[342]. Trostovszky Gabriella datează emiterea privilegiului pe anul 1819 şi adaugă la lista lui Kovách pe tâmplarii din Frumuşeni şi pe morarii din Sînnicolaul Mic[343]. (343) Conscripția din anul 1828 consemna la Frumuşeni 5 pantofari, 5 țesători, 4 morari, 2 fierari, 2 rotari, 1 dulgher, 1 tâmplar, 1 frânghier, 1 căruțaş, şi 1 împletitor de coşuri. La Sînnicolaul Mic- 1 rotar, 1 cizmar, 1 pălărier, 1 dulgher şi 7 morari. La Fîntînele numai 1 morar[344].

9. SÎNPETRU –GERMAN/Németszentpéter / Deutsch - St.Peter.

Breasla fierarilor. 1819

Existența breslei este confirmată de Kovách Géza şi Trostovszky Gabriella[345]. Conscripția din anul 1828 consemna la Sînpetrul German următoarele meserii: 5 fierari,1 rotar, 1 dogar, 14 țesători, 2 croitori, 2 cizmari, 1 pantofar, 2 tâmplari, 2 geamgii, 1 măcelar, 1 bărbier şi 4 morari[346].

10. VINGA / Vinga/ Winge.

Localitatea, cunoscută în cursul secolului al XVIII-lea sub numele de Theresienstadt, a datorat privilegiile sale diplomei emise la 1 august 1744 de împărăteasa Maria Terezia. Locuitorii bulgari al aşezării s-au stabilit în anul 1741 pe prediul erarial din Vinga. Conform privilegiilor acordate în anul 1744, locuitorii aveau dreptul de a alege conducerea formată dintr-un jude şi 6 jurați, de practicarea liberă a meşteşugurilor şi a comerțului şi de a se ține 3 târguri anuale. Drepturile enumerate au fost confirmate prin diploma de oraş liber regesc din anul 1754. Din anul 1761, conducerea Administrației Provinciale a delegat un controlor economic în conducerea oraşului, care, ca şi în cazul Timişorii, răspundea pentru problemele economice şi financiare

ale comunității. Competența controlorului economic s-a extins şi asupra controlului meşteşugarilor germani şi sârbi, stabiliți pe parcurs în Vinga. Din corespondența oraşului cu Administrația Provincială din anul 1749, avem cunoştințe despre căldărarii Gersta Kruja şi Theodor Derganol. În anul 1752, conducerea oraşului cerea aprobarea administrației pentru stabilirea în localitate a unui număr de 30 de meşteşugari bulgari, din Țara Românească[347]. Meşteşugarii oraşului se vor organiza în bresle abia în anul 1820.

Breasla morarilor. 1825 ?

La Erich Lammert găsim referiri la existența breslei morarilor din Vinga şi Aradul Nou, din anul 1825[348]. Existența, privilegiul acestei bresle nu este confirmată de Trostovszky Gabriella. Despre morile plutitoare de pe Mureş, aparținând locuitorilor din Vinga, avem primele informații din anul 1749[349].

Breasla comună. 1834

Privilegiul Breslei comune a pantofarilor, tăbăcarilor şi opincarilor din Vinga este păstrat la ANM din Budapesta[350].

Breasla comună. 1837

Privilegiul breslei comune din Vinga, datat de Cadastrul Breslelor din Ungaria, cât şi de Trostovszky Gabriella, pentru anul 1837, este păstrat la ANM din Budapesta[351]. Kovách Géza, care datează emiterea privilegiului la anul 1847, ne dă lista meşteşugurilor care făceau parte din breasla comună din Vinga: tâmplari, țiglari, dulgheri, tinichigii, dogari, bărbieri, năsturari, pantofari, strungari, tăbăcari germani, tăbăcari albi, tăbăcari de cordovan, hornari, fierari de căruță, legători de cărți, fierari, frânghieri, zidari, pălărieri, lăcătuşi, croitori, cojocari unguri, turtari, măcelari, morari, şelari, ceasornicari, brutari, păturari, armurieri, sitari, căldărari, săpunari, fierari de pinteni, curelari, croitori de sumane, cizmari şi geamgii[352].

Mai puțin cunoscută este originea produsului specific al Vingăi, cum era apreciata Ciocolata Vinga, al cărei leagăn a fost atelierul de patiserie Draskovics, înființat în anul 1885.

11. VRSAC/ Vârşeț /Versec/ Werschetz.

Între locuitorii aşezării din anul 1717, după Milleker, erau şi meşteşugari ca: cizmari, tăbăcari şi croitori de sumane[353]. După 1717, cartierul nou, întemeiat pe lângă localitatea veche, va primi numele de Vârşețul German,

„Deutsch Werschetz”, pe când localitatea veche va purta numele de - Vârşeţul Sârbesc, „Raizisch Werschetz”.

Între actele administraţiei districtului, între anii 1717-1753, găsim referiri asupra ţiglăriei camerale din anul 1717, manufacturi de postav din anul 1735, mori din anul 1743, precum şi despre meşteşugari precum căldărarul Iancu Ţigla (supus otoman), dulgherul Kaltwasser, croitorul Nikola, fântânarul Kühnstätter, turnătorul de cositor Franz Pfister, despre lăcătuşi şi despre căldărari, care plăteau o taxă anuală de 400 florini[354]. După informaţiile lui Milleker, un grup de 6 tineri germani din Vârşeţ au fost trimişi în anul 1739 la Timişoara pentru învăţarea meşteşugurilor[355]. Totuşi, în anul 1740 lipseau ceasornicari, geamgii şi hornari, care în caz de nevoie, erau aduşi din Timişoara[356].

Într-un document din anul 1791, mai mulţi cetăţeni al localităţii, sârbi şi germani laolaltă, remarcau meritele deosebite ale unui cetăţean, cu numele de Johann Jakob Hennemann (1744-1792). Antecedentele acestui eveniment sunt legate de războiul ruso-turc din anul 1787, declanşat de Rusia Ţaristă. Conform pactului de apărare ruso-austriacă, împăratul Austriei Iosif al II-lea a fost nevoit să intre în acest război. În vara anului 1788, evenimentele militare au devenit nefavorabile Imperiului Habsburgic şi în urma retragerii trupelor imperiale, sudul Banatului a devenit teatru de război. În cursul retragerii din septembrie 1788, când Vârşeţul a rămas fără apărare militară, maistrul fierar Johann Jakob Hennemann, împreună cu un grup de 75 de cetăţeni germani şi sârbi înarmaţi, a apărat oraşul faţă de atacurile trupelor răzleţe otomane şi a grupurilor române răsculate, alăturate turcilor. Documentul oficial datat din 20 august 1791, care consemna faptele de arme ale lui Johann Jakob Hennemann, a fost semnat de către 24 de membri ai magistraturii germane şi 28 de membri ai magistraturii sârbe a oraşului. Din păcate, cercetătorul Dr. Anton Tafferner a publicat numai numele celor 24 de cetăţeni germani, între ei: geamgiul Anton Betzwär, croitorul Lorentz Braniczl, curelarul Mathias Rauch, brutarul Joseph Überreuther, fierarul Frantz Sischmon, lăcătuşul Johann Weinhardt, tâmplarul Anton Philipp, turnător de plumb Franz Gröber (Brei Meister, probabil Blei Meister) şi dogarul Franz Bojrer[357].

Cele două magistraturi au fost unite prin decretul imperial din 8 octombrie 1794. La prima şedinţă comună a magistraturilor, ţinută la 11 august 1795, Michael Kormann a fost ales ca judecător şi Timotei Kumanovici ca primar. În deceniile următoare, pentru obţinerea privilegiului de oraş liber regesc, delegaţiile oraşului au cheltuit peste 14.000 de florini cu drumurile spre Timişoara şi Viena. Totul degeaba, deoarece prin diploma

imperială din 1804, oraşul a obținut numai privilegiul unui târg (Markt-Privilegien). Ca să scape de datoriile cumulate, în 1810, conducerea oraşului a fost nevoită să ia un împrumut de la Fondul Național Iliric[358].

În ceea ce priveşte organizarea meşteşugarilor din Vârşeț, după Milleker, cu mult înainte de acordarea dreptului de târg, meseriaşii sârbi erau organizați în bresle separate. După 1804, atât meseriaşii sârbi, cât şi cei germani au fost puşi sub supravegherea unor comisari. În anul 1806, pe baza separării naționale, a fost elaborat Regulamentul pentru bresle şi asociații industriale. După mai multe încercări nereuşite din partea conducerii oraşului, în anul 1817, împăratul Francisc I a acordat Vârşețului drepturile unui oraş liber regesc. Imediat după aceasta, la data de 11 iulie 1817, au fost eliberate primele privilegii ale breslelor locale. După Milleker, dintre cele 13 privilegii eliberate în anul 1817, 6 erau acordate meşterilor germani şi 7 meşterilor sârbi. Aici trebuie să semnalăm că, după informațiile lui Milan Miloşev, în anul 1772 căldărarii şi turnătorii de plumb, în anul 1776 cizmarii şi la sfârşitul secolului al XVIII-lea cojocarii şi croitorii, s-au unit într-o breaslă[359].

Breslele din anul 1817 – după Milleker:

Breslele germane. (Innungen la Milleker)

1. Zidari, țiglari, dulgheri,tâmplari, lăcătuşi, cioplitori de piatră şi geamgii.
2. Rotari şi fierari.
3. Brutari şi hornari.
4. Croitori germani, pălărieri, pieptănari, tăietori de tutun, găitenari, croitori de sumane, legători de cărți şi vopsitori.
5. Frânghier, dogari, ceasornicari şi strungari.
6. Tăbăcari germani, curelari, şelari, pantofari şi măcelari.

Breslele sârbeşti.

1. Căldărari, geamgii, aurari, clopotari şi curelari.
2. Cojocari.
3. Croitori de sumane.
4. Croitori unguri şi cizmari.
5. Bărbieri.
6. Săpunari.
7. Trăistari.[360]

După Milleker, în cadrul breslelor se observau schimbări frecvente de la o breaslă la alta şi deja în anul 1845 a fost înființată o Corporație a Breslelor (Gewerbe Verein).

Breslele din Vârşeț:

Breasla săpunarilor. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[361]. Conscripția din anul 1828 a găsit la Vârşeț 8 săpunari.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta. După Kovách Géza, breasla a unit pe cojocarii unguri şi germani, precum şi pe geamgii[362]. În colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț se păstrează un exemplar al privilegiului, certificat cu pecetea atârnată a împăratului Francisc I.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[363]. După Kovách Géza, breasla a unit pe brutarii, turtarii, morarii şi hornarii din Vârşeț[364]. O copie germană a privilegiului, fără certificare oficială, se păstrează în colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț[365].

Breasla croitorilor de sumane. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[366].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[367]. După Kovách Géza, breasla unea pe croitorii germani, croitorii de sumane, vopsitori, nasturari, pieptănari, pălărieri, şi cojocari[368].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[369]. După Kovách Géza, breasla unea pe plăpumari, croitorii de sumane şi trăistari[370].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[371]. După Kovách Géza, breasla unea pe tăbăcarii de carmajin, măcelari, curelari, pantofari şi şelari[372].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[373]. După Kovách Géza, breasla unea pe dogari, ceasornicari, frânghieri şi strungari. În colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț se păstrează o copie germană a privilegiului[375]. După Milleker, cei 26 de dogari din Vârşeț au părăsit deja în anul 1818 breasla comună, înființând o breaslă separată[376].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[377]. După Kovách Géza, breasla unea pe bărbierii şi trăistarii din oraş[378].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[379]. După Kovách Géza, breasla unea pe croitorii unguri şi pe fierarii de cuțite din Vârşeț [380].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[381], şi în colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț[382]. După Kovách Géza, breasla unea pe cizmari, tăbăcari şi opincari din Vârşeț[383].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta [384] şi în colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț [385]. După Kovách Géza, breasla unea fierari, rotari, fierari de topoare, confecționeri de pile şi fierari de cuie din Vârşeț[386].

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta [387]. După Kovách Géza, breasla unea zidari, țiglari, dulgheri, tâmplari, lăcătuşi, cioplitori de piatră şi geamgii din Vârşeț [388]. Milleker ne informează că drapelul breslei era păstrat în capela dedicată patronului breslei, Sf. Rocus, aflat în cimitirul catolic al oraşului.

Breasla comercianților. 1825

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta [389]. Conform conscripției din anul 1828, la Vârşeț existau 64 de comercianți[390].

Breasla comună. 1830

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[391]. După Kovách Géza, breasla unea pe morarii, tăbăcarii, curelarii şi şelarii din Vârşeț[392].

Alte obiecte ale breslelor din Vârşeț.

În colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț se păstrează 5 lăzi ale breslelor. Dintre cele 5 lăzi, cea a dogarilor, din anul 1818, a fost publicată de Milan Miloşev[393]. Cu ocazia vizitei mele la Vârşeț, prin bunăvoința colegilor de acolo, am avut ocazia de a vede lăzile rotarilor, fierarilor şi rotarilor, cizmarilor şi măcelarilor, precum şi ale fierarilor, tâmplarilor şi berarilor din Vârşeț. Fotografierea şi măsurarea obiectelor nu a fost posibilă. Cu această ocazie am văzut şi colecția obiectelor publicate de Milan Miloşev, în anul 1960[394]. Din cauza depozitării obiectelor, am reuşit să iau măsuri numai după emblema breslei zidarilor şi dulgherilor din Vârşeț. La descrierea obiectelor din lista care urmează am preluat datele după fotografiile lui Milan Miloşev, iar descrierea obiectelor după datele furnizate de Helmuth Frisch[395]:

1-2. Emblema hanului zidarilor şi a dulgherilor din Vârşeț. Emblema în formă de disc ovoidal (21x16 cm) din aramă, aversul discului prezintă scena primirii calfei în han, iar reversul – uneltele specifice ale meşteşugului.

3. Emblema de han a fierarilor, rotarilor, fierarilor de pinteni, confecționerilor instrumentelor mecanice, confecționerilor de pile şi fierarilor de cuie din Vârşeț.

4-5. Însemn de breaslă. Cunună confecționată din lemn cu emblema brutarilor, turtarilor, cerarilor şi berarilor.

6. Cizmă din lemn, însemn de breaslă (meşter).

7. Însemn de cojocar, confecționat din aramă.

8. Însemn al dogarilor având inscripția:

„Es Lebe die Ferei (ni)gte Binderzunft 1842
Es Lebe Kaiser Ferdinand 1842”.

9. Păpuşă de lemn, emblema strungarilor.

11. Steaua cu 8 colțuri, emblemă de han. Se pot distinge cele două calfe cu saci de voiaj în spinare.

12. Emblema olarilor, din 1880. Căldare ornamentată cu uneltele olarilor.

12-17. Emblemele fierarilor şi lăcătuşilor.

18. Emblema fierarilor.

19. Butoi, emblema dogarilor.

20. Emblema cizmarilor.

21. Emblema şelarilor.

22. Obiect din fier forjat, probabil emblema fierarilor din anul 1829.

22. Cuțit, emblema restaurantului frecventat de tâmplari.

23. Două chei, emblema restaurantului, «Zwei Schlüssel» frecventat de lăcătuşi.

24. Ciorchine de struguri. Emblemă de restaurant.

26. Vas fluvial, emblema restaurantului la „Gasthof zum Blauen Schiff”.

Sigilii ale breslelor din Vârşeț

În colecțiile Muzeul Banatului şi ale Muzeului din Vârşeț nu se păstrează tipare sigilare ale breslelor din Vârşeț. Pe diploma de eliberare a calfei Zsivan Iovanov, din anul 1820, act păstrat în colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț, se păstrează amprenta sigilară cu însemnele fierarilor, căldărarilor şi tinichigiilor. Legenda sigiliului în limba germană „Sigill der K.K. Privi. Zunft in Werschitz”. Într-o lucrare a istoricului Milan Miloşev, este publicat sigiliul breslei croitorilor de sumane din anul 1825. Centrul câmpului sigilar este dominat de o foarfecă supradimensionată, sprijinită de lei heraldici. În mijlocul foarfecii, figura unei femei ține în mână uneltele specifice croitorilor de sumane. Legenda circulară cu litere slavone „Pecati. Rufeta. Abacycka. Versaci. 1825”[396]. Probabil mai multe amprente sigilare ale breslelor din Vârşeț conțin cele 50 de cărți de pelerinaj, păstrate în colecția Muzeului Orăşenesc.

Emblema Breslei brutarilor din Vârşeț. *1824*

Emblema breslei brutarilor din Vârşeț, o farfurie din cositor, atârnată într-un dulăpior, este păstrată în colecția Muzeul Banatului din Timişoara. Pe farfurie se aflӑ inscripția: „WEISS UND SCWARZ BÄCKER ZUNFT-WERSCHETZ, ANNO XDCCCXXIV”[397].

Nr. inv. nou 6015

Fig. 88. Emblema Breslei brutarilor din Vârşeț. 1824

Emblema de han a breslei dulgherilor din Vârşeţ 1851

Emblema hanului dulgherilor din Vârşeţ, un pahar aşezat într-un suport de lemn. Inscripţia în limba germană: „ZENINMERMANS HERBERG 1851 IN WERSETZ”. Conform adnotărilor lui Berkeszi, emblema a fost achiziţionată de la anticarul Steiner, la 29 aprilie 1912, pentru suma de 15 coroane[398].

Inv. vechi 4.512

Breslele din Vârşeţ au întemeiat deja în anul 1837 o Societate de lectură (Gewerbe Leseverein), cu sediul în restaurantul Stenzer, local care a jucat un rol deosebit în viaţa culturală al oraşului. Breslele germane din Vârşeţ au întemeiat în anul 1840 un spital al meşteşugarilor (Gewerbe-spital), apoi în anul 1844 o Societate de lectură, organizată pe bază de acţiuni, care la rândul său în anul 1847 a finanţat construirea teatrului Konkordia. Sediul tradiţional al calfelor din Vârşeţ era restaurantul „Crucea Albă“. După desfiinţarea breslelor, în anul 1870, într-o procesiune solemnă, calfele şi-au mutat sediul în restaurantul „Crucea Roşie“, luând cu ei şi însemnele tradiţionale ale asociaţiei.

În lucrarea deja mult citată a lui Milleker, istoricul ne informează despre cartea de pelerinaj a tatălui său, Karl Milleker. În calitate de calfă de fierar, Karl Milleker a lucrat în atelierele din Viena şi Salzburg. Din lucrarea lui Felix Milleker reieşea că calfa de tâmplar, Leonard Schulz a lucrat în Zürich, turtarul Franz Guttmann în Paris, iar pălărierul U. Henn, după un pelerinaj în Brüssel, Paris şi Copenhaga, a vizitat şi Petrogradul. Meşteşugarii din Vârşeţ aveau un renume deosebit de bun atât în Banat cât şi în afara provinciei. Astfel, mobilele executate de amintitul Leonard Schulz aveau o căutare bună în oraşele Budapesta şi Sofia. Artistul fierar din Vârşeţ, Leonard Schulz (1863-1926), după ucenicia în atelierul tatălui său, a lucrat la meşteri din Budapesta, Viena, Regensburg şi Freiburg, iar după terminarea pelerinajului a lucrat în atelierul artistului Reinhold Kirsch din München. Unele din piesele executate de Starch se află în colecţii cunoscute din Europa.

În anul 1859 existau în Vârşeţ 177 de negustori şi 888 de meşteşugari[399]. Conform recensământului din anul 1869, au fost consemnaţi în Vârşeţ 1.032 de angajaţi industriali, dintre care 138 lucrau în construcţii, 696 în prelucrarea metalelor, lemnului şi a pietrei; 259 în chimie; 239 în industria textilelor şi 653 în cea a pielăriei şi a hârtiei. Corporaţia Meşteşugarilor, desfiinţată în anul 1874, a fost reorganizată în anul 1876 într-o noua formă, denumită Prima Asociaţie Unită a Meşteşugarilor. („I. Vereinigten Bürgerlichen Gewerbegenossenschaft”).

Manufacturile din Vârşeţ.

În anul 1736, manufactura de tăbăcărie (Lederhaus) din Vârşeţ era arendată de văduva maistrului Emerichin. În anul amintit, Camera Aulică a aprobat întreprinzătorului evreu Löbl Winkler, înființarea unei manufacturi pentru prelucrarea pieilor[400]. Din anul 1749, pe lângă manufacturile de piele, avem informații şi despre mătăsăria familiei Barbarigo din Vârşeţ, care în anul respectiv a prelucrat 1.000 de funți de gogoaşe[401]. Din anul 1751 avem informații despre o specialistă venită din Italia, care învăța femeile din Vârşeţ în arta de prelucrare a gogoaşelor. Atelierul cameral din Vârşeţ pentru defilare a gogoaşelor avea în anul 1773 şase cazane[402]. În dezvoltarea industriei de prelucrare a mătăsii, un rol important revenea specialistului italian Carol Solenghy, care în anul 1767 a vizitat şi Vârşeţul. Perioada între anii 1818-1848 este considerată de către specialişti ca cea mai bună pentru dezvoltarea industriei de prelucrare a mătăsii în Banat. În aceeaşi ani, în atelierele din Vârşeţ se prelucrau anual peste 155 măji de gogoaşe[403]. În anii după înăbuşirea revoluției de la 1848/49, industria de prelucrarea a mătăsii din Vârşeţ s-a distins prin calitatea produselor. Astfel, firele de mătase obținute în atelierele aflate sub conducerea Evei Herzog au fost distinse cu medalia de aur la Târgul internațional din Londra, din anul 1851[404]. După succesul răsunător a venit eşecul. În anul 1860, Eva Herzog a fost nevoită să închidă porțile atelierelor, iar anii secetoşi din 1863, 1864, şi bolile periculoase pentru viermele de mătase care au urmat, au dus la lichidarea temporară a creşterii viermilor de mătase din Banat[405].

Pe lângă industria de prelucrare a pieii şi a prelucrării mătăsii din Banat, în preajma revoluției de la 1848, în anul 1842 au fost înființate atelierele de prelucrare a metalelor, cunoscute mai târziu sub numele de Fabrica Neukomm. În anul 1910, Fabrica Neukomm era înzestrată cu o maşină cu aburi cu 14 CP şi una cu benzină de 12 CP. Cei 16 angajați ai fabricii produceau maşini şi unelte agrare, în primul rând cele necesare viticulturii şi industriei spirtului[406]. În rândul unităților economice ale Vârşeţului trebuie să amintim pe cele 12 mori cu tracțiune animală, semnalate din anul 1846[407].

În deceniile urmate de revoluția de la 1848, în dezvoltarea industrială a Vârşeţului, un rol primordial l-au jucat maşinile cu aburi. Începutul instalării maşinilor se leagă şi în cazul Vârşeţului de industria morăritului. În anul 1856, mecanicul Anton Seiberth a cumpărat vechea moară cu ciutură -Lazarovici şi a transformat-o într-o moară cu aburi. Prima moară cu aburi din Banat, moara Seiberth, a produs în anii următori o făină deosebit de căutată în Vârşeţ şi în localitățile înconjurătoare. Produsele morii, aflată deja

în proprietatea lui Andreas Fotz, au fost distinse cu medalia de aur la târgurile internaționale din Paris în anul 1873 şi 1878[408]. Cronologic, următoarea unitate industrială a fost prima tipografie din Vârşeț, fondată în anul 1855 de fostul tipograf timişorean, Johann Eduard Kirchner, care din anul 1857 a devenit editorul ziarului „Werschetzer Gebirgsbote”. În anul 1864 a fost înființată Prima moară şi ferestrău cu aburi SA, („Erste Werschetzer Dampfmühl-, Sägewerks- und Holzhandlungs- Aktien-gesellschaft”), care a emis 150 de acțiuni cu valoarea nominală de 500 forinți. În acelaşi an a fost înființată întreprinderea Cărămidărie şi societate de construcții, („Ziegelwerks-und Baugesellschaft”), ale cărei maşini moderne au fost aduse din Berlin. Concomitent, în anul 1864 a fost întemeiată Societatea Loyd pentru sprijinirea comerțului şi o Societate pentru introducerea iluminatului cu gaz („Gas- Beleuchtung- Gesellschaft”). În anul 1869 a început activitatea Morii de aburi a lui Nicolae Alexandrovits.

Conform datelor prezentate de Lendvai, în preajma primului război mondial, pe lângă unitatea lui Neukommm existau în Vârşeț următoarele unități industriale:

Moara comercială Ungaria de Sud, înființată în anul 1882. În preajma primului război mondial, moara era înzestrată cu o maşină cu abur de 180 de CP şi cei 40 de angajați prelucrau zilnic 4 vagoane de cereale.

Întreprinderea de prelucrare a metalelor – Seidl, înființată în anul 1878. Unitatea avea în preajma războiului 80 de angajați şi era înzestrată cu o maşină cu aburi de 21 de CP şi mai multe motoare cu benzină.

Fabrica de mezeluri Matejic, înființată în anul 1882, avea în preajma primului război mondial 20 de angajați.

Fabrica de Mobilă din Vârşeț, întemeiată în anul 1865, a fost dotată în anul 1902 cu maşini moderne pentru prelucrarea lemnului.

Distileria Frisch, fondată în anul 1885, lucra în preajma primului război mondial cu 20 de angajați şi un parc industrial de 40 CP. Capacitatea anuală a uzinei era de 4.000 hl de spirt.

Fabrica de amidon Union înființată în anul 1890, cu cei 75 de angajați şi parcul industrial de 200 CP, producea în preajma primului război mondial amidon şi borhot uscat pentru îngrăşarea animalelor.

NOTE

1. KOVÁCH.G: 262
2. KOVÁCH G.: 262.
3. KOVÁCH G.: 262.

4. KOVÁCH G.: 262.
5. *Cadastrul*: II. 321
6. *Cadastru*: II. 321.
7. *Cadastrul*: II. 321.
8. KOVÁCH G.: 262.
9. *Arhivele Naționale Timiş. Fond Colecția documentelor feudale. În continuare A.N.T. Documente feudale.*
10. *Cadastrul*: II. 321.
11. *Cadastrul*: II. 321.
12. *A.N.T. Documente feudale*.
13. *Cadastrul*: II. 321.
14. *A.N.T. Documente feudale*.
15. WALTER KINDL. *Zur Geschichte des Orgelbaus im Banat.* Tiposcript 1992.
16. *Cadastrul*: II. 321.
17. KOVÁCH G.: 263.
18. A.N.T. Documente feudale.
19. *Cadastrul*: II. 321.
20. *Muzeul Banatului Secția de Istorie*. În continuare. *M.B. Secția de Istorie*.
21. KOVÁCH G.: 263.
22. *Cadastrul*: II. 321.
23. *M.B. Secția de Istorie*.
24. *Cadastrul*: II. 321.
25. *M.B. Secția de Istorie*.
26. KOVÁCH G.: 263.
27. *Cadastrul*: II. 321.
28. KOVÁCH G.: 263.
29. *Cadastrul*: II. 321.
30. *A.N.T. Documente feudale*.
31. KOVÁCH G.: 263.
32. KOVÁCH G.: 263.
33. *Cadastrul*: II. 321.
34. *A.N.T. Documente feudale.*
35. *Cadastrul*: II. 321.
36. *A.N.T. Documente feudale*.
37. *M.B. Secția de Istorie*.
38. *Cadastrul*: II. 321.
39. *Cadastrul* II. 321.
40. *M.B. Secția de Istorie*.
41. KOVÁCH G.: 263.
42. *Cadastrul*: II. 321.
43. TROSTOVSZKY.
44. *Cadastrul*: II. 321.
45. *Cadastrul*: II. 321.
46. *A.N.T. Documente feudale*.
47. Cadastrul: II. 321.
48. *M.B. Secția de Istorie*.
49. *Cadastrul*: II. 321.
50. KOVÁCH G.: 263.

51. *A.N.T. Documente feudale*.
52. *Cadastrul*: II. 321.
53. *A.N.T. Documente feudale*.
54. *A.N.T. Documente feudale*.
55. *A.N.T. Documente feudale*.
56. BARÓTI: *Adattár*, II. 311.
57. *Muzeul Lugoj*.
58. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992. 1964.
59. PREYER: 140.
60. GERTRUDE BARDOS:
61. PREYER: 140.
62. PREYER: 140.
63. *A.N.T. Documente feudale*.
64. *Cadastrul*: II. 321.
65. *A.N.T. Documente feudale*.
66. PREYER: 140.
67. PREYER: 20.
68. *Barocul in Banat*. Catalog de expoziție realizat de Dr. Rodica Vârtaciu si Adriana Buzila.Timişoara, 1992. 220.
69. BOROVSZKY: Temesmegye. Temesvár.., 267.
70. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon*. Vezi şi numele: ILIEŞU: S. 351-375.
71. GERTRUDE BARDOS:
72. *Barocul in Banat*: 220.
73. KÖSZEGHY: 35-354.
74. BARÓTI: *Adattár*,II.288
75. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon.* Vezi la numele citate.
76. GERTRUDE BARDOS:
77. PREYER: 140.
78. F. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*.., 25/ 22.
79. DÁVID LÁSZLÓ: *A középkori udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion- Bukarest 1981.
80. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon*..., 373.
81. FELIX MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes..*,. 26.
82. GERTRUDE BARDOS:
83. *Arhivele Naționale Timiş. Fond. Primăria municipiului Timişoara. An 1882. Dosar 13.*
84. ROBERT REITER: *Banater Mosaik. Beiträge zur Kulturgeschichte*. Erster Band. Bukarest 1976.
85. KROPATSCHEK JOSEF: *Sammlung aller k.k Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeordnet sind. I-V. Band*. Wien 1787. B.I. 340.
86. BARÓTI: *Adattár*, II. 282; 284 şi 287.
87. HAMILTON: 159.
88. KOVÁCH G.: 245.
89. PREYER: 140.
90. *Cadastrul*: II. 321.
91. KLAUS STOPH: Bd. 13, 83.

92. *Cadastrul*: II. 321.
93. GERTRUDE BARDOS:
94. PREYER: 140.
95. *Cadastrul*: II. 321.
96. *A.N.T. Documente feudale*.
97. PREYER: 13.
98. JOSEF BRANDEISZ şi ERWIN LESSL: *Temesvarer Musikleben*. Bukarest 1980.
99. HAMILTON: 223.
100. WALTER KINDL: Zur *Geschichte des Orgelbaus*..
101. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon*..., 2.018.
102. BRAUN DEZSŐ: *Bánsági rapszódia*, Temesvár 1936.: *Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeúmtársulat Közlőnye*. Temesvár 1899. În continuare: TRÉT.
103. *Cadastrul*: II. 321.
104. AUGUSTIN MUREŞAN: *Două sigilii ale breslei croitorilor de sumane din Timi-şoara*. În: Analele Banatului; S.N., Arheologie-istorie, XIV, 2/2006.
105. PREYER: 140.
106. *A.N.T. Documente feudale.*
107. Dr. AUREL COSMA: *Protopopul Timişoarei Vasile Georgevici (1764-1828),* În: Mitropolia Banatului, Timişoara. 12/1976.
108. *Cadastrul*: II. 323.
109. *Cadastrul*: II. 321.
110. *A.N.T. Documente feudale*.
111. PREYER: 140.
112. *Cadastrul*: II. 321.
113. *M.B. Secția de Istorie*.
114. PREYER: 140.
115. *Cadastrul*: II. 322
116. *A.N.T. Documente feudale*.
117. PREYER: 140.
118. *Cadastrul*: II. 321
119. *A.N.T. Documente feudale*.
120. PREYER: 140.
121. KOVÁCH G.: 263.
122. TROSTOVSZKY:
123. HANS GEHL: *Nebenzweige der Landwirtschaft. In: Schwäbische Familie- Beiträge zur Volkskunde der banater Deutschen*. Temeswar 1981.
124. S. JORDAN: 150.
125. Costin Feneşan: *Administrație si fiscalitate* …, 160.
126. PREYER: 140.
127. TRÈT. 1911. 158
128. *Cadastrul*: II. 321.
129. *M.B. Secția de Istorie*.
130. PREYER: 140.
131. S. JORDAN: 130
132. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*.., 8.
133. KLAUS STOPP: Bd. 12. 164.
134. *A.N.T. Documente feudale*.

135. BERKESZI ISTVÁN: *Temesvári művészek,* TRÉT, 1909, 3-4. szám
136. PREYER: 140.
137. MRAZ, HENRIKE: *Die Einrichtung*.., 54.
138. PREYER: 68-69.
139. LEO HOFFMANN: *Beiträge...*, 37.
140. BARÓTI: *Adattár,* II. 283; LEO HOFFMAN: *Beiträge..,* 37.
141. HAMILTON: 119.
142. LEO HOFFMANN: *Beiträge..*, 34.
143. JOSEF GEML: *Alt- Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870–1920,* Timişoara. 339.
144. BERKESZI ISTVÁN: *Op. cit*.
145. MILLEKER: *Kulturgeschichte*.., 16-20. În lista lui Ilieşu am găsit numele pictorilor: Illits Teodor (1782), Ianovici B. Barbulovici (1798) şi Sava Petrovici (1815) locuitori în Timişoara- Cetate.
146. PREYER:
147. Dr. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon..,* 1836.
148. *Barocul in Banat*.
149. BARÓTI: *Adattár*, II. 615.
150. PREYER: 140.
151. FRANZ ENGELMAN: *Subjekte Berichte,* 1980. Temesvar.
152. PREYER: 140.
153. HAMILTON: 215.
154. KAKUCS LAJOS: *Contribuții la istoria agriculturii din Banat Sec. XVIII–XIX,* Timişoara 1998.
155. *Temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerűletének kőzgazdasági viszonyai-rol 1892*. În continuara.T.K.I.K., raport.
156. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, 81
157. FELIX MILLEKER: *Kulturgeschichte..*, 122.
158. Costin Feneşan: *Cnezi si obercnezi..,* 88-89.
159. FELIX MILLEKER: *Kulturgeschichte..*, 123.
160. KOVÁCH.G.: 268.
161. PREYER: 140; GEML: 259
162. *Cadastrul*: II. 321.
163. *A.N.T. Documente feudale*.
164. BARÓTI: *Adattár,* II. 297.
165. PREYER: 140.
166. *Muzeul Banatului Arhiva Societăți de Istorie si Arheologie. Anul 1889*.
167. *Barocul în Banat*.
168. SZENTKLÁRAY: *Temesvár*.., 81.
169. BARÓTI: *Adattár*, II. 29
170. NAGYBÁKAY: 1995, 121.
171. REIZNER JÁNOS: *Szeged története*. 3. kötet. Szeged 1900.
172. KLAUS STOPP: Bd. 12. 276-277.
173. TROSTOVSZKY:
174. BARÓTI: *Adattár*, II. 313; 585; 588.: KALLBRUNNER, *op.cit.,* 60-63.
175. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte.,* 58.
176. BARÓTI: *Adattár*, II. 586.
177. HAMILTON: 152.
178. BARÓTI: *Adattár,* I. 255.

179. BARÓTI: *Adattár*, II. 591.
180. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte..*, 59.
181. HAMILTON: 152.
182. KALLBRUNNER: S. 65 şi BARÓTI: *Adattár*, II. 282-283.
183. BARÓTI: *Adattár*, I. 71. şi S. JORDAN: 143.
184. S. JORDAN: 129.
185. S. JORDAN: 144.
186. S. JORDAN: 184.
187. S. JORDAN: 130.
188. Dr. ANTON PETER PETRI. *Maximilian Joseph Freiherr von Linden und seine Abhandlung „Etwas vom Temeswarer Banate...*". Mühldorf/Inn. 1984. 4-10.
189. ECKHART FERENC: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapest, 1922. 30.
190. S. JORDAN: 140.
191. S. JORDAN: 185.
192. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte..*, 59.
193. S. JORDAN: 143.
194. BARÓTI: *Adattár*, II. 592.
195. HAMILTON: 153.
196. BARÓTI: *Adattár*, I. 263.
197. BARÓTI: *Adattár*, II. 588.
198. S. JORDAN: 57.
199. BARÓTI: *Adattár*, I. 10.
200. S. JORDAN: 56.
201. S. JORDAN: 139.
202. S. JORDAN: 134.
203. S. JORDAN: 140.
204. BARÓTI: *Adattár*, II. 614.
205. S. JORDAN: 133-145.
206. KARLOVSZKY ENDRE: *Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben – Grof Haugwitz és Procop egykori jelentése nyomán.* In: Gazdaságtörténeti Szemle 5/1897. 220.
207. PETROVICI NICOLA: *Plovodba i privreda srednjeg podunavlja u doba merkantelizma*, Beograd, 1978. 181-182 şi KAKUCS: *Dezvoltarea..*, 80.
208. S. JORDAN: 160-161.
209. SZENTKLÁRAY: *Száz év..*, 204.
210. S: JORDAN: 142, 170-178.
211. S. JORDAN: 177-178.
212. S. JORDAN: 130.
213. S. JORDAN: 127.
214. RÖDER ANNEMARIE: *Von Schlichte zu Schlichting - auf den Spuren einer württembergischen Auswandererfamilie in Temeswar*. In: *Da hier es beser zu leben als in dem Schwabenland: vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen*; Katalog zur gleichnamigen Ausstellung des Hauses der Heimat des Landes Baden-Württemberg. Hrsg. Von Annemarie Röder. Stuttgart: Haus der Heimat, 2002. 236.
215. KEEß STEPHAN: *op.cit.*, 89-90.
216. RADEGUNDE TÄBER: *Johann Nepomuk Thaddäus Preyer- Jurist, Sozialpolitiker, Historiker, Dichter*. In: Kulturtagung 2005 Sindelfingen. Stuttgart 2006. 19.

217. PREYER: 136-138
218. GELLÉRI MÓR: *Kiállítások hajdan és most.* In: Nemzetgazdasági Szemle- 1884. 825-826.; ANA MARIA ARDOS: *Expoziții industriale din Transilvania înainte de 1848*. În: Acta Musei Napocensis. VIII/1971. 643.
219. LAY: 61-68; KAKUCS: *Dezvoltarea..*, 78, 140.
220. LAY: 62.; ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon..*, 1131.
221. *T.K.I.K, raport pe anii* 1879-1881. 172.
222. GEML: 59.
223. *A.N.T. Fond: Trib. Timis-Torontal: dosar*. 514, p.492. ; SZENTKLÁRAY: 275.
224. GEML: 101-102.
225. FRANZ BINDER: Alt Temeswar, Timişoara- Temeswar, 1934.73-76; IOAN MUNTEANU, RODICA MUNTEANU: *Timişoara monografie*, Timişoara 2002. 233.
226. LAY: 56.
227. GEML: 62-63.
228. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, 276.; GEML: 104.
229. LAY: 62; SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 275.
230. OPRIŞ MIHAI: *Timişoara. Mică monografie urbanistică*. Bucureşti, 1987. Citat 74; ILIEŞU, p. 410-415.
231. OPRIŞ: p. 38, 77, 101; PREYER: LAY: 67; MUNTEANU: p. 271.
232. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, 277.
233. BARÓTI: *Adattár*, II. 571 şi KALLBRUNNER: 22.
234. FELIX MILLEKER: *Die Familie Weifert und das Brauhaus in Pantschowa 1722/23-1923*. Ed. 2. München 1993. 19-22.
235. S. JORDAN: 50.
236. BARÓTI: *Adattár*, II. 550.
237. BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: *A Temesvári Első Takarékpénztár ötven éves története (1846-1895),* Temesvár 1896. 131.
238. Op. cit. 149.
239. GEML: 60.
240. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, 276.
241. LAY: 62.
242. KAKUCS: *Contribuții..*, 145.
243. GEML: 101.
244. OPRIŞ: 74-76; 225.
245. OPRIŞ: 80.
246. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, 87.
247. LAY: 61.
248. PREYER: 131.
249. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, 276; FRANZ BINDER: Alt- Temesvwar.., 76-77.
250. BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: 131.
251. LAY: 67; *Arhivele Naționale Timiş:* Fond 128, Dosar 547/1907.
252. BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: 131.
253. BARÁT ÁRMIN, STOLZ.M. ÁGOST: 131.
254. *Arhivele Naționale Timiş: Fond 128, Dos. 14/44- 1886*.
255. *T.K.I.K, raport pentru anul 1889*. Timişoara, 1890. 21.
256. *A.N.T: Fond. Tribunalul jud. Timis-Torontal, Firme Sociale – Prima fabrică de spirt si industrie chimică din Timişoara SpA. Dosar 1. fil. 32.*
257. *Idem*. fil. 505.

258. *Idem*. 428.
259. *Loc.cit.* Dosar 3.
260. GEML: 59, 102; BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: 131; SZENTKLÁRAY: *Temesvár*..; KAKUCS: *Contribuții*.., 141-142.
261. *A.N.T. Fond: 128, Dosar 177/1886*; *T.K.I.K., raport pentru anul 1893*. Temesvár 1894. 127.
262. *T.K.I.K., raport pentru anul 1889*. Temesvár 1890. 13.
263. *T.K.I.K., raport pentru anul 1890.* Tv. 1891. 184; KAKUCS: *Contribuții*.., p. 169.
264. *T.K.I.K., raport pentru anul 1893*. Temesvár 1894. 1.
265. *A.N.T.Fond: Firme Sociale*, Dos. 614/717-1909.
266. *Loc. cit*. Fond. 128, Dosar 277/1896.
267. SZENTKLÁRAY: *Temesvár*.., S. 277.
268. SZENTKLÁRAY, *Temesvár*, S. 275; MUNTEANU: 270-271.
269. MEHRSCHDORF, WILHELM JOSEF: *Tschakowa. Marktgemeinde im Banat. Monograhie und Heimatbuch*, Augsburg, 1997. 785.
270. BARÓTI: *Adattár,* I. 445; 468; 473; 477; 482; 486.
271. KOVÁCH G.: 251.
272. MEHRSCHDORF: *Tschakowa...,* 749.
273. KOVÁCH G.: 263.
274. KOVÁCH G.: 263.
275. KOVÁCH G.: 263.
276. KOVÁCH G.: 263.
277. KOVÁCH G.: 263.
278. *Cadastrul*: II. 322.
279. MEHRSCHDORF: 750-752.
280. MEHRSCHDORF: 759.
281. Dr. ANTON PETER PETRI: *Verzeichnis der Dettaer Hausbesitzer vom 8.November 1791*, Mühldorf/Inn 1991.
282. *Cadastrul*: II. 322.
283. TROSTOVSZKY:
284. EPERJESSY GÉZA: *A mezővárosi és a falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és Dunántúl,* Századok 5/1963.
285. A. BÜCHL ANTAL: *Detta város története,* Temesvár. 1973. I. kötet, 87-88. /Informații suplimentare de la fiica autorului, doamna Schiff Juliána/
286. KOVÁCH G.: 251; Dr. ANTON PETER PETRI: *Lexikon..,* 1662.
287. Magyar Ipar. 9/1880.142.
288. BOROVSZKY: *Temes megye*.. 184.
289. KOVÁCH G.: 263.
290. *Cadastrul*: II. 322.
291. KOVÁCH G.: 251.
292. KOVÁCH G.: 263.
293. *Cadastrul*: II. 323.
294. KOVÁCH G.: 251.
295. BARÓTI: *Adattár*, III. 465; IV: 94, 99, 101, 111, 146, 438, 439-441, 461 şi 567. ERICH LAMMERT: Schiffe *und Schiffsmühlen auf der Marosch*. In: *Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*. Hrsg. von HANS GEHL. Timişoara, 1975. 9-25.

296. ANTON NEFF: *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde Lippa/Banat*, Sindelfingen. 1992.
297. SZENTKLÁRAY: *Száz év..*, 266.
298. BARÓTI: *Adattár*, II.55-56; 556.
299. BARÓTI: *Adattár*, II. 129- 130.
300. BARÓTI: *Adattár*, II. 82.
301. HANS GEHL: *Das Handwerk im Kreis Arad*, în: *Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*, Temesvar 1975.
302. KÖSZEGHY*: Op. cit*.
303. *Cadastrul*: II. 322.
304. GHEORGE MANEA: *Die Hafnergilde in Lippa*, în: Neue Banater Zeitung. 4740 şi 4746/ 1978.
305. KOVÁCH G.: 251.
306. GHEORGHE MANEA: *Loc. cit.*
307. ADRIANA PETRICĂ ONOFREI: *Birchiş si Lipova vechi centre de ceramică bănățeană*, *Tibiscus- Etnografie*. Timişoara. 1975. 157-168.
308. *Muzeul Banatului. Arhiva Societății de Istorie si Arheologie*. Anul 1889.
309. Dr. KOVÁCS GYULA: *A magyar háziipar törzskönyve*, Bp., 1898.
310. AUGUSTIN MUREŞAN, LIVIA GROZI: *Două tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*, în: *Revista Muzeelor si Monumentelor*. 3/1989. 29-42.
311. KOVÁCH G.: 264.
312. *Cadastrul*: II. 322
313. TROSTOVSZKY:
314. KOVÁCH G.: 251.
315. ERICH LAMMERT: *Op. cit*.
316. BOROVSZKY: *Temes megye..*, 184.
317. ANTON PETER PETRI: *Heimatbuch der Marktgemeinde Neuarad im Banat*, Marquartstein 1985.
318. BARÓTI: *Adattár*, II. 72.
319. *Cadastrul*: II. 322.
320. *Cadastrul*: II. 322.
321. KOVÁCH G.: 264
322. TROSTOVSZKY**:**
323**.** *Cadastrul*: II. 322
324. *Cadastrul*: II. 322.
325. KOVÁCH G.: 264.
326. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*.
327. AUGUSTIN MUREŞAN: *Un sigiliu al breslei zidarilor si dulgherilor din Aradul-Nou*. În: *Ziridava XIX-XX*. Arad. 1996.
328. HANS GEHL: *Das Handwerk im Kreis Arad.*
329. KLAUS STOPP: Bd. 13. 87.
330. *Történelmi Adattár.Temesvár*. 1871. 200-204.
331. FELIX MILLEKER: *Die Familie Weifert.*
332. BARÓTI: *Adattár*, II. 77; 100.
333. BARÓTI: *Adattár*, II. 548.
334. BOROVSZKY: *Temes megye..*, 184.
335. KOVÁCH G.: 264.
336. TROSTOVSZKY:

337. HANS GEHL: *Das Handwerk im Kreis Arad*.
338. KOVÁCH G.: 264.
339. KOVÁCH G.: 253.
340. *Cadastrul*: II. 323.
341. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*.
342. KOVÁCH G.: 264.
343. TROSTOVSZKY:
344. KOVÁCH G.: 252.
345. KOVÁCH G.: 264; TROSTOVSZKY: 174.
346. KOVÁCH G.: 252.
347. BARÓTI: *Adattár*, II. S. 325.
348. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen.*
349. BARÓTI: *Adattár,* II. 324.
350. *Cadastrul*: II. 323.
351. *Cadastrul*: II. 323; TROSTOVSZKY.
352. KOVÁCH G.: 253.
353. Felix, MILLEKER: *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz,* Budapest 1886. Bd. I. 79.
354. BARÓTI: *Adattár*, I. 491-538.
355. BARÓTI: *Adattár*, I. 514.
356. MILLEKER: *Werschetz..*, I. 136.
357. TAFFERNER ANTON: *Johann Jakob Hennemanns (1744-1792) Erhebung in den ungarischen Adelsstand für seine „Werschetzer Tat" und das Zeugnis seiner Mitbürger. In: Donauschwäbische Forschungs und Lehrerblätter, 1/36. Jahrgang,* München, 1990.
358. MILLEKER: *Werschetz...*, 274.
359. MILAN MILOŞEV: *Die Zünfte in der Dörfen des Banats,* în: *Rad Vojvodanskih Muzeja* 10/1961, Novi Sad. 175.
360. MILLEKER: *Op.cit*, Bd. I. 327.
361. *Cadastrul*: II. 323.
362. KOVÁCH G.: 264
363. *Cadastrul*: II. 323.
364. KOVÁCH G.: 264.
365. *Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeţ. Nr.inv. 623*.
366. *Cadastrul*. II. 323.
367. *Cadastrul*. II. 323
368. KOVÁCH G.: 264.
369. *Cadastrul*. II. 323.
370. KOVÁCH G.: 264.
371. *Cadastrul*. II. 323.
372. KOVÁCH G.: 264.
373. *Cadastrul*: II. 323.
374. KOVÁCH G.: 265.
375. *Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeţ. Nr. inv. 437*.
376. MILLEKER: *Werschetz..*, Bd. I. 327.
377. *Cadastrul*: II. 323.
378. KOVÁCH G.: 265.
379. *Cadastrul*: II. 323.

380. KOVÁCH G.: 265.
381. *Cadastrul*: II. 323.
382. *Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeţ. Nr. inv. 187*
383. KOVÁCH G.: 265
384. *Cadastrul*: II. 323.
385. *Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeţ. Nr. inv. 252*.
386. KOVÁCH G.: 265.
387. *Cadastrul*: II. 323
388. KOVÁCH G.: 265
389. *Cadastrul*: II. 323.
390. KOVÁCH G.: 253
391. *Cadastrul*: II. 323.
392. KOVÁCH G.: 265.
393. MILAN MILOŞEV: *Rad Vojvodanskih Muzeja*, Novi Sad 1952. 170-177.
394. MILAN MILOŞEV: *Die Sammlung der Firmen und Sinbilder in dem Museum in Vrsac*. În: *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 9/1960. 282-289.
395. HELMUTH FRISCH**:** *Werschetz (Versecz- Vrsac) Kommunale Entwicklung und deutsche Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, Wien 1982.
396. MILAN MILOŞEV: *Kabanicsari u kabanicsarski zanat u Banaty*. În: *Rad Vojvodanskih Muzeja*, Novi Sad. 1971. 60
397. *M.B. Secţia de Istorie*.
398. *M.B. Secţia de Istorie*.
399. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. II. 112.
400. BARÓTI: *Adattár*, I. 181.
401. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. I. 137.
402. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. I. 170.
403. FRISCH HELMUT: *Werschetz,* 312-313.
404. FRISCH: *Loc.cit.*
405. MILLEKER: Verschetz.Bd. II. 11.
406. LENDVAI JENŐ: *Temes vármegye ipara, kereskedelme és pénzügye.* În: BOROVSZKY: *Temes megye*.
407. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. I. 324.
408. FRISCH: *Loc.cit.*

C. COMITATUL TORONTAL

1. ALIBUNAR/ Alibunár

Breasla grănicerilor din Alibunar (probabil lada filialei din Panciova-N.N.) înfiinţată în anul 1835 este amintită de Milan Miloşev[1].

2. VRANJEVO /ARACS/ Franyova

Breasla comună. 1828

Breasla comună unea, după Kovách Géza, pe meşterii frânghieri, cojocari, croitori de sumane, cizmari, pantofari, năsturari, zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuşi, rotari, fierari, dogari, geamgii, ţesători de pânză, măcelari, săpunari, curelari şi hornari din Vranjevo. Conform conscripţiei din anul 1828 existau în localitate 5 fierari, 4 rotari, 1 dogar, 4 cojocari, 8 croitori, 9 cizmari, 1 pantofar, 1 geamgiu, 1 zidar, 1 dulgher, 1 morar, 1 frânghier, 19 morari şi 21 meşteşugari nespecificaţi[2].

3. MILESEVO/Beodra

Breasla comună. 1847

Cererea pentru aprobarea unui privilegiu se păstrează la ANM din Budapesta[3]. Conscripţia din anul 1828 a găsit la Milesevo 4 fierari, 3 rotari, 2 cizmari, 3 croitori, 1 ţesător, 1 tâmplar, 1 geamgiu, 1 curelar, 1 dulgher, 1 brutar, şi 12 morari[4].

4. DUDEŞTII VECHI/ Besseny/Òbesenyő/ Altbeschenova

Breasla comună. 1840

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[5]. După părerea lui Kovách Géza breasla comună unea pe meşterii cizmari, fierari, rotari, tăbăcari, curelari, frânghieri, geamgii, dogari, tâmplari, croitori, croitori de sumane, turtari, măcelari, pantofari, cizmari, săpunari şi bărbieri din Dudeştii Vechi[6]. Conform conscripţiei din anul 1828 existau în localitate următoarii meşteşugari: 4 fierari, 3 rotari, 2 cizmari, 3 croitori, 1 ţesător, 1 tâmplar, 1 geamgiu, 1 curelar, 1 dulgher, 1 măcelar şi 12 morari[7].

5. CENAD/Csanád / Tschanad

Tiparul sigilar al breslei curelarilor?

Despre existența breslei curelarilor din Cenad, despre un privilegiu al breslei nu avem cunoştință. Sub numărul de inventar 190.265 la Muzeului Național Maghiar din Budapesta se păstrează un tipar sigilar pe care autorii Cadastrului Breslelor din Ungaria, presupun că ar aparține breslei curelarilor din Cenad. O analiză a legendei în limba maghiară: „C.SZ: KI: VA: SZIJGYÀRTÒ PECSÈTJENE„./ Sigiliul curelarilor din oraş liber regesc C…/ ne arată că în cazul de față nu poate să fie vorba de Cenad, ci mai degrabă de oraşul Cegléd din Ungaria, deoarece cum se ştie, localitatea de pe Mureş nu a fost niciodată oraş liber regesc[8]. În conscripția din anul 1828, în Cenad existau următorii meşteşugari: 3 fierari, 4 rotari, 2 frânghieri, 1 dogar, 1 dulgher, 1 croitor, 5 tâmplari şi 20 de morari[9].

6. LENAUHEIM/Csatád

Breasla comună. 1826

La Kovách Géza apare ca un privilegiu[10], dar Cadastrul Breslelor din Ungaria il menționează numai ca o cerere pentru acordarea unui privilegiu[11], iar la Trostovszky Gabriella nici nu este amintit. După conscripția din anul 1828 existau în Lenauheim următorii meşteşugari: 3 fierari, 3 rotari, 2 cizmari, 2 tăbăcari, 1 năsturar, 1 tâmplar şi 4 morari[12].

7. BELA CRKVA/ Biserica Albă/ Fehértemplom/Weisskirchen

În localitatea de pe malul Nerei, generalul Mercy a aşezat primii colonişti, marea lor majoritate meşteşugari, eliberați din armata imperială, la data de 15 octombrie 1717. Din raportul administrației din Palanca Nouă, reieşea că o unitate aparținătoare Regimentului Ekisch?, în anul 1717, întreținea o berărie proprie[13]. Coloniştii, marea lor majoritate agricultori şi viticultori, stabiliți la Biserica Albă în cursul anilor 1718–1720, au sfințit în anul 1720 o biserică în cinstea Sf. Leopold. Datele din registrul bisericii, păstrate de după 1723, au fost publicate de autorii monografiei în anul 1980. Din păcate înregistrările conțin prea puține mențiuni despre ocupația enoriaşilor. Consultând listele între anii 1723–1737, am găsit referiri la 3 țesători, 4 cizmari, 5 morari, 2 dogari, 1 măcelar, 3 brutari, 2 fierari şi 1 curelar[14].

În registrele bisericii parohiale Sf. Ana, registre păstrate pentru perioada anilor 1737–1750 şi 1788–1830, am găsit 24 de înregistrări privind schimbarea religiei locuitorilor din Biserica Albă. Marea majoritate a celor trecuți la religia catolică erau militari, dar printre aceştia am găsit referiri şi la 4 dogari, 2 țesători şi 1 morar[15].

Wir N. N. Ober- und Untervorsteher, dann gesammte Meister eines ehrsamen Handwerks, der … Zunft in der k. k. Militär-Communität zu Weißkirchen im Banat, bekennen hiemit öffentlich: daß unser einverleibter Mitmeister, Herr … vor uns gekommen, und angezeigt hat, daß derselbe den … seinen Lehrjungen … von … aus … gebürtig, unter Vertretung seiner Bürgen, Herrn … bei offener Lade auf … Jahre lang in die Lehre aufgedungen, und da derselbe seine Lehrjahre bereits gänzlich erstrecket, auch sich während diese Zeit ehrlich, redlich, und dergestalt, wie es einem ehrliebenden Lehrjungen zustehet, wohl verhalten hat: so wurde auch diese Lehrjunge … da derselbe sein weiteres Fortkommen bedarf und antreten will, von unserem Herrn Mitmeister … als von seinem Lehrherrn, Anno … vor offener Lade, seiner Lehrjahre frei- und losgesprochen, so wie seine Bürgen der geleisteten Bürgschaft enthoben. Es ergehet demnach an alle und jede, wessen Standes und Würde sie seyn mögen, besonders aber an die vorgesetzten Obrigkeiten und alle Zünfte, dann Meisterschaften, unser dienstschuldiges Ansuchen, womit es gefällig seyn wolle, diesen gedachten … für einen redlichen und ordentlichen, dann gehörig ausgelernten Gesellen zu halten, und empfehlen ihm daher bestens, welches wir ingleichen zu erwidern uns pflichtmäßig vorbehalten. Zu dessen grösserer Bekräftigung haben wir diesen Lehrbrief mit unserer eigenen Hand unterfertigt, und mit dem Insiegel eines ehrsamen Handwerks bekräftiget.

So geschehen in der k. k. Militär-Communität zu Weißkirchen im Banat, am … 1841

Derzeit Obervorsteher: Derzeit Untervorsteher:

Fig. 89. Adeverința breslei cizmarilor din Biserica Albă. 1841

Cu ocazia invaziei otomane din anul 1738 o mare parte a localității a fost distrusă. După anul 1751, dintre locuitorii sârbi recent stabiliți în Biserica Albă erau numeroşi tăbăcari, cojocari, pantofari, croitori de sumane, căldărari şi argintari (Silberschmiede)[16]. Pe lângă oraşul nou sârbesc, (Razenstadt), cum arată şi inscripția sigiliului orăşenesc din anul 1767, exista şi oraşul german (Deutsch Weiskirchen). În anul 1774 Biserica Albă a devenit sediul regimentului de graniță. În ciuda conducerii militare, conform diplomei imperiale din anul 1777, locuitorii oraşului au păstrat mai departe anumite privilegii. Cetățenii Comunității Militare, („Freie Militar Kommunität”) erau scutiți de serviciul militar şi îşi alegeau un magistrat

civil. În timpul domniei lui Iosif al II-lea, privilegiile din anul 1777 au fost suspendate şi oraşul a fost pus sub comanda regimentului de graniță („Grenz Regiment Kanton”) şi drepturile de odinioră au fost redobindite abia în anul 1792, sub domnia împăratului Francisc I. După 1792 localitatea a devenit o comunitate militară liberă, cum demonstrează şi inscripția sigilară: „K.K. MILITAR. COMUNI. WEISKIRCHEN. INSIGEL”[17], cu drept de alege o conducere proprie, compusă din 12 magistrați.

În ceea ce priveşte apariția breslelor, după Milleker, autoritățile militarea au permis în anul 1777 înființarea unei bresle comune care unea pe toți meşteşugarii localității[18]. În fruntea breslei stătea un maistru cu titlul de Maistru al Graniței (Grenz- Meister) în competența căruia au întrat toate problemele legate de producția, desfacerea produselor meşteşugarilor, instruirea ucenicilor şi a calfelor. Buna pregătire profesională a meşterilor din Biserica Albă a fost dovedita prin faptul că în luna noiembrie 1769, construirea furnalelor din Reşița a fost încredințată meşterului zidar Martin Klesko din localitate[19].

Wir N. N. Ober- und Untervorsteher, dann gesammte Meister eines ehrsamen Handwerks, der [illegible] Zunft in der k. k. Militär-Communität zu Weißkirchen im Banat, bekennen hiemit öffentlich: daß unser einverleibter Mitmeister, Herr [illegible] vor uns gekommen, und angezeigt hat, daß derselbe den [illegible] seinen Lehrjungen [illegible] von [illegible] aus [illegible] gebürtig, unter Vertretung seiner Bürgen, Herrn [illegible] bei offener Lade auf [illegible] Jahre lang in die Lehre aufgedungen, und da derselbe seine Lehrjahre bereits gänzlich erstrecket, auch sich während dieser Zeit ehrlich, redlich, und dergestalt, wie es einem ehrliebenden Lehrjungen zustehet, wohl verhalten hat: so wurde auch dieser Lehrjunge [illegible] da derselbe sein weiteres Fortkommen bedarf und antreten will, von unserem Herrn Mitmeister [illegible] als von seinem Lehrherrn, Anno [illegible] vor offener Lade, seiner Lehrjahre frei- und losgesprochen, so wie seine Bürgen der geleisteten Bürgschaft enthoben. Es ergehet demnach an alle und jede, wessen Standes und Würde sie seyn mögen, besonders aber an die vorgesetzten Obrigkeiten und alle Zünfte, dann Meisterschaften, unser dienstschuldiges Ansuchen, womit es gefällig seyn wolle, diesen gedachten [illegible] für einen redlichen und ordentlichen, dann gehörig ausgelernten Gesellen zu halten, und empfehlen ihm daher bestens, welches wir ingleichen zu erwidern uns pflichtmäßig vorbehalten. Zu dessen grösserer Bekräftigung haben wir diesen Lehrbrief mit unserer eigenen Hand unterfertigt, und mit dem Insiegel eines ehrsamen Handwerks bekräftiget.

So geschehen in der k. k. Militär-Communität zu Weißkirchen im Banat, am [illegible]

Derzeit Obervorsteher:

Derzeit Untervorsteher:

Fig. 90. Adeverința breslei zidarilor din Biserica Albă. 1841

Între anii 1787–1792 conducerea civilă a localității a fost suspendată. Noua administrație, aleasă în luna aprilie 1793, va întra in funcție abia în luna iunie 1794[20]. Prin diploma eliberată la 1 ianuarie 1794, împăratul Francisc I a subordonat breasla din Biserica Albă, cuprinzând 119 meşteri, breslei din Panciova. După Milleker, din data de 9 noiembrie 1794, breasla meşterilor din Biserica Albă a funcționat ca o filială a Lăzii Breslei din Panciova, revenind ca ladă de sine stătătoare abia în anul 1797[21]. După Leonard Böhm, în anul 1777, dintre cei 2.737 de locuitori ai localității, 22 se ocupau cu comerțul şi 119 cu meşteşugurile[22]. Conform datelor din anul 1802, dintre cei 3.602 de locuitori al oraşului, 343 erau meşteşugari, dintre care un număr de 43 dogari. În anul 1860 numărul meşteşugarilor (probabil al celor cu ateliere proprii) se ridica la 460, iar taxa de 2.650 de forinți pe care o plăteau meşteşugarii localității în anul 1856, era pe locul al treilea în lista veniturilor, imediat după taxele caselor şi a terenurilor[23]. În anul 1819, dintre meşteşugarii din Biserica Albă sunt cunoscuți nominal tâmplarii Friedrich Schrott, Heinrich Wittneben, Philipp Matias, Johann Schiffer, Josef Rottenbücher, Laurenz Kohl, Franz Sitto şi Franz Harmoljak[24].

În Biserica Albă, ca şi pe teritoriul regimentelor militare, decretul imperial din 28 decembrie 1858 privind desființarea breslelor, a intrat în vigoare abia la 14 martie 1860. După desființarea breslelor, meşteşugarii din Biserica Alba s-au organizata în corporații. Prima corporație, formată în anul 1860, număra 150 de membri, a doua şi a treia au fost formate în anul 1870. Cea de-a treia corporație cuprindea pe cizmari, croitorii de sumane şi pe opincarii sârbi[25]. Cele trei corporații s-au unit în anul 1884 sub conducerea frânghierului Johann H. Tipoweiler. Noua Asociație a meşteşugarilor din Biserica Albă a asigurat între anii 1884 şi 1928, instruirea unui număr de 7.645 de ucenici, dintre care după terminarea uceniciei 5.509 a dat examenul ajungând în rândul calfelor.

Dintre meşterii din Biserica Albă trebuie să amintim numele istoricului Leonard Böhm (1843–1916), care între anii 1872–1873 şi 1889–1893 a îndeplinit şi funcția de primar al oraşului natal. Fiind un elev deosebit de talentat, după terminarea şcolii elementare, Böhm s-a înscris la Liceul din Szeged, dar din cauza distrugerilor din timpul luptelor din 1848 – cu ocazia cărora şi părinții lui Böhm au pierdut casa şi atelierul, tânărul a trebuit să întrerupă studiile. Reîntors la Biserica Albă, Böhm a făcut ucenicie în atelierul de fierărie al tatălui său, apoi între anii 1849–1852 a absolvit pelerinajul obişnuit al calfelor, lucrând în atelierele din Viena, Graz, Salzburg şi Linz. Revenind la Biserica Albă, Leonard Böhm a preluat în anul 1854 atelierul tatălui său[26].

Wir N. N. Ober- und Untervorsteher,
dann gesammte Meister eines ehrsamen Handwerks,
der [illegible] Zunft in der k. k. Militär-Communität zu Weißkirchen im Banat, bekennen hiemit öffentlich: daß unser einverleibter Mitmeister, Herr Franz Boritz vor uns gekommen, und angezeigt hat, daß derselbe den [illegible] 1837 seinen Lehrjungen Michael Schuster von Weißkirchen aus Banat gebürtig, unter Vertretung seiner Bürgen, Herrn [illegible] bei offener Lade auf [illegible] Jahre lang in die Lehre aufgedungen, und da derselbe seine Lehrjahre bereits gänzlich erstrecket, auch sich während dieser Zeit ehrlich, redlich, und dergestalt, wie es einem ehrliebenden Lehrjungen zustehet, wohl verhalten hat: so wurde auch dieser Lehrjunge Michael Schuster da derselbe sein weiteres Fortkommen bedarf und antreten will, von unserm Herrn Mitmeister Franz Boritz als von seinem Lehrherrn, Anno 1840 den 20ten September vor offener Lade, seiner Lehrjahre frei- und losgesprochen, so wie seine Bürgen der geleisteten Bürgschaft enthoben. Es ergehet demnach an alle und jede, wessen Standes und Würde sie seyn mögen, besonders aber an die vorgesetzten Obrigkeiten und alle Zünfte, dann Meisterschaften, unser dienstschuldiges Ansuchen, womit es gefällig seyn wolle, diesen gedachten Michael Schuster für einen redlichen und ordentlichen, dann gehörig ausgelernten Gesellen zu halten, und empfehlen ihm daher bestens, welches wir ingleichen zu erwidern uns pflichtmäßig vorbehalten. Zu dessen größerer Bekräftigung haben wir diesen Lehrbrief mit unserer eigenen Hand unterfertigt, und mit dem Insiegel eines ehrsamen Handwerks bekräftiget.

So geschehen in der k. k. Militär-Communität zu Weißkirchen im Banat, am 30ten November 1840.

Michael [illegible] — Derzeit Obervorsteher:

Franz Boritz — Derzeit Untervorsteher:

Vidi [illegible]

Fig. 91. Adeverința breslei fierarilor din Biserica Albă. 1840

Emblema hanului breslei brutarilor şi a turtarilor din Biserica Albă. 1794

Tava de cositor cu inscripția: „WEISSKIRCHNER WEISBÄCKER UND LEBZETER ZUNFT GEGRENDET ANO 1794” se păstrează în colecția Secției de Istorie a Muzeului Banatului. După consemnările lui Berkeszi István, tava a fost achiziționată la 1 decembrie 1911 de la anticarul Steiner, cu suma de 15 coroane.

Nr. inv. vechi: 4.492.
Nr. inv. nou. 5.713.

Diplomele breslelor din Biserica Albă

Dintre diplomele cu gravura oraşului, publicate de Klaus Stopp, numai una, cea a fierarilor şi a rotarilor, eliberată la data de 2 august 1819, provine din Biserica Albă[27]. Autorii monografiei despre Biserica Albă, volum editat în anul 1980, au publicat încă două diplome dintre care, cea din anul 1826, eliberată de breasla comună din Biserica Albă pe numele calfei de rotar Jakob Reszeg, poartă gravura oraşului. În cazul diplomei eliberate la 1 noiembrie 1851 pe numele calfei de morar Karl Kremser, diploma tipărită

nu este decorata cu gravura oraşului. Diploma lui Karl Kremser a fost semnată de supraveghetorul breslei, Sava Milutonovics[28].

Autorul gravurilor de pe diplomele tipărite, având dimensiunile 368x464 de mm, nu este cunoscut. Gravurile executate după o pictură anterioară anului 1806, au fost păstrate pînă în anul 1945 în biserica Sf. Petru şi Pavel, iar actualmente sunt în Muzeul Orăşenesc. Gravura principală a diplomei este dominată de panorama oraşului cu dealurile de viță de vie din spatele localității. În fața oraşului se distinge râul Nera şi canalul morilor. În partea dreaptă a canalului se văd cele două mori ale oraşului, iar în partea stângă terenul de exercițiu al regimentului de graniță. Rozeta din colțul stâng al diplomei este decorată cu patroanele oraşului, Sf. Ana şi Sf. Maria. Se ştie că Sf. Ana a devenit patroana localității abia după construirea bisericii care-i poartă numele în anul 1806. Între anii 1720–1806, patronul oraşului era Sf. Leopold. Rozeta din colțul drept al diplomei este decorată cu turnurile bisericii ortodoxe Petru şi Pavel, patronii oraşului sârbesc, biserică terminată în anul 1780.

Manufacturile din Biserica Albă

Berăria militară amintită în anul 1717, a avut probabil o viață scurtă. În anul 1722, meşterul berăriei camerale aduce la cunoştința autorităților districtuale că din hameiul sălbatic nu se poate fierbe o bere bună[29]. Pe lîngă berărie, în primii ani ai stăpânirii habsburgice au fost luate măsuri pentru înființarea unor manufacturi pentru prelucrarea pieilor. Din corespondența autorităților districtului Palanca Nouă cu autoritățile centrale din Timişoara dintre anii 1727–1737, se fac referiri la demersurile negustorului Lazăr Jacob de a înființa o tăbăcărie în Biserica Albă. Cu tot sprijinul adminis-trației provinciale, planurile lui Lazăr Jacob au fost respinse din cauza rezistenței tăbăcarilor locali. Meşterii tăbăcari din Biserica Albă au obținut şi anularea dreptului de şedere în oraş a comerciantului Lazăr Jacob, după ce au reuşit să mobilizeze opinia publică împotriva planurilor de înființare a tăbăcăriei. Interesant este că argumentările locuitorilor invocau elemente ecologice, locuitorii au protestat energic împotriva „atelierelor împuțite" aflate în proiectare[30]. Pe lângă berăria şi tăbăcăria camerală, din anul 1729 avem relatări şi despre existența vărăriei şi cărămidăriei orăşeneşti. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unitatea industrială cea mai impor-tantă a oraşului era atelierul de prelucrarea a gogoşilor de mătase. Primele date despre prelucrarea gogoşilor din Biserica Albă avem din anul 1733. Datele mai târzii, din 1803, sunt mai concrete şi dovedesc prelucrarea anuală a 2.572 de funți de gogoşi, provenite din oraş şi localitățile încon-jurătoare. Din primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe lângă atelierele

camerale, avem informații despre 5 ateliere particulare. În anul 1840, atelierele din Biserica Albă erau înzestrate cu 110 cazane, care prelucrau anual 140.000 funți de gogoşi. Viermii de mătase erau crescuti de către locuitorii satelor grănicereşti, mătasea brută obținută era transportată pentru prelucrare la Viena. Calitatea deosebit de bună a firelor obținute la Biserica Albă era dovedita de cele 14 medalii obținute la expozițiile dintre 1835–1866[31]. În preajma primului război mondial, Biserica Alba a rămas singura aşezare din Banat unde se practica creşterea viermilor de mătase. Datele din anul 1906 ne informează despre 216 crescători din jurul oraşului, care împreună cu cele din satele mai îndepărtate, livrau anual 41.157 de kg de gogoaşe.

Pe lângă atelierele de prelucrarea a gogoşilor, în anul 1905 existau în Biserica Albă 11 ateliere şi 5 bănci. Printre atelierele locale trebuie să amintim tipografia înființată în anul 1867 de către tipograful Wunder Julius, atelierul „Kohn şi Ullman” specializat în fabricarea raspelor, care era dotat cu ciocane hidraulice.

În economia oraşului un loc important l-a jucat cultivarea viței de vie. În anul 1830, cele 2.000 de iugăre de viță-de-vie din proprietatea oraşului, împreună cu cele 1.000 de jugăre cultivate în arendă, aveau o producție de 100.000 de vedre de vin. Ca să ne dăm seamă de venitul obținut din vin, amintim că în anul 1863 prețul unei vedre de vin din Biserica Albă varia între 3,50 – 4,75 de forinți[32]. Proprietarii parcelelor de viță-de-vie din jurul oraşului au înființat în anul 1866 o asociație pentru prelucrarea şi comercializarea vinului. Filoxera din anul 1880 a distrus complet cultura viței-de-vie, înlocuirea cu soiuri rezistente fiind o muncă anevoioasă, va fi terminată abia în anul 1909.

8. GLOGONJ /Galagonyás

Breasla din Glogonj – aparținătoare lăzii din Panciova, a fost înființată în anul 1845[33].

9. CHECEA /Kécsa

Breasla comună. 1827

După Kovách Géza, privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[34]. Conscripția din anul 1828, consemna la Checea următorii meşteşugari: 4 tăbăcari, 3 cizmari, 1 croitor, 10 morari şi 2 fără specificarea meseriei[35].

10. COMLOŞUL MARE/ Nagykomlós / Groß- Komlosch/

***Breasla comună*. 1824**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[36]. Cadastrul Breslelor din Ungaria, cît şi autorii Szádecky Lajos[37]şi Trostovszky Gabriella[38], datau înfiinţarea breslei la anul 1824. Szádecky enumera măcelari, morari, ţesători şi şelari. Kovách Géza adăuga la lista lui Szádecky şi pe curelari, tâmplari, dogari, fierari, rotari, pantofari, lăcătuşi, pălărieri, frânghieri, brutari, năsturari, geamgii, zidari, croitori, dulgheri, vopsitori de textile, tăbăcari, postăvari, turtari, căldărari, bărbieri, tinichigii, ţiglari, săpunari, cojocari şi strungari[39]. În afara meşteşugurilor amintite, Gabriella Trostovszky adaugă la breasla comună şi pe opincari şi olari[40].

În colecţia Muzeului din Arad, sub nr. MF.-247, se păstrează cartea de pelerinaj a vopsitorului Ludwig Reindel din Becicherecul Mare. Amprenta sigilară din pagina 15 a cărţii, dovedeşte că Ludwig Reindel a lucrat în luna august 1841 la meşterul Johann Dengel din Comloşul Mare. Amprenta sigilară a meşterului Dengel este simplă, în câmpul sigilar doi lei susţin instrumentele meseriei, iar dedesubt se vad iniţialele J.D.

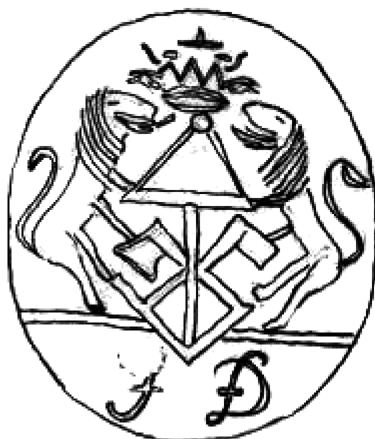

Fig. 92. Desenul după amprenta sigilară a meşterului Johann Dengel din Comloşul Mare.

***Breasla cizmarilor.* 1827**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[41]. Cei 10 cizmari ai localităţii, menţionaţi prin conscripţia din anul 1828, s-au unit într-o breaslă separată. Pe lângă cei 10 cizmari, conscripţia din anul 1828 a găsit în localitate 6 fierari, 2 rotari, 1 frânghier, 1 cojocar, 3 pantofari, 3 pălărieri, 1

zidar, 1 dulgher, 1 geamgiu, 1 croitor, 1 nasturar, 1 tâmplar, 1 lăcătuş, 1 brutar, 1 opincar, 10 morari şi 6 meşteri fără date suplimentare.

Nu se ştie dacă fierarul Vidács István a făcut parte din breasla comună din Comloşul Mare. Cunoaştem din literatura de specialitate, că pionierul de mai târziu a industriei maşinilor agrare din Ungaria, Vidács István, a lucrat între anii 1825–1841 la Comloşul Mare. Născut în anul 1802 în localitatea Kalocsa, după un pelerinaj prin Viena, Buda şi Szeged, Vidács s-a stabilit în anul 1825 în Comloşul Mare[42]. Locul ales a fost ideal pentru tânărul fierar, specializat in confecționarea uneltelor agrare. Comloşul Mare aparținea în acea vreme de domeniul familiei Nacu şi era în apropierea altor domenii cunoscute din regiune. De altfel o bună parte a țăranilor germani din zonă erau deja specializați pe producția cerealelor. În anii petrecuți la Comloşul Mare, Vidács a inventat şi a fabricat un plug perfecționat, care a întrat în istoria sub numele de Plugul Vidács. Cât de apreciate erau aceste pluguri în rândul gospodăriilor şvăbeşti din Banat, ne arată lucrarea economistului Berger Károly publicata în anul 1907, care sublinia că şi peste 50 de ani după plecarea lui Vidács din Comloşul Mare, țăranii din zonă foloseau cu precădere plugurile tip Vidács[43].

După plecarea lui Vidács din Comloşul Mare, tradiția confecționării uneltelor agrare a fost continuata de fierarul cu numele de Schulz[44].

11. LOVRIN /Lowrin

Localitatea a fost populată între anii 1752–1776, prin strămutarea foştilor grăniceri sârbi din zona Mureş-Tisa, pe prediumul Lovrin. În conscripția din anul 1768 localitatea este cunoscuta sub numele de Kikinda-Mică[45]. Printre locuitorii din Kikinada-Mică erau conscrişi meşteşugari şi „Betjare”. Sub numele de „Betjaren” se ascund calfele de meşteşugari din localitate. După strămutarea populației sârbeşti la Becicherecul Mare, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, au fost aduşi la Lovrin 920 de colonişti germani şi francezi. Conscripția din anul 1828 a găsit în Lovrin, 2 fierari, 1 frânghier, 1 cojocar, 1 tâmplar, 4 morari şi alți 3 meşteşugari[46].

Breasla comună. 1839

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[47]. După Kovách Géza breasla comună unea pe meşterii tâmplari, fierari, lăcătuşi, dulgheri, zidari, morari, dogari, bărbieri, măcelari, tăbăcari, croitori de sumane, împletitori de ciorapi, geamgii, pantofari, cizmari, rotari, croitori, frânghieri, curelari, şelari, țesători şi nasturari din localitate[48].

În anul 1872, după desfiinţarea breslelor, meşteşugarii din Lovrin s-au unit într-o Corporaţie. Activitatea industrială din Lovrin a început cu activitatea unei distilerii amintite din anul 1768, fabrica de bere din 1864 şi fabrica de oţet din anul 1880. În anul 1850 a fost înfiinţată o opincărie, care va funţiona şi în preajma primului război mondial, livrînd marfă pentru pieţele din Balcani. În ajunul primului război mondial existau în Lovrin câteva cărămidării şi o moară cu aburi[49].

12. MELENCI /Melence/ Millencz

Breasla comună. 1834 ?

Privilegiul breslei este amintit de Kovách Géza[50], dar în realitate şi în cazul de faţă este vorba numai despre o cerere pentru înfiinţarea breslei[51]. Conscripţia din anul 1828 consemna în Melenici 3 fierari, 2 rotari, 1 dogar, 1 frânghier, 5 cojocari, 2 croitori, 1 măcelar şi 24 de morari[52]. În preajma primului război mondial avem informaţii despre 2 cărămidării, o moară şi o oloiniţa din Melinci.

13. JAŠA TOMIĆ/ Modoş/ Módos/ Modosch

Breasla comună. 1837

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[53]. După Kovách Géza, breasla comună unea dulgheri, zidari, cioplitori de piatră, cojocari, frânghieri, lăcătuşi, opincari, fierari, căldărari, rotari, tâmplari, croitori, bărbieri, năsturari, cizmari, pantofari, croitori de sumane, brutari, dogari, tinichigii, vopsitori de textile, ţesători, geamgii, săpunari, tăbăcari, măcelari, aurieri, turtari şi şelari din localitate[54].

În preajma primului război mondial, exista în Modoş o cărămidărie înzestrată cu un cazan de aburi cu capacitate de 28 CP. În afara cărămidăriei Kiszely cu 80 de angajaţi, exista în Modoş o moară cu aburi cu 10 angajaţi şi un atelier pentru prelucrarea laptelui[55].

14. MOKRIN/ Homokrév

Breasla comună. 1846

Privilegiul breslei şi enumerarea meşteşugurilor sunt amintite de Kovách Géza[56]. Breasla din Mokrin unea meşteri cizmari, cojocari, croitori,

fierari, rotari, tâmplari, bărbieri, tăbăcari, țesători, turtari, şi frânghieri. Pe lângă meşteşugarii înşirați, conscripția din anul 1828 consemna la Mokrin 38 de morari[57]. Cadastrul Breslelor din Ungaria, consemna la Mokrin încâ o breaslă comună din anul 1845[58]. Existența privilegiului breslei comune din anul 1845 nu este confirmat de Gabriella Trostovszky[59].

În preajma primului război mondial, pe lângă moara cu aburi a lui Hegedüs Bálint, era consemnat şi joagărul mecanic Eisenberg cu 17 angajați, care era înzestrat cu o maşină cu aburi cu capacitate de 60 de CP[60].

15. ZRENJANIN /Becicherecul Mare/ Nagybecskerek/ Grossbetschkerek

Din perioada ocupației turceşti avem cunoştința despre activitatea meşterului aurar Petar Cmederevac, din Becicherecul Mare, care în jurul anilor 1540 a realizat, printre alte, coperți metalice pentru cărți religioase, cu o valoare artistică deosebită. Peste o sută de ani, în lista milosteniilor a Patriarhului din Ipek, întocmite între anii 1660–1666, au fost pomenite numele a 19 meşteşugari din Becicherecul Mare[61].

Fig. 93. Coperta de carte executat de Petar Cmederevac din Becicherecul Mare. 1540

Conscripția din anul 1717 a găsit la Becicherecul Mare 100 de case. Populația sârbă a localității se afla sub conducerea unui cneaz local. În anul 1723, pe lângă populația locală, au foşti aşezați în zonă agricultori şi meşteşugari germani, despre care datele din anul 1731 amintesc numai 5 familii. Nici coloniştii spanioli, stabiliți în anul 1737, nu au rămas în localitate. Dealtfel, incursiunea otomană din anul 1738 şi răzvrătirile populației locale au contribuit la desființarea majorității aşezărilor coloniste din regiunile sudice ale Banatului. Localitățile germane vor primi noi completări umane abia prin colonizările efectuate în timpul guvernării împărătesei Maria Terezia[62].

În vederea sprijinirii elementului urban, bazat pe meşteşugari şi comercianți, Maria Terezia va acorda localității, la data de 9 iunie 1769, dreptul de târg, cu permisiunea, ca pe lângă târgul săptămânal, să fie organizate şi două târguri anuale[63]. Conform privilegiului acordat în anul 1769, locuitorii din Becicherecul Mare: agricultori, viticultori, comercianți, meşteşugari şi zileri, erau scutiți, în schimbul sumei anuale de 4.525 de florini, de taxe şi robote. Taxele se plăteau pentru cârciumărit şi măcelărit, ramuri care au rămas în continuare în mâna Erariului, dar erau arendate oraşului. Conducerea oraşului, compusa de un judecător şi de un sfat alcătuit din 5 jurați sârbi şi 3 jurați germani, era aleasă anual din rândul cetățenilor. În anul 1772, locuitorii sârbi ai oraşului s-au separat de germani, formând o magistratură proprie[64]. După 1779, oraşul va deveni sediul comitatului Torontal, iar în anul următor locuitorii au încercat obținerea privilegiilor de oraş liber regesc.

Breslele din Becicherecul Mare

Breasla comună. 1801 (vezi fig. 118, p. 370)

În lucrarea cercetătoarei Rajka Grubity, publicată în anul 2002, este amintit un privilegiul al breslei, care unea pe meşterii croitori, croitori de sumane, năsturari şi plăpumari din localitate. Privilegiul a fost emis de împăratul Francisc I în anul 1801. După fotocopia privilegiului, emis de împăratul Francisc I, cel puțin prima pagină a actului imperial este scrisă în limba maghiară[65]. (Nu am avut ocazia să văd originalul, care, conform unei prezentări recente (2006) pe internet, ar fi fost emis deja în anul 1765 ?. N.N.) Privilegiul breslei se păstrează în Arhiva Istorică din Becicherecul Mare /Istorijski Arhiv Zrenjanin/. Pe lângă privilegiul din anul 1801, neconfirmat de alte surse, mai bine-zis necunoscut de literatura de specialitate în limbile germana şi maghiară, Cadastrul Breslelor din Ungaria enumera 15 diplome[66], la Kovách Géza 14[67], iar la Milleker Felix – 13 privi-

legii ale breslelor din Becicherecul Mare. Milleker nu amintea privilegiul breslei cizmarilor din anul 1816, dar ne informează despre 9 privilegii eliberate în 1818, şi despre alte 4 privilegii eliberate între anii 1828–1830[68].

Breasla cizmarilor. 1816

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[69]. Conscripția din anul 1828, consemna la Becicherecul Mare 40 de cizmari[70]. În anul 1851, cizmarii din Becicherecul Mare au creat o fundație în valoare de 4.259 de florini, pe care au depus-o în mâna conducerii comunității sârbe din localitate[71].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[72]. După Kovách Géza, breasla unea pantofarii, frânghierii şi pieptănarii din Becicherecul Mare[73].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[74]. După Kovách Géza, breasla unea cizmari, tăbăcari, curelari şi păturari din Becicherecul Mare[75].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[76]. După Kovách Géza, breasla unea zidari, dulgheri şi cioplitori de piatră din Becicherecul Mare[77].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[78]. După Kovách Géza, breasla unea zidari şi dulgheri din Becicherecul Mare[79].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[80]. După Kovách Géza, breasla unea cizmari, opincari, curelari şi tăbăcari din Becicherecul Mare[81].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[82]. După Kovách Géza breasla unea tâmplari, lăcătuşi, geamgii, sitari, strungari, tinichigii şi armurieri din Becicherecul Mare[83].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[84]. După Kovách Géza, breasla unea dogari, rotari, fierari şi şelari din Becicherecul Mare[85].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM[86]. După Kovách Géza, breasla unea cojocari, tăbăcari şi berari din Becicherecul Mare[87].

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[88]. După Kovách Géza, breasla unea frânghieri, pantofari şi pieptănari din Becicherecul Mare[89].

Breasla negustorilor. 1820; 1822

Cadastrul Breslelor din Ungaria ne informează despre un privilegiu al negustorilor din anul 1820[90], iar Gabrialle Trostovszky despre privilegiile din 1820 şi 1822[91]. Conscripția din anul 1828, a găsit la Becicherecul Mare 115 comercianți[92].

Breasla comună. 1826

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[93]. Despre componența breslei nu deținem informați. Gabriella Trostovszky, ne informează despre privilegiul breslei pantofarilor, din anul 1826[94].

Breasla tăbăcarilor. 1828

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[95].

Breasla comună. 1830

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[96]. După Kovách Géza, privilegiul breslei datează din anul 1828, şi unea pe meşteşugarii fierari şi fierarii de securi din Becicherecul Mare[97]. Cu aceeaşi componență, Trostovszky datează emiterea privilegiului pentru anul 1830[98].

Tiparul sigilar al breslei săpunarilor din Becicherecul Mare. 1818

Tiparul sigilar se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta[99].

Tiparul sigilar al breslei năsturarilor din Becicherecul Mare. 1818

Tiparul sigilar se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta[100].

Carte de pelerinaj

Cartea de pelerinaj a unui turtar din Zrenjanin se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta[101].

Lada de breaslă din Becicherecul Mare

Fotografia lăzii, fără descriere, a fost publicată în lucrarea cercetătoarei Rajka Grubity[102].

Fig. 94. Lada de breaslă din Becicherecul Mare

Drapelul Corporației meşteşugarilor din Becicherecul Mare. 1895 (vezi fig. 119, p. 371)

Fotocopia drapelului a fost pusă la dispoziția noastră de conducerea Muzeului Orăşenesc din Becicherecul Mare[103].

Din cele prezentate reieşea că, deja la formarea breslelor din Becicherecul Mare, coagularea meşteşugurilor în diferite bresle, arată o imagine destul de complexă. Ca să rămânem la cei 40 de cizmari din conscripția din anul 1828, ei sînt semnalați ca participanți la 5 bresle diferite. Din această cauză presupunem că pe lângă asocierea pe criterii naționale, breslele, sau mai bine-zis formarea grupărilor meşteşugarilor într-o breaslă, a fost determinată şi de zonele geografice ale localității, adică după cartiere şi străzi.

Statistica meşteşugarilor din Becicherecul Mare, după datele conscripției din anul 1828: 10 fierari, 11 rotari, 4 dogari, 5 frânghieri, 3 şelari, 3 curelari, 29 de croitori, 40 cizmari, 7 tăbăcari, 30 cojocari, 11 țesători, 9

croitori de sumane, 4 pălărieri, 11 pantofari, 12 tâmplari, 3 năsturari, 1 vopsitor de textile, 1 opincar, 1 strungar, 3 căldărari, 1 tinichigiu, 1 olar, 2 săpunari, 2 zidari, 3 dulgheri, 2 geamgii, 1 pieptănar, 2 ceasornicari, 27 morari, 3 sitari, 4 brutari, 2 măcelari, 3 turtari, 3 bărbieri, 1 hornar, 1 grafician, 1 ţiglar, 1 farmacist, 1 confecţioner de instrumente şi 46 fără specificări suplimentare[104]. Chiar dacă pe parcursul secolului al XIX-lea, numărul meşteşugarilor din Becicherecul Mare era în creştere, pătura cea mai dinamică a vieţii urbane o reprezentau negustorii din oraş. Deja diploma de târg a localităţii, din anul 1769, confirmă existenţa unei Companii Comerciale Greceşti. În cursul secolului al XIX-lea, din capitalul comercial erau create câteva fundaţii pentru sprijinirea şcolilor locale. Astfel, în anul 1817, comerciantul P. Adamovics a donat 17.000 de forinţi pentru întemeierea unui gimnaziu sârbesc in localitate. Negustorul de cereale Cservenka-Kovács Antal a donat în anul 1846 suma provenit din vânzarea unui vapor de grâu, adică 17.391 de forinţi, pentru sprijinirea gimnaziului sârbesc[105].

După desfiinţarea breslelor la 3 noiembrie 1873, a fost infiinţată Corporaţia Industrială (Vereinigte Gewerbegenossenschaft), din Becicherecul Mare, cu 146 de meşteşugari, apoi la 17 septembie 1877, Corporaţia meşteşugarilor Sărbi, (Serbische Gewerbegenossenschaft). Cele două asociaţii s-au unit în anul 1885. Corporaţia unică a meşteşugarilor din Becicherecul Mare, aveau în anul 1885 2.000 de membri (675 de meşteri, 716 calfe şi 609 ucenici). După 1882, meşteşugarii şi muncitorii din Becicherecul Mare au întemeiat o Asociaţie de educare proprie. (Arbeiterbildungsverein). Asociaţia similară a comercianţilor a fost infiinţată la data din 1901[106]. În statistica oficială din anul 1900 erau cuprinşi 1.042 de meşteşugari independenţi şi 1.501 de calfe din Becicherecul Mare[107].

Manufacturi şi dezvoltarea industriei din Becicherecul Mare

Prima manufactură din Becicherecul Mare a fost amintita într-un raport al administratorul districtului, in anul 1728, prin care a anunţat că a cumpărat pentru hainele husarilor, postavul produs de manufactura locală[108]. În anul 1745 exista în localitate o berărie camerală, pentru arenda căreia locuitorul Sebastian Krazeisen plătea anual 150 de florini. Afacerea trebuia să fi fost rentabilă, deoarece în anul 1752, Krazeisen plătea pentru arenda berăriei, extinse între timp, 700 de florini pe an. Din anul 1752 avem ştiri şi despre moara camerală arendată pentru 75 de florini[109]. Berăria camerală şi-a sistat activitatea pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, noua berărie particulară va relua activitatea abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Această berărie va ajunge în anul 1896 în proprietatea comerciantului Lazar

Dungyerszky. După reconstrucția şi modernizarea în anul 1911, berăria Dungyerszky va dispune de motoare electrice cu o capacitate de 110 Kw. Cei 30 de angajați ai întreprinderii au produs în preajma primului război mondial 30.000 Hl. de bere. Pe lângă fabrica de bere Dungyerszky, la începutul secolului al XX-lea existau în Becicherecul Mare două distilerii[110].

Înaintea primului război mondial existau în Becicherecul Mare 6 cărămidării. Cea mai veche, Cărămidăria Julius Daun, a fost înființata în anul 1860. În preajma primului război mondial, Cărămidăria Daun avea 75 de angajați şi era înzestrata cu o maşină cu abur cu capacitate de 52 CP. Cronologic, după Cărămidăria Daun, urmează Cărămidăria Weber înființată în anul 1880, iar în anul 1889 Cărămidăria Zelmann. În afara celor amintite, Borovszky relata despre cărămidăriile Staglschmidt, Klein şi Nagy. Cele mai importante dintre ele erau cărămidăriile Klein şi Staglschmidt, înființate amândoua în anul 1890. Ambele cărămidării aveau câte 180 de angajați, cea a lui Klein producea în preajma primului război mondial 2 milioane de cărămizi şi 3 milioane de țigle, iar cea a lui Staglschmidt, 8 milioane de cărămizi[111]. Pe lângă cărămidării, în Becicherecul Mare existau la sfârşitul secolului al XIX-lea 3 mori comerciale cu aburi, 3 joagăre cu aburi, Fabrica de ciorapi din anul 1879, Turnătoria şi ateliere mecanice din 1893, Fabrica de zahăr, şi Fabrica de covoare, ambiele înființate în anul 1894. Ultima unitate industrială mai importantă, înființată la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost o fabrică de mobilă. La începutul secolului al XX-lea au întrat în funcțiune o fabrică de zahăr şi o fabrică de pantofi.

În ramura de prelucrare a metalelor, deosebit de importanta a fost Uzina Electrică, inzestrată cu o maşină cu abur având capacitate de 987 de CP., Atelierele Căilor Ferate şi Fabrica Wingler, specializate pe construirea morilor comerciale. În industria chimică sunt de amintite fabricile de săpun ale lui Ambrozy József, Lukács Miklos şi Lukits Ljubomir[112].

Interesantă a fost dezvoltarea industriei textile, care în preajma primului război mondial s-a specializat pe producția textilelor populare. Prima întreprindere industrială din această ramură din Becicherecul Mare, Fabrica de covoare şi textile pentru mobile, a fost înființată în anul 1895, cu participarea capitalului olandez. În anul 1903 unitatea a fost cumpărată de întreprinzătorul local Lazar Dungyerszky. Pe lângă 250 angajați, fabrica avea contract cu peste 100 de producători din sectorul industriei casnice, majoritatea lor se ocupa cu țesutul covoarelor populare (chilimuri). Pe lângă întreprinderea Dungyerszky, prin contractele de producție cu industria casnică din provincie, produceau şi atelierele Grünbaum şi Guttmann din Becicherecul Mare. În industria de prelucrare a pieii, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost întemeiată pe baza asocieri meşterilori locali o tăbăcărie. Cei

29 de membri ai cooperativei dețineau în anul 1913, 7.980 de acțiuni. În anul 1911 a intrat în producție la Becicherecul Mare, o unitate a Industriei Zahărului din Banat S.A., înzestrată cu maşini cu o capacitate de 2.000 CP. În sezonul de prelucrare a sfeclei, cei 1.000 muncitori sezonieri prelucrau peste 1 milion de măji de sfeclă. Produsele fabricii erau exportate şi în Anglia[113].

16. VELIKI GAJ/ Gaiu Mare/ Nagygáj/ Grossgaj

Tipar sigilar al măcelarilor. 1782 ??

Cadastrul Breslelor din Ungaria prezintă în mod greşit un tipar sigilar aflat în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta, sub nr. inv. 193.847, ca fiind un tipar al măcelarilor din Gaiu Mare. Motivul greşelii este perechea de boi de pe câmpul sigilar. Boii, sau capetele de boi, sunt motive frecvente ale breslei măcelarilor din Ungaria. Legenda câmpului sigilar; „SIGILLUM. POSSESS. WELIKI GAJ. 1782 +" ne arată clar că în cazul de față este vorbă despre un însemn, un sigiliul al localității Gaiul Mare, localitate ca şi multe praedi din Banat s-au specializat în cursul secolului al XVIII-lea in creşterea animalelor mari, exportate spre piețele din nordul Italiei sau spre Viena. De altfel, conscripția din 1828 a găsit la Gaiu Mare 1 dogar, 1 croitor, 1 geamgiu, 1 zidar, 4 morari, dar niciun măcelar[114].

17. KIKINDA/Nagykikinda/Grosskikinda

În primii ani după retragerea turcilor, Kikinda nu era locuită, abia după mutarea celor 2.400 de familii grănicereşti în anul 1751 începe o nouă faza a dezvoltării localității. În deceniile urmatoare anului 1752, pe lângă populația sârbească, ocupându-se primordial cu agricultura şi creşterea vitelor, se stabilesc în Kikinda şi meşteşugari germani. În anul 1774, după strămutarea militarilor pe linia Dunării, Kikinda va deveni sediul unei plăşi şi va primi statutul ununi târg. Că în aceşti ani printre locuitorii târgului nu prea se găseau meşteşugari, ne arată o conscripție din 1776, care consemna între meşteşugarii din oraş numai numele fierarului Thomas Steinberg, dulgherului Heinrich Schneider, măcelarului Benedikt Dchimmelbach şi a morarului Anton Hass[115]. În vederea sprijinirii elementului meşteşugăresc, împărăteasa Maria Terezia a dispus în anul 1774 ca meşteşugarii care se vor stabili în Kikinda să fie scutiți de plata taxei datorată la primirea titlului de meşter[116].

În lipsa meşterilor locali, cu ocazia renovării bisericii din Kikinda în anul 1780, geamgiii şi dulgherii erau aduşi din Becicherecul Mare, iar frânghiile erau cumpărate de la meşterul Sedelmeyer din Sînnicolaul Mare. Lipsa meşteşugarilor germani din Kikinda a permis activitatea meşteşugarilor evrei. În anul 1800 exista în Kikinda o comunitate evreiască în frunte cu rabinul Franz Dominnuß. Comunitatea din Kikinda avea un învăţător, un recitator de rugăciuni şi o asociaţie de înmormântare, Chewra Kadişa[117]. Apariţia primelor bresle din Kikinda aduce o dilemă în cea ce priveşte statutul meşteşugarilor evrei din localitate. Conform unei hotărâri al conducerii localităţii, din anul 1828 a fost interzisa organizarea meşterilor evrei în bresle, dar a fost tolerat dreptul de practicare a meseriilor. În preajma înfiinţări breslelor din Kikinda, în anul 1802, conducerea localităţii era în căutarea unui brutar. Tot în anul respectiv sunt menţionate numele tâmplarului Martin Geiger, lăcătuşului Joahnn Braunhart, pantofarilor Johann Kirchner şi Cristoph Nagel, iar din anul 1818 al geamgiului Joseph Erhard, ţiglarului Josef Weisz şi a zidarului Adam Knedl[118].

Breasla comună. 1819

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[119]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii bărbieri, măcelari, tăbăcari, săpunari, curelari, legători de perie şi pe şelarii din Kikinda[120].

Breasla lăcătuşilor. 1819

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[121].

Breasla comună. 1819

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[122]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii cizmari şi tăbăcari din localitate[123].

Breasla şelarilor. 1819

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[124].

Breasla comună. 1819

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[125]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii croitori, croitori de sumane şi năsturari din localitate[126].

Breasla comună. 1819

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[127]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii cojocari, frânghieri, pălărieri, turtelari, tăbăcari, dogari, brutari şi vopsitori de textile din Kikinda[128].

Breasla comună. 1819

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[129]. După Kovách Géza, breasla unea pe mesterii fierari, rotari, tâmplari, lăcătuşi, zidari, dulgheri, geamgii, tinichigii, argintari, olari, şi armurieri din Kikinda[130].

Cartea de pelerinaj a vopsitorului Ludwig Reindel

Cartea de pelerinaj se află în colecția Muzeului din Arad. Inv. Nr. MF. 247.

Amprenta sigilară al uniuni meşterilor din Kikinda. 1787

Cu numele calfei Ludwig Reidl ne-am întâlnit deja la prezentarea materialului despre Comloşu Mare, unde Reidl a lucrat în anul 1841. Cartea de pelerinaj a calfei Lugwig Reidl a fost legitimată în anul 1741 cu un sigiliul al meşterilor din Kikinda, care prin legenda în limba germană: „+ PRL. G. KIKINDAER HANDVERKS. SIGILL.” ne sugerează că tiparul aparținea unei asociații care a existat la Kikinda cu mulți ani înaintea înființării breslelor. În scutul heraldic aflat în centrul câmpului sigilar se disting emblemele (uneltele) specifice dulgherilor, lăcătuşilor, tăbăcarilor şi curelarilor. Din cauza deterioriarii cifrei nr. 3, este deosebit de grea datarea sigiliului. Opțiunea noastră pentru 1787 şi nu pentru anul 1737 se bazează pe faptul că meşteşugarii germani se stabilesc în Kikinda abia după anul 1752. Autentificarea cărții lui Reidl, în mijlocul secolului al XIX-lea cu sigiliul din 1787 este neobişnuită, dar sugerează că una dintre breslele comune, înființată în jurul anului 1819, folosea mai departe tiparul asociației meşteşugarilor din 1787.

Fig. 95. Amprenta sigilară a meşterilor din Kikinda. 1787

Conscripția din anul 1828 a consemnat la Kikinda următorii meșteșugari: 62 morari, 4 oloinițari, 24 cojocari, 35 cizmari, 12 pantofari, 19 croitori, 6 croitor de sumane, 1 năsturar, 6 țesători, 1 pălărier, 10 fierari, 9 rotari, 3 curelari, 4 frânghieri, 3 dogari, 1 armurier, 5 opincari, 6 tâmplari, 1 țiglar, 1 pieptănar, 1 vopsitor de textile, 1 aurier, 1 dulgher, 1 lăcătuş, 1 zidar, 1 bărbier, 3 brutari, 4 măcelari, 3 săpunari, 1 farmacist, 1 chirurg, 1 hornar, 3 turtari şi 16 fără denumiri[131].

După desființarea breslelor, industrializarea oraşului s-a dovedit a fi anevoioasă. Foştii breslaşi au înființat două asociații profesionale. În corporația meşteşugarilor, înființată în anul 1879, se numărau 104 membri, iar Uniunea Generală a Meşteşugarilor înființata în anul 1880, avea 101 membri. Cele două societăți s-au unit în anul 1885 şi aveau în anul 1912, 571 de membri. Prima unitate industrială din Kikinda a fost Fabrica de Cărămidă Mészáros et Co. înființată în anul 1864, care în preajma primului război mondial lucra cu 114 angajați. După fabrica de cărămidă a urmat Fabrica de maşini Michael Bohn, in anul 1867. Mai târziu Bohn a lărgit producția cu o turnătorie şi cu o cărămidărie, ultima având în preajma primului război mondial aproape 1.000 de angajați[132]. Rămânând la cărămidăriile din Kikinda, trebuie să amintim pe cea a lui Dippong din 1893, Krummenacher din 1895 şi Bauer din 1905. Cele trei fabrici aveau în preajma primului război mondial 114, 136 şi respectiv 86 de angajați[133]. Pe lângă cărămidăriile amintite, între anii 1869-1909 au fost construite la Kikinda 4 mori comerciale, o fabrică de amidon şi o fabrică de gheață. După înființarea uzinei electrice, in anul 1906, industrializarea din Kikinda s-a extins asupra ramurii de prelucrare a lemnului, prin Fabrica de mobilă Hess şi Schachmann, a textilelor prin Tricotaje Löschinger. Uzina Electrică din Kikinda înzestrata cu 3 turbine a 300 CP, asigura pe lângă necesitățile oraşului şi iluminatul localităților Sînnicolaul Mare, Mokrin, Teremia Mare, Nakovo şi Nerău.

Câteva date despre morile din Kikinda. Moara Comercială SA din Kikinda a fost înființată în anul 1869. În preajma primului război mondial capitalul social al morii a ajuns la 900.000 de coroane, iar cei 293 de angajați prelucrau anual 700.000 de măji de cereale. În aceeaşi ani, Moara fraților Schaf cu cei 120 angajați prelucrau 450 de tone pe an. În preajma primului război mondial numărul angajaților în sectorul comerțului şi al meşteşugurilor din Kikinda se ridica la 1.686, iar în sectorul industrial la 1.750[134].

În lucrarea sa, Dr. Adalbert Karl ne atrage atenția asupra faptului că o bună parte a bărbierilor din Viena proveneau din Banat. Ei au înființat în

anul 1907 o asociație cu numele de Bărbieri şi Băieşi, asociație care în anii foametei de după primul război mondial au organizat vacanțe de vară în Banat, pentru peste 40.000 de copii săraci din Viena[135].

18. SÎNNICOLAUL MARE/ Nagyszentmiklós/ Groß-St. Nikolaus

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[136]. După Kovách Géza, breasla unea pantofari, tăbăcari, şelari, împletitori de ciorapi, frânghieri, pălărieri, vopsitori de textile şi țesători din localitate[137].

Breasla cizmarilor. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[138].

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[139]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii rotari, dogari, fierari, tâmplari, lăcătuşi, armurieri, zidari, dulgheri, geamgii, tinichigii, olari, aurari – argintari, ceasornicari, alămari, (Gelbgiesser) şi strungari din Sînnicolaul Mare[140].

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[141]. După Kovách Géza, breasla cuprindea pe meşterii croitori şi croitori de sumane din Sînnicolaul Mare[142].

Breasla cojocarilor. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[143].

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[144]. După Kovách Géza breasla unea pe meşterii turtari, morari, brutari, măcelari, confecționeri de perii, săpunari, tăbăcari şi bărbieri din Sînnicolaul Mare[145]. Prima moară fluvială din Sînnicolaul Mare este semnalata în anul 1721. Conscripția din 1880 a consemnat că în sălaşul morarilor din Sînnicolaul Mare trăiau 69 de familii[146].

Breasla turtarilor. 1859

Privilegiul breslei este păstrat de Muzeul Koszta József din Szentes[147].

Tiparul sigilar al breslei comune din Sînnicolaul Mare. 1822

Tiparul sigilar al breslei unite din Sînnicolaul Mare se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta, sub nr. Inv. 59.553. Tiparul sigilar, având diametrul de 30 mm, este confecționat din aramă. La marginea câmpului sigilar, într-un cartuş din două linii, se află legenda în limba germană: „SIGIL. DER. PRIVILEG: VEREINIGTEN :ZUNFT. IN. DEM. MARKEN. SZ. MIKLOS. 1822”. Centrul câmpului sigilar este dominat de un scut heraldic ținut de lei. Scutul heraldic este subîmpărțit în 6 câmpuri, ornamentat cu însemnele rotarilor, dogarilor, brutarilor, turtarilor, zidarilor şi ceasornicarilor.

Fig. 96. Amprenta sigilară al breslei comune din Sînnicolaul Mare. 1822

Conscripția din anul 1828 consemna existența următorilor meşteşugari în Sînnicolaul Mare : 10 morari, 24 cojocari, 39 cizmari, 9 pantofari, 5 tăbăcari, 10 croitori, 9 croitori de sumane, 6 pălărieri, 7 țesători, 1 vopsitor de textile, 3 năsturari, 1 confecționai de perie, 2 săpunari, 7 fierari, 8 rotari, 4 frânghieri, 5 dogari, 2 curelari, 7 tâmplari, 1 lăcătuş, 3 geamgii, 7 opincari, 7 dulgheri, 1 tinichigiu, 1 strungar, 2 sitari,1 zidar, 2 brutari, 3 turtari, 1 farmacist, 1 chirurg, 1 alămar şi 32 de meşteşugari fără date suplimentare[148].

La prezentarea meşteşugurilor din Sânnicolaul Mare, trebuie să-l amintim pe lingvistul Révai Miklós (1750-1807). Este binecunoscut faptul

că întemeietorul lingvisticii moderne maghiare s-a născut într-o familie de cizmari din Sânnicolaul Mare. Inițial Révai a făcut ucenicia în atelierul părintesc şi numai dragostea pentru studii l-a determinat să intre la vârsta de 13 ani în rândul clerului.

După desființarea breslelor, meşteşugarii din Sînnicolaul Mare au format mai multe corporații. O diplomă a Corporației zidarilor şi dulgherilor din Sînnicolaul Mare, cu textul tipărit în limba germană, eliberat pe numele calfei Anton Paul, în anul 1863, se păstrează în colecția Arhivei Istorice din Biserica Albă[149]. Conform diplomei, Anton Paul a lucrat la meşterul Johann Alk din Sînnicolaul Mare, care era şi preşedintele corporației. Interesant este că diploma eliberată în anul 1863, era certificată prin sigiliul breslei comune, din anul 1822.

Printre manufacturile din Sînnicolaul Mare amintim berăria Camerei Aulice, care în anul 1742 se afla în arenda întreprinzătorului Adam Öxel[150]. Dintr-un raport al administrației districtuale Cenad din anul 1749 reieşea că Öxel era şi arendaşul măcelăriei camerale. În anul 1751, Öxel se plângea că berea nu avea căutare în district[151]. Tradiția berăriei locale a fost reînnoita prin înființarea în anul 1894 a Berăriei şi Fabricii de malț din Sînnicolaul Mare. În preajma primului război mondial, cei 50 de muncitori ai berăriei locale, înzestrate cu o maşină cu aburi având capacitate de 85 CP., producea anual 25.000 hl de bere. Între întreprinderile din Sînnicolaul Mare, un loc deosebit ocupa moara Bayer, întemeiată în anul 1854. În anul 1902, moara se afla în proprietatea familiei Prochaska, care a transformat moara într-o întreprindere cu o capacitate de măcinare anuală de 900 de vagoane de cereale. În preajma primului război mondial, pe lângă unitățile deja amintite, existau în localitate o Fabrică de piele a fraților Körber, opincăria lui Johanovici şi o oloiniță[152].

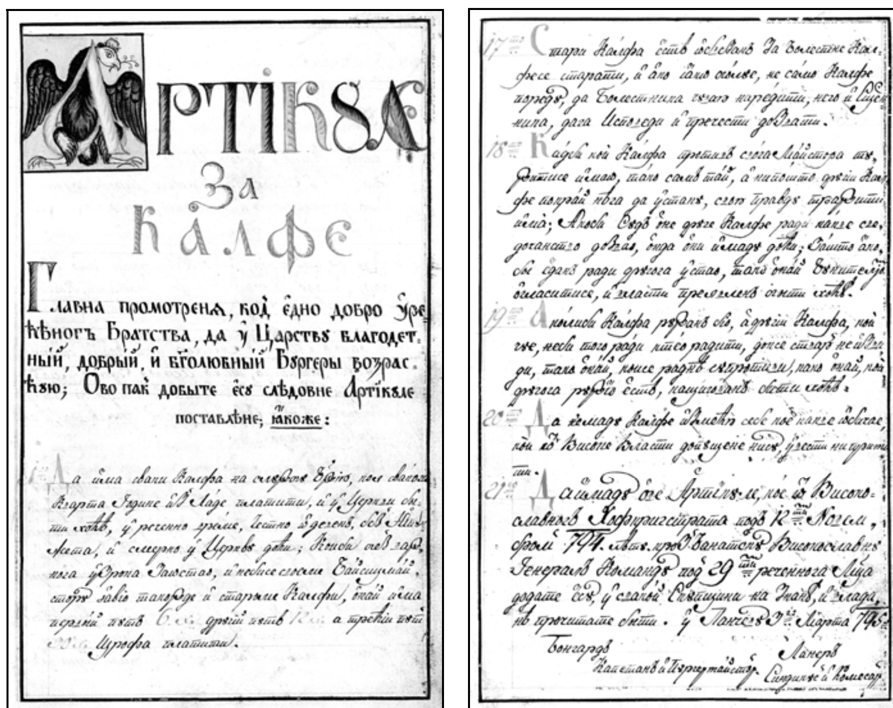
19. TEREMIA MARE/ Nagyteremia/ Marienfeld/

Breasla comună. 1846

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[153]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii rotari, fierari, tâmplari, dogari, lăcătuşi, croitori, nasturari, cizmari, pantofari, bărbieri, morari, frânghieri, cojocari, curelari, țesători, măcelari, tinichigii, strungari, zidari, dulgheri, pieptănari, confecționeri de ciorapi şi pălărieri din Teremia Mare[154]. Între întreprinderile locale din preajma primului război mondial amintim atelierele de mături Zimmer, având 40 de angajați.

20. PANCEVO/ Panciova/Pancsova / Pantschowa

Breasla comunității militare, din anul 1794

Артикулъ за калфе

Главна промотрена, кој едно добро урећеногъ Братства, да у Царству благодетный, добрый, и боголюбный Бургеры возрастаю; Ово пак добыте єсу слѣдовне Артикле поставлѣне, якоже:

Fig. 97. Prima şi ultima pagină al Breslei comunității militare din Panciova. 1794

Privilegiul breslei comune din Panciova era păstrat până în anul 1956 în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta[155]. O copie a privilegiului este păstrată azi în colecția Muzeului Orăşenesc din Vârşeț[156]. Copia din Vârşeț, certificată prin sigiliul Comunității Militare din Panciova („K.K. Freie Milit. Comunitaet Pancevo"), conține 21 articole – manuscris în limba germană, şi confirmă că originalul a fost emis la data de 19 august 1794. În afara acestei copii, copiile în limba germană şi sârbă ale privilegiului sînt păstrate şi în colecția Muzeului Orăşenesc din Panciova. Consultarea copiilor din Panciova nu a fost posibilă din cauza lucrărilor de restaurare a clădirii instituției, în timpul vizitei mele din septembrie 2006. Prin bunăvoința doamnei Dragica Stojković, muzeografă la muzeul amintit, am avut ocazia de a privi de la distanta diplomele păstrate într-o vitrină a depozitului. Conform lucrării publicate de Branislav Damjanov şi Elza Hes, copia germană din 1 ianuarie 1795, conține cele 16 articole referitoare la

meşteri, iar cele 21 de puncte ale copiei sârbe, datată la 3 martie 1795, se referă la drepturile calfelor[157]. O fotocopie după prima şi ultima pagină a diplomei în sârbe a fost pusă la dispoziția noastră de directorul Arhivei din Panciova. În afara de privilegiul breslei, din 1794 a meşterilor de pe graniță, avem cunoştințe despre două privilegii ale meşteşugarilori civili din Panciova, ambele eliberate după anul 1794.

Breasla hornarilor. 1819

Privilegiul breslei este amintit de Gabriella Trostovszky[158].

Breasla bărbierilori. 1841

Privilegiul breslei se păstrează la Muzeul de Istorie a Medicinei, din Budapesta[159].

Lăzi ale breslelor din Panciova

În depozitul Muzeului Orăşenesc din Panciova se păstrează 3 lăzi ale breslelor locale. După relatarea muzeografei Stojković, este vorba despre Lada Breslei Pescarilor din Panciova din anul 1804, Lada Stuparilor din anul 1856 şi de Lada Tâmplarilor (nedatată). Lada simplă a breslei pescarilor a fost publicata (fără măsuri) de Elza Hes în anul 1995[160].

Copacul de fier din Panciova

Fig. 98.Copacul de fier din Panciova

Branislav Damjanov şi Elsa Hes au publicat fotografia copacului de fier din Panciova[161]. Nedispunând de măsuratori, apreciăm după fotografia publicată, că copacul de fier are o înălțime de cca. 1,70 m. Pe lângă fotografia copacului de fier, autorii au publicat şi fotografia unei chei din fier (probabil emblema de han), atârnate pe un braț de metal, cu decorații baroce, executată de calfa bavareză A. Gramberg.

Sigilii ale breslelor din Panciova

Despre existența tiparelor sigilare ale breslelor din Panciova nu avem cunoştință. Sântem convinsi că în cele 664 de cărți de pelerinaje păstrate în colecția Arhivei Istorice din Panciova, se păstrează multe amprente sigilare ale breslelor din Banat şi din Europa. Din nefericire, această colecție unică nu a fost prelucrată. După materialul publicat de cercetătoare Elza Hes, redăm cele trei amprente sigilare ale breslelor din Panciova[162].

Amprenta sigilară a Breslei comune din Panciova. 1794

Amprenta sigilară din anul 1794, publicată de Elza Hes, se găseşte în cartea de pelerinaj a calfei împletitorului de ciorapi, Magnus Hel, emis la Zombor în anul 1833. Amprenta certifică prezența lui Magnus Hell la Panciova. Câmpul sigilar al amprentei este decorat cu lei heraldici, ținând in labele anterioare un scut cu însemnele meşteşugurilor breslei unite. Legenda în limba germană: „1794- SIGILL. DER. K.K. PRIVILEGIRT ZUNFT. IN PANCSOVA".

Amprenta sigilară a Breslei croitorilor din Panciova. 1789

Amprenta din cartea de pelerinaj a calfei de croitor Johann Mizamer din Viena dovedeşte prezența calfei vieneze în Panciova în anul 1858.

Amprenta sigilară a Uniunii negustorilor din Panciova

Câmpul ovoidal al amprentei este decorat cu imaginea Mercurului şi legenda „PANCSOVAER RURITIS STANDS. SIGILL."

În lucrarea lui Köszeghy Elemér[163] găsim referiri asupra activității aurarului Eduard Fridl din Panciova şi despre un pocal executat de el, pe care comunitate evanghelică din Panciova l-a donat în anul 1851 preotului Frindt János, din Franzfeld. Afirmația lui Köszeghy despre activitatea aurarului Eduard Fridl este întărită şi prin cartea de pelerinaj păstrata în colecția Arhivei din Panciova, eliberata pe numele calfei Martin Fridl în vârsta de 18 ani, născut la Panciova.

Cărțile de pelerinaj

Cercetătoara Elza Hes, în lucrarea citată, a întocmit o listă după cărțile de pelerinaj, grupându-le după profesia deținătolor, respectând în cadrul grupelor ordinea cronologică a emiterii lor[164]:

Abadzija /postăvar 19 persoane emisă între 1827–1872.
Bacvar/ dogar 16 /1828–1872
Berberin/ bărbieri 25 /1830–1870
Bravar /lăcătuş 11 / 1829–1858
Ciglar / țiglar 2 /1846–1852
Carapar /împletitor de ciorapi 2/ 1833–1842
Cesljar/ piuitor de pînză 3 /1834–1851
Cizmar/ pantofar 85/ 1829–1861
Curcija /cojocar 33 /1827–1862
Farbar / vopsitor 1 /1860
Gombar/năsturar 2/ 1832–1843
Jorgandz/ plăpumar 1/ 1835
Kazandz/ cazangi 5 /1832–1842
Kolar / rotar 36 /1831–1867
Kovac /fierar 8 /1832–1863
Klincar /confecționar de instrumente 3 /1836–1829
Potkivac /potcovar 5 /1837–1859
Sekiras/ confectionar de securi 20 /1831–1855
Krojac /croitor 77 /1821–1872
z.Krojac /croitor de damă 8 /1830–1859
Kelner / ospătar 2 /1850
Kozar /pielar 10 /1837–1862
Zlatar /aurar 3 /1834–1856
Leceder/ turtar/ 9/ 1852–1859
Limar /tinichigi 7 /1830–1856
Livac / turnător de alamă 2 /1825–1839
Mesar /măcelar 18/ 1836–1872
Mlinar/morar 5 /1851–1868
Nozar /cuțitar 1 /1836
Odzacar /hornar 3/ 1824–1860
Obucar/cizmar 25 /1838–1854
Opancar/opincar 27 /1829–1867
Papudzija/păpucar 2 /1839–1852
Pekar /brutar 15 /1835–1877
Poslast /cofetar 2 /1844–1873

Puskar /armurier 3 /1838–1866
Ribar/ pescar 10 /1838–1853
Rukavicar/mănuşar 1/ 1853
Sapundzija /săpunier 6 /1833–1840
Sarac /pielar 4 /1836–1855
Sedlar / şelar 2 /1837–1872
Stolar/tâmplar 37 /1824–1857
Sitar/sitar 3 /1839–1854
Staklar / sticalar 5/ 1832–1857
Strugar/strungar de lemn 4 /1833–1839
Sesirdzija /pălărier 6/ 1830–1866
Tapetar/tapetirer 1 /1865
Tesar / dulgher 9 /1836–1874
Tkac /țesător 5 /1834–1838
Trgovac/ negustor 41 /1838–1879
Uzar/frînghier 13 /1832–1869
Zidar /zidar 16 /1831–1867
Farbar /vopsitor 2 /1837–1869

În ceea ce priveşte origine calfelor din lista lui Elza Hes, marea majoritate a lor provin din Banat, dar între ele sînt şi cele venite din Ungaria, Austria şi Germania.

Panciova şi cele 16 localități înconjurătoare făceau parte dintre zonele bănățene, care deja conform Păcii de la Karlowitz se aflau între 1690–1700 temporar sub administrația austriacă. Localitatea va ajunge după 1718, pentru o perioada mai îndelungată, sub administrația Imperiului Habsburgic, chiar dacă războaiele turco –austriece din 1737–1739 şi 1778 vor lăsa urme grele în dezvoltarea aşezării. Conform decretului aulic din 12 septembrie 1718, Panciova a devenit capitala unui district cuprinzând 22 de localități şi a obținut dreptul de a ține un târg anual. Pe lângă populația sârbească care trăia în cele 70 de clădiri existente conform conscripției din 1717, populația germană colonizată după anul 1718 s-a stabilit în cartierul numit, „Deutsch-Pancevo”. Aceasta populație va părăsi Panciova în cursul evenimentelor din 1737–1739. Despre întărirea elementului german din Panciova se poate vorbi abia după colonizarea veteranilor, în anul 1764. Conform conscripției din anul 1777, dintre cele 546 de familii din Panciova, 161 se ocupau cu practicarea meseriilor şi 44 cu pescuitul. În anul 1792 locuitorii din Panciova, devenit între timp sediul unui regiment militar, au cerut împreună acordarea titlului de oraş liber grăniceresc. Cererea comuna a oraşelor german şi sârbesc a fost prezentata împăratului de o delegație compusă din

maistrul rotar Urban şi negustorul Nicola Rujović. Diploma imperială din 1 ianuarie 1794, acorda oraşelor german şi sârbă drepturi prin care locuitorii erau scutiţi de serviciul militar şi aveau drept de a alege o conducere proprie.

Paralel cu acordarea drepturilor de oraş liber militar, / Freie Militär-communität/ împăratul Francisc I. a semnat la 11 iunie 1794 şi privilegiul breslei din Panciova. Privilegiul despre care Dávidházy István credea că nu era recunoscut de Consiliul Locumtenetial Ungar – din Buda, din cauza animozităţilor dintre autorităţile civile maghiare şi cele militare austriece în privinţa regimentelor de graniţă [165]. De fapt, Panciova ca oraş de graniţă, se afla sub administraţia militară şi ca atare privilegiul breslei din anul 1794 a fost prezentat şi înregistrat în Panciova la data de 9 octombrie 1794, cu ocazia unei serbări populare şi în prezenţa generalului Johann conte de Soro, între 1788–1802, comandant militar al Banatului[166].

Cele 21 de puncte ale privilegiului ne arată că în cazul breslei din Panciova era vorba despre o breaslă militară (cele civile aveau 49 de puncte) în subordine căreia stăteau toţi meşterii din graniţa bănăţeană. Punctele 2 şi 3 au permis ca Lada Principală din Panciova, să se organizeze lăzi secundare (Filial-Laden) şi în alte aşezări grănicereşti. Conform acestor prevederi, la data de 9 noiembrie 1794 a fost organizata Lada din localitatea Biserica Albă, care cum se ştie în anul 1797 a devenit o lada de sine stătătoare.

În anul înfiinţării breslei, în Panciova au fost conscrişi 189 de meseriaşi cu ateliere proprii. Peste două decenii, conscripţia militară din anul 1817 va găsi în oraş 305 ateliere meşteşugăreşti, cu 305 meşteri şi 217 calfe, care produceau anual marfă în valoare de 367.000 de florini. La începutul secolului al XVIII-lea, meşterii zidari din Panciova au jucat un rol deosebit în viaţa oraşului. Starostele meşterilor, zidarul Mathis Elmer a construit în anul 1802 o capelă în cinstea sfinţilor Orbán, Izidor şi Wendelin, protectorii breslei. În anul 1817, maistrul berar Valentin Wagner a ridicat o cruce în cinstea lui Hl. Nepomuc, protectorul Banatului[167]. În anul 1802, prin contribuţia tuturor meseriaşilor, a fost construit primul spital civil al oraşului. Pentru sprijinirea învăţământului profesional, Curtea Aulică de Război din Viena, a dispus în anul 1828 introducerea învăţământului profesional prin organizarea cursurilor duminicale, care în anul 1842 au fost transformată într-o şcoală profesională.

Diplomele breslelor din Panciova

În volumele publicate de cercetătorul Klaus Stopp sînt enumerate 11 diplome cu imaginea oraşului, diplome eliberate şi autentificate de breslele din Panciova[168].

Fig. 99. Diploma breslei din Panciova. 1824

Imaginea oraşului a fost executată de gravorul civil (bürg: Graveur) Othmar Schönmann. Specialiştii sînt de părere că gravura a fost executată după anul 1811, deoarece prezintă şi cele două turnuri ale bisericii ortodoxe, distruse cu ocazia războiului din anul 1788 şi reconstruit e între anii 1807–1811. În gravura oraşului, pe lângă bisericile ortodoxă şi romano-catolică, se poate vedea fabrica de bere, construită în anul 1722 şi depozitul erarial cu o capacitate de 50.000 de măsuri. Vapoarele de pe Timiş precum şi bărcile aflate în port subliniază rolul transportului fluvial şi al pescuitului în viața economică a oraşului. Cronologic, cele 11 diplome publicate de Klaus Stopp, au fost eliberate între 1821–1829. Emitenții diplomelor erau zidari, dulgheri, brutari, tăbăcari, fierari, pantofari, căldărari, şelari, dogari, croitori unguri şi opincari din breslele comune ale oraşului. Diplomele în ordinea cronologică a emiterii sunt:

1. Meşteri zidari şi dulgheri din 11 iunie 1821.
2. Brutari din 26 septembrie 1821.
3. Tăbăcari din 6 iunie 1823.
4. Fierari din 2 ianuarie 1824.
5. Pantofari din 21 septembrie 1825.
6. Căldărari din 3 octombrie 1825.
7. Şelari din 5 mai 1826.

8. Potcovari din 8 martie 1827.
9. Dogari din 22 august 1828.
10. Croitori unguri din 22 septembrie 1828.
11. Opincari din 17 martie 1829.

La lista publicată de Klaus Stopp trebuie să adăugăm diploma tăbăcarilor din Panciova, eliberata la 18. noiembrie 1824 pe numele calfei Petar Csernovits, în vârsta de 18 ani, născut la Pozsega, diploma păstrata în colecția Arhivei Istorice din Biserica Albă. Diploma semnată de starostele Simon Berkisch, atestă că numitul Petar Csernovits a lucrat timp de 2 ani şi 40 de săptămâni la Panciova[169]. Diploma nr. 3 din lista diplomelor publicate de Klaus Stopp a fost semnata de meşterul breslei (Ober Vorsteher) Costa Petrovics şi de al doilea meşter (Unter Vorsteher) Nicola Nanovics, ambii din Panciova. Nu ştim de care dintre breslele prezentate aparținea meşterul cu numele Wenzeslaus- Wanorek Regenschori, constructor de instrumente muzicale, amintit în anul 1801 la Panciova[170].

Studiind diplomele eliberate de meşteri din Panciova, putem concluziona că deja în cadrul breslei unite din anul 1794, meşteşugarii s-au organizat în grupuri profesionale. La aceste grupări s-a referit şi Milleker când scria că în cadrul breslei unite din anul 1794, meşteşugarii au format la început 8, mai târziu 9, şi din anul 1848 în 11 grupări[171]. Datele statistice din anul 1826 vorbesc despre 10 grupări ale meşteşugarilor din Panciova cu 376 de meşteri, 319 calfe şi 222 de ucenici[172]. Gruparea după ocupații a meşteşugarilori s-a păstrat şi după desființarea breslelor, când în anul 1860 au fost formate 11 Corporații în Panciova. Mai târziu, ocupațiile care necesitau aprobarea autorităților s-au unit în 3 Corporații[173]. Între anii 1872–1875, adică după desființarea regimentelor de graniță din Banat, existau în Panciova 5 Corporații, care s-au unit în anul 1884. În anul 1889, Asociația meşteşugarilor din Panciova număra între membrii săi 455 de meşteri, 298 de calfe şi 376 de ucenici[174]. Asociația meşteşugarilor din Panciova a organizat în anul 1905 o expoziție locală deosebit de importantă. Exponatele au fost prezentate într-un pavilion central şi patru pavilioane mai mici, construite de meşterul dulgher, Karl Fillmann. În cele 14 sectoare ale expoziției au fost prezentate 713 exponate[175].

Manufacturi şi întreprinderi industriale din Panciova

În ceea ce priveşte dezvoltarea industriei din Panciova, ca şi in cazul oraşului Timişoara, trebuie să ne întoarcem la anii guvernării generalului Mercy. Prima manufactură din Panciova era o berărie camerală amintită în anul 1722. Între 1722–1726, berăria era în arenda lui Abraham Kepisch,

apoi după 1727 in cea a întreprinzătorului Philipp Bauer. Pe lângă berăria camerală, în anul 1727 este amintita moara comunității, arendată de negustorul Menz, iar din anul 1734 de dulgherul timişorean Widmesser. În anul 1728, administratorul districtului raporta despre sosirea meşterilor germani la manufactura de postav din Panciova[176]. În afara manufacturilor enumerate, în anul 1749 sînt amintite manufacturile de silitră din zona Panciovei[177].

Printre manufacturile din timpul Mariei Terezia, un loc aparte il ocupau atelierele de prelucrare a gogoaşelor de mătase, construite după 1767, pentru a da o ocupație veteranilor colonizați. În deceniile premergătoare revoluției de la 1848, vechile cazane ale filaturii erau modernizate, iar din anul 1834 a fost înființată şi o țesătorie de mătase. În deceniul al şaselea, după anii de secetă 1863/64, activitatea atelierelor din Panciova a fost oprită. O nouă reorganizare a producției s-a făcut abia după 1899. În preajma primului război mondial, Fabrica de mătase din Panciova, cu cei peste 270 de angajați, a livrat mătase naturală pentru piața monarhiei, dar şi pentru piețile franceze şi italiane[178]. Pe lângă atelierul de mătase, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Panciova a fost înființată şi o țesătorie de postav. În secolul următor, şirul întreprinderilor noi va fi lărgite de o Fabrică de lichioruri construita în anul 1817, de moară de vânt construita în anul 1827 după modelul olandez, Fabrica de bere Steigert din 1838, precum şi de moara cu aburi din anul 1843, urmată în scurte timp de o oloiniță şi de lumânărie, ambele funcționând cu ajutorul maşinilor cu aburi.

Una dintre cele mai importante realizări în domeniul dezvoltării industriale din Panciova se legă de Fabrica de bere Weifert. Comerciantul Ignaz Weiter a cumpărat în anul 1849 vechea berărie camerală, pe care a reconstruit-o în anul 1857, dotând-o cu maşini moderne. În preajma primului război mondial, Fabrica de bere Weifert producea anual peste 41.000 hl. de bere, atât pentru piața locală cît şi pentru exportul în balcani. Pe lângă fabrica de bere, Weifert a înființat la Panciova o distilerie industrială, cu grajdurile aferente pentru îngrăşarea animalelor şi o tăbăcărie modernă. Urmaşul lui Ignaz Weifert, Georg Weifert, urmând tradiția familiei a înființat o fabrică de bere în Belgrad, mai apoi a devenit cel mai mare acționar al minelor din Serbia şi din 1894 preşedintele Bănci Naționale Sârbe[179].

În anul 1854, pe lângă berăria Weifert, a fost construit la Panciova o Fabrică de prelucrarea a oaselor şi 4 mori comerciale. Moara cea mai importantă a fost cea construită în anul 1858 de industriaşul elvețian Ludwig Grosjean. Unitatea următoare a fost Moara Comercială SA, înființată în anul 1863 de Hugo şi Wilhelm Prochaska. Moara Fischer, înființată în anul 1874, va fi transformată în anul 1894 într-o societate pe acțiuni. Pe lângă morile

amintite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la Panciova au fost înființate 2 fabrici de amidon. Prima cea a unui întreprinzător din Bratislava din anul 1851, a fost lărgită în anul 1885 cu o îngrăşătorie de porci, având o capacitate anuală de 8.000 de capete. A doua, cea a lui Ferdinand Gramber, înființată în anul 1860, a dat faliment în anul 1885.

Pe lângă întreprinderile de prelucrare a produselor cerealiere, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să amintim joagărul industrial, proprietatea familiei Milutinovici, turnătoria Eduard Hauser şi Țesătoria Ciurci. Lista întreprinderilor trebuie să fie lărgită cu cărămidăriile Bachmann şi Schütz, Fabrica de Gaz şi Întreprindere mecanică Graumann Henrik[180]. În ultimele decenii înaintea primului război mondial, în dezvoltarea industriei şi a comerțului din Panciova un rol important revenea Filialei locale a Societății Lloyd.

21. MEDA/Párdány/Pardan

Breasla comună. 1837

Privilegiul breslei comune din Meda este păstrat la ANM din Budapesta[181]. După Kovách Géza, breasla unea meşterii frânghieri, tăbăcari, tâmplari, cojocari, curelari, croitori de sumane, cizmari, săpunari, croitori, rotari, pantofari, fierari, țesători, vopsitori, geamgii, olari, dogari şi bărbieri din Meda[182].

22. PERIAM/Perjámos/Perjamosch

Printre actele administratorul districtului Cenad, în anul 1752 a fost menționat numele rotarului Schmidt Nicalas din Periam[183].

Breasla comună. 1845

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta[184]. După Kovách Géza, breasla unea pe meşterii vopsitori, tăbăcari, turtelari, strungari, tâmplari, lăcătuşi, fierari, rotari, cojocari, pantofari, croitori, cizmari, morari, zidari, sitari, geamgii, frânghieri, pieptănari, năsturari, dogari, tinichigii, croitori de sumane şi bărbieri din Periam[185]. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Periamul era printre acele localități mai mici din Banat, în care au fost întemeiate unități industriale mai mici, dar cu o dezvoltare dinamică, deosebită. Una dintre aceste unități era Fabrica Korber, înființată în anul 1892, care producea pălării şi closuri necesare pentru confecționarea pălă-

riilor. Fabrica avea originea din atelierele de pălării al meşterului Johann Wohl din localitate. În preajma primului război mondial Fabrica Korber era înzestrată cu maşini cu aburi având capacitatea de 150 CP. Cei 80 de angajați ai fabricii produceau anual 32.000 de closuri din păr de iepure, materie primă care a fost livrata pentru fabricile de pălării din Ungaria, Austria şi România.

La începutul secolului al XX-lea, au fost înființate la Periam Joagărul şi moara mecanică al lui Remmel Jakob, care impreuna cu filiala din Comloşul Mare prelucrau anual 15.000 m^3 de lemn şi 20.000 de măji de cereale. În vederea prelucrării lemnului transportat pe Mureş, întreprinzătorul Minnich Adam a înființat în anul 1907 un atelier şi un depozit de lemne, care împreună cu filialele din Tomnatic, Gottlob, Klárafalva de lângă Szeged şi Nacovo, prelucrau anual 400.000 m^3. de lemn. În anul 1907 a fost întemeiată cărămidăria şi vărăria Röser, care a înființat mai târziu un depozit la Arad. Cărămidăria Röser producea anual peste 10 milioane de cărămizi[186].

23. KOVIN/ Kubin/ TEMESKUBIN/KEVEVÀRA/ Kovin

Breasla comunității militare din Kubin înființată în anul 1832 este amintită de Milan Miloşev[187]. În Arhiva Istorică din Biserica Albă se păstrează o diplomă de eliberare a ucenicului Mihael Mihutza, emis de "2-te priv. Zunft zu Kubin" la 3 februarie 1851. Din datele diplomei reieşea că ucenicul Mihutza, născut la Biserica Albă, a învățat meseria la tăbăcarul Stainer Boschnich din Kubin. Diploma a fost semnata de meşterii Lazar Iovanovici şi Johann Ganef, ambii din Kubin. Breasla din Kubin, funcționa probabil ca o filială al Lăzii Principale a Regimentului de graniță Germano-Bănățean Nr.12 cu sediul la Panciova[188].

24. NOVI BECEJ /Törökbecse/Neue Becse

Breasla comună.1822

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta[189]. După Kovách Géza, breasla unea meşterii croitori, pantofari, năsturari, frânghieri, fierari, rotari, lăcătuşi, şelari, curelari, tăbăcari, geamgii, țesători, constructori /reparatori/ de vapoare, zidari, pălărieri, dogari, bărbieri, săpunari, cojocari şi opincari din Novi Becej[190]. În conscripția din anul 1828, la Novi Becej au fost consemnați 10 morari, care nu sînt enumerați la breasla

comună din anul 1822. Trebuie să subliniem că în afara constructorilor de vapoare din Novi Becej, nu cunoaştem nici o altă organizație similară din Ungaria.

În Arhiva Istorică din Panciova se păstrează o diplomă a breslei comune din Novi Becej, eliberata in 12 ianuarie 1847. Particularitatea diplomei, tipărită în limba germană, este gravura localității, prezentând de fapt portul din Novi Becej, cu vaporul de aburi de pe Tisa. Cunoscând faptul că primul vapor cu abur al Societății de Navigație de pe Dunăre a parcurs pentru prima oară Tisa în anul 1833, ne permite o datare a gravurii, după anul 1833.

Fig. 100. Diploma Breslei comună din Novi Becej, eliberat la 12. ianuarie 1847

În cursul secolului al XVIII-lea, Novi Becej a devenit portul fluvial cel mai important pentru negoțul cerealelor din Banat. După datele lui Csaplovics în anul 1829 din portul Novi Becej porneau prin Tisa şi prin canalele de navigație 200 de vapoare cu cereale, o parte spre Marea Adriatică şi o parte pe Dunăre în direcția Györ şi Bratislava. În a doua

jumătate a secolului al XIX-lea, din cauza inundaţiilor frecvente ale Tisei, rolul portului din Novi Becej a pierdut mult din importanţa anterioară. În preajma primului război mondial au existat la Novi Becej două cărămidării şi un joagăr mecanic. Dintre cărămidării s-a remarcat cea a familiei Breitkopf înfiinţată în anul 1906, înzestrata cu maşini cu aburi de 130 CP, care cu cei 114 angajaţi produceau anual peste 5 milioane de cărămizi. Filiala locală a depozitului de cherestea Milkó Vilmos din Budapesta, cu cei peste 200 de angajaţi, a produs mărfuri mai ales pentru exportul spre Serbia. Nu trebuie să uităm atelierele textile, Istvánfi, care cu 300 de angajaţi produceau mai ales textile populare[191].

25. PECIU-NOU/ Újpécs / Neu- Petsch, Ulmbach

Breasla comună. 1840

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapeste[192]. După Kovách Géza, breasla unea lăcătuşi, tâmplari, bărbieri, fierari, frânghieri, şelari, pantofari, cizmari, vopsitori, tinichigii, ţesători, geamgii şi strungari[193]. În colecţia Muzeului de Etnografie din Timişoara se păstrează o copie din anul 1842 al privilegiului. Textul copiei, manuscris în limba germană, începe cu punctul nr. 5 al privilegiului. Din adnotarea de pe pagina 30 reiese că originalul / Azi probabil, în Arhiva din Zrenjanin/ a fost prezentat la şedinţa comitatului Torontal, pe data de 4 aprilie 1858[194].

Meşteşugarii din Peciu Nou au jucat un rol important şi în viaţa politică a aşezării. Dintre meşteşugarii din localitate trebuie să amintim numele lui Johann Matthias Thiel (1751–1825), care de 12 ori a fost ales ca jude al satului. În anul 1802, când crescătorii şi comercianţii de vite au intenţionat transformarea hotarul satului în păşuni, Johann Matthias Thiel, ca jude al localităţii, a fost de două ori în audiţie la împăratul Francisc I., obţinând salvarea hotarului comunei[195]. În preajma primului război mondial, în localitatea Peciu Nou exista o cooperativa de lapte, 2 cărămidării şi 2 mori comerciale.

26. ÚJSZEGED

Breasla comună. 1846

Cererea meşterilor din Újszeged pentru obţinerea unui privilegiu al lăcătuşilor se păstrează la ANM din Budapesta[196].

27. JIMBOLIA /Zsombolya/ Hatzfeld

Nu avem cunoştinţe despre numărul meşteşugarilor aflaţi printre cele 400 de familii colonizaţe în Jimbolia în anul 1767 de către Administraţia Camerală. În monografia scrisă de Dr. Anton Petri Peter sînt redate datele din anul 1790, când între locuitorii Jimboliei existau deja 24 de meşteşugari[197]. Numărul lor era în continuă creştere, 135 în anul 1823; 115 în anul 1828; 353 în anul 1896 şi 349 în anul 1907.

Breasla comună. 1823

Privilegiul breslei pantofarilor, pălărierilor, tăbăcarilor, vopsitorilor, turtarilor, sitarilor, şi măcelarilor din Jimbolia se află în ANM din Budapesta[198].

Breasla comună. 1823

Privilegiul breslei zidarilor, dulgherilor, lăcătuşilor, geamgiilor, armurierilor, strungarilor, tinichigiilor, morarilor şi argintarilor din Jimbolia se află în ANM din Budapeste[199].

Breasla comună. 1823

Privilegiul breslei fierarilor, rotarilor, confecţionerilor de cuie, frânghierilor, curelarilor, şelarilor, dogarilor, brutarilor şi săpunarilor din Jimbolia se păstrează la ANM din Budapesta [200].

Breasla comună. 1823

Privilegiul breslei cizmarilor, cojocarilor, şelarilor, perierilor, ţesătorilor, şi năsturarilor se află în ANM din Budapesta[201]. La breslele din Jimbolia, Trostovszky enumera şi pe meşteşugarii tâmplari, pieptănari, mănuşari şi croitori, care în anul respectiv făceau parte din una dintre cele patru bresle comune[202].

Breasla negustorilor. 1843

Privilegiul breslei se păstrează în ANM din Budapesta[203]. Conscripţia din anul 1828 a menţionat la Jimbolia 16 negustori[204].

Obiecte ale breslelor din Jimbolia

În anul 1980, Muzeul Banatului din Timişoara a achiziţionat de la Johann Vastag, preşedintele de odinioară al corporaţiei meşteşugarilor din Jimbolia, colecţia obiectelor care aparţineau cândva breslelor din localitate.

Colecția Vastag, este înregistrat la Secția de Istorie între numerele 10.491–10.512. În colecție, parțial prelucrată, se găsesc 3 fragmente de privilegii, 2 lăzi, 11 sigilii şi 4 diplome de participare la expoziții locale şi internaționale.

Lada breslei comune din Jimbolia. 1823

Fig. 101. Lada breslei comune din Jimbolia. 1823

Inscripția 1823 de pe ladă, având dimensiunile (60x40x25) ne arată că piesa aparținea uneia dintre cele patru bresle comune din Jimbolia.

Nr. inv. 10491.

Lada de breaslă din Jimbolia

Fig. 102. Lada breslei comune din Jimbolia

Neavând vreo inscripție, nu este posibilă o datare a lăzii.

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

În fosta colecție Vastag se păstrează cele patru tipare sigilare ale celor patru bresle comune din Jimbolia. Cele patru tipare sigilare au fost confecționate în anul 1824 din alamă

Tiparul sigilar aflat în colecția Secției de Istorie al Muzeul Banatului, aparținea breslei comune a meşterilor pantofari, pălărieri, tăbăcari, vopsitori, turtari, sitari şi măcelari din Jimbolia. Mijlocul câmpului sigilar este dominat de un scut heraldic ținut de lei. Cele şase câmpuri ale scutului sînt decorate cu însemnele meşteşugurilor. Deasupra scutului se găseşte vulturul bicefal. Legenda circulară în limba germană: „K: K: PRI: VEREINIGTE. ZUNFTE: 1824."

Nr. inv. 10495.

Fig. 103. Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia. 1828

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

Tiparul sigilar oval cu dimensiuni 8,5x4,2 mm, confecționat din alamă se deosebeşte numai prin dimensiuni şi scutul heraldic de tiparul descris de mai sus. Scutul heraldic împărțit în 9 câmpuri este decorat cu însemnele celor 9 meşteşuguri unite în breaslă: zidari, dulgheri, lăcătuşi, geamgii, armurieri, strungari, tinichigii, morari, şi argintari. Inscripția similară cu cea de sus.

Nr. inv. 10496.

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

Tiparul sigilar cu amprenta ovală cu dimensiuni 8,5x4,2 mm, se deosebeşte de anteriorul numai prin cele 8 însemne ale mesterilor cizmari, cojocari, şelari, pietrari, mănuşari, croitori, năsturari şi țesători ai breslei comune din Jimbolia.

Nr.Inv.10497

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

Tipar sigilar cu amprenta ovală, 6,8x3,4 mm se deosebeşte de cele trei prezentate numai prin dimensiunea amprentei şi prin cele 9 însemne ale fierarilor, rotarilor, confecționerilor de cuie, frânghierilor, curelarilor, şelarilor, dogarilor, brutarilor şi săpunarilor din Jimbolia. Inscripția similară.

Nr. inv.10498

Tipar sigilar al breslei croitorilor din Jimbolia

Tipar sigilar cu amprenta 2,7x5.2 mm, confecționat din aramă. După legenda în limba germană: „K.K.priv. Kleidermacher Zunft in Hatzfeld”, urmează un scut heraldic decorat cu o foarfecă şi o coroană heraldică.

Nr. inv. 10501

Tipar sigilar al breslei pantofarilor din Jimbolia

Amprenta câmpului sigilar cu dimensiuni de 2,3x5 mm este despărțit a printr-o linie orizontală. Deasupra liniei, printre decorațiuni florale şi astrale, se vede un pantof, dedesubtul liniei -inscripția; „Schumacher Zunft”.

Nr. inv. 10500

Tipar sigilar al breslei pălărierilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar cu dimensiuni 2,2x4,5 mm este împărțit în două. Partea superioară – între motive florale o pălărie, partea inferioara — inscripția, „Hutmacher Zunft“.

Nr. inv. 10503

Tipar sigilar al breslei sitarilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar cu dimensiuni 2,2x4,5 mm, este împărțit în două. Partea superioară – între motive florale o sită, partea inferioară – cu inscripția; “Siebmacher Zunft”.

Nr. inv. 10502.

Tipar sigilar al pantofarilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar, cu dimensiuni de 2,2x4,5 mm, este împărțit în două. În partea superioară – inscripția „Varga Zunft”, partea inferioară – însemnele meşteşugului.

Nr. inv. 10504

Tipar sigilar al breslei țesătorilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar cu dimensiuni de 2,5x5 mm. După legenda circulară: „Sigil der Leinweber Zunft in Hatzfeld“, urmează centrul câmpului sigilar decorat cu lei heraldici care țin în labele anterioare suveicile aşezate în triunghi. Deasupra leilor este aşezată o coroană heraldică.

Nr. inv. 10505

Fig. 104. Diploma de aur al meşterului Peter Schwarz din Jimbolia obținut la Târgul Internațional din Roma

Cartea de pelerinaj a frânghierului Rheinholz Josef

Cartea de pelerinaj a calfei, Rheinholz Josef, născut la Jimbolia în anul 1845 – este păstrată în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Din adnotările cărții reiese că proprietarul ei a lucrat la Pesta.

Nr. inv. 10.582

Cartea de pelerinaj a curelarului Reinholz Stephan

Cartea de pelerinaj a curelarului Rheinholz Stephan, născut în anul 1852 în Jimbolia, se păstrează în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Din adnotări reieşea că Rheinholz a învățat în atelierul tatălui său şi la 3 aprilie 1871 a pornit spre Budapesta.

Inv. 10.583

Conscripția din anul 1828 consemna în Jimbolia 7 fierari, 4 rotari, 2 dogari, 10 pantofari, 7 cizmari, 3 pălărieri, 3 frânghieri, 8 tâmplari, 8 croitori, 12 morari, 2 tăbăcari, 2 curelari, 1 măcelar, 1 teasc de ulei, 1 năsturari, 4 cojocari, 3 țesători, 1 turtelari, 1 tinichigiu, 1 geamgiu, 2 săpunari, 1 strungar, 1 lăcătuş, 1 pieptănar, 1 farmacist, 1 opincari şi 18 meserii fără date suplimentare[205]. Într-o adnotare din data de 13 mai 1817 pe un privilegiu al breslei croitorilor din Szeged, croitorul Gall János din Jimbolia asigura în scris conducerea breslei că nu se va stabili şi lucra în Szeged[206]. Conform datelor conscripției Krümmer din anul 1859, existau în Jimbolia 169 de meseriaşi şi negustori. Meseriaşii erau organizați în patru bresle şi negustorii într-o breaslă separată. Sursa ne informează că marea majoritate a meşteşugarilor proveneau din rândul populației germane. Meseriaşii din Jimbolia desfăceau mărfurile lor atât în cele patru târguri anuale din localitate, cît şi în târgurile săptămânale ale localităților înconjurătoare. Pe lângă meşteşugarii localității trebuie să ne amintim şi de cei 106 meşteşugari, angajații domeniului Csekonics din Jimbolia[207].

După desființarea breslelor, în anul 1884 meşteşugarii din Jimbolia s-au organizat într-o corporație, care din anul 1885 a preluat şi instruirea ucenicilor. Corporația Meşteşugarilor din Jimbolia, a deschis la data de 8 septembrie 1885 un cămin-han, cu scopul înlesnirii găzduirii calfelor străine, han aflat sub supravegherea meşterului Peter Fellenz. Conducerea hanului s-a ocupat pînă în anul 1919 şi cu problemele legate de repartizarea calfelor la meşterii din Jimbolia. În anul 1885, sub conducerea meşterului Heinrich Berwanger a fost întemeiat Casinoul Meşteşugarilor şi Comercianților din Jimbolia, care în deceniile următoare va juca un rol deosebit de important în viața culturală a oraşului. Membrii Corporației Meşteşugarilor, au înființat la data de 28 mai 1893, Corul Meşteşugarilor din Jimbolia, („Hatzfelder Gewerbe-Gesangverein“), care în deceniile următoare a dat concerte la Viena, Arad, Timişoara, Szeged, Lugoj şi Cluj. Biblioteca Corporației număra în anul 1925, 1.600 de volume.

Dezvoltând mai departe tradițiile vechilor breslaşi din Jimbolia, în anul 1878 a fost înființata Fabrica de Pălării a lui Rudolf Decker, în 1907–

Fabrica de pantofi a lui Peter Schmidt şi în 1918 Fabrica de nasturi a lui Josef Schnur. Dintre cele trei, se remarca activitatea fabricii lui Rudolf Decker, care folosind sprijinul financiar al statului, a fost transformată în anul 1908 într-o societate pe acţiuni. Noua unitate, înzestrată cu maşini moderne, având 150 de angajaţi, a livrat anual peste 12.000 de closuri din păr de iepure şi pentru exportul în România şi Italia.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unitatea industrială cea mai însemnată din Jimbolia era – şi a rămas pînă în zilele noastre, Cărămidăria Bohn, înfiinţată în anul 1864. Unitatea din Jimbolia a creat în deceniile următoare sucursalele din Zrenjanin, Budapesta, Békéscsaba, Banatsko Veliko Selo (Charleville) şi Sveti Hubert. În preajma primului război mondial, numai în unitatea din Jimbolia, cu cei peste 940 de angajaţi, s-a produs anual, după patenta Bohn, 18 milioane de ţigle, 8 milioane de cără-mizi şi 300 vagoane de alte produse ceramice. Entuziasmat de succesul deosebit al cărămidăriei Bohn, un grup de investori din Jimbolia a înfiinţat în anul 1894, Cărămidăria cu aburi S.A. Jimbolia, care cu cei 350 de angajaţi a produs anual 8 milioane de ţigle, 4 milioane de cărămizi şi 200 de vagoane de alte produse ceramice. A treia unitate din branşă, Cărămidăria Hungaria, a început producţia în anul 1903. Înzestrată cu maşini cu aburi cu capacitatea de 300 CP, cei 750 de angajaţi al cărămidăriei au produs în preajma primului război mondial 10 milioane de cărămizi şi 10 milioane de ţigle pentru consum intern şi extern. Succesul deosebit ale produselor pe pieţele din balcani, a determinat înfiinţarea unei filiale la Braşov.

Pe lângă cărămidării, printre unităţile industriale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să amintim şi morile din Jimbolia. Prima unitate care a depăşit stadiul obişnuit al morilor locale a fost Prima moară comercială – Jimbolia S.A, înfiinţată în anul 1885 de către Auszterlitz Ede şi Pick Mauriciu. De la început moara era înzestrata cu o maşină cu aburi având capacitate de 530 de CP. Cei 70 de angajaţi ai morii prelucrau anual 120.000 de măji de cereale. Peste 10 ani, în anul 1895 a întrat în funcţie, Moara Panonia S.A, înfiinţată de Comes Mátyás şi Farle Johann. Unitatea, înzestrată cu o maşină de aburi cu 125 CP, prelucra cu cei 25 de angajaţi, anual, 730 de vagoane de cereale. A treia moară comercială din Jimbolia, Moara Reform S.A., a fost înfiinţată în anul 1905, de către comerciantul Klein Heinrich. În anul 1909, moara era înzestrata cu o maşină cu aburi cu capacitate de 160 Cp. şi prelucra anual peste 750 de vagoane de cereale. Dintre cele trei mori amintite, produsele morii din anul 1885, aveau o căutare deosebit de bună pe pieţele din Austria şi balcani. Pe lângă unităţile enumerate, la începutul secolului al XX-lea în Jimbolia funcţiona o uzină electrică, un joagăr şi un abator[208].

Fig. 105. Diploma de aur al meşterului Peter Schwarz din Jimbolia obținut la Târgul Internațional de la Paris

Din păcate nu deținem informații despre gravorii sigiliilor din Banat. Singura informație se referă la confecționarea sigiliului localității Kikinda, din anul 1776, executata de un gravor cu numele Bornstiel din Timişoara pentru suma de 4 guldeni[209].

Recapitulând prezentarea obiectelor breslelor din Banat, putem constata că în colecțiile cercetate, precum şi în literatura de specialitate, consultată de noi, am găsit referiri la obiecte provenite din 37 de localități. Numeric, pe lângă cele peste 800 de cărți de pelerinaj, am reuşit să identific 153 de privilegii, 50 de diplome, 60 de sigilii, 16 drapele, 10 însemne de han, 15 lăzi şi 20 de obiecte mărunte (căni, pocale etc.), în total 314 obiecte. Cele mai multe obiecte: 38 de privilegii, 36 de sigilii, 27 de adeverințe, 10 drapele, 2 lăzi, 4 diplome, şi 12 pocale, embleme, etc., în total 135. de obiecte provin din Timişoara. Pe locul al doilea se situează Vârşețul cu 45 de obiecte, Panciova cu 19, Becicherecul Mare cu 19, Jimbolia cu 17 şi Lugojul cu 14 de obiecte.

NOTE

1. MILAN MILOŞEV: *Die Zünfte in der Dörfen des Banats.* In: *Rad Vojvodanskij Muzeja* 10/1961, S.175, Novi Sad.
2. KOVÁCH G.: 265.
3. *Cadastrul*: II.324.
4. KOVÁCH G.: 256
5. *Cadastrul*: II.324.
6. KOVÁCH G.: 265.
7. KOVÁCH G.: 258.
8. Fotografia a fost pus la dispoziția noastră de conducerea Muzeului Național Maghiar în anul 1980.
9. KOVÁCH G.: 256.
10. KOVÁCH G.: 265.
11. *Cadastrul*: II.324.
12. KOVÁCH G.: 256.
13. BARÓTI: *Adattár*, II.3.
14. BEER JOSEF: *Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat. Salzburg*, 1980. 30-41.
15. BEER: 59.
16. KLAUS STOPP. Bd. 8. 114.
17. BÖHM LEONARD: *Geschichte der Stadt Weisskirchen nach handschriftlichen Quellen geschildert. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage*, Veisskirchen, 1905. 122; FELIX MILLEKER: *Kurze geschichte der Stadt Bela Crkva (Weißkirchen) im Banat. 1355– 1918,*Weikirchen 1927. 9.
18. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*. .,20.
19. GRÄf: 117.
20. MILLEKER: *Bela Crkva..*, 12
21. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*. .,20.
22. BÖHM: *Geschichte der Stadt Weisskirchen..*, 82.
23. BÖHM: *Geschichte der Stadt Weisskirchen..*,207.
24. BEER: 411.
25. BEER: 411- 412.
26. Dr. ALEXANDER KRISCHAN: Deutsche *Beiträge zur Banater Historiographie 1860–1980*. Freiburg 1993. 24-25.
27. KLAUS STOPP: Bd. 8. 114-115.
28. BEER: 49.
29. BARÓTI: *Adattár*, II. 5.
30. BARÓTI: *Adattár*, II.12-26.
31. MILLEKER: *Bela Crkva..*, 14-17.
32. MILLEKER: *Bela Crkva..*,14-17.
33. MILAN MILOŞEV: *Die Zünfte in der Dörfen des Banats.*
34. KOVÁCH G.: 265.
35. KOVÁCH G.:256.
36. *Cadastrul*: II.325.
37. SZÁDECKY. *Op. cit*.
38. TROSTOVSZKY:
39. KOVÁCH G.: 265.
40. TROSTOVSZKY:

41. *Cadastrul*: II.325.
42. SZAKÁCS MARGIT: *A Vidács gépgyár története.* In: *Folia Archeologia, XIII*. 1961, Bp.300.
43. BERGER KÁROLY: *Temes vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási* rendszerei, *Budapest*, 1907.29.
44. KAKUCS: *Contributii..,* 49.
45. ANTON PETER PETRI: *Heimatbuch der Heidegemeinde Lovrin im Banat*, 1979.
46. KOVÁCH G.: 260.
47. C*adastrul*: II.326.
48. KOVÁCH G.:266.
49. ANTON PETER PETRI,: *Lovrin..,* 464-468.
50. KOVÁCH G.:266.
51. *Cadastrul*: II.326.
52. KOVÁCH G.: 257.
53. *Cadastrul*: II.326.
54. KOVÁCH G.:266.
55. BOROVSZKY: *Torontál..,* 237-240.
56. KOVÁCH G.:266.
57. KOVÁCH G.: 257.
58. *Cadastrul*: II.326.
59. TROSTOVSZK:
60. BOROVSZKY: *Torontál...*, 237-240.
61. RAJKA GRUBITY: *Zanatu u zanatlije proslosti Zrenjanina*. Zrenjanin 2002. 6.
62. MILLEKER: *Geschichte der Stadt Veliki Beckerek. 1333– 1918*. Vrsetz 1933.24-38.
63. S. JORDAN: 128.
64. S. JORDAN: 97.
65. RAJKA GRUBITY: 49
66. *Cadastrul*: II. 324-325.
67. KOVÁCH G.: 266
68. MILLEKER: *Veliki Beckerek…*,13.
69. *Cadastrul*: II. 324-325.
70. KOVÁCH G.:257.
71. MILLEKER: *Veliki Beckerek..,* 56.
72. *Cadastrul*: II. 324
73. KOVÁCH G.: 266
74. *Cadastrul*: II. 324.
75. KOVÁCH G.: 266.
76. *Cadastrul*: II. 324.
77. KOVÁCH G.: 266.
78. *Cadastrul*: II. 324.
79. KOVÁCH G.: 266.
80. *Cadastrul*: II. 324.
81. KOVÁCH G.: 266.
82. *Cadastrul*: II. 324.
83. KOVÁCH G.: 266.
84. *Cadastrul*: II. 324.
85. KOVÁCH G.: 266.
86. *Cadastrul*: II. 324.

87. KOVÁCH G.: 266.
88. *Cadastrul*: II. 324.
89. KOVÁCH G.: 266.
90. *Cadastrul*: II. 324.
91. TROSTOVSZKY:
92. KOVÁCH G.: 256.
93. *Cadastrul*: II. 324.
94. TROSTOVSZK:
95. *Cadastrul:* II.324.
96. *Cadastrul*: II.324.
97. KOVÁCH G.: 266.
98. TROSTOVSZKY:
99. *În Muzeul Național Maghiar*.
100. *Ibidem.*
101. *Ibidem*.
102. Grubity: 53.
103. *Muzeul Orăşenesc din Becicherecul Mare*.
104. KOVÁCH G.:257.
105. MILLEKER: *Veliki Beckerek..,* 48-49.
106. MILLEKER: *Veliki Beckerek...,*75- 85.
107. BOROVSZKY: *Torontál...,* 577.
108. BARÓTI: *Adattár*, I. 307.
109. BARÓTI: *Adattár*, I.341.
110. BOROVSZKY: *Torontal…,* 239, 243, 567, 577.
111. BOROVSZKY: *Torontál…,* 244, 577.
112. BOROVSZKY: Torontál…, 577.
113. BOROVSZKY: *Torontál...,*238, 243.
114. KOVÁCH G.: 258.
115. Dr. ADALBERT KARL: *Groß- Kikinda- Deutsches Heimatbuch 1750–1945*, Bd. I. Bissingen.67-69.
116. LEONHARD BÖH: *Geschichte des Temeser Banats*. Leipzig 1860, Bd. II. 82-83, 102–104.
117. FELIX MILLEKER: *Geschichte der Stadt Velika Kikinda (Groß Kikinda) 1412–1918,* Werschatz, 1928.
118. Dr. ADALBERT KARL: Bd. II. 154.
119. *Cadastrul*: II.325.
120. KOVÁCH G.: 266.
121. *Cadastrul*: II.325./
122. *Cadastrul*: II.325.
123. KOVÁCH G.: 266.
124. *Cadastrul*: II.325.
125. *Cadastrul*: II.325.
126. KOVÁCH G.: 266.
127. *Cadastrul*: II.325.
128. KOVÁCH G.: 266.
129. *Cadastrul:* II.325.
130. KOVÁCH G.:266.
131. KOVÁCH.G.: 257.

132. Dr. ADALBERT KARL: B.I. 227.
133. Dr. ADALBERT KARL: B.I. 224.
134. BOROVSZKY: *Torontál...*, 595.
135. Dr. ADALBERT KARL: Bd.I.184.
136. *Cadastrul:* II.325.
137. KOVÁCH G.: 267.
138. *Cadastrul:* II.325.
139. *Cadastrul:* II.325.
140. KOVÁCH G.: 267.
141. *Cadastrul*: II.325.
142. KOVÁCH G.: 267.
143. *Cadastrul*: II.325.
144. *Cadastrul*: II.325.
145. KOVÁCH G.: 267.
146. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*
147. *Cadastrul*: II.325.
148. KOVÁCH G.: 258.
149. *Istorijski Arhiv Bela Crkva. Fond 428-C, 1863–40.*
150. BARÓTI: *Adattár*, I.270.
151. BARÓTI: *Adattár*, I. 281; 289; 291.
152. BOROVSZKY: *Torontál...*, 244.
153. *Cadastrul*: II. 326.
154. KOVÁCH G.: 267.
155. *Cadastrul*: II. 391; DÁVIDHÁZY ISTVÁN: *Adalék a Bánáti Határkerület és Pancsova céhszabályzatához. V. Kézművesipari Szimpozium Veszprém 1984. november 20-21. Veszprém, 1985.*
156. *Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeţ. Inv.Nr. 201*.
157. BRANISLAV DAMJANOV si ELZA HES: *Pregled razvoja zanatstva na producju udruzneja zanatlija Panceva, Kovavice i Alibunara 1795–1985,* Pancevo 1985., S. 11-12.
158. TROSTOVSZKY: 156.
159. *Cadastrul*: II.391.
160. ELSA HES, C. PETROVIC: *Cva veka zanatstva u Pancevu,* Pancevo 1995.
161. BRANISLAV DAMJANOV şi ELSA HES : Pregled. ., 22.
162. ELZA HES: *Zbirka Vandrovki*. In: *Istorski Arhiv Pancsevo. Informator* 23/1991. 7-38.
163. KÖSZEGHY: 279.
164. ELZA HES: *Zbirka Vandrovki.*
165. DÁVIDHÁZY ISTVÁN : 189-190.
166. MILLEKER: *Gescichte des Gewerbe...*, 21. şi *Geschichte der Stadt Pancevo*., Pancevo, 1925. 61-65.
167. MILLEKER: *Pancevo...*, 88-89.
168. KLAUS STOPP: Bd. 8.82-83.
169. *Istorijskij Arhiv Bela Crkva. Fond: 428-C/1824-3.*
170. WALTER KINDL: *op.cit.*, 33.
171. MILLEKER : *Pancevo*. 84.
172. ELSA HES, C. PETROVIC: *Cva veka* …,14.
173. MILLEKER: *Pancevo*. 141.
174. MILLEKER: *Pancevo*. 188.

175. VOGENBERGER OTTO: *Pantschowa Zentrum des Deutschtums im Südbanat*, Pannonia Verlag Freillassing. 1961.204.
176. BARÓTI: *Adattár*, I. 368.
177. S. JORDAN: 127.; BOROVSZKY: *Totontál..*, 610.
178. BOROVSZKY: *Torontál..*, 244.
179. MILLEKER: *Die Familie Weifert. .,*
180. BOROVSZKY: *Torontál..*, 237-238; 244.
181. *Cadastrul*: II.324.
182. KOVÁCH G.: 267.
183. BARÓTI: *Adattár*, I.290.
184. TROSTOVSZKY:
185. KOVÁCH G.: 267.
186. BOROVSZKY: *Torontál…*, 244.
187. MILAN MILOŞEV: *Die Zünfte in der Dörfen des Banats.*
188. *Istorijski Arhiv Bela Crkva. Fond 428-C-1851-15.*
189. TROSTOVSZKY:
190. KOVÁCH G.: 267.
191. BOROVSZKY: *Torontál...*, 238.
192. *Cadastrul*: II.326.
193. KOVÁCH G.: 267.
194. *M.B. Secția de Istorie. Statutul breslei unite din Peciul Nou.*
195. LUDWIG STEFAN SCHWARTZ: *Mathias Thill. Bauerdrama*, Bukarest, 1977. 64.
196. *Cadastrul:* II. 326.
197. Dr. ANTON PETER PETRI: *Heimatbuch des Heidenstädtchens Hatzfeld im Banat*, Hatzfeld 1991.
198. *Cadastrul*: II.325.; KOVÁCH G.: 265.
199. *Cadastrul*: II.325.; KOVÁCH G.: 265.
200. *Cadastrul*: II.325.; KOVÁCH G.: 265.
201. TROSTOVSZKY:
202. *Cadastrul:* II. 325.
203. KOVÁCH G.: 268.
204. KOVÁCH G.: 256.
205. VARGA FERENC: *A nemrég eltörölt honi céhrendszer rövid ismertetése.* Történelmi és Régészeti Értesítő 1/1876.
206. Dr. ANTON PETER PETRI: *Hatzfeld..*, 219 şi 171.
207. BOROVSZKY: *Torontál..*, 244-245.
208. *Hatzfeld in Wort und Bild. Herausgeber*: Kulturgesellschaft Hatzfeld. Nürnberg. 1990. 73-75.
209. Dr. ADALBERT KARL: Bd. I.70.

MANUFAKTUREN, ZÜNFTE UND INDUSTRIE IM BANAT ZWISCHEN 1717–1918

HANDWERKER UND ZÜNFTE IM BANAT ZWISCHEN 1717–1778

In der deutschen, ungarischen und rumänischen Fachliteratur wurde äußerst wenig über das Zunftwesen im Banat geschrieben. Dank umfangreicher Studien von Felix Milleker, Josef Kallbruner, Sonja Jordan und Leo Hoffmann existieren jedoch sehr viele Informationen über die Entwicklung von Manufakturen und Kleinindustrie im Banat im 18. Jahrhunderts. Die ungarische Fachliteratur, beginnend mit Szentkláray Jenő, Szádeczky Lajos und Eperjessy Géza sowie in den letzten Jahren auch Kovách Géza hat jedoch viele Daten und Fakten über die Entwicklung der Zünfte im Banat des 19. Jahrhunderts ans Licht gebracht. Die wenigen rumänischen und serbischen Studien von Gertrude Bardoş, Heinrich Lay, Ioan Boroş, Luminița Wallner-Bărbulescu, Augustin Mureşan, Milan Miloşev, Branislav Damjanov und Elsa Hesch haben sich nur mit einigen Aspekten der Entwicklung lokaler Zünfte beschäftigt. In allen erwähnten Veröffentlichungen wurden aber sowohl die Zünfte als auch die Entwicklung der Industrie auf dem Gebiet der Grenzregimenter einfach übersehen oder blieben unbeachtet.

Was die Entwicklung der Manufakturen und Industrie betrifft, haben wir dank umfangreicher Monographien von Borovszky zu Beginn des 20. Jahrhunderts Kenntnis. Über die Komitate Temesch und Torontal geben die Wiener Dissertationen von Irmgard, Kucsko, Maria Simlik, Johann Wessely, Hedwig Kadan, Ingeborg Schreiber, Heinrike Mraz für die Zeitspanne vor und nach dem Zweiten Weltkrieg aufschlußreiche Daten. Ein klares Bild zu diesem Thema ergaben in jüngster Zeit die Arbeiten von Costin Feneşan und Rudolf Gräf.

Aus der Zeit vor der Eroberung des Banats durch die Türken sind uns nur einzelne Fakten und Daten über Handwerker in Temeswar (Timişoara) und Lippa (Lipova) überliefert. Im letzteren Ort waren die Gewerbsleute schon vor der türkischen Eroberung in Zünften organisiert. Während der türkischen Herrschaft waren die Handwerker und Kaufleute aus dem Banat in der, im Osmanenreich bekannte Vereinigung, „Taif“ genannt, zusammengeschlossen. Diese spezifischen Handwerksorganisationen hatten nur eine

begrenzte, vermittelnde Funktion zwischen den Handwerkern und der lokalen Behörden. Sie hatten aber keinen Einfluß auf Produktion, die Vermarktung der Erzeugnisse und auf die Ausbildung des Nachwuchses. Von den türkischen Handwerkern aus dem Banat sind uns nur einige Namen wie der Temeswarer Bäcker Mehmed Bejzadie, Sohn von Abdullah und der Karansebescher (Caransebeş) Zuckerbäcker Veli Bese und der Pantoffelmacher Hasan Bese überliefert. In einem Verzeichnis aus den Jahren 1660 bis 1666 werden sowohl rumänische als auch serbische Handwerker erwähnt. So Namen wie: Marinko, Zivko und Ştefan aus Temeswar, Negovan und Radu aus Warjasch (Varias), Ostea und Achim aus Knees (Satchinez), Vasil und Jovan aus Folia und Doba aus Denta. Die christlichen Handwerker aus dem Banat waren damals in zunftähnlichen Vereinen, „esnaf” genannt, organisiert.

Nach der Eroberung des Banats durch die kaiserliche Armee im Jahre 1716 wurden für die Erfüllung der Aufträge wie Instandsetzung und Neubau der Festung, für den Bau von Kasernen und Magazinen unzählige Militärhandwerker ins Land geholt. Neben dem militärischen Bedarf waren für die Umsetzung der Wirtschaftspläne der neue Verwaltung unter Leitung des Gouverneurs Claudius Florimund Graf von Mercy aber auch Tausende von zivilen Handwerkern notwendig. Laut eines Berichts aus dem Jahre 1720 waren hier in sechs Distrikten des Banats nur 132 bürgerliche Handwerker tätig. In diesem Bericht wurden die 600 Zigeunerfamilien, die als nicht seßhafte Handwerker für die rumänischen und serbischen Haushalte die Schmiedwaren herstellten, nicht berücksichtigt.

Schon im Mai 1718 hatten die in der Festung Temeswar niedergelassenen Handwerker die Administration gebeten, sich in Zünften nach Wiener Muster organisieren zu dürfen. Dieser Antrag wurde zuerst von dem neu gegründeten Deutschen Magistrat und auch von Mercy persönlich unterstützt. Da er letztlich doch nicht genehmigt wurde haben 1723 die Banater Handwerker ein neues Gesuch zur Einrichtung von Zünften bei den Wiener Behörden gestellt. Dieses Anliegen wurde von der Wiener Hofkammer mit der Begründung abgelehnt, daß durch die Zünfte Monopole entstehen könnten und eine Konkurrenz verhindert werde. Drei Jahre später, 1726, haben die Vertreter aller Temeswarer Handwerker die Gründung eines gemeinsamen “Meisterschaftsladens” verlangt, doch auch dieser Antrag wurde von der Hofkammer zurückgewiesen. Neue Anträge für die Zulassung von Zünften werden in den Jahren 1763 und 1766 erwähnt. In einem gemeinsamen Antrag der rumänischen und serbischen Kürschner aus Temeswar im Jahre 1766 wurde darauf hingewiesen, daß diese Gewerbetreibenden einen ähnlichen Versuch schon nach der Eroberung des

Banats und vor dem großen Seuche von 1737 unternommen hatten. Das Gesuch aus dem Jahre 1763 wurde dann vom Temeswarer Deutsche Magistrat gebilligt, mit der Begründung, daß ohne das Bestehen von Zünften fremden Gesellen nicht ins Banat würden, weil die Banater Meister Jungen aus dem Reich nicht ausbilden dürften. Trotz dieser Argumente wurde das Gesuch jedoch von Kaiserin Maria Theresia wegen der Rechte der Zünfte, Meisterstücke vor der Meisterprüfung zu verlangen, persönlich abgelehnt. Nach einigen Jahren, 1771, genehmigte die Kaiserin schließlich einen neuen Antrag mit dem Titel "Entwurf eines k.. k. Privilegienbriefes für die vereinigten Handwerkszünfte im Temescher Banat und der Hauptstadt und Festung Temeschburg". Nach Erteilung des Konsenses wurde in Temeswar eine Hauptlade (Hauptzunft) mit den dazugehörenden 13 Filialladen ins Leben gerufen.

Die Existenz der Temeswarer Hauptlade wird durch 27 Lehrbriefe, die zwischen 1772 und 1815 ausgestellt wurden, bestätigt. Die in der Temeswarer Buchdruckerei von Matthäus Joseph Heimerl gedruckten Handwerkskundschaften (Lehrbriefe) mit Temeswarer Festungsansichten (Veduten), tragen zwischen 1772-1782 den Titel;" Kaiserl. Königl. Haupt- und Granitz Festung Temeswar", und nach 1782 „Kaiserl. Königl Freistadt Temeswar". Die Lehrbriefe haben sich auf folgende Filialläden bezogen: 1775 und 1798 Glaser und Hufschmiede; 1779 Bäcker; 1782 und 1814 Maurer; 1780, 1788, 1789 und 1823 Riemer; 1789 Rothgerber; 1796 und 1816 Schlosser; 1798 Handschuhmacher; 1799 und 1801 Perückenmacher; 1800 Zischmenmacher (Stiefelmacher); 1804 Zimmermeister; 1805 und 1815 Tischler; 1807 Wagner; 1808 Gürtler; 1812 Lebzelter; 1814 Hutmacher und 1815 Binder.

Über die Wohnsitze der Handwerker in der Festung Temeswar und den Vororten gibt eine Steuerliste aus den Jahren von 1773 bis 1778 interessante Auskünfte. Gemäß den Verzeichnissen haben die Handwerker aus der Festung 3219, von der Josefstadt 2482, aus der Fabrikstadt 1774 und die aus den Meierhöfen 1251 fl. (= Gulden) an Gewerbesteuer bezahlt. Sämtliche Angelegenheiten der städtischen Handwerker wurden vom Deutschen und Raizischen Magistrat reglementiert. Die Schneidergesellen aus Temeswar haben im Jahre 1761 die Erlaubnis bekommen, im Bürgerhospital eine Herberge für ihre kranken Berufskollegen einzurichten.

Die Handwerksgesellen aus Temeswar hatten in der zweiten Hälfte des 18. und in den ersten Jahrzehnten des 29. Jahrhunderts bemerkenswerte Konflikte mit der städtischen Behörde, beziehungsweise mit den Vorstehern der Zünfte gehabt. Die Auseinandersetzungen in den Jahren von 1764 bis 1766 zwischen Schustergesellen und dem Magistrat erreichten ihren

Höhepunkt im Oktober 1766 in einem Streik der Gesellen, der erst durch den Eingriff des Militärs beendet werden konnte. Die nächsten größeren Auseinandersetzungen gab es zwischen den Hutmachergesellen und der Hutmacherzunft in Temeswar in den Jahren von 1815 und 1829. Sie führten zu einer Solidaritätserklärung und zu einem Bündnis der Hutmachergesellen aus Temeswar, Arad, Lugosch (Lugoj), Karansebesch, Karaschowa (Caraşova) und Peterwardein (Petrovaradin).

Die Temeswarer Hauptlade bestand laut aufliegenden Informationen bis 1815. Die Eingliederung des Banats an Ungarn im 1778, dann die Aufstellung der Komitate Temesch, Torontal und Karasch im Jahre 1779 und nicht zuletzt die Erhebung Temeswars zur königl. Freistadt von 1782 hatte keinen Einfluß auf das Bestehen der Hauptlade. Nach Borovszky haben die Temeswarer Zünfte am 22. Mai 1779 anläßlich der Feierlichkeiten für die Errichtung des Komitats in Temeswar defiliert.

Im Landtag von Preßburg (Bratislava) von 1796, hatte sich der städtische Senator Ignaz Pava für die Neugründung von Zünften und für die Liberalisierung von Gewerbe und Industrie eingesetzt. Die lange Zeit der Französischen Kriege war für die Neuregelung des Zunftwesens in Ungarn nicht gerade günstig. Die neuen, einheitlichen Zunftprivilegien, ausgearbeitet schon 1802, wurden von den ungarischen Komitaten erst im Jahre 1813 gebilligt. Zünfte mit einheitlichen Handwerksordnungen für die ganze Monarchie gab es in Temeswar ab 1815.

Aus der Fachliteratur geht hervor, daß gleich nach der Vertreibung der Türken einige Zünfte aus Wien Filialladen in ungarischen Städten gegründet hatten. Später wurden die Filialzünfte unabhängig und gründeten selber Filialladen in mittleren und östlichen Teilen Ungarns. Da in Banat bis 1771 keine Zunftgründung erlaubt war, haben die Zünfte aus Ofen (Buda), Preßburg, Ödenburg (Sopron) und Segedin (Szeged), Meister aus Banat in ihre Zünfte aufgenommen. So gründete zum Beispiel die Hauptlade der Lebzelter aus Ofen und aus Pest im Jahre 1719 eine Niederlassung in Neusatz (Novisad). Die Filiallade in Neusatz wurde erst im Jahre 1822 unabhängig. Zwischen 1779 und 1790 gehörten zu der Hauptlade der Hutmacher aus Ödenburg Meister aus Temeswar und Hatzfeld (Jimbolia). Zu dem Laden der Bäckerzunft von Ofen gehörten, als Landmeister, Bäcker aus Neuarad (Aradul Nou)(1771), Lippa (1808), Temeswar (1763), Sombor (Zombor) (1773), Neusatz (1766), Peterwardein (1744), Werschetz (Vršac) (1753), Orawitza (Oravița) (1790), Dognatschka Dognecea) (1755), Karansebesch (1730), Mehadia (1770) und Orschowa (Orşova) (1729). Außer zur Hauptlade aus Ofen gehörig, wurden einige Bäcker aus Groß-St-

Nikolaus (Sinnicolau Mare), Groß-Betschkerek (Zrenjanin), Temeswar und aus Tschakowa (Ciacova) Mitglieder der Bäckerzunft von Segedin.

Zwischen 1719 und 1858 werden unter den Mitgliedern der Lebzelter-Zunft von Ofen auch Meister aus Temeswar(1728), Pantschowa (Pančevo), Groß- St.-Nikolaus, Lugosch, Fatschet (Făget), Lippa und Neuarad erwähnt. Die Glaser aus Pest hatten Landmeister aus Neuarad (1777), Lippa(1808), Perjamosch (Periam) (1806), Hatzfeld (1794), Temeswar (1758), Lugosch (1809), Tschakowa(1803), Werschetz (1790) und Orawitza (1738) als Mitglieder gehabt. Der Kürschnerzunft von Ofen gehörten zwischen 1747 und 1829 Landmeister in Groß-St.-Nikolaus, Neuarad, Lugosch, Temeswar, Groß-Betschkerek, Weißkirchen (Bela Crkva), Ulmbach (Peciul Nou) und Pantschowa. Unter den Zunftmitgliedern der Kammacher von Ofen werden im Jahre 1717 Meister aus Lippa und Temeswar erwähnt. Zur Zunft der Schön- und Schwarzfärber aus Preßburg werden die Mitglieder Josef Haubenhofer (1799), Leopold Lobmayer (1808) und Georg Haubenhofer aus Temeswar erwähnt. Unter den Bürstenbindern aus Ofen waren Meister aus Winga (Vinga) und Temeswar, und bei dem Drechslern aus Ofen wurde im Jahre 1763 ein einziger Meister aus Temeswar erwähnt. Die Kaminfeger aus dem Banat, wie alle Kaminfeger aus den nach 1695 rückeroberten Gebieten, gehörten schon nach 1717 zur Zunft der Kaminfeger von Ofen. Seilermeister aus Groß- St.-Nikolaus, Groß-Betschkerek, Temeswar, Weißkirchen, Pantschova und Werschetz waren bei der Hauptlade in Segedin registriert. Im Jahre 1723 wurde beim Bäckerladen von Segedin der Bäcker Gáll János aus Hatzfeld registriert

Die Wanderrouten der Banater Gesellen

Im Falle einer Wanderschaft brauchten die Gesellen aus dem Banat schon im Jahre 1729 eine schriftliche Genehmigung der Temeswarer Militärbehörden. Diese Genehmigung wurde im Jahre 1761 durch standardisierte Lehrbriefe, dann ab 1814 durch Wanderbücher ersetzt. Die behördlichen Eintragungen in den Wanderbüchern geben wertvolle Informationen über die Wanderwege der Banater Gesellen. Leider sind bisher nur wenige in den Banater Archiven aufbewahrten (allein in Pantschowa über 600) Wanderbücher ausgewertet. Die bisher ausgewerteten Daten von Wanderbüchern und die schon bekannten Eintragungen in Gesellenherbergen aus Europa zeigen, daß die Banater Gesellen im 18. und 19. Jahrhundert häufig das Ausland besucht haben. In der Tischler-gesellenherberge von Wien sind zwischen 1804 und 1825 Eintragungen über die Gesellen Ignac Bülfeer aus Reschitza (Reşița), Anton Quikt aus

Orawitza und Josef Eggert aus Lippa gefunden worden. Zwischen 1836 und 1861 wurden in der Gesellenherberge der Schönfärber in Chemnitz die Namen der Gesellen Georg Einzler, Eduard Trautmann, Johann Mati, Franz Lobmayer, Heinrich Peter und Josef Kumberger aus Temeswar; Johann Gorlec und Ferdinand Ligtag aus Groß-Betschkerek; Josef Petrovics aus Hatzfeld; Matheas Heim aus Groß- St.-Nikolaus und Josef Rosenstrauch aus Delineşti (Kreis Karasch-Sewerin) verzeichnet. Zwischen 1824 und 1837 begegnen wir in Erfurt den Namen der Gesellen Martin Zettler und Joseph Lobmayer aus Temeswar, Nikolaus Schieser und Mathias Lapossy aus Großkikinda (Velika Kikinda) und Johann Adams aus Hatzfeld. Der deutsche Historiker Helmut Bräuer weist darauf hin, daß zwischen 1836 und 1850 bei den Handwerkern und in Kleinbetrieben von Dresden und Leipzig 14 Gesellen aus dem Banat nachweisbar sind. Zwischen 1743 und 1809 wurden in Gesellenherbergen von Segedin die Namen mehrerer Gesellen aus Groß- St.-Nikolaus, Winga, Temeswar, Werschetz, Weißkirchen und Pantschowa gefunden. Zwischen 1743 und 1809 wurden in Raab (Győr) Knopfmacher aus Lugosch und Temeswar, und bei den Hutmacher in Ödenburg zwischen 1779- 1890, Gesellen aus Hatzfeld und Temeswar registriert. Nach Angaben von Felix Milleker hatte sein Urgroßvater, Johann Milleker, als Wagnergeselle unter anderem auch in Wien gearbeitet. Der Vater, Karl Milleker, hatte als Schmied eine 7 Jährige Walz auf der traditionellen Eisroute der Schmiedgesellen im Salzkammergut absolviert.

Eine beispielhafte Walzroute durch Ungarn, Österreich, Deutschland und Schweiz hatte der Temeswarer Buchdrucker Carl Traunfellner unternommen. Zwischen dem 28. März 1838 und dem 3. August 1842 arbeitete Traunfellner bei Druckereien in Pest, Preßburg, Wien, Passau, Regensburg, Landau, Augsburg, Stuttgart, Alzey, Kaiserslautern, Landau an der Weinstraße, Freiburg, Zürich, Bern, Basel, Stuttgart, Ulm, Günzburg, Neustadt, Würzburg, Speyer und Freiburg. Zwischen 1842- 1852 stand Traunfellner in seiner Heimatstadt Temeswar in Kondition und ab 1852 errichtete er die erste Druckerei in Lugosch und wurde ein Jahre später, 1853, der Herausgeber des „Lugoser Anzeigers“.

In Ländern Mittel und Osteuropas wanderte der Seifensiedergeselle Moritz Adler von 1856 bis 1867 arbeitete unser Geselle (chronologisch) bei Seifensiedern in Temeswar, Winga, Groß-Betschkerek, Fünfkirchen (Pécs), Gränz-Sigeth (Szigetvár), Kanischa (Stara Kanjiža), Pest, Arad, Sombor, Eszék (Osijek), Weißkirchen, Lugosch, Hermannstadt (Sibiu), Diemrich (Deva), Arad, Battonya (Kom. Békés), Arad, Groß-Betschkerek, Pest, Arad, Belgrad, Giurgiu, Bukarest, Predeal und Piteşti.

Nach einer Abhandlung der ungarischen Historikerin Doka Klára kamen von 461 Anträgen, die in der Zeitspanne von 1790 bis 1849 bei der Ungarischen Statthalterei in Ofen, für Auslandsreisen registriert waren, 13,4 % aus den Freistädten Temeswar, Neusatz, Arad und Stuhlweißenburg (Székesfehérvár)..

Die Zünfte auf dem Gebiet der Banater Militärgrenze

Die Handwerker aus der Militärgrenze waren, nach Felix Milleker und Fr. Vanicek im Jahre 1751 in einer Grenzzunft mit Hauptlade in Peterwardein organisiert. Die Statuten mit 21 Punkten waren laut Fr. Vanicek noch im Jahre 1875 in Peterwardein aufbewahrt. Die Grenzhandwerker hatten nach Vanicek die gleichen Rechte wie die bürgerlichen Handwerker gehabt, nur die Freisprechung von Gesellen und deren Aufnahme in die Reihen der Meisterschaft waren für Regimentskommandanten reserviert. Im Bereich der Banater Grenzregimenter, wurde die erste Zunft am 13. September 1777 in Weißkirchen ins Leben gerufen. Die Statuten waren nach Peterwardeiner Muster, durch den Wiener Hofkriegsrat genehmigt worden. Der Vorsteher der Zunft war ein Grenzmeister. Die Satzung, die im Städtischen Museum in Werschetz aufbewahrt ist, ist nach unseren Erkenntnissen nur eine Kopie aus dem Jahre 1824. Im Jahre 1794 wurde ein neues Statut für die Banater Militärgrenze bewilligt. Gemäß der Satzung war der Sitz der Hauptlade der Zunft in Pantschowa und eine Filiallade in Weißkirchen untergebracht. Die Weißkirchner Filiallade wurde 1797 zur Hauptlade erhoben. Nach einer Statistik von 1802 lebten in der Banater Militärgrenze 343 Handwerker: 161 davon auf dem Gebiet des Deutsch- Banater und 222 auf dem Gebiet des Illyrieschen Grenzregimentes. 1833 wurde in Karansebesch eine Zunft für das Rumänische Grenzregiment gegründet. Neben den Zunftstatuten waren die Rechte und Pflichten der Grenzhandwerker durch das Kantonregulativ aus dem Jahre 1787 und das Grenzgrundgesetz von 1807 und 1850 reglementiert.

Die genannten Gesetzgebungen haben für die Einwohner der Militärgrenzen die Erlernung eines Handwerkes nur in Ausnahmefällen erlaubt. Ziel der Grenzen war es so formuliert durch das Grenzgrundgesetz von 1807 (nach Fr. Vanicek): „Das Soldatenvolk an der Donau, Save, Drau (Drave), Una und an der Kapela bleibt noch in seiner materiellen Existenz vor allem an die Bodenkultur angewiesen. Gewerbe, Handel und Wissenschaft bleiben noch in zweiter Linie zurück und dem obersten Zwecke des Soldatenlandes untergeordnet“. Handwerksberufe konnten nach Kantonregulativ und dem Grenzgrundgesetz aus dem Jahre 1807 nur erlernt

werden wenn der Kandidat für Kriegsdienste wegen körperlicher Behinderung untauglich war. Zu Ausnahmen gehörten die Fälle, in denen die Regimente Handwerker wie Zimmerleute, Steinmetze, Hufschmiede oder Riemer brauchten, oder wenn aus Grenzerfamilien der Militär-nachwuchs schon ausreichend gesichert war. Laut einem Kaiserliche Erlaß von 1868 erhielten die Grenzbewohner volle Freiheit, um ein Handwerk zu erlernen. Ein Jahr später, 1869, wurden die Zünfte auch in der Militär-grenzen aufgelöst. Damals zählte man im Banater Grenzgebiet 5850 steuerpflichtige Handwerker.

Die nicht zünftigen Gewerbe durfte, insofern es der Militärdienst und die Hausarbeit nicht beeinträchtigte, ohne Einschränkungen ausgeübt werden. Die zunftmäßigen Meister wurden als Professionisten beim Regimentsitz eingeschrieben. Die Strafbarkeit der Professionisten, aber auch die Leibesstrafe standen unter der Jurisdiktion des Regimentsgerichtes. Gewerbsleute waren nach Maßgabe ihres Gewerbes in vier Klassen eingeteilt und zahlten 10, 8, 6 und 4 fl. Taxe in die Grenzkasse.

DIE ZÜNFTE IM BANAT NACH 1815

Nach 1815 wurden in 37 Ortschaften des Banats Zünfte gegründet. In Museen und Archiven von Temeswar, Arad, Lugosch, Karansebesch, Pantschowa, Weißkirchen, Groß-Betschkerek, Großkikinda, Werschetz und Budapest sind neben ungefähr 800 Wanderbüchern auch 307 Zunft-gegenstände aufbewahrt. Von letzteren sind dies 153 Zunftprivilegien, 50 Lehrbriefe

(Kundschaften), 60 Petschaften, 16 Zunftfahnen, 10, Herbergszeichen, 15 Zunftladen und 20 Zunftkrüge, Kannen und andere kleine Objekte. Dank Sammeltätigkeiten des Südungarischen Historischen und Archäologischen Vereins in Temeswar, gegründet 1872 von Ormos Sigismund, besitzt das heutige Banater Museum in Temeswar die größte Zunftsammlung im Banat. Außer in Temeswar besitzen die Museen und Archive in Werschetz, Groß-Betschkerek, Grokikinda und Lugosch. sehr schöne Sammlungen.

Im Komitat Karasch

Im ehemaligen Komitat Karasch, das von 1779 bis 1849 und von 1861 bis 1882 bestand, gab es Handwerkszünfte nur in Fatschet, Lugosch und in Karansebesch.

In **Fatschet** bestand eine Gemeinschaftszunft seit dem Jahre 1847, zu der Schmiede, Schlosser, Büchsenmacher, Hutmacher, Schönfärber, Zuckerbäcker, Friseure, Gerber und Hafner gehörten. Laut der Generalkonskription von 1828 gab es in Fatschet 2 Schmiede, 2 Schuster, 1 Glaser, 4 Müller, 1 Metzger, 1 Büchsenmacher, 1 Seifensieder, 1 Friseur, 1 Apotheker und 9 Goldwäscher.

In **Karansebesch**. Gab es eine Vereinigte Zunft für Grenzhandwerker aus Karansebesch, die im Jahre 1833 gegründet wurde. Nach Belegen aus dem Jahre 1802 wurden von 512 Häusern in Karansebesch 445 durch Militär, 21 von rumänischen und serbischen Kaufleuten und 21 von deutschen Professionisten bewohnt. In Akten zwischen 1818 und 1872 sind hauptsächlich deutsche Namen von Glasern, Schustern, Schmieden, Schneider, Bindern, Metzger, Schlossern, Zuckerbäckern und Buchbindern vorzufinden. In der Militärkonskription von 1818 sind in Karansebesch 50 Handwerker erfaßt.

In **Lugosch** haben wir in verschiedenen Sammlungen wie in Temeschwar und Budapest 15 Zunftgegenstände (5 Zunftprivilegien, 4 Herbergezeichen, 2 Petschaften, 2 Zunftfahnen, 1 Gesellenlehrbrief und 1 Zunftlade) die Stadt an der Temesch betreffend gefunden. Die 5 Vereinigten Zünfte von Lugosch wurden in der Zeitspanne zwischen 1818 und 1847 gegründet. Laut der Generalkonsription 1828 gab es in Lugosch 152 Handwerker, davon 6 Schmiede, 3 Wagner, 3 Seiler, 10 Binder, 3 Sattler, 1 Seiler, 1 Kupferschmied, 19 Kürschner, 1 Hutmacher, 14 Schneider, 19 Schuster, 9 Zischmenmacher, 1 Kammacher, 5 Gerber, 1 Knopfmacher, 6 Tischler, 2 Schlosser, 3 Maurer, 2 Zimmerleute, 1 Nagelschmied, 4 Bäcker, 3 Metzger, 4 Hafner, 3 Zuckerbäcker, 1 Uhrmacher, 1 Buchbinder, 4 Seifensieder, 1 Goldschmied, 1 Apotheker, 1 Friseur, 1 Drechsler, 1 Weber, 1 Kepenekschneider (Bunda- oder Pelzschneider), 3 Glaser und 9 andere Meister. In einer Wiener Manufakturstatistik aus dem Jahre 1828 wurde betont, daß die Gerber aus Lugosch als ausgezeichnete Hersteller von Korduanleder (= Ziegen- und Schafleder) bekannt waren. Die Handwerker haben eine wichtige Rolle im städtischen Leben von Lugosch gespielt. Unter den Bürgermeistern von Deutsch- Lugosch waren die Namen des Schusters Anton Majcler (1747), des Zimmermannes Josef Emerich (1756) und des Schmiedes Josef Andrasics (1793) bekannt. Letzterer war auch der erste Bürgermeister des im Jahre 1793 vereinigten Deutsch- und Rumänisch-Lugosch gewesen.

Nach einem Herbergezeichen aus dem Jahre 1719, waren die Kupferschmiede aus Lugosch in einer zunftähnlichen Handwerkerorganisation vereint. Die Inschrift des Kupferkessels aus dem Jahre 1719

lautet: „LUGOSER KUPFERSCHMIDE”. Wir wissen, daß die Kupferschmiede aus dem Banat schon während der Militär- und Kammeralverwaltung (1717-1778) eine herausragende Position unter den Banater Handwerkern einnahmen. Nach einem Bericht der Kammeraladministration aus dem Jahre 1760, haben die Kupferschmiede auf dem Lande 385 fl. als Gewerbetaxe bezahlt. Die Kupferschmiede aus Lugosch hatten im Jahre 1742 um die 30 Zentner Kupfer verarbeitet. Die Inschrift der Lugoscher Herbergezeichen aus 1825 lautet: „ KUPFER = SCHMIDE CUMFT IN LUGOS J. SARGO. ANO 1825. CW". Sie ist eine Bestätigung dafür, daß die Kupferschmiede von Lugosch auch zu Beginn des 19. Jahrhunderts eine bedeutende Rolle in der Wirtschaft der Stadt an der Temesch gespielt haben.

Für **Orschowa** haben wir zwar keinen Beleg von einer Zunftgründung, aber wir wollen die Bäckerinn, Maria Elisabetha Superin nicht vergessen, die im Jahre 1738 mit einem Aufwand von 4000 fl. die Kaiserliche Artillerie aus Orschowa vor den heranrückenden Türken retten konnte.

Im Komitat Temeswar

In **Temeswar** gab es laut den vorhandenen Zunftprivilegien in der Zeit zwischen 1815 und 1846 schon 25 Zünfte. Andere Zünfte, wie die der Fischer; der Maler und Anstreicher, der Bildhauer und Steinmetzen; der Schlosser, Uhrmacher, Büchsenmacher und Spornmacher; der Serbischen Sattler, der Barbiere und Chirurgen können wir nur durch Petschaften und mit Siegelabdrücken oder Fotografien vor dem Ersten Weltkrieg belegen. Insgesamt sind von den Temeswarer Zünften 38 Zunftprivilegien, 38 Petschaften, 27 Lehrbriefen, 10 Zunftfahnen, 2 Laden, 4 Meisterbriefe, 4 Herberge- und Zunftzeichen und 12 Zunftkrüge und Kannen vorhanden.

Kurz Zeit vor der Auflösung der Zünfte, im Jahre 1853, existierten in Temeswar 117 Gewerbe mit 1575 Gewerbsleute. Die Aufteilung der Gewerbsleute waren nach Preyer folgend: Anstreicher 3; Bäcker 24; Barbiere 25; Baumeister 10, Binder 14; Brotbäcker 50; Bratenbräter 19; Buchbinder 7, Büchsenmacher 1, Bürstenbinder 2; chirurgische Offizine 2; Deckenmacher 2; Drechsler 5; Fächermacher1; Feilhauer 1; Fiaker 25; Fleischhauer 11; Fleischselcher 10; Fischermeister 10; Friseure 3; Gelbgießer 6; Geräteträger 1; Gerber 15; Glaser 18; Gold- und Silberschmiede 12; Graveur 1; Greisler 65; Gürtler 2; Glockengießer 2; Hafner 22; Hackenschmiede 3; Handschuhmacher 2, Hutmacher16; Hutstepper 3; Instrumentenmacher 4; Kammacher 8; Kappenmacher 4; Kürschner 81; Klaviermacher 2; Kartenmaler 2; Kepenekschneider 31;

Kordovaner 29; Kotzenmacher 1; Korbmacher 5; Kleinfuhrleute 69; Kupferschmiede 11; Kaffeesieder 22; Lebzelter und Wachszieher 6; Leistenschneider 2; Lederer 16; Mandolettibäcker 1; Mehlhändler 66; Messerschmiede 4; Maschinist 3; Modistinnen 19; Matratzenmacher 1; Nadler 1; Nagelschmied 1; Optiker 1; Opinkare 3; Orgelbauer 1; Parfümeur 1; Pflasterer 2; Posamentier 1; Pfeifenmacher 1; Rauchfangkehrer 2; Regenschirmmacher 1; Riemer 2; Sattler 6; Schmiede 11; Schlosser 13; Schleifer 2; Schneider (Frauen) 25; Schneider (Herren) 70; Schuhmacher 37; Schnürmacher 8; Sesselmacher 3; Seiler 7; Siebmacher 7; Seifensieder 30; Speckhändler 6; Spengler 7; Strumpfwirker 3; Strohhutfabrikant 1; Salamimacker 1; Säbelmacher 1; Seidenfärber 5; Schönfärber 3; Schwarzfärber 1; Stärkemacher 2; Stiefelbeschläger 7; Tapezierer 10; Tischler 17; Tournistermacher 27; Tuchmacher 9; Tuchscherer 13; Trödler 9; Uhrmacher 9; Uhrmacher (Groß) 1; Vergolder 2; Wagner 13; Wattemacher 3; Weisgerber 1; Würstler 13; Wirte 186; Zeugschmiede 2; Zeugweber 12; Ziegeldecker 3; Zimmermaler 8; Zimmermeister 5; Zinngießer 2; Zischmenmacher 178 und Zuckerbäcker 6.

Sämtliche Unterlagen deuten daraufhin, daß die meisten Handwerker aus Temeswar und den anderen Handwerkszentren im Banat hauptsächlich aus den deutschsprachigen Bevölkerungsschichten kamen. Es gibt keine Information darüber, daß anderen Ethnien, außer den Juden, das Erlernen von Handwerk und die Aufnahme in eine Zunft aufgrund von Volks- und Religionszugehörigkeit gesetzlich verweigert worden wären. Während der Militärverwaltung war den Nichtkatholiken die Niederlassung im Banat grundsätzlich untersagt. Das Einwohnerverzeichnis der Innenstadt, zwischen 1717 und 1853 von Nicolae Ilieşu veröffentlicht, zeigt, daß von 3026 Einwohnern, 631 Rumänen oder Serben waren, Es handelt sich um Einheimische oder in Makedonien, Slawonien, Walachei und Siebenbürgen Geborene. Die meisten der orthodoxen Bewohner in der Innenstadt waren Handwerker gewesen.

Einige Handwerkgesellen aus Temeswar waren nach 1849 in mehreren international agierenden, verbotenen Vereinen tätig. So hatte am 8. August 1851 der in Osnabrück geborene Buchdrucker, Alexander Liesecke, den ersten Buchdruckerverein "Gemeinschaftliche Buchdrucker-, Kranken- und Viatikumskassa“ in Temeswar gegründet. Nasch einem Jahr, 1852, wurde dieser Verein von der Behörde verboten, aber nach der Auflösung der Zünfte im 1859 wurden in Temeswar, Orawitza (1854), Anina (1860), Reschitza (1861), Steierdorf (Anina) (1873), Werschetz, Pantschowa und Weißkirchen (1874) Arbeiterwohlfahrts- und Selbstbildungs-Vereine gegründet.

In **Tschakowa** wurden zwischen 1817 und 1842 fünf Zünfte gegründet. Die Generalkonskription von 1828 nennt in Tschakowa 1092 Einwohner, davon: 124 Handwerker und 51 Kaufleute. Die Aufteilung der Handwerker nach Nationalitäten : Serben 65, Deutsche 39, Rumänen 34, Juden 20, Slowaken 16, Ungarn 8, Bulgaren 2, zeigt eine sehr interessantes Bild über die Zusammensetzung der Handwerker, die verschiedenen Volksgruppen angehörten. Seltsam ist auch die Aufteilung nach Berufen. Die Serben und Rumänen waren meist Kürschner, Gerber, Kupferschmiede, Hafner und Goldschmiede. Aus einer Tschakowaer Kepenekschneider-Familie stammt der größte Erneuerer der modernen serbischen Literatur, Dositei Obradovici (1739-1811) der, nach seinem Biografen, vor 1753 eine Lehre als Kepenekschneider in Temeswar abschloß.

In **Detta** wurde die große Gemeinschaftszunft, die aus 52 Handwerkern bestand, im Jahre 1842 gegründet. Nach den vorliegenden Daten von 1828 gab es in Detta: 3 Schmiede, 3 Wagner, 2 Binder, 1 Schuhmacher, 2 Schneider, 1 Schlosser, 1 Zimmermann, 1 Siebmacher, 1 Metzger, 1 Bäcker, 2 Müller, und 1 Seifensieder. Am Ende des 19. Jahrhunderts machten einige Friseure aus Detta eine bemerkenswerte Karriere in Wien.

In **Jahrmarkt** (Giarmata) wurde die Gemeinschaftszunft im Jahre 1828 gegründet. Von den 758 Einwohnern im Jahre 1828 waren 47 Handwerker. Davon 7 Schmiede, 3 Wagner, 1 Seiler, 1 Binder, 9 Weber, 2 Schneider, 2 Zischmenmacher, 1 Hutmacher, 1 Drechsler, 4 Tischler, 2 Zimmerleute, 1 Friseur, 3 Müller und 1 Seifensieder gewesen.

In **Guttenbrun** (Zăbrani) gab es seit 1847 eine große Gemeinschaftszunft, der 29 Handwerksarten angehörten. Nach den vorliegenden Daten aus dem Jahre 1828 waren von den 529 Einwohnern Guttenbruns, 62 Handwerker. Diese waren: 5 Schmiede, 5 Wagner, 14 Weber, 3 Schuster, 1 Gerber, 1 Seiler, 4 Tischler, 1 Binder, 1 Hutmacher, 1 Metzger, 25 Müller und 6 ohne Angaben. Die ungewöhnlich große Zahl von Müller ist wegen des Bestehens von Schiffsmühlen auf der Marosch zu erklären. Auf ihnen gab es im Jahrer 1863 über 300 Fachleute.

In **Lippa** wurden in der Zeitspanne von 1819 bis 1841 drei Zünfte ins leben gerufen. Laut der Statistik von 1828 waren von den 1606 Lippaer Einwohnern 262 Handwerker und 36 Handelsleute. Die Zusammensetzung der Handwerker war: 6 Schmiede, 8 Wagner, 2 Kupferschmiede, 15 Binder, 1 Sattler, 1 Riemer, 22 Kürschner, 27 Zischmenmacher, 8 Schuster, 3 Gerber, 13 Schneider, 3 Schlosser, 1 Büchsenmacher, 4 Maurer, 2 Steinmetz, 2 Müller, 108 Hafner, 1 Siebmacher, 5 Seifensieder, 2 Goldschmiede, 8 Friseure, 2 Metzger, 2 Seiler, 2 Kammacher, 2

Zimmerleute, 1 Glaser, 5 Bäcker, 1 Lebzelter, 2 Knopfmacher, 1 Drechsler, 1 Färber, 1 Kaminkehrer, 1 Chirurg, und 63 ohne Angaben ihrer Berufsausübung. Die große Zahl der Hafner ist mit der uralten Hafnertraditionen in Lippa zu erklären. Die Hafner von Lippa haben in 1819 eine Hafnerzunft gegründet. Die Produkte haben die Hafner auf den Märkten von Arad, Petscka (Pecica), Temeswar und Segedin absetzen können. Der letzte Hafner aus Lippa, Johann Piatschek, hatte im 1967 die Akten und die reichen Zunftgegenstände dem Lokalmuseum übergeben.

In **Neuarad** bestand Neben außer einer Gemeinschaftszunft von 1819 auch eine Hutmacher

(1821) und eine Müllerzunft, die 1843 gegründet wurde. Laut der Konskription von 1828 wurden in Neuarad 176 Handwerker gezählt, die folgende Gewerbe ausübten: 7 Schmiede, 11 Wagner, 20 Binder, 5 Seiler, 2 Riemer, 10 Tischler, 2 Drechsler, 21 Maurer, 16 Zimmerleute, 13 Zischmenmacher, 6 Gerber, 9 Schneider, 10 Hutmacher, 3 Kammacher, 3 Kürschner, 3 Sattler, 1 Büchsenmacher, 2 Glaser, 1 Spengler, 3 Seifensieder, 4 Hafner, 2 Siebmacher, 3 Bäcker, 2 Metzger, 1 Lebzelter, 1 Friseur, 1 Uhrmacher, 1 Goldschmied, 9 Müller, 2 Strumpfwirker, 1 Leimsieder und 1 Wurstbäcker. Die große Zahl von Bindern war den benachbarten Weinbergen, und die Müller mit der beachtlichen Anzahl von Schiffsmühlen auf der Marosch zuzuschreiben. Für die relativ große Zahl der Hutmacher können wir keine Erklärung finden.

Aus **Saderlach** (Zădăreni) sind uns 3 Zunftprivilegien bekannt. Außer der im Jahre 1821 gegründeten Vereinigten Zunft ist noch eine ebenfalls von 1821, der die Handwerker aus Siegmundshausen (Murăşel) und Klein-St.-Nikolau (Sînnicolau Mic) angehörten, bekannt. Die dritte, die Müllerzunft, wurde im Jahre 1843 zusammen mit den anderen Müllern von Schiffsmühlen aus der unteren Maroschgegend gegründet. Vor den Zunftregelungen existierte in der unteren Maroschgegend eine überregionale Berufsorganisation der Müller, deren Leiter ein Kommandant mit der Aufgabe war für die Standortsauswahl, den Warndienst als auch den Einsatz des in Gemeinschaftsbesitz gewesenen Rettungsschiffes, „Hebgescherr“ zu organisieren.

In **Schöndorf** (Frumuşeni)**, Engelsbrunn** (Fîntînele) und in **Klein-St.-Nikolaus** bestand eine Gemeinschaftszunft der Schmiede, Wagner und der Zimmerleute aus den drei Dörfern, die 1821 gegründet wurde. Dazu gehörten auch die Müller aus Klein- St- Nikolaus.

In **Deutsch- St.-Peter** (Sînpetru German) wurde eine Zunft der Schmieden im Jahre 1819 gegründet. Gemäß der Konskription von 1828

gehörten ihr 5 Schmiede, 1 Wagner, 14 Weber, 2 Schneider, 3 Schuster, 1 Zimmermann, 2 Glaser, 1 Metzger, 1 Friseur und 4 Müller an.

In **Winga** werden in der ausgewerteten Fachliteratur 3 Zünfte erwähnt. Die von Erich Lammert erwähnte Zunft der Schiffsmüller ist von den Wingaer Zunftprivilegien nicht bestätigt. Die große Gemeinschaftszunft aus dem Jahre 1837 vereinte 41 Handwerkszweige allein aus Winga.

In **Werschetz**. hatten die Kupferschmiede im Jahre 1753 eine Gewerbetaxe von 400 fl. zu entrichten. Unter den 24 Ratsmitgliedern der Deutschen Stadtverwaltung waren 1791 folgende Gewerbetreibende: 1 Glaser, 1 Schneider, 1 Riemer, 1 Bäcker, 1 Schmied, 1 Tischler, 1 Zinngießer und ein Binder. Nach Milan Milosev bestanden die ersten Zünfte aus Werschetz schon 1772 und erfaßten die Kupferschmiede und Zinngießer; 1776 kamen die Schustern und Ende des 18. Jahrhunderts.die Kürschner und Schneider. Dazu berichtete Milleker zwar von bestimmten Handwerksrganisationen der deutschen und serbischen Handwerker aus den Jahren 1804 bis 1806, aber ihm zufolge wurden die ersten 13 Zunftprivilegien; 6 für deutsche und 7 für serbische Handwerker, erst im Jahre 1817 ausgegeben. Zu den von Milleker erwähnten Privilegien zählen wir die Statuten der Handelszunft aus 1825 und der Vereinigten Zunft aus 1830 hinzu. Da die Handwerker aus Werschetz ihre Zunftangehörigkeiten oft wechselten, wurde in 1845 ein Gewerbeverein ins Leben gerufen. Die deutschen Zünfte haben in 1837 einen Gewerbe Leseverein, 1840 ein Gewerbespital und 1847 das Theater Konkordia gegründet. Laut einer Statistik aus dem Jahre 1859 gab es in Werschetz 177 Kaufleute und 888 Handwerker. Nach der Auflösung der Zünfte im Jahre 1874 haben die Handwerker die Erste. Vereinigte Bürgerliche Gewerbegenossenschaft gegründet.

Von den Vielzahl der Werschetzer Zunftgegenständen sind heute in Museen von Temeswar und Werschetz nur 5 Zunftladen, 18 Zunftzeichen, 2 Petschaften und 2 Herbergezeichen aufbewahrt.

Im Komitat Torontal

Alisbrunn (Alibunar) wird von Milan Milosev im Jahre 1835 erwähnt.

In **Franyova** bestand seit 1828 eine Vereinigte Zunft, zu der die Seiler, Kürschner, Kepenekschneider, Zischmenmacher, Schuster, Knopfmacher, Maurer, Zimmerleute, Tischler, Wagner, Binder, Glaser, Weber, Metzger, Seifensieder, Riemer, Kaminfeger und Schmiede gehörten.

Beodra (Novo Miloševo) betreffend ist nur ein Gesuch aus dem Jahre 1847 zwecks Gründung einer Zunft aufbewahrt. Die Daten aus dem Jahre 1828 sprechen von: 4 Schmieden, 3 Wagner, 2 Zischmenmachern, 3 Schneider, 1 Weber, 1 Tischler, 1 Glaser, 1 Zimmermann, 1 Bäcker und 12 Müller, die zu diesem Ort gehörten.

In **Alt-Beschenowa** (Dudeştii Vechi) bestand seit 1840 eine Vereinigte Zunft, in der die Zischmenmacher, Schmiede, Wagner, Gerber, Riemer, Seiler, Glaser, Binder, Tischler, Schneider, Kepenekschneider, Lebzelter, Metzger, Schuster, Seifensieder, und Friseure aus die aus diesem Ort organisiert waren.

Für **Lenauheim** liegt laut den Zunftregistern aus Ungarn nur ein Gesuch und nicht ein Zunftprivileg vor. Im Jahre 1828 wurden in Lenauheim 2 Schmiede, 3 Wagner, 2 Zischmenmacher, 2 Gerber, 1 Knopfmacher, 1 Tischler und 4 Müller registriert.

Weißkirchen: Nach dessen Zerstörung im Jahre 1738, finden wir 13 Jahre später, 1751, unter der ansässigen serbischen Bevölkerung mehrere Gerber, Kürschner, Schuster, Kepenekschneider, Kupfer- und Silberschmiede. Als Weißkirchen 1777 zu einer Freien Militär-Kommunität erhoben wurde, hatte man eine Vereinigte Zunft für alle lokalen Handwerker bewilligt.

Zu diesen gehörten auch die Maurer. Aus deren Reihen stammte der Meister Martin Klesko, der 1769 den Hochofen aus Reschitza gebaut hatte. Zwischen 1794 und 1797 wurde die Zunft von Weißkirchen mit 119 Handwerkern unter die Hauptlade von Pantschowa gestellt. Nach 1797 wurde sie wieder zu einer unabhängigen Hauptlade. Gemäß Militärunterlagen aus dem Jahre 1802 waren von den 3602 Einwohnern der Stadt Weißkirchen 343 Handwerker, davon 43 Binder gewesen. Außer dem Herbergezeichen der Lebzelter und Wachszieher aus dem Jahre 1794 sind im dortigen Museum 3 schöne Lehrbriefe mit Stadtansicht aus Weißkirchen aufbewahrt.

In **Glogau** (Glogonj) bestand eine Zunft, die zu dem Hauptladen von Pantschowa gehörte und von Milan Miloşev erwähnt wird.

Rumänisch-Ketscha (Checea) erhielt im Jahre 1827 einen Zunftbrief. Laut der Statistik von 1828 gab es in Rumänisch-Ketscha 4 Gerber, 3 Zischmenmacher, 1 Schneider und 10 Müller.

Groß-Komlosch (Comloşul Mare) erhielt 1824 einen Zunftbrief zur Errichtung einer Vereinigten Zunft. Dazu gehörten nach Szádeczky, Kovách Géza und Trostovszky Gabriella die Metzger, Müller, Weber, Sattler, Riemer, Tischler, Wagner, Schmiede, Binder, Schuster, Schlosser, Hutmacher, Seiler, Bäcker, Knopfmacher, Glaser, Maurer, Schneider,

Blaufärber, Gerber, Lebzelter, Kupferschmiede, Friseure, Spengler, Ziegeldecker, Seifensieder, Kürschner, Hafner, und Opinkare (Opankenmacher). Etwas später, 1827, haben die Schuster aus Groß-Komlosch eine eigene Zunft gegründet.

Aus keiner der erforschten Unterlagen geht hervor, daß der im Jahre 1825 in Komlosch ansässig gewordene Schmied, Vidács István, der dortigen Vereinigten Zunft angehörte. Vidács, der später in Ofen die erste bedeutende ungarische Landmaschinenfabrik gründete, hatte zwischen 1825 und 1841 in Komlosch beim Hofgut des Grafen Nako gearbeitet, und hier die später berühmt gewordenen Vidács-Pflüge hergestellt. Nach Vidács hatte der Schmied Schulz die Tradition der Pflugherstellung in Komlosch fortgesetzt.

In **Lowrin** (Lovrin) wurden gemäß einer Statistik von 1768 die Handwerker als „Betjaren“ bezeichnet. Wir wissen, daß das aus der türkischen Sprache übernommene Wort „Betjare“ Handwerkergesellen bedeutet. Die Vereinigte Zunft aus Lowrin wurde im Jahre 1839 gegründet und erfaßte die Tischler, Schmiede, Schlosser, Zimmerleute, Maurer, Binder, Friseure, Metzger, Gerber, Kepenekschneider, Strumpfwirker, Glaser, Schuster, Zischmenmacher, Wagner, Schneider, Seiler, Riemer, Weber und die Knopfmacher.

Millencz (vielleicht Melencze) betreffend, ist uns aus dem Jahr 1834 ein Gesuch zur Gründung einer Zunft erhalten geblieben.

Die **Modoscher** (Jasa Tomič) Vetreinigte Zunft, die seit 1837 bestand, erfaßte folgende Handwerker: Tischler, Steinmetze, Maurer, Kürschner, Seiler, Schlosser, Opinkare, Schmiede, Kupferschmiede, Wagner, Zimmerleute, Schneider, Blaufärber, Weber, Glaser, Seifensieder, Gerber, Metzger, Goldschmiede, Lebzelter und Riemer.

In **Mokrin** wurde **-** laut Kovách Géza - im Jahre 1846 eine Vereinigte Zunft gegründet, der die Zischmenmacher, Kürschner, Schneider, Schmiede, Wagner, Tischler, Friseure, Gerber, Weber, Lebzelter, und Seiler angehörten.

In **Groß-Betschkerek** wird im Jahre 1540 der Goldschmied Petar Cmederevac erwähnt. In den Steuerlisten aus den Jahren 1660 bis 1666 sind 19 Handwerker aus Groß-Betschkerek aufgezählt. Die erste Zunft in diesem Ort wurde nach Rajka Grubity im Jahre 1801 gegründet und erfaßte die Schneider, Kepenekschneider, Knopfmacher und Deckenmacher. Diese Zunft wird im ungarischen Zunftkataster nicht erwähnt, obwohl darinnen genau 15 Zunftbriefe aus Groß-Betschkerk erwähnt sind. Nach Kovách Géza sind es 14 und nach Felix Milleker nur 13 Briefe.

Laut der Konskription aus dem Jahre 1828 gab es in Groß-Betschkerek 10 Schmiede, 11 Wagner, 4 Binder, 5 Seiler,3 Sattler, 3 Riemer, 29 Schneider, 40 Zischmenmacher, 7 Gerber, 30 Kürschner, 11 Weber, 9 Kepenekschneider, 4 Hutmacher, 11 Schuster, 12 Tischler, 3 Knopfmacher, 1 Textilfärber, 1 Opinkar, 1 Drechsler, 3 Kupferschmiede, 1 Spengler, 1 Hafner, 2 Seifensieder, 2 Maurer, 3 Zimmerleute, 2 Glaser, 1 Kammacher, 1 Kaminfeger, 2 Uhrmacher, 27 Müller, 3 Siebmacher, 4 Bäcker, 2 Metzger, 3 Lebzelter, 3 Friseure, 1 Grafiker, 1 Ziegeldecker, 1 Apotheker, 1 Instrumentenmacher und 46 andere Handwerker, deren Berufsrichtungen nicht angeführt sind. 65 Einwohner von Groß-Betschkerek waren im Handel tätig. Die reichen Kaufleute brachten für Schulen und Wohltätigkeitseinrichtungen bedeutende Spenden auf.

Im Jahre 1873 haben die Handwerker aus Groß-Betschkerek die Vereinigte Gewerbegenossenschaft und eine weitere Gewerbegenossenschaft ins Leben gerufen. Die zwei Genossenschaften haben sich 1885 vereinigt und einen Arbeiterbildungsverein gegründet. Nach statistischen Angaben von 1901 betrug die Zahl der unabhängigen Handwerker 1042 und die der Gesellen 1501.

Von **Großkikinda** wurden die ersten und ältesten Einwohner, 2400 Personen, die dem serbischen Militär angehörten, im Jahre 1751 umgesiedelt. Die wenigen Deutschen, die nach 1752 hier angesiedelt wurden, konnten die Nachfrage nach Handwerkern nicht bewältigen. So kam es dazu, daß am Anfang des 19. Jahrhunderts jüdische Handwerker in Großkikinda tätig wurden. Die Stadtverwaltung hatte Arbeit, nicht aber eine Zunftgründung den jüdischen Handwerkern erlaubt. Ein Stempelabdruck mit der Inschrift „ 1787 + PRL. G. KIKINDAER HANDVERKS. SIGILL“. in einem Wanderbuch aus dem Jahre 1841 zeigt, daß die Handwerker im Kikindaer Militärdistrikt im Jahre 1787 in einer Form organisiert waren. Die 7 Zünfte in Großkikinda, davon 5 Vereinigte und 2 Einzelhandwerkszünfte wurden im Jahre 1819 gegründet. Die Konskription aus dem Jahre 1828 hatte in Großkikinda 62 Müller, 4 Ölstamper, 24 Kürschner, 35 Zischmenmacher, 12 Schuster, 19 Schneider, 6 Kepenekschneider, 1 Knopfmacher, 6 Weber, 1 Hutmacher, 10 Schmiede, 9 Wagner, 3 Riemer, 4 Seiler, 3 Binder, 1 Büchsenmacher, 5 Opinkare, 6 Tischler, 1 Ziegeldecker, 1 Kammacher, 1 Textilfärber, 1 Goldschmied, 1 Zimmermann, 1 Schlosser, 1 Maurer, 1 Friseur, 3 Bäcker, 4 Metzger, 3 Seifensieder, 1 Apotheker, 1 Chirurg, 1 Kaminfeger, 3 Lebzelter und 16 Handwerker ohne Angaben ihrer Berufsrichtungen aufgezeichnet.

In **Groß-St.-Nikolaus** wurde zwischen 1821 und 1859 6 Zünfte gegründet. Laut der Konskription von 1828 gab es in diesem Ort 10 Müller,

24 Kürschner, 39 Zischmenmacher, 9 Schuhmacher, 5 Gerber, 9 Kepenekschneider, 6 Hutmacher, 7 Weber, 1 Textilfärber, 3 Knopfmacher, 1 Kammacher, 2 Seifensieder, 7 Schmiede, 8 Wagner, 4 Seiler, 5 Binder, 2 Riemer, 7 Tischler, 1 Schlosser, 3 Glaser, 7 Opinkare, 2 Spengler, 1 Drechsler, 2 Siebmacher, 1 Maurer, 2 Bäcker, 3 Lebzelter, 1 Apotheker, 1 Chirurg, 1 Gelbgießer und andere 32 Handwerker deren Fachrichtungen nicht angeführt sind..

Eine gut erhaltene Zunftpetschaft aus dem Jahre 1822 mit der Inschrift,; „SIGIL. DER. PRIVILEG: VEREINIGTEN :ZUNFT. IN. DEM. MARKEN. SZ. MIKLOS. 1822" wird im Ungarischen Nationalmuseum in Budapest aufbewahrt.

In **Marienfeld** (Teremia Mare) wurde im Jahre 1846 die Vereinigte Zunft gegründet. Ihr gehörten folgende Gewerbsleute an: Wagner, Schmiede, Tischler, Binder, Schlosser, Schneider, Knopfmacher, Zischmenmacher, Schuster, Friseure, Müller, Seiler, Kürschner, Riemer, Weber, Metzger, Spengler, Drechsler, Maurer, Zimmerleute, Kammacher, Strumpfwirker und Hutmacher.

In **Pantschowa** kamen im Jahre 1877 die Bewohner aus 546 Familien. Davon beschäftigten sich 161 Personen mit einem Handwerk und 44 mit dem Fischfang. Das gemeinsame Gesuch der deutschen und serbischen Einwohner aus dem Jahre 1792 um eine städtischen Selbstverwaltung wurde von dem Handwerksmeister Urban und dem Kaufmann Nicola Rujovic der zuständige Behörde in Wien übergeben. Infolge der Erhebung von Pantschowa in denn Rang einer Freien Militärkommunität ab 1. Januar 1794 fand am 19. August 1794 die Gründung einer Militärzunft statt. Damals waren in Pantschowa 189 Handwerker mit eigener Werkstätte verzeichnet. Diese Zahl wuchs bis 1817 auf 305. Die Handwerker von Pantschowa haben 1802 das erste Bürgerhospital gegründet. Ab dem Jahre 1828 waren alle Handwerkergesellen zum Besuch einer Samstagsschule verpflichtet. Diese Schule wurde 1842 in eine selbständige Berufsschule umgewandelt.

Schon im Jahre 1794 waren die Gewerbetreibenden von Pantschowa nach Berufszweigen in 8 und später in 9 und im Jahre 1848 in 11 Berufsgruppen organisiert. Diese Gruppierungen wurden auch nach der Auflösung der Zünfte beibehalten. Die 11 Korporationen aus dem Jahre 1860 wurden in 5 und 1884 in einer einzigen Körperschaft vereinigt. 1889 gab es in Pantschowa 445 Meister, 298 Gesellen und 376 Lehrlinge. Auf der großen Handwerksaustellung im Jahre 1905 wurden 713 Produkte von Handwerkern aus Pantschowa gezeigt.

Außer den 664 Wanderbüchern, die im Pantschowaer Stadtarchiv aufbewahrt sind, werden in Sammlungen von Pantschowa 2 Privilegien, 3

Laden, 1 Herbergezeichen und 12 Kundschaften (Lehrbriefe) aufbewahrt. Die Lehrbriefe sind dekoriert mit einer Kupferstich der Stadtansicht (angefertigt von dem bürgerlichen Graveur Othmar Schönmann), eine sehr schöne Darstellung des Militärstandortes Anfang des 19. Jahrhunderts. Die 12 Kundschaften wurden zwischen 1821 und 1829 für Bäcker, Gerber, Schmiede, Schuster, Kupferschmiede, Sattler, Hufschmiede, Wagner und Opankenmacher (Meister oder Filialläden) aus Pantschowa ausgestellt.

In **Pardan** (Medja) umfaßte die 1837 gegründete Vereinigte Zunft die Seiler, Gerber, Tischler, Kürschner, Riemer, Kepenekschneider, Zischmenmacher, Seifensieder, Schneider, Wagner, Schuster, Schmiede, Weber, Textilfärber, Gläser, Hafner und Friseure.

In der in **Perjamosch** im Jahre 1845 gegründeten Vereinigten Zunft waren die Textilfärber, Gerber, Lebzelter, Drechsler, Tischler, Schlosser, Schmiede, Wagner, Kürschner, Schuster, Zischmenmacher, Müller, Maurer, Siebmacher, Glaser, Seiler, Kammacher, Binder, Spengler, Kepenekschneider und Friseure zusammengeschlossen. Aus dem Hutmacheratelier von Johann Wohl entstand 1892 eine Filzfabrik, die vor dem Ersten Weltkrieg Filz für Hutfabriken in Österreich – Ungarn und in Rumänien belieferte.

In **Kovin** (Cuvin) wurde 1832 eine Filiallade der Militärzunft aus Pantschowa gegründet. Von 1851 ist eine Kundschaft der „2-ten privilegierten Zunft Kubin“ erhalten.

Zu der in **Neubetsche** (Novi Bečej) im Jahre 1822 gegründeten Vereinigten Zunft gehörten die Schneider, Schuster, Knopfmacher, Seiler, Schmiede, Wagner, Schlosser, Sattler, Riemer, Gerber, Glaser, Weber, Schiffbauer, Maurer, Hutmacher, Binder, Friseure, Seifensieder, Kürschner und Opankenmacher. Bei dieser Zunft fehlen die 10 Müller, die im Jahre 1828 erwähnt werden. Sie dürften einer uns unbekannten Schiffsmüllerzunft angehört haben. In der Vereinigten Zunft von Neubetsche sind die Schiffbauer als einzige Handwerker dieser Art aus ganz Ungarn, die einer Zunft angehörten, erwähnt. Im Pantschowaer Staatsarchiv wird eine Kundschaft mit Stadtansicht von Neubetsche aufbewahrt, die einen ungewöhnlichen Anblick des Flußhafens mit Dampfschiffen darstellt. Der Hafen von Neubetsche war bis zum Ausbau des Regionalschienennetzes der Knotenpunkt für die Banater Getreidehändler gewesen. Nach einer Überlieferungen von Csaplovics haben im Jahre 1829 über 200 Getreideschiffe den Hafen von Neubetsche an der Theiß angelaufen.

Die in **Ulmbach** im 1847 gegründete Vereinigte Zunft umfaßt die Schmiede, Tischler, Friseure, Schlosser, Seiler, Sattler, Schuster, Zischmenmacher, Textilfärber, Spengler, Weber, Gläser und Drechsler. Der

Handwerker Johann Matthias Thiel (1751- 1825) hatte 12 mal das Amt des Bürgermeisters in seinem Heimatort inne. Als Bürgermeister hatte Matthias Thiel zwei Audienzen bei Kaiser Franz I. in Wien erhalten und konnte mit kaiserlicher Hilfe die Gemarkungen seines Heimatdorfes vor den Großviehzüchtern retten.

In **Hatzfeld** lebten laut einer Kammeralkonskription von 1767 schon 24 Handwerkerfamilien. In den folgenden Jahren stieg die Zahl der Gewerbetreibenden, bis sie 1823 auf 135 Familien und 1896 gar auf 353 Familien anstieg. 1823 haben die Hatzfelder Handwerker sich in 4 Zünften organisiert. Die lokalen Kaufleute gründeten eine eigene Zunft. Nach der Statistik von 1828 waren in Hatzfeld 7 Schmiede, 4 Wagner, 2 Binder, 10 Schuster, 7 Zischmenmacher, 3 Hutmacher, 3 Seiler, 8 Tischler, 8 Schneider, 12 Müller, 2 Gerber,2 Riemer, 1 Metzger, 1 Ölstamper, 1 Knopfmacher, 4 Kürschner, 3 Weber, 1 Lebzelter, 1 Spengler, 1 Glaser, 2 Seifensieder, 1 Drechsler, 1 Schlosser, 1 Kammacher, 1 Apotheker, 1 Opankenmacher und andere 18 Handwerker tätig. Im gleichen Jahre waren auch 16 Kauifleute registriert. Laut den Daten vom Schulinspektor Johann Heinrick Kümmer aus dem Jahre 1859 gab es in Hatzfeld 159 Handwerker und Kaufleute. Außer den 107 in Zünften organisierten Handwerkern waren noch viele Gewerbeleute auf dem Landgut des Csekonics tätig.

Am 5. Dezember 1884 wurde die Hatzfelder Gewerbe – Korporation gegründet. Diese Einrichtung richtete schon in 1885 eine Lehrlingsschule ein, die bis 1933 genau 9945 Lehrlinge in 56 Berufen ausgebildet hatte. Anfang war für die auswärtigen Lehrlinge, unter Leitung von Obermeister Peter Fellenz, eine Unterbringungsanstalt ins Leben gerufen worden. Diese war bis 1919 auch als Arbeitsvermittlungsanlaufstelle für Gesellen und Arbeiter tätig.

Im Jahre 1885 wurde unter Leitung von Heinrich Berwanger ein Gewerbe- und Handelskasino ins Leben gerufen und 1893 wurde der Hatzfelder Gewerbe-Gesangsverein gegründet. Dieser Verein hatte nach 1907, unter Leitung des Dirigenten Josef Linster, bei Chorwettbewerben in Temeswar, Arad, Segedin, Lugosch und Klausenburg große Erfolge erzielt. Die Vereinsbibliothek, die als Leihbibliothek funktionierte, verfügte im Jahre 1925 über 1600 Bände.

Aus den Hatzfelder Handwerkstätten entstand nach 1870 eine Hut-, Schuh- und eine Knopffabrik. Die "Rudolf Deckersche Hutfabrik" wurde im Jahre 1908 in eine Aktiengesellschaft umgewandelt, die mit ihren 150 Angestellten Filz für Huthersteller ins Österreich-Ungarische, aber auch nach Rumänien, Italien und England lieferte.

In Jahre 1980 kamen die erhalten gebliebenen Zunftgegenstände aus Hatzfeld - bestehend aus 2 Laden, 11 Petschaften und 4 Diplomen, in den Bestand des Temeswarer Landesmuseums.

DIE JUDEN AUS BANAT UND DIE ZÜNFTE

Die 23 jüdischen Familien, die nach Abzug der türkischen Administration in Temeswar geblieben sind, sowie die in den nächsten Jahrzehnten hier zugezogenen Familien durften zumeist als Pächter der Kameralmanufakturen tätig sein. Die ungarische Gesetzgebung gewährte ab 1805 auch den Juden das Recht Zünfte zu gründen, doch haben wir bislang keinen Beleg über eine solche Gründung im Banat gefunden.

Im Militärgrenzgebiet sah das Grundgesetz von 1807, Absatz Nr. 153, vor, daß sich Juden gegen eine Toleranztaxe zwischen 4 und 8 fl. dort niederlassen durften. Eine freie Berufsausübung, abgesehen von Pachtübernahmen, wurde den Juden aber erst nach 1868 erlaubt. Im Banater Bergland hatte das Österreichische Montangesetz, die „Maximiliansche Bergordnung“, bis zum Jahre 1840 die Niederlassung von Juden streng untersagt.

DIE HAUSINDUSTRIE IM BANAT ZWISCHEN 1716 UND 1918

Nicht nur im Banat sondern in allen Regionen, die von der türkischen Besetzung befreit worden waren, blieb die Hausindustrie bis ins 20. Jahrhundert für die industrielle Entwicklung ein störender Faktor. Trotz aller Anstrengungen der Landesadministration bei der Änderung der kaiserlichen, merkantilistischen Wirtschaftspolitik waren im Banat die Erzeugnisse der Manufakturen, abgesehen beim Militär, von der Zivilverwaltung und den deutsche Kolonisten nur wenig gefragt. In dem Bericht von General Hamilton aus dem Jahre 1734 wird erwähnt, daß die Rumänen alles, was sie im Haus brauchten, selber herstellten (abgesehen vom blauem Tuch oder Abba, die einige reiche Leute kauften). Über die autarke Lebensweise der rumänischen und serbischen Einwohner können wir bei den Banater Reisenden Maximilian Josef von Linden, Johann Ludwig Friedel und Francesco Griselini, nachlesen. Aber erst nach der Internationalen Ausstellung von Wien im Jahre 1873, bei der das Publikum

großes Interesse für die rumänische Hausindustrie zeigte, wurden in Groß-Betschkerek einige Großbetriebe, sowie in Temeswar, Tschakowa, Schebel (Jebel) und Großtoplowetz (Topolovățu Mare) mehrere Kleinbetriebe für Hausindustrie staatlich gefördert. Die Hausindustrie in der Militärgrenze betreffend, verfügen wir aus den Jahren 1817 bis 1819 über interessante Daten.

GEWERBEVEREINE – KORPORATIONEN

Die Einrichtung von Zünften nach 1815 im Banat konnte keine wirksame Lösung für eine freie Entwicklung des Industrialisierung darstellen. Die neuen, einheitlichen Zunftprivilegien aus dem Jahre 1815 wurden durch Gesetze aus 1825, 1826 und 1828 gelockert. Die Versuche von Széchenyi István aus dem Jahre 1830 und der Erlaß Nr. 1530 des Industrieministers Kaluzal Gabor von 1848 konnten jedoch die erhoffte Liberalisierung auch nicht realisieren. Nach der Erstickung der Revolution von 1848/1849 hatte die im Jahr 1852 eingeführte Handels- und Gewerbe-instruktion dann die Gründung von Gewerbevereinen für die nichtzünftigen Handwerker möglich gemacht. Die zweite Stufe der Zunftauflösung erreichte das kaiserliche Patent vom 20. Dezember 1859 und die dritte und letzte Stufe das Gesetz Nr. VIII. von 1872.

Gemäß der Handels- und Gewerbeinstruktion aus dem Jahre 1852 wurden Gewerbevereine in Lenauheim, Warjasch, Neuarad, Liebling, Billed, Orczydorf (Orțisoara), Deutsch-St.-Peter,

Saderlach, Mercydorf (Carani), Tschakowa, Schöndorf, Bruckenau (Pişchia), Sekuschut (Secuşigiu), Deutschbentschek (Bencecu de Sus), Nakodorf (Nacovo), Blumenthal (Maşloc), Marienfeld, Großjetscha (Iecea Mare), Segenthau (Şagu) und Fatschet gegründet. Im Jahre 1859 haben die Zünfte aus Temeswar ihren Laden bei der Temeswarer Magistratur abgegeben und 1870 gründeten die Temeswarer Arbeiter und Handwerker den „Temeswarer Allgemeinen Arbeiterverein“, der drei Jahre später, 1873, einen Verein zur allgemeinen Unterstützung von Handwerkern ins Leben gerufen hatte. Nach 1872 werden auf Komitatsebene Gewerbe und Handelskorporationen organisiert. Bis Ende 1878 wurden im Komitat Karasch noch keine, im Komitat Sewerin 1, im Temescher 37 und im Torontaler 23 Handwerkerkorporationen gegründet. Nach Felix Milleker gab es im Jahre 1900 in ganzen Banat 75597 Handwerker (Meister, Gesellen und Lehrlinge). Zehn Jahre später, 1910, war ihre Zahl auf 97526 gestiegen.

Davon lebten 18429 im Komitat Karasch-Severin; 15999 in Temesch (davon 10274 in Temeswar und 2923 in Werschetz) und 25623 in Torontal. Davon gab es in Pantschowa 2349 Gewerbetreibende.

Durch die Auflösung der Zollschranken im Innern des Reiches im Jahre 1850 und durch den Anschluß Temeswars an das Österreichische Landeseisenbahnnetz wurden die preiswerten Fabrikprodukte aus Böhmen und Österreich zu einer vernichtenden Konkurrenz für die Zünfte, Handwerker und Manufakturen in Banat. Die fortschreitende Konkurrenz der Industrieproduktes hatte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu einer Krise einiger Handwerkszweige wie Schuster oder Schneider und zum Verschwinden der Handwerkszweige wie Kamm-, Matratzen- und Kerzenmacher weiters Spengler, Strumpfwirker, Hafner und Bürstenbinder geführt.

ZÜNFTE, HANDWERKER UND INDUSTRIEENTWICKLUNG IM BANATER MONTANGEBIET ZWISCHEN 1716 UND 1918

Kovách Géza erwähnt fälschlicherweise für das Jahr 1715 eine Zunft aus Dognatschka. Wahrscheinlich übernahm der Autor die Daten der im Budapester Nationalmuseum aufbewahrten Dognatschkaer Bergwerkfahne aus dem Jahre 1755, die im dortigen Inventarverzeichnis als Zunftfahne registriert ist, und ein Druckfehler läßt dies bei Kovách als eine Fahne aus dem Jahre 1715 erscheinen. Wahr ist, daß es vor der behandelten Zeitspanne im Banater Montangebiet keine Zunft gab.

Die 4 Bergwerksdistrikte in Banat mit den Zentren in Orawitza, Dognatschka, Bokschan (Bocşa Montană) und Saska (Sasca Montană), waren schon 1718 organisiert und der Landesadministration des Temes-warer Banats unterstellt. Ab dem Jahre 1727 unterstand sie der Banater Bergwerks-Direktion, die nach kleineren Veränderungen bis zur Übernahme durch die StEG (Kaiserlich-Königliche Privilegierte Österreichische, (ab 1882: Österrechisch- Ungarische) Staatseisenbahngesellschaft) im Jahre 1855 bestand. Die Banater Landesadmi nistration stand bis 1751 unter einer militärischen und zwischen 1751 und 1778 einer zivilen Verwaltung mit dem Sitz in Temeswar. Ab dann stand das Montangebiet unter der Komitatsverwaltung von Karasch bis 1855 als, wie gesagt die StEG es übernahm. Die Ausbeutung der Gruben und die Verarbeitung der Metalle wurde in den ersten Jahren durch staatliche Manufakturen und nach 1733

von den „Waldbürger Gewerkschaften“, die aus vereinten Privatunternehmern bestand, organisiert. Im Bergbaugebieten gab es schon ab 1738 (nach Hedwig Kadan schon ab 1718) die Bruderladen, als Knappschaftskassen organisiert, die den Arbeitern bei Krankheiten oder Invalidität bzw. im Alter eine Rente zur Unterstützung gewährten. Die Gewerke mußten den Gewinn nach „Kuxen“, (eine Grube hatte 132 Kuxen) der Bruderlade abführen. Eigentümer und Pächter der Gruben und Hütten waren nach 1785 durch Ärar verpflichtet, den gleichen Beitrag wie die Arbeiter der Bruderladen zuzuführen. Nach 1855 übernahm die StEG die Verpflichtungen gegenüber der Bruderlade und richtete für ihre Beamten eine Pensionskasse ein. Im Jahre 1860 hatte die StEG die schon vereinte Bruderlade mit 11756 zahlenden Mitgliedern in ein „Provisions- und Unterstützungsinstitut für Diener und Arbeiter“ umgewandelt. Parallel dazu hatte der Arbeiter Johann Lang 1861 einen „Arbeiter-Unterstützungsverein“ gegründet. Die erste Berg- und Hüttenarbeiter– Gewerkschaft, der „Gewerkverein“, wurde im Jahre 1897 in Steierdorf-Anina ins Leben gerufen. Im Jahre 1910 hat dann die StEG, für ihr Unterstützungsinstitut die alte Bezeichnung „Bruderlade“ wieder eingeführt. Zwischen 1755 und 1776 waren die Väter der „Bruderlade“ Ludwig Eysenhauer, Bernhard Edinger und Mathias Berg. Die Berg und Hüttenarbeiter waren freie Menschen und waren vom Militärdienst befreit. Die untertänigen Bauern der Dörfer waren gegenüber der Montanherren zu Robot (= Zwangsdienstleistung) verpflichtet.

Die Ausbildung und Besoldung der Arbeiter im Berg und Hüttenwesen wurde durch die Gewerke und später durch Fabriken organisiert und überprüft. Die Fabrikleitung sprach den Lehrling frei und erklärte den Gesellen zum Meister. Im Jahre 1729 wurde in Orawitza die erste Bergschule mit deutschsprachigem Unterricht eröffnet. Später wurden Bergbauschulen in Dognatschka, Neu-Moldova (Moldova-Nouă) und Saska gegründet. Im Jahre 1854 wurde in Orawitza ein „Gewerbeverein zur Förderung der gewerblichen Ausbildung“ gegründet. Nach Überlieferungen gingen die freigesprochenen Jungarbeiter aus dem Bergland, wie die Zunftgesellen aus dem übrigen Banat, für mehrere Jahren auf die Walz. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts, 1907, richtete die StEG eine 3- jährige Lehrlingsschule in Reschitza ein.

Was die Produktion der Gruben und die der Hüttenindustrie betrifft, so wird in unserer Arbeit bei jedem Standort dessen Entwicklung zwischen 1718 und 1918 ausreichend beschrieben.

Goldwäscherei im Banat

Außer der von der Kammer und der Gewerkschaften organisierten Goldgewinnung wurde die uralte traditionelle Goldwäscherei im Banat weiter betrieben. Im Jahre 1724 haben wir die erste schriftliche Erwähnung über die Goldwäscher-Zigeuner, die aus der Kleinen Walachei ins Banat gekommen sind. Ein Teil dieser Zigeuner hat sich in Tschiklowa (Ciclova Montană) niedergelassen, wo sie lange Zeit als Goldwäscher bekannt waren. Die Goldwäscher aus Căpîlnaş, Guttenbrunn und Orawitza haben in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ihre eigenen Knesen und Oberknesen gewählt.

Nach Griselini wurde Ende des 18. Jahrhunderts in der Marosch, Karasch, Nera, Marga und in der Minischer Gegend jährlich Gold im Wert zwischen 900 bis 1000 Dukaten gewaschen. Eine Goldwäscherei unter der Kameralverwaltung wäre, nach Griselini, nicht rentabel gewesen. Nach einer militärischen Statistik aus dem Jahre 1817 haben sich 446 Familien aus der Karansebescher Gegend mit Goldwäscherei beschäftigt. Die Konskription aus dem Jahre 1828 hatte 9 Goldwäscher-Familien in Fatschet und 3 in Zolt (bei Fatschet) aufgenommen.

DIE BANATER MANUFAKTUREN UND DIE INDUSTRIE IN DER ZEITSPANNE VON 1717 BIS 1918

Da die Entwicklung von Manufakturen und der Industrie im Banat zwischen 1717 und 1918 in der deutschsprachigen Fachliteratur (Josef Kallbruner und Sonja Jordan) eingehend aufgearbeitet ist, werden wir dieses Kapitel nicht so ausführlich wie die Entwicklung der Zünfte behandeln.

Braureien und Branntweinbrennereien wurden schon im Jahre 1717 auf Ärars Kosten in Temeswar, Weißkirchen und Karansebesch betrieben. Später werden Landbräuhäuser in Orschowa, Groß- St.-Nikolaus, Neuarad, Pantschowa, Werschetz, Groß-Betschkerek und in Lugosch in Betrieb genommen.

Neben dem Bau von Bräuhäusern gab Mercy weitere Vorschläge Manufakturen zur Leder- und Textilienherstellung zu gründen. Die Kotzen- und Aba-Manufakturen in Fatschet und Lippa waren schon 1722 in Betrieb, dann folgten die Manufakturen in Lugosch, Karansebesch, Borlova und Temeswar. Im Jahre 1726 wurden in der Tuchfabrik in Temeswar Tücher, Strümpfe, Hüte und Kappen hergestellt. Ab 1729 wurden die meisten

staatlichen Betriebe aus Temeswar an Andreas Flamm und Samson Bachrach verpachtet. Nach dem Türkenkrieg 1737/1739 blieb nur noch die Temeswarer Tuchfabrik mit Hilfe von nicht ganz sauberen Finanzmanipulationen von staatlichen Geldern erhalten. Im Jahre 1751 wurden in der Temeswarer Tuchmanufaktur Kattun, Leinwand, Bettzeuge, Tücher, Taschentücher, Halstücher, Baumwollstrümpfe und Keppenertuch hergestellt. Nach 1764 plante die Temeswarer Kommerzien-Sozietät den Handel mit Leinwand und Seilen sowie selbst die Erzeugnisse der Temeswarer Hutfabriken ins Litoral und nach Ungarn zu verlegen. In diesen Jahrzehnten produzierten die Tuchfabriken in Almaj, Craina und Pantschowa für Militärbedarf in den Grenzgebieten. Im Jahre 1768 beim Besuch Josephs II. in Temeswar, notierte r in sein Reisebuch über die Garnfärberein in der Mehala, die von den Spezialisten aus Makedonien gegründet wurden.

Zu Mercys Zeiten waren Lederfabriken in Orschowa, Karansebesch, Temeswar, Tschakowa, Werschetz und Orawitza errichtet. Später, durch die Heranziehung von armenischen Fachleuten, wurde das hochwertige Korduanleder zuerst in Temeswar, dann in anderen Zentren des Banats, hergestellt. Nach Maximilian Joseph von Linden (1736-1801) haben die Manufakturen in Temeswar, Tschakowa, Jahrmarkt und Petroman, järhrlich 20000 Ziegenleder verarbeitet. Im Jahre 1763 wurden aus Banat über 72000 Stück gegerbte Leder exportiert.

Über die Tätigkeit der Glashütten von Gallina, Orawitza und Dognmatschka haben wir die ersten Nachrichten aus dem Jahre 1726. Die Wiederaufbaupläne dieser Manufakturen nach der Zerstörung während des Krieges von 1738 waren so wegen Gefahr der Abwanderung der Glasmacher in die Walachei verhindert. Die Militärakten und selbst Griselini berichten in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts über eine Glashütte in Vîrciorova. Aus dem Jahre 1765 existierte ein Plan für die Eröffnung einer Porzellanmanufaktur in Lugosch. Später hatte sich herausgestellt, daß die dort gefundene weiße Porzellanerde für eine Industrieverarbeitung nicht geeignet war.

1751 existierte in Temeswar eine einheimische Seifensiederkompanie, die 1776 durch eine türkische Seifensiederkompanie abgelöst wurde.

Die Seidenindustrie wurde in der Temeswarer Fabrikvorstadt, dann in Werschetz und Kussitz durch Bemühungen von Mercy gegründet. Nach dem Türkenkrieg 1737-1739 plante der Handelsmann Meyer Amigo, die Seidenmanufaktur in Temeswar wieder zu eröffnen. Amigos Pläne wurden jedoch durch die Förderer der Görzer Seidenfabrik, die beim Wiener Hoffrat hohe Ämter hatten, torpediert. In Werschetz hatte die Familie Barbigo 1749

eine Seidenspinnerei errichtet. Im Jahre 1751 wurde in Werschetz eine italienische Familie erwähnt, die die einheimischen Frauen in Seidenspinnerei unterrichtete. Zehn Jahre später, 1762, existierte eine Seidenmanufaktur in Weißkirchen. Die Seidenspinnerei von Pantschowa wurde relativ spät, im Jahre 1767, als erste Staatliche Manufaktur durch Maria Theresia mit dem Ziel gegründet, die Beschäftigung für die hier niedergelassenen Kriegsveteranen zu sichern. Die alten Anlagen wurden 1834 um eine Seidenweberei erweitert, die wegen der katastrophalen Dürre im Jahre 1863 aufgegeben werden mußte. Ein glücklicher Neuanfang der Seidenverarbeitung in Weißkirchen wurde 1899 gestartet.

Neben den schon erwähnten Manufakturen existierten vor 1737 in Temeswar auch eine Leonische Gold und Silberdrahtfabrik, eine Papiermühle und eine Tapisseriefabrik.

Zwischen 1760-1771 gab es in den Gegenden von Werschetz, Tschakowa, Lugosch und Temeswar Salpetersiedereien, die Salpeter in Wert von 20023 fl. lieferten.

Nach einer Statistik aus dem Jahre 1851 wurden in der Serbischen Wojwodschaft und Temeser Banat nur 44 Fabriken und Manufakturen registriert. Die meisten von ihnen waren Öl- und Getreidemühlen gewesen. Die größte Industrieanlage in Temeswar war die im Jahre 1846 gegründete Tabakfabrik, die 1850 schon 250 Arbeiter und Beamte beschäftigte. Die Temeswarer Tabakfabrik hatte vor dem Ersten Weltkrieg 2000 Angestellte, meistens Frauen gehabt.

Nach Johann Nepomuk Preyer, existierten in Temeswar im Jahre 1853 3. Buchdruckereien, 2. Werkstätte für Lithographien, 1 Kerzenfabrik, 1. Bleistiftfabrik, 1 Spodiumfabrik, weiters 2. Ölfabriken, 1 Likörfabrik, 2 Essigfabriken, 1 Lederfabrik, 2 Seidenspinnereien und eine Bierbrauerei. Die Produkte der Kerzenfabrik Hogl & König und die Eggenberger Chemiefabrik wurden bei der Industrieausstellung von 1846 in Pest ausgezeichnet. Die Daten von Preyer möchten wir mit der im Jahre 1853 von Joseph Gallauner gegründeten Teigfabrik, dann mit der Filiale der Prager Maschinenfabrik des Gottlieb Weiß, mit 3 mittelständischen Kunstschlossereien, dem Städtischen Gaswerk und der im Jahr 1858 gegründeten Werkstätte der k. k. Staatsbahnen ergänzen.

Ein neues Zeitalter für die Industrie in Temeswar begann im Jahre 1862 mit der Eröffnung der Spiritusfabrik (Weingeistproduktion) der Brüder Blau und der Ersten Temeswarer Spiritus- Brennerei- und Raffinerie A.G. von 1869. Die Hauptzweige der Fabrikindustrie wurden in den folgenden Jahrzehnten die Wasser- und Dampfmühlen und die Spiritusfabriken. Zwischen 1867 und 1873 waren in Temeswar 6 Destillationen entstanden,

von denen aber nur zwei die Finanzkrise aus dem Jahre 1873 überlebten. Eine von diesen war die Erste Temeswarer Spiritus-Brennerei- und Raffinerie A.G., die seit 1868 mit einem Grundkapital von 400.000 fl. bestand und, in den Jahren 1878, 1891, 1896 umgebaut, eine Aufstockung des Stammkapitals bis auf 2 Kronen erfuhr. Durch den Aufkauf von anderen Fabriken in Temeswar und Arad hatte die Temeswarer Spiritusbrennerei vor dem Ersten Weltkrieg die ganze Spiritus Industrie in Ungarn beherrscht. Eine gleiche Stellung hatte auch die im Jahre 1717 gegründete Temeswarer Bierbrauerei, die als Aktiengesellschaft nach 1911 unter dem Namen „Temeswarer Bierbrauerei A.G.“ mit Filialen in Budapest, Segedin und in Hatzfeld eine beherrschende Position unter den Bierbrauereien in Ungarn erlangte.

Durch die Freistadtprivilegien aus dem Jahre 1782 kam Temeswar in Besitz von 4 ärarischen Mühlen in der Fabrikstadt. Außer diesen Mühlen wurden zwischen 1820 und 1850 noch 3 Mühlen, davon 2 mit Privatkapital erbaut. Die 5 städtischen Mühlen hatten 1853 eine Verarbeitungs-Kapazität von 400.000 Metzen Getreide (1 Metzen = 61,487 l) pro Jahr und haben durch Pachtzins 29.602 fl. in die Stadtkasse bezahlt. Im Jahre 1863 wurden die St.- Nikolaus- und St.-Michaelimühlen auf Dampfkraft umgestellt. Von den ehemaligen 7 Mühlen aus der Fabrikstadt war nur eine, die St – Johannesmühle, als Aktiengesellschaft bis zum Ersten Weltkrieg in Betrieb. Die neuen, modernen Mühlen in Temeswar, wie die Pannonia und Hungaria, wurden nach 1869 die eine in der Josefstadt neben dem Hauptbahnhof und die zweite am Begakanal erbaut.

Nach der schweren Finanzkrise von 1873 stagnierte fast zwei Jahrzehnte lang die industrielle Entwicklung der Stadt Temeswar. Erst in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts machte die zielbewußte Förderungspolitik des Temeswarer Magistrats sie Begastadt wieder attraktiv für fremdes Kapital. Durch Gewährung von 15-jähriger Steuerfreiheit, Geldunterstützung, Erleichterung des Grundstückserwerbes und Bau-subventionen sind zwischen 1889 und 1911 folgende Industriebetriebe in Temeswar entstanden: eine Hutfabrik, Schuhfabrik, Kammgarnspinnerei, Wollfabrik, Strumpffabrik, Seifenfabrik und eine Kettenfabrik. Aufgrund der zahlreichen Textilfabriken wurde Temeswar damals das „ungarische Manchester“ genannt.

Was die anderen größeren Banater Ortschaften betrifft, entstanden gleich nach der Revolution von 1848/1849 die größten Anlagen im Mühlenbereich. In Lugosch wurden in den siebziger Jahren 2 Dampf-mühlen, 1885 eine Seidenspinnerei, dann vor dem Ersten Weltkrieg mit staatlichen Fördergeldern eine moderne Textilfabrik gebaut. In Tschakowa

wurde die 1860 gebaute Mühle, 1889 als „Temesch Mühle Aktien Gesellschaft Csakova“ erfolgreich modernisiert. In Detta wurde im Jahre 1882 außer einer Reisbearbeitungsanlage aus Italien auch eine moderne Mühle erbaut. In Lippa wurde die im Jahre 1803 gegründete Brauerei im Jahr 1911 in ein modernes Brauhaus umgewandelt, das nach einigen Jahren Filialen in Vulcan, Fatschet und Arad gründete. Neben der Brauerei existierte in Lippa eine Holzbearbeitungswerkstatte, in der hauptsächlich Fässer hergestellt wurden.

In Neuarad wurde die im Jahre 1722 erwähnte Bierbrauerei in 1783 durch den Grundbesitzer Nopcsa wiederhergestellt. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde sie dann vom Baron Zselinszky mit einem 35 PS Kessel ausgerüstet.

In Werschetz war die Seidenspinnerei unter der Leitung von Eva Herzog so weit modernisiert worden, daß ihre Produkte bei der Internationalen Ausstellung in London im Jahre 1851 mit Goldmedaillen ausgezeichnet wurden. Noch im Jahre 1843 wurde die Maschinenfabrik Neukomm ebenda gegründet, die sich später auf die Herstellung von Anlagen für die Wein- und Spiritus-Industrie spezialisierte. Unter den Mahlmühlen aus Werschetz müssen wir die Dampfmühle von Andreas Foltz erwähnen, deren Produkte in den Jahren 1873 und 1878 in Paris mit Goldmedaillen ausgezeichnet wurden.

In Weißkirchen hatte die Weinkultur neben den Seidenspinnereien, deren Produkte zwischen 1835 und 1866 mit 14 Medaillen ausgezeichnet worden waren, eine herausragende Stelle eingenommen. Die Weiskirchener Weinbauern haben sich schon 1866 in einem Verein für die Vermarktung der Weine zusammengefunden. Den Schaden durch die Reblaus im Jahr 1880 konnten die Weißkirchener Weinbauern erst nach 20 Jahren intensiver Arbeit wieder wettmachen.

Zu den wenigen Großbetrieben in Groß-Betschkerek, die aus ehemaligen Manufakturen hervorgegangen waren, gehörten die Brauerei-Lazar Dungyerszky und 2 weitere Destillationen. Die Fabrikindustrie von Groß-Betschkerek war von mächtigen Ziegeleien geprägt. Die größte der 6 Ziegeleien war die des Staglschmiedt, die vor dem Ersten Weltkrieg 8 Millionen Stück pro Jahr produzierte. Um die Jahrtausendwende hatte sich neben den Ziegeleien in Groß-Betschkerek auch eine sehr starke Textilindustrie herausgebildet. 1895 wurde mit niederländischem Kapital auch eine Teppichfabrik errichtet, die außer 250 Festangestellten über 100 Weberinnen als Heimarbeiterinnen beschäftigte. Ein Novum in der Banater Industrielandschaft war die 1911 gegründete Zuckerfabrik, die jährlich 1 Million Tonnen Zuckerrüben verarbeiten konnte.

In Großkikinda waren die ersten Industrieanlagen die Ziegeleien Mészáros, Bohn, Dippong, Krummenacher und Bauer, von denen die von Michael Bohn geführte vor dem Ersten Weltkrieg 1.000 Arbeiter beschäftigte. Ungewöhnlich groß war die elektrische Zentrale von Großkikinda mit einem Generator von 300 PS, der neben dem heimischen Bedarf die Orte Groß- St.-Nikolaus, Marienfeld, Nero, Nakodorf und Mokrin mit Strom belieferte. In 1910 waren in Großkikinda 1750 Menschen im Industriebereich beschäftigt, während im Gewerbe und im Handel 1686 Personen tätig waren.

In Groß-St.-Nikolaus war die erste Industrieanlage, die 1894 wiedergegründete Bierbrauerei, die an die Öxelsche Brauerei von 1749 traditionsgemäß anknüpfte. Die alte, seit 1854 existierende Mühle wurde 1902 vom Prohaska–Kunstmühlen Konzern in eine kommerzielle Dampfmühle umgewandelt.

In Pantschowa begann die Großindustrie mit der Brauerei Weifert, die ihre Wurzeln in der Kameralbrauerei aus dem Jahre 1722 hatte. Der Großkaufmann Ignaz Weifert hatte im Jahre 1857 die alte Brauerei modernisiert. Später haben die Weiferts eine Brauerei in Belgrad gegründet und stiegen um die Jahrhundertwende in die serbische Metallindustrie ein. Ein Nachkomme des Brauereigründers, Georg Weifert, wurde 1894 Präsident der Serbischen Nationalbank. Neben der Brauerei Weifert wurden in den ersten Jahrzehnten nach der Revolution von 1848/1849, vier Dampfmühlen in Pantschowa gegründet. Hier sollte man erwähnen, daß die erste Dampfmühle im Banat in Pantschowa im Jahre 1843 durch Franz Doby und Anton Querfeld in Betrieb genommen wurde.

Bemerkenswert ist es auch, wie in Hatzfeld. sich auch aus den Handwerkstraditionen Industriebetriebe entwickelt haben. Aus der Hutmacherwerkstätte wurde 1878 die Hutfabrik des Rudolf Decker, aus dem Pantoffatelier die Schuhfabrik des Peter Schmidt(1907) und aus der Knopfmacherwerkstätte die Knopffabrik des Josef Schnur (1918). Vielleicht noch eindrucksvoller ist die Entwicklung der Ziegelbrennerei Bohn. Der aus Sankt Hubert stammende Stefan Bohn hatte in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts mit der Handschlagziegel-Produktion in Hatzfeld begonnen. 1874 wurde die gutgehende Ziegelei in eine Aktiengesellschaft umgewandelt und es wurden Filialen in Charleville, Sankt-Hubert (gehören zu den Dörfern Banatsko Veliko Selo), Großkikinda, Lugosch, Kronstadt, Budapest und Békéscsaba gegründet. Vor dem Ersten Weltkrieg war dann die Firma Bohn der größte Ziegelproduizent und -lieferant in der Donaumonarchie mit bedeutendem Export in Richtung Balkan und in den nahen Orient.

UNITĂȚI DE MĂSURĂ FOLOSITE ÎN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

1 iugăr (Joch) = 0,575 ha

1 gran (Gran) = 0,97 g

1 loton (Wiener Lot) = 17,54 g

1 uncie (Unze) = 29,82 g

1 marcă (Mark) = 233,947 g

1 livră (Pfund) = 560 g

1 centner (Zentner) = 56,006 kg

1 măsură (österreichisches Maß) = 1,4141 l.

1 florin = 60 creițari.

1 găleată (eimer) = 40 Maß.

1 ducat (Dukat) = 4 fl 10 kr.

BIBLIOGRAFIE

FONDURI ARHIVISTICE

A.
Arhiva Istorică Națională, filiala județului Timiş.
1. *Fond Colecția documentelor feudale.*

B.
Muzeul Banatului.
1. *Arhiva Societăți de Istorie si Arheologie. 1872–1918.*
2. *Inventar Berkeszi.*
3. *Inventar Secția de Etnografie.*
4. *Inventar Secția de Istorie.*

În inventarul secției de istorie, atât în cea veche (Berkeszi) cât şi în cea nouă, sub un număr erau înregistrate mai multe obiecte. De exemplul în inventarul lui Berkeszi sub nr. 1.744 erau înregistrate 30 de sigili, iar între numerele; 1764–1768 erau înregistrate 10 sigilii. Incertitudine semnalate au fost preluate şi de inventarul nou. De exemplu, sub nr. 5.733 erau înregistrate 18, sub nr. 6.005 262 şi sub nr. 6.492 13 sigilii. Mai târziu, sigiliile amintite au fost reinventariate sub nr. 20.249–20.801. Nici cu această ocazie nu a fost executat descrierea corectă a pieselor.

C.
Muzeul de Istorie, Etnografie şi Arta Plastică din Lugoj
Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj

D.
Filiala Arhivelor Statului Caransebeş

E.
Istorijski Arhiv Bela Crkva. Fond 428–C

F.
Arhiva Muzeului Orăşenesc din Vârşeț

G.
Gradski Muzej Vrsac.

H.
Napodnu Muzej Zrenjanin.

DOCUMENTE. STATISTICI

BARÓTI LAJOS: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.* I (1–4) II (5–9), Pótfüzet. Temesvár, 1893–1907.

CARL BERNH, EDLER von HIETZINGER: *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums.* Bd. 2. Wien 1817–1823.

Documente turceşti privind Ţările Română, Vol. I. Bucureşti, 1976.

A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I–II. Budapest, 1975–1976.

Magyar Néprajz. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Bd. III., *Kézművesség*. Budapest, 1991.

Magyar Országos Levéltár, *Magyarországi Egyesületek Adatbázisa*. Készítették: Dr. Soós László, P.Szigetváry Éva és Laki Katalin. Internet, 2008.

Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban. Bd. I. Magyarországi kormányható-ságok 1. rész. Összeállította: Trostovszky Gabriella. Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1996.

STOPP, KLAUS: *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestate wandernder Handwerksgesellen.* Bd. 1–17. Stuttgart, 1982–1992.

SUCIU, I.D; CONSTANTINESCU RADU: *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*. Bd. I–II. Timişoara, 1980.

WOLF, JOSEF: *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert.* Materialien Heft 5/1995. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1995.

LUCRĂRI GENERALE

CSÁDI IGNÁCZ: *A karloviczi béke története. 1699*. In: Értekezések a történelmi tudományok köréből. XVIII. Bd. 4. Bp., 1899.

AMSTADT, JACOB: *Die k.k. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbiblio-grapie).* Dissertation Würzburg, 1969.

ANDEA AVRAM: *Banatul Cnezial până la stăpânirea habsburgică.* Resiţa, 1996.

ANDREEV STEFAN: *Török iratok Temesvár XVII–XVIII századi történetéről a szófiai Nemzeti Könyvtárban*. In: Levéltári Közlemények, 47–48. vf. Budapest, 1977/1978. 1–2. sz.

ARDOS ANA MARIA: *Expoziţii industriale din Transilvania înainte de 1848.* In: Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca, VIII/1971.

BACH, IVAN: *Einige Angaben für die Geschichte der Goldschmiedekunst in Vojvodina*. Rad Vojvodenskih Muzeja, 6/1957.

BÁCSKAI VERA, NAGY LAJOS: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest, 1984.

BALOG BÉLA: *Lugos várossá válása.* In: Korunk. 2/1994.

BARDOS, GERTRUDE: *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*. In: Studii şi Articole de Istorie, III. Bucureşti, 1961.

BARÁT ÁRMIN és STOLZ M. ÁGOST: *A Temesvári Első Takarékpénztár ötven éves története 1846‒1895*. Temesvár, 1896.

BARÁT ÁRMIN: *Die königliche Freistadt Temesvar. Eine monographische Skizze*. Temesvar, 1902.

BARNA GÁBOR: *„Mária megsegített“. Fogadalmi tárgyak Máriaradnán*. I. Szeged, 2002.

BĂRBULESCU-WALLNER, LUMINIȚA: *Documente inedite privind existența şi evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*. Banatica. Reşița, 1990.

Barocul în Banat. Catalog de expoziție realizat de Dr. Rodica Vârtaciu şi Adriana Buzilă. Timişoara, 1992.

BECK, MARCUS JÖRG: *Die Entwicklung der Mortalität und der Todesursachen in der Bevölkerung von Oravitz zwischen 1741–1850*. Doktorarbeit. Ellwagen/Jagst, 2002.

BEE, JOSEF: *Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat.* Salzburg, 1980.

BELLAI JÓZSEF: Temesv*ár szabad királyi város képviselete az országgyűlésen. Temesvár*, 1898.

BENEA DOINA (Betr.): *Vilaietul Timişoarei. Timişoara*, Editura Mirton 2002.

BERGER KÁROLY: *Temes vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei*. Budapest, 1907.

BERKESZI ISTVÁN: *Temesvári művészek,* TRÉT, 1909, 3–4. szám

BINDER FRANZ: *Alt Temeswar*. Timişoara–Temeswar, 1934.

BINGLER LUDWIG: *Die Rußberger Gewerkschaft in der Banater Militärgrenze*. In: Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Nr. 45/1853.

BOCŞAN NICOLAE; DUMA MIHAI; BONA PETRU: *Franța şi Banatul: 1789–1815*. Reşița, 1994.

BOCŞAN NICOLAE: *Ideea de națiune la românii din Transilvania şi Banat Secolul al XIX-lea*. Cluj-Napoca, 1997.

BONA PETRU, GUMA NICOLETA, GROZA LIVIU: *Caransebeş 700 de ani de atestare documentară (contributii monografice).* Caransebeş, 1990.

BOROVSZKY SAMU: *Torontál megye története*. Budapest, F.a.

BOROVSZKY SAMU: *Temes megye és Temesvár szabad királyi város története*. Budapest, F.a.

BOTA, IONEL: *Bibliotecile din Banat între 1850–1918*. Reşița, 2002.

BÖHM LÉNÁRT: *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*. I–II. Pest, 1867.

BÖHM, LEONHARD: *Geschichte des Temeser Banats.* 2 Bde. Leipzig, 1860.

BÖHM, LEONHARD: *Geschichte der Stadt Weisskirchen nach handschriftlichen Quellen geschildert. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage*. Veisskirchen, 1905.

BRANDEISZ, JOSEF şi ERWIN LESSL: *Temesvarer Musikleben*. Bukarest, 1980.

BRAUN DEZSŐ: *Bánsági rapszódia.* Temesvár, 1936.

BÜCHL, ANTON: *Geschichte der Stadt Detta bis 1900*. München, 1979.

Călători străini despre Țările Române. Vol. I–VIII. Bucureşti, 1968–1971.

CSÁNYI KÁROLY: *A magyar kerámia és porcelán története és jelei*. Bp., 1954.

COSMA, AUREL: *Protopopul Timişoarei Vasile Georgevici (1764–1828),* In: Mitropolia Banatului, 12/1976.

DAMJANOV, BRANISLAV; ELZA HES: *Pregled razvoja zanatstva na producju udruzneja zanatlija Panceva, Kovacice i Alibunara 1795–1985*. Pancevo, 1985.

DANI, ION; FENEŞAN COSTIN: *O listă de socoteli din banatul secolului al XIV-lea*. În: Banatica, vol. III. Reşița, 1975.

DANYI DEZSÖ, DÁVID ZOLTÁN: *Az első Magyarországi népszámlálás. (1784–1787).* Budapest, 1960.

Das Banat im 18 Jhr. (Lucrările simpozionului internațional organizat la Timişoara – aprilie 1994). Timişoara, 1999.

DÁVID LÁSZLÓ: *A középkori udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion – Bukarest, 1981.

DÁVIDHÁZY ISTVÁN: *Adalék a Bánáti Határkerület és Pancsova céhszabályzatához*. In: V. Kézművesipari Szimpózium Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985.

Die Collectiv – Ausstellung aus der Militär-Grenze bei der landwirtschaftlichen und Industrie-Ausstellung in Wien, im Mai 1866. Wien, 1866.

Die österreichische Militärgrenze 1535–1871. Ausstellung des Österreichische Staatsarchivs. Wien, 1971. Katalog.

DÓKA KLÁRA: *A munkásszervezkedés kezdeti korszaka Magyarországon 1830–1872*. Budapest, 1972.

DÓKA KLÁRA: *Die späten Zunftorganisationen des ostmitteleuropäischen Gewerbes in die Übergangsperiode in die Manufaktur Beziehungsweise in das Kapitalistische Unternehmen*. In: Internationales Handwerksgeschichtliches Sympozium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

DÓKA KLÁRA: *Ungarländische Gesellenbewegungen und deren internationale Beziehungen (1790–1849*). In: II. Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium. Band 1. Veszprém, 1982.

DÓKA KLÁRA: *Az ipari munkásság létszám és ágazati strukturviszonyainak alakulása (1828–1870).* In: A polgáriasodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról. Szerk. Szabad György. Budapest, 1990.

DOMONKOS OTTÓ: *Reiserouten der Wandernden Handwerksgesellen und die technisch-historische Bedeutung der Gesellenwanderschaften*. Internationales Handwerksgeschichtliches Sympozium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

DOMONKOS OTTÓ: *A főcéhek vonzáskörzetei*. V. Kézművesipartörténeti Szimpózium – Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985.

DOMONKOS OTTÓ: *Zur Wanderung ungarischer Gesellen im 19. Jahrhundert. In: Handwerk in Mittel- und Südosteuropa: Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. Südosteuropa, Studien 38/1987.

DOMONKOS OTTÓ: *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században*. Ipartörténeti könyvtár 1. Budapest, 2002.

DOMONKOS S. LESLIE: *Magyarok a Délvidéken*. Budapest, 1992.

ECKHART FERENC: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest, 1922.

ECHART FERENC: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815*. Budapest, 1958.

EHRLER, J.J.: *Banatul de la origini până acum (1774).* Prefaţa, traducere şi note de Costin Feneşan. Timişoara, 1982.

ENGEL PÁL: *A Temesvári és Moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579),* Szeged, 1996.

ENGELMANN, FRANZ: *Subjekte Berichte*. Timişoara, 1980.

EPERJESSY GÉZA: *A mezővárosi és a falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és Dunántúl.* In: Századok 5/1963.

EPERJESSY GÉZA: *Az iparűzők számának megoszlása a reformkori szabad királyi városokban*. In: IV: Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1980 december 1–2. Veszprém, 1981.

EPERJESSY GÉZA: *Zsidó kézművesek az 1848 előtti magyarországi városokba*. In: Nemzetközi kézművesipartörténeti szimpózium 1. kötet. Veszprém, 1982. aug. 21–26. Veszprém, 1984.

EPERJESSY GÉZA: *Die Stabilität und Mobilität der Zunfthandwerker in den Königlichen Freistädten Ungarns von 1848.* In: III. Internationales Handwerksgeschicht-liches Symposium. Veszprém 18–24. 10. 1986. Veszprém, 1987.

EPERJESSY GÉZA: *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon.* Budapest, 1988.

FEJÉR GÁBOR: *Asztalosok a makói társadalomban 1824-ben*. In: VI. Kézműves-ipartörténeti szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989.

FELIX LACKNER: *Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige Bedingtheit*. Südostdeutschen Archiv. Nr. 17–18/1974–75.

FENEŞAN, COSTIN: *Cnezi şi obercnezi in Banatul Imperial 1716–1778*. Editura Academiei Române, Bucureşti, 1996.

FENEŞAN, COSTIN: *Administraţia şi fiscalitate in Banatul Imperial 1716–1778.* Editura de Vest. Timişoara, 1997.

FENEŞAN, COSTIN: *Kolonisation des Banater Berglandes im 18. Jahrhundert,* In: Banatica Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstage. Wien, 1996.

FENEŞAN, COSTIN: *Der Banater Kupferhandel in den ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts; Zur Frage des Österreichischen Merkantilismus in einem Grenzland*. In: Banatica. Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstage. Wien, 1996.

FENEŞAN, COSTIN: *Stăpîni şi supuşi in comitatul severinului in timpul celei de-a doua ocupaţii Habsburgice (1688–1699).* In: Banatica, Reşiţa, Bd. 14.

FENEŞAN CRISTINA: *Extracţia minieră in Banat in secolele XVI–XVII.* In: Revista de Istorie. 9–10/1987.

FISCHER, GERO: *Tschechen im rumänischen Banat*. 2003 Wiener slawistisches Jahrbuch. Wien, 2003.

FENYVESI LÁSZLÓ: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (15–17. század).* In: VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989.

FÉNYES ELEK: *Magyarország leírása*. Bd. I–II. Pest, 1847.

FODOR PÁL: *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban*. In: Történelmi Szemle, 39. évf. 3–4. szám/1997.

FRISCH HELMUT: *Werschetz (Versecz-Vrsac) Kommunale Entwicklung und deutsche Leben der Banater Wein- und Schulstadt*. Wien, 1982.

FÜLEPP ALEXANDER; FRIEDRICH MARQAUARDT: *Geschichte des gewerkschaftlichen Metallbergbaues im Banate, sammt einer kritischen Darstellung der Verwaltung desselben durch die königlichen Montan-Behörden*. Wien, 1848.

GABRIEL, JOSEF: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung.* Temesvar, 1928.

GEHL, HANS: *Das Handwerk im Kreis Arad,* In; Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Temesvar, 1975.

GEHL, HANS: *Nebenzweige der Landwirtschaft*. In: Schwäbische Familie-Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Temeswar, 1981.

GEHL, HANS: *Handwerker und Blaudruck bei den Donauschwaben*. In: Südost-deutsches Archiv 32/33, 1989/1990.

GEHL, HANS: *Donauschwäbische Handwerkerfolklore*. In: Jahrbuch für ost-deutsche Volkskunde. Bd. 33. 1990, Marburg.

GELLÉRI MÓR: *Kiállítások hajdan és most*. In: Nemzetgazdasági Szemle, 1884.

GEML JOSEF: *Alt-Temeswar im den letzten Halbjahrhundert 1870–1920*. Timişoara, 1927.

GEML JÓZSEF: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. (1914 VI 15 – 1919 IX. 4),* Temesvár, 1924.

GEORGESCU I.: *Les prisonniers francais dans les camps du sud-est de l`Europe au temps des querres de l'Autriche avec la France*. In: „Révue Roumaine d'Histoire“, XV, 1976, nr. 3.

Geschichte der Deutschen in der Karpatenländern. Gotha, 1907. Bd. 2.

GRÄF, RUDOLF: *Domeniul Bănăţean al StEG 1855–1920. Din istoria industrială a Banatului Montan.* Reşiţa, 1997.

GRÄF, RUDOLF: *Die Entwicklung des Südbanater Industriegebietes*. In: Das Banat als kulturelles Interferenzgebiet. Tradiţion und Perspektiven. Herausgegeben von Horst Förster und Horst Fassel. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen, 1997.

GREFFNER, OTTO: *Aspectele vieţii economice ale populaţiei şvăbeşti din Banat între 1890–1918*. In. Ziridava. Arad, 1982.

GRIMM JOHANN: *Über das Vorkommen der Goldführenden Diluvial- und Alluvialablagerungen in Siebenbürgen, Ungarn und Böhmen*. In: Österreichische Zeit-schrift für Berg- und Hüttenwesen. Nr. 1.; Nr. 13.; Nr. 14./1854.

GRISELINI FRANCESCO: *Incercarea de istorie naturală a Banatului Timişoarei*, ed. C. Feneşan, Timişoara, 1984.

GROSINGER, TADIJA: *Zemaljska Uprava za Sprsko Vojvodstvo i Tamiski Banat*. Sremski Karlovac, 1996.

GROSS, HERMANN: *Die Entwicklung des Handwerks in Südosteuropa unter mitteleuropäischen und osmanischen Einflüssen*. In: Klaus Roth: *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa*. München, 1987.

GROZA LIVIU: *Contribuții la istoria regimentului de Granița Româno-Bănățean nr. 13 din Caransebeş*. Lugoj, Ed. Dacia Europa Nova, 2002.

GRUBÍTY, RAJKA: *Zanatu u zanatlije proslosti Zrenjanina*. Zrenjanin, 2002.

GUETTLER, HERMANN: *Die Wasserbauarbeiten im Banat von 1717–1779, und die Kultivierung und deutsche Besiedlung des Landes. Doktorarbeit*. Wien, 1936.

GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* Budapest, 1963.

GYÖRIVÁNYI SÁNDOR: *Hogyan élt az öreg Wéber? Képek a szegedi kötelesek életéből*. V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989.

Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums.(Banat S. 207–285) Hrsg. Carl Peterson, Otto Schel, Paul Hermann Ruth, Hans Schwalm. Breslau, 1933.

HAȚEGAN, IOAN: *Vilayetul de Timişoara*. Timişoara, 2005

HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi szolgálónépek a korai Árpád korban*. Budapest, 1970.

HEGYI KLÁRA: *Türkische Handwerker unter der Osmanenherrschaft in Ungarn*, In: *Handwerksgeschichte in Ungarn: vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert*. Hrsg. Von Rainer S. Elkar, Bochum, 1989.

HEGYI KLÁRA: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995.

Heimatblatt Nr. 22/2005. Ulmbach/Neupetsch.

HELMUT, FRISCH: *Werschetz (Versec-Vrsac) Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*. Wien, 1982.

HERMANN EGYED: *Budáról Belgrádba 1663-ban*, Kiadja Tolna vármegye közönsége, 1943.

HES, ELSA; C. PETROVIC: *Cva veka zanatstva u Pancevu*. Pancevo, 1995.

HES, ELSA: *Zbirka Vandrovki*. In: Istorski Arhiv Pancsevo. Informator 23/1991.

Dr. HOCHSTRASSER, GERHARDT: *Temesburger Meister in der Pressburger Färbezunft 1799–1815*. In. *Temeschburg-Temeswar. Eine südosteuropäische Stadt im Zeitwendel*. Herausgegeben von der Heimatortsgemeinschaft Temeschburg-Temeswar. Karlsruhe, 1994.

HOCKL, HANS NIKOLAUS u. SEPP SCHMIDT: *Alexanderhausen. Werden und Vergehen einer Banater Heidegemeinde*. München, 1987.

HOFMANN HENRIK: *Ruszkabánya története 1803–1857*. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye. 78. kötet (1944), 13. és 15. szám.

HOFFMANN, LEO: *Beiträge zur Geschichte des Banats*. Hermannstadt, 1924.

HOFFMANN, LEO: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848*. Temesvar, 1925.

HOFFMANN, LEO: *Streiflichter zur wirtschaftlichen Einrichtung des Temesvarer Banats durch die kaiserliche Regierung (1716–1778). Mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse nach dem Türkenkriege 1738/39*. In: Mitteilungen zur Kenntnis des Deutschtums in Großrumänien. 2. Jhg. Sibiu-Hermannstadt, 1923.

HROMADKA GEORG. *Kleine Chronik des Banater Berglands*. München, 1993. Reprint.

ILIEŞU NICOLAE: *Timişoara. Monografia istorică.* Timişoara, 1943. Reprint, 2003.

IZSÓ ISTVÁN: *150 éves a bányakapitányságok intézménye Magyarországon.* In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1./2006.

IVÁNYI ISTVÁN: *Lugos rendezett tanácsú város története*. Szabadka, 1907.

Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temeswar an das hohe k.k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten in den Jahren 1853 bis 1856. Temeswar, 1858.

Jahresbericht über die volkswirtschafltlichen Verhältnisse der Stadt Temesvár. 1891–1893. Temesvár, 1893.

JAKOB, JOHANN: *Maße, Gewichte und Währungen im Banat: 1718–1990 und vor der Landnahme*. Mainz, 2001.

JESZENSZKY BÉLA: *Temes megye gazdasági viszonyai*. Budapest, 1884.

JESZENSZKY IGNÁCZ: *Torontál vármegye gazdasági viszonyai*. Budapest, 1904.

JORDAN, SONJA: *Die kaiserliche Wirtschaftpolitik im Banat im 18. Jahrhundert*. München, 1969.

KADAN, HEDWIG: *Deutscher Bergbau in Saska (Banat) in Rumänien 1747–1779*. Doktorarbeit. Wien.

KAKUCS LAJOS: *Începutul dezvoltări industriale la Topleț.* In: Banatica. V. Reşița, 1981.

KAKUCS LAJOS: *Expoziția „Breslele din Banat”*. In: Revista muzeelor şi monumentelor 6/1983, Bucureşti.

KAKUCS LAJOS: *Contribuții la istoria agriculturii din Banat Sec. XVIII–XIX*: Timişoara, 1998.

KAKUCS LAJOS: *Adatok a bánsági néprajzi kutatás történetéhez.* In: Néprajzi Tanulmányok. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Szeged, 2001.

KALAPIS ZOLTÁN: *„Negyvennyolcnak nagy idejében“. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban*. Újvidék, 1998.

KALLBRUNER, JOSEPF: *Das kaiserliche Banat. I. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*. München, 1958.

KARÁCSON IMRE: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Budapest, 1904

KARL, ADALBERT: *Groß-Kikinda, Deutsches Heimatbuch 1750–1945*, Bd. I. II. Bissingen, 1985.

KARLOVSZKY ENDRE: *Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben – Gróf Haugwitz és Procop egykori jelentése nyomán*. In: Gazdaságtörténeti Szemle 5/1897.

KÁROLYI DÉNES: *Contribuții la istoria construcțiilor de căi ferate in Banat (1856–1914).* In: Banatica 2. Reşiţa, 1973.

KASTNER, GEORG: *Die Mercysche Besiedlung im südungarischen Raum. Diplomarbeit*, Wien, 1998.

KASZÁS MARIANNE: *Céhek, Ipartársulatok, Ipartestületek iratai*. Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1996.

KEEß, STEPHAN: *Systematische Darstellung der neusten Fortschritte in den Gewerben und Manufakturen*. Wien, 1829.

KINDL, WALTER: *Zur Geschichte des Orgelbaus im Banat*. Tiposcript 1992.

KLEIN, FRANZ: *Billed – Chronik einer Heimatgemeinde im Banat in Quellen und Dokumenten 1765–1980*. Wien, 1980.

KONSTANTINY, JOHANN: *Denkschrift über die Banater Bergwerke Oravitza, Moldova, Saska, Dognacska, Resitza und ihre Filialen mit Rücksicht auf das Gemeindewesen als Beitrag zur Geschichte dieser Bergwerke*. Temesvar, 1857.

KOVÁCS GÉZA: *Răspîndirea meşteşugurilor în comunele comitatului Arad in secolele XVII–XIX*. Muzeul Județean Arad. Arad, 1974.

KOVÁCH GÉZA: *Mezővárosi kézművesség elterjedése a Bánságban és a Körösök vidékén*. I. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1982.

KOVÁCH GÉZA: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848).* Szeged, 1998.

KOVÁCH GÉZA: Hét 1983. július 8. *Még egyszer a bánáti céhekről.*

KOVÁCS GYULA, dr.: *A magyar háziipar törzskönyve*. Bp.,1898.

KŐSZEGY ELEMÉR: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*. Budapest, 1936.

KRAJASICH, PETER: *Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berücksichtigung der Sozialen und Wirtschaftlichen Verhältnisse in den Jahren 1754 bis 1807*. In: Schriften der Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, Bd. 6.

KRISCHAN, ALEXANDER: *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860–1980. Bio-bibliographische Skizzen.* Freiburg, 1993.

KRISCHAN ALEXANDER: *Abhandlungen-Gesammelte Beiträge zur Kulturgeschichte des Banats: 1942–1996*. Wien, 1996.

Kropatschek Josef: *Sammlung aller k. k Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeordnet sind. I–V. Band.* Wien, 1787.

KRUTSCH, HANS WERNER; HILDEGARD NEIDENBACH; ROBERT KAISER: *Hatzfeld in Wort und Bild*. Herausgeber: Kulturgesellschaft Hatzfeld. Nürnberg, 1990.

KUCSKO, IRMGARD: *Die Organisation der Verwaltung im Banat vom 1717–1738*. Doktorarbeit. Wien, 1934.

KÜHBACH, FRIEDRICH, Redaktion: *Franzfeld 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Großgemeinde im Banat*. Reutlingen, 1982.

LACKNER, FELIX: *Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige* Bedingtheit. Südostdeutschen Archiv 17/18

LAMMERT, ERICH: *Schiffe und Schiffsmühlen auf der Marosch,* in: Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen, Temesvar, 1975.

LAY, HEINRICH: *Începutul dezvoltării industriei în Lugoj*. In: Tibiscus. Timişoara, 1979.

LAY, HEINRICH: *Das Banat 1849–1867*. Töging a. Inn, 2001.

LEGEZA LÁSZLÓ: *Bácska és Bánság*. Budapest, 1992.

LENDVAI JENŐ: *Temes vármegye ipara, kereskedelme és pénzügye*. In: Borovszky: Temes megye. Magyarország vármegyéi és városai.

LENKEFI FERENC: *Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797*. Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár (Petit Real, Budapest, 2000.

LEONHARD, BÖHM: *Geschichte des Temeser Banats*. Bd. II. Leipzig, 1860.

LERNER, FRANZ: *Ungarische Handwerksgesellen in Frankfurt am Main*. Internationales Handwerksgeschichtliches Sympozium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

LIEBHARD, FRANZ: *Banater Mosaik. Beiträge zur Kulturgeschichte*. Bukarest, 1976.

LIEBHARD, FRANZ: *Temeswarer Abendgespräch*. Timişoara, 1977.

LUPSIASCA, KARL LUDWIG: *Dieses von Natur aus reiche Land. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1718–1855*. Deutsche Vortragsreihe Reschitza.

MAGDA PÁL: *Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és Geographiai leírása*. Pest, 1819.

Magyar Néprajz: Bd. III. – *Kézművesség*. Budapest, 1991.

MAKSAY FERENC; BUZIÁSS JÁNOS: *Magyar Kamara./ Archivum*. Bp., 1992.

MANDROANE, MARIA: *Comunitatea aurarilor din Ciclova – Montana Jud. Caraş-Severin*. In: Modele de convețuire in Europa Centrala si de Est. Arad, 2000.

MANEA, GEORGE: *Die Hafnergilde in Lippa*. In: Neue Banater Zeitung Nr. 4.740 şi 4. 746/ 1978.

MARCHESCU, ANTONIU: *Grănicerii bănățeni şi comunitatea de avere. Caransebeş,* 1941.

MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története I–II*. Arad, 1892–1895.

MÉREI GYULA: *Magyarország gyáripara az 1784–1785. évi gyárstatisztika tükrében.* In. Magyar Ipar, 10–12./1943. şi 1/1944.

MERSCHDORF, WILHELM JOSEF: *Tschakowa. Marktgemeinde im Banat*. Augsburg, 1997.

MIHOC, DIANA-ANDRÁSY: *Banatul catolic al secolului al XVIII-lea ilustrat în argintăria barocă*. Editura Mirton, Timişoara, 2006.

MIHOC, DIANA-ANDRÁSY: *Argintăria şi sistemul de mărci. Catalogul mărcilor din secolul al XVIII-lea în colecțiile Banatului*. In: Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie, XIV, 2. Timişoara, 2006.

MILLEKER FELIX: *Kurze Geschichte des Banats*. Vrschatz, 1925.

MILLEKER FELIX: Geschichte der Banater Militärgrenze. 1764–1873. Pancevo, 1926.

MILLEKER FELIX: *Geschichte des Buchdruckes und des Zeitungswesens im Banat. 1769–1922*. Wrschatz, 1926.

MILLEKER FELIX: *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat*. Wrschatz, 1930.

MILLEKER, FELIX: *Geschichte der Stadt Velika Kikinda (Groß Kikinda) 1412–1918*. Wrschatz, 1928.

MILLEKER FELIX; *Geschichte des Gewerbes im Banat 1716–1919*. Wien, 1949.

MILLEKER, FELIX: *Geschichte der Stadt Veliki Beckerek. 1333–1918*. Wrschatz, 1933.

MILLEKER BÓDOG: *Versec szab. Kir. Város Története*. Budapest, 1886.

MILLEKER, FELIX: *Geschichte der Stadt Pancevo. Pancevo*, 1925.

MILLEKER, FELIX: *Kurze Geschickte der Stadt Bela Crkva (Weißkirchen) im Banat. 1355–1918*. Wrschatz, 1927.

MILLEKER FELIX: *Die Familie Weifert und das Brauhaus in Pantschowa 1722/23–1923*. 2. Auflage, München, 1993.

MILETZ JÁNOS: *Temesvári céhek*. TRÉT. Temesvár, 1/1875.

MILOSEV, MILAN: *Zbirka razni oznaka i amblema u Vrsackom musejn (Die Samlung verschiedener Zeichen und Embleme in Vrsacer Museum).* In: Rad Vojvodenskih muzeja, 9/Novi Sad, 1960.

MILOSEV, MILAN: *Die Sammlung der Firmen und Sinnbilder in dem Museum in Vrsac*. In: Rad Vojvodenskih Muzeja, 9/1960

MILOSEV, MILAN: *Die Zünfte in der Dörfen des Banats*. In: Rad Vojvodanskij Muzeja 10/1961, Novi Sad.

MILOSEV, MILAN: *Kabanicsari u kabanicsarski zanat u Banaty*. In: Rad Vojvodenskih Muzeja, Novi Sad, 1971.

Die Österreichische Militärgrenze 1535–1871. Gedächtnisausstellung anlässlich des 100. Jahrestages ihrer Auflösung. Katalog. Wien, 1971.

MRAZ, HENRIKE: *Die Einrichtung der kaiserlichen Verwaltung im Banat von Temesvar*. Doktorarbeit. Wien, 1984.

MUNTEANU, ION; RODICA MUNTEANU: *Timişoara monografie, Timişoara*, 2002.

MUREŞAN, AUGUSTIN: *Un sigiliu al breslei zidarilor si dulgherilor din Aradul-nou*. In: Ziridava XIX–XX. Arad, 1996.

MUREŞAN, AUGUSTIN: *Două sigilii ale breslei croitorilor de sumane din Timişoara*. In: Analele Banatului, S. N. Arheologie-istorie, XIV, 2., Timişoara, 2006.

MUREŞAN, AUGUSTIN; LIVIA GROZI: *Doua tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*. Revista Muzeelor si Monumentelor. Bucureşti, 3/1989

MÜLLER EDGAR: *Betrachtungen zur Geschichte meiner Heimatstadt Caransebes.* Caransebes, 1975.(Typoscript)

NAGY ISTVÁN, KISS ERZSÉBET: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek.* Budapest, 1995.

NAGYBÁKAY PÉTER: *A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei*. Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa. Budapest, 1995.

NEFF, ANTON: *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde Lippa/Banat*. Sindelfingen, 1992.

Német és spanyol zsidók Temesváron 1739-ben. TRÉT, 1903

NÉMETH FERENC: *A bánáti fényképészet története: 1848–1918*.Újvidék, 2002.

NÉMETH FERENC: *Úri világ Torontálban.* Újvidék, 2003.

NEUMANN VICTOR: *Istoria evreilor din Banat*. Bucureşti, 1999.

NIEDERMAIER, PAUL: *Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1242–1347).* Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2002.

PASCU, STEFAN: *Voievodatul Transilvaniei.* Ed. II. Cluj, 1972.

ONOFREI, ADRIANA PETRICA: *Birchiş şi Lipova vechi centre de ceramică bănățeană*. Tibiscus, Etnografie. Timişoara, 1975.

OPRIŞ, MIHAI: *Timişoara. Mica monografie urbanistică*. Bucureşti, 1987.

OPRIŞ, MIHAI: Timişoara Monografie urbanistică. Volumul I, Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timişoarei. Timişoara, 2007.

OTRUBA GUSTAV: *Wanderpflicht und Handwerkburschenwege im Spiegel Wiener und niederösterreichischer Zunftarchivalien.* Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium, Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

PETCUT, PETRE: *Istoria romilor*. Bucureşti, 2003

PETRI, ANTON PETER: *Die Kommandanten der drei Grenz-Infanterie Regimenter im Banat.* Mühldorf/Inn, 1987.

PETRI, ANTON PETER: *Johann Friedels Beschreibung einer Reise durch das östliche Banat.* Mühldorf/Inn, 1988.

PETRI, ANTON PETER: *Maximilian Joseph Freiherr von Linden und seine Abhandlung „Etwas vom Temeswarer Banate...*". Mühldorf/Inn, 1984.

PETRI, ANTON PETER: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, 1992.

PETRI, ANTON PETER: *Verzeichnis der Dettaer Hausbesitzer vom 8.November 1791*. Mühldorf/Inn, 1991.

PETRI, ANTON PETER: *Heimatbuch der Marktgemeinde Neuarad im Banat*. Marquartstein,1985.

PETRI, ANTON PETER: *Heimatbuch des Heidenstädtchens Hatzfeld im Banat*. Marquartstein, 1991.

PETRI, ANTON PETER: *Heimatbuch der Heidegemeinde Lovrin im Banat.* Marquartstein, 1979.

PETROI, JUAN CONSTANTIN: *Meşteşugurile in economia orşovei moderne (a doua jumătate a secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea).* In: Historia Urbana, tomul VI. 1998, nr. 1–2. Editura Academiei Române Bucureşti.

PETROVIC NICOLA: *Plovodba i privreda srednjeg podunavlja u doba merkantelizma*, Beograd, 1978.

PREYER, JOHANN, N.: *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Monografia orașului liber crăiesc Timișoara.* Reprint. Timisoara, 1995.

PRIBRAM, KARL: *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740–1860. Erster Band. 1740 bis 1798*. Leipzig, 1907.

REITH, REINHOLD; C.H. BECK*: Lexikon des alten Handwerks. Vom Spätmittelalter bis ins 20. Jahrhundert.* München, 1990.

REIZNER JÁNOS: *Szeged története. Bd. I–III.*, Szeged, 1900.

ROMOȘAN IOAN: *Istoria asigurărilor de sănătate in Banat*. Timișoara, 2000.

ROTH, ERICH: *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk 1765–1821*, München, 1988.

ROTH, KLAUS Hrsg.: *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. München, 1987.

RÖDER, ANNEMARIE: *Von Schlichte zu Schlichting – auf den Spuren einer württembergischen Auswandererfamilie in Temeswar./ De la Schkichte la Sclichting – pe urmele Timișorene ale unei familii de emigranți din Württemberg/.* In: Da hier es besser zu leben als in dem Schwabenland: vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen; Katalog zur gleichnamigen Ausstellung des Hauses der Heimat des Landes Baden-Württemberg. / Pentru că aici mai bine de trăit decât ăn Țara Șvabilor. Din sudvestul Germaniei în Banat și Transilvania./ Hrsg. Von Annemarie Röder. Stuttgart, Haus der Heimat, 2002.

RÓZSA MIKLÓS: *Gewerbeorganisationen in Ungarn im Verwaltungssystem der Gewerbeordnung aus dem Jahre 1859*. Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium, Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

RUSU, MIRCEA: *Transilvania si Banatul in secolele VI–IX*. In: Banatica, Reșița, 1977.

RUSU, MIHAI MIRCEA: *Aspecte ale vieții social – economice a orașului Lugoj în secolul al XVIIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: Tibiscus – Istorie, Timișoara, 1978.

SĂCARĂ NICOLAE; FLORIN BAN: *Considerații administrativ-fiscale cu privire la perioada ocupației otomana in Banat (1552–1716).* Vilaetul Timisoarei (450 de ani de întemeiere a pașalicului) 1552–2002. Red. Prof. dr. Doina Benea. Timișoara, 2002.

SCHIFF ADALBERT: *Als der bürgerliche Lebzelter Gabriel Krautwaschl anno 1779 in die Banater Metropole einwanderte*. In: Temeswarer Zeitung. 1935 /Nr.292.

SCHIFF JÚLIA: *A hegy vonzáskörében*. Bányászati és Kohászati Lapok. Nr. 5./ Jhg. 135.

SCHILDE, CONSTANTIN: *Historischer, Naturhistorischer und Technischer Almanach. Der Entstehung und Entwicklung der Gemeinde Steyerdorf–Anina von 1773 bis 1873*. Temesvár, 1873.

SCHMIDT, LEOPOLD: *Zunftzeichen: Zeugnisse alter Handwerkskunst*. München, 1982.

SCHREIBER, INGEBORG: *Das Banater Eisenwesen im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschtums im Südosten*. Doktorarbeit. Wien, 1943.

Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien. Band. 6*: Die K.K. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte.* Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst. Wien, 1973.

SCHÜNEMANN, K: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, Berlin, 1935.

SCHWARZ, STEFAN LUDWIG: *Mathias Thill. Bauerdrama*, Bukarest, 1977.

SCHWARZLMÜLLER, JOSEF: *Die Berufslaufbahn in der Handwerkszünften Oberösterreichs. Dissertation*. Wien, 1979.

SIMLIK, MARIA: *Die Kultur der Merkantilplanzen im Temesvarer Banat. (1718–1778).* Doktorarbeit. Wien, 1937.

SIMON CS. ISTVÁN: *Sóvirág: Észak-Bánát szociográfiájához.* Újvidék, 1993.

SLOVIG, WILHELM: *Kurzer Umriß der Geschichte von Steierdorf-Anina*. Hermannstadt, 1940.

SÓLYMOS EDE: *A magyarországi halászcéhek*. In: V. Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985.

STANGLICA, FRANZ: *Steierdorf im Banat*. Überarbeitet von Gerda Schön. Bad Vilbel, 1982.

STEUBE, JOHANN KASPER: *Von Amsterdam nach Temiswar*. Reprint beim Rütten & Loening. Berlin, Ediția 2. 1984.

STOICA NICOLAE de HAȚEG: *Cronica Banatului,* ed. de D. Mioc, ed. II-a, Timişoara, 1981.

STOPP, KLAUS: *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Bd. 1; 8; 12; 13; 17*. Stuttgart, 1982–1992.

SZABOLCSI HEDVIG: *Tischler aus Ungarn in dem Materialien der Wiener Tischlerinnung*. In Kézmüvesipartörténeti Szimpózium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

SZÁDECZKY K. LAJOS: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon I–II. Budapest*, 1913.

SZAKÁCS MARGIT: *A Vidács gépgyár története*. In: Folia Archeologia, XIII. 1961, Budapest.

SZEKERNYÉS JÁNOS: *Temesvári Milleniumi Templom*. Temesvár, 2001.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *Száz év Délmagyarország történetéből*. Temesvár, 1870.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *A Csanád Egyházmegyei Plébániak Története. (Boksán*), Temesvár, 1898.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Budapest, 1909.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temesvár*. In: Borovszky. *Temes vármegye*.

TAFFERNER ANTON: *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte*. Vol. I., München, 1974; vol. II., Stuttgart, 1977; vol. III., Stuttgart. 1978; vol. IV., Stuttgart, 1982; vol. V., München, 1955.

TAFFERNER, ANTON: *Johann Jakob Hennemanns (1744–1792) Erhebung in den ungarischen Adelsstand für seine „Werschetzer Tat" und das Zeugnis seiner Mitbürger.* In: Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter, 1/36. (1990). München, 1990.

TÄUBER, RADEGUNDE: *Johann Nepomuk Preyer. Sein Leben und Werk im Wort und Bild*. Bukarest, 1977.

TÄUBER, RADEGUNDE: *Johann Nepomuk Thaddäus Preyer Jurist, Sozial-politiker, Historiker, Dichter*. In: Kulturtagung 2005 Sindelfingen. Stuttgart, 2006.

TELEGDINÉ CSETRI KLÁRA: *A hidépitő Maderspach Károly (1791–1849).* Műszaki Szemle, 1998/1–2.

A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamra jelentése kerűletének közgazdasági viszonyairól. 1879–1881, 1892, 1890, 1893 és 1909-évkre.

ȚINTĂ, AUREL: *Colonizările habsburgice în Banat*. Timişoara, 1972.

TÓTH BÉLA: *A magyar tímárságok bőrgyárakká való átalakulásának folyamata (1848–1918).* Technikatörténeti Szemle 13. (1982).

TRINTU MARAN: *Documente din istoria graniței militare bănățene*. Viena, 1997.

TROSTOVSZKY GABRIELLA: *Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban*. I. kötet. Budapest, 1996.

VAJAY SZABOLCS: *Temesvár Anjou-kori címere*. Levéltári Közlemények 1975/2.

VAJDA LAJOS: *Erdélyi kohók, bányák, emberek, századok*. Bukarest, 1981.

VANICEK, FR.: *Specialgeschichte der Militärgrenze. Bd.I–IV*. Wien, 1875.

VARGA FERENC, *A nemrég eltörölt honi céhrendszer rövid ismertetője***.** TRÉT 1/1876.

VÂRTACIU, RODICA: *Centre de pictură românească din Banat secolul al XIX-lea*. Timişoara, 1997.

VIGH ANNAMÁRIA: *A Pest – Budai céhpecsétnyomók köriratainak heraldikai vizsgálata.* In: IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpozium. Veszprém, 1994. 11. 9 – 11. Budapest-Veszprém, 1995.

VISSI ZSUZSÁNA: *A magyar céhes kézművesipar írott forrásai 1848 előtt*. In: X. Kézmüvesipartörténeti Szimpózium. Budapest, 2001. október 29–30. Budapest, 2002.

VOGENBERGER, OTTO: *Pantschova – Zentrum des Deutschtums im Südbanat*. Pannonia Verlag Freilassing, 1961.

WESSELY, JOHANN: *Der Banater Bergbau von 1717–1780 und seine bevölkerungspolitische Bedeutung*. Doktorarbeit, Wien, 1937.

WOLF, JOSEF: *Raumbewertung, Verkehr und Verkehrspolitik im Banat des 18. Jahrhunderts im Lichte der Landesbeschreibungen. In: Kulturraum mittlere und untere Donau.* Reșița, 1995.

ZDRAVENA, MILKA: *Händler und Handwerker aus Makedonien in den Österreichischen Ländern im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Skopie, 1996.

ZERRENNER, K.: *Die Goldführenden Seifengebirge in der Umgegend von Weißkirchen im Banat*. In: Oesterrechische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Nr. 23/1855.

ZEYK JÁNOS: *Bánsági utazás 1838-ban*./Internet, 2007.

Fig. 106. Drapelul minei Simon şi Judea din anul 1755. Fragment

Fig. 107. Mehadia în jurul anului 1840

Fig. 108. Tipar sigilar al tipografului Josef Beichel

Fig. 109. Lada breslei cizmarilor români din Timişoara

Fig. 110. Drapelul Asociației Pantofarilor din Timişoara. Avers

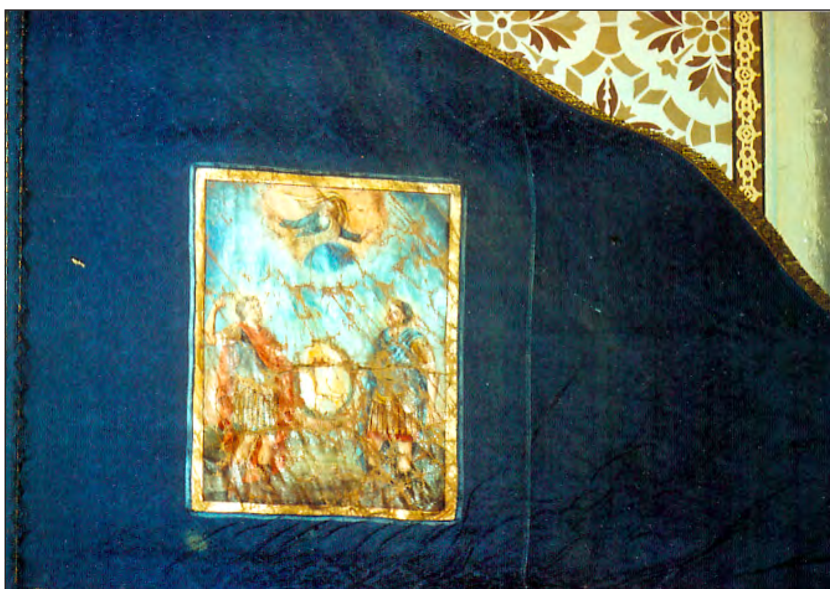

Fig. 111. Drapelul Asociației Pantofarilor din Timişoara. Revers

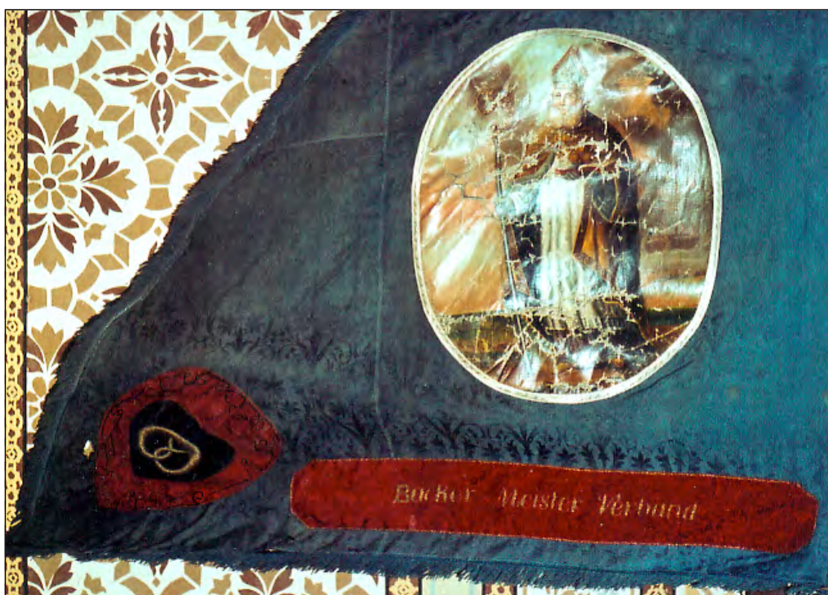

Fig. 112. Drapelul Asociației Brutarilor din Timişoara

Fig. 113. Afişul Expoziției agroindustriale din Timişoara. 1891

Fig. 114. Drapelul breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara. 1830. Avers

Fig. 115. Drapelul breslei frânghierilor, curelarilor şi şelarilor din Timişoara. Revers

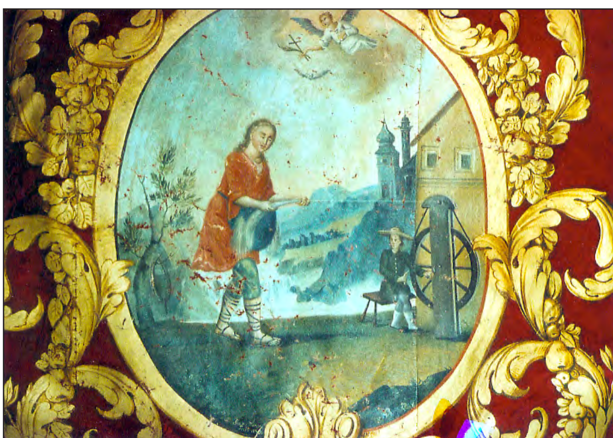

Fig. 116. Drapelul breslei frânghierilor din Timişoara. Medalion

Fig. 117. Drapelul corporației meşteşugarilor din Deta. 1930

Fig. 118. Prima pagină din privilegiul breslei comună – Becicherecul Mare. 1801

Fig. 119. Drapelul Corporației meşteşugarilor din Becicherecul Mare. 1895

Fig. 120. Drapelul Corporației meşteşugarilor din Becicherecul Mare. 1936

În seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* au apărut:

A. Seria Monografii:

I. Florin Draşovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*
II. Florin Draşovean (Ed), *The Vinča culture: its role and cultural connections*
III. Georgeta El Susi, *Vânători, pescari şi crescători de animale în Banatul mileniilor 6 î. Ch - 1 d. Ch.*
IV. Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungureanu*
V. Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat*
VI. Rodica Vârtaciu, *Centre de pictură românească în Banat, sec. XIX*
VII/1. Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*
VIII. Ioan Hațegan, *Filipo Scolari, un condotier italian pe meleaguri dunărene*
IX. Lajos Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii în Banat (sec. XVIII - XIX)*
X. Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*
XI. Vasile Dudaş, *Aurel Cosma*
XIII. Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Z. Maxim, *Parța*, vol. I.1,2
XIV. Florin Draşovean (Ed), *The Late Neolithic of the middle Danube Region*
XV. Lidia Maria Gaga, *Norme sociale şi atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat*
XVI. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*
XVII. Coriolan Opreanu, *Dacia romană şi Barbaricum*
XVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă în Munții Banatului*
XIX. Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*
XX. Ioan Munteanu, *Sever Bocu*
XXI. Andrei Kiss, *Avifauna din zonele umede ale Banatului*
XXII. Elena Borugă, *Traian Vuia*
XXIII. Florin Gogâltan, *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi pe cursul inferior al Mureşului. Cronologia şi descoperirile din metal*
XXIV. *Repertoriul arheologic al Mureşului inferior. Județul Arad*
XXV. Andrei Kiss, *Dionisie Linția*
XXVI. Horia Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania şi Banat: Cultura Coțofeni*
XXVII. Sorin Petrescu, *Locuirea umană a peşterilor din Banat până în epoca romană*
XXVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, vol. II
XXIX. Jancsó Árpád, *Istoricul podurilor din Timişoara*
XXX. Florin Draşovean (Ed), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*
XXXI. Ioan Hațegan, *Habitat şi populație în Banat (secolele XI-XX)*
XXXII. Petru Rogozea, Valentin Cedică (Ed), *Festschrift für Florin Medeleț*
XXXIII. Fl. Draşovean *et alii*, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița*
XXXIV. Vasile Rămneanțu, Lucian Ciucurel, *Istoricul gazetei Cuvântul Satelor (scris de Ion Ciucurel)*
XXXV. Nicolae Săcară, *Icoane pe sticlă din Banat. Catalog*
XXXVII. Eduard Nemeth, *Armata romană în sud-vestul Daciei*
XXXVIII. Oltea Dudău, *Circulația monetară în castrele de trupe auxiliare din provincia Dacia*
XXXIX. Vasile Rămneanțu, *Istoria relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică*
XL. Andrei Kiss, *Păsările contelui Marsigli*
XLI. Diana Mihoc-Andrasy, *Banatul catolic al secolului al XVIII-lea ilustrat în argintăria barocă*
XLII. Raularian Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*
XLIII Florin Draşovean *et alii*, *Timişoara în amurgul Evului Mediu*
XLV. Maria Vertan, *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului din Timişoara*
XLVII Eusebiu Narai, *Situația politică în județele Caraş şi Severin (1944–1948)*

În pregătire:
XXXVI. Fl. Draşovean (Ed), *Prehistory of Banat*, vol. II. The Neolithic

B. Seria Restituiri:

I. Teodor Botiş, *Istoria familiei Mocioni*

ISBN 978-973-52-0534-8